

**ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Т. Г. ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

ЧОРНИЙ ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСІЙОВИЧ

УДК 141.12 : 172.15 + 371

**КОНСТРУКТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАЦІОНАЛЬНИХ
СМИСЛІВ У СТАНОВЛЕННІ ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЬОЇ
ДУМКИ В УКРАЇНІ**

09.00.10 – філософія освіти

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Науковий консультант:

МЕЛЬНИК АНАТОЛІЙ ІВАНОВИЧ,
доктор філософських наук, професор

ЧЕРНІГІВ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗБЕРЕЖЕНИХ СМИСЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКО- ОСВІТНЬОЇ ТРАДИЦІЇ	
1.1. Дисциплінарна ідентичність філософії освіти у національно-культурному дискурсі та його ідейний зміст.....	14
1.2. Методологічна програма дослідження розвитку філософсько-освітньої думки в Україні	51
Висновки до першого розділу.....	86
РОЗДІЛ 2. ОНТОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ ФІЛОСОФСЬКО- ОСВІТНЬОЇ ДУМКИ В РЕГІОНАЛЬНИХ УКРАЇНСЬКИХ КОНТЕКСТАХ.....	89
2.1. Гуманізм філософсько-освітньої думки Анахарсіса Скіфського.....	99
2.2. Духовно-практичне філософствування: Токсаріс, Замолксіс, Абаріс.....	119
2.3. Фактологічні джерела філософсько-освітнього розвитку міст-держав та їх представники: Біон Борисфеніт, Сфер Боспорський, Смикр.....	137
Висновки до другого розділу.....	158
РОЗДІЛ 3. ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЯ ДУМКА В КУЛЬТУРІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ.....	162
3.1. Роль міфів і казок в формуванні культури, світогляду, освіченості та менталітету українців.....	169
3.2. Специфіка впливу християнства та язичництва на розвиток освітніх практик.....	185
3.3. Життєво-світова інтенціональність просвітницької діяльності в українських національних контекстах	195
3.4. Феномен освітнього напучування у формуванні національної ідентичності українців	212
Висновки до третього розділу.....	225

РОЗДІЛ 4. ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЯ АДАПТАЦІЯ ІДЕЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ ТА РЕФОРМАЦІЇ ДО УКРАЇНСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ КОНТЕКСТІВ.....	229
4.1. Динаміка розвитку філософсько-освітньої думки в культурі Києва.....	229
4.2. Українсько-польсько-литовська комунікація: між універсалізмом і регіоналізмом	243
4.3. Духовно-світоглядні орієнтири українських мислителів XVI ст. та їх роль у формуванні вітчизняної філософсько-освітньої думки.....	253
Висновки до четвертого розділу.....	263
РОЗДІЛ 5. ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНИХ ІДЕЙ В ОНТОЛОГІЧНИХ КОНТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ XVII-XIX СТОЛІТЬ.....	265
5.1. Становлення новочасового філософсько-освітнього мислення в Україні.....	268
5.2. Культурний стиль українського (козацького) бароко та його вплив на філософсько-освітню думку.....	286
5.3. Стратегія філософсько-освітнього відстоювання української культурної ідентичності в XVIII-XIX ст.	318
Висновки до п'ятого розділу.....	347
РОЗДІЛ 6. ОРІЄНТАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНИХ ІДЕЙ В УКРАЇНІ XX ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТЬ.....	350
6.1. Комунікативна відкритість української філософсько-освітньої думки XX ст.....	350
6.2. Демократичні філософсько-освітні принципи другої половини XX ст. та сучасні шляхи і засоби розвитку національної філософії освіти.....	376
Висновки до шостого розділу.....	396
ВИСНОВКИ.....	398
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	411

ВСТУП

Актуальність теми. Сталий розвиток держави Україна та її громадян може бути успішним лише за умови якісної освіти, напрям якого задається запитаними суспільством загальнолюдськими і національними ціннісними орієнтирами. Через це духовне оновлення українського суспільства передбачає також звернення до евристичного потенціалу, накопиченого упродовж історії української філософсько-освітньої думки. Цей потенціал є важливим ресурсом національно-патріотичного виховання українців і потребує осмислення у сучасних соціокультурних контекстах.

Розкриття цього потенціалу є важливим моментом самопізнання і самовиховання української нації, ідентичність якої не в останню чергу конститується освітніми і виховними практиками. Усе це актуалізує проблему дослідження української філософсько-освітньої традиції, яка багато у чому перетинається із західноєвропейською. Зважаючи на євроінтеграційні процеси, які відбуваються в Україні, актуалізація європейської складової національних смислів вітчизняної філософсько-освітньої традиції дозволяє оптимізувати процес входження в освітній простір ЄС і зберегти при цьому національні пріоритети, що додатково актуалізує тему дослідження.

Інтелект нації, потужність її духовного виробництва, у якому значну роль відіграє накопичений освітній досвід, вимагає також виваженої стратегії його застосування. Зневажання національними здобутками у царині культури та освіти може призвести до гальмування розвитку країни, втрати її людського капіталу і зрештою – незалежності. Адже освітні інновації, які зараз активно обговорюються у вітчизняному філософсько-освітньому дискурсі, все ще недостатньо артикулюють національні інтереси України.

Філософсько-освітня думка мислителів, як підтверджують історичні факти, завжди випереджала суспільний розвиток. Дана тенденція є актуальна і сьогодні, тому зараз продовжується позитивна динаміка філософсько-освітніх ідей у відповідності до онтологічних запитів суспільства. Сучасний освітній динамізм ХХІ ст. вимагає від нас своєрідного переосмислення здобутків минулого в царині

філософсько-освітнього знання, враховуючи культурно-історичні пласти філософсько-освітньої думки та її зв'язок з онтологічною проблематикою.

В підсумку все це сприятиме підтвердженню конструктивного потенціалу національних смислів філософсько-освітньої думки українського народу та допоможе науковцям у пошуку нових шляхів і напрямків для розвитку філософії освіти в сучасній Україні на всіх рівнях від школи до вузу.

Освітня сфера є своєрідною основою суспільної регуляції буття. А філософсько-освітня думка продукована мислителями, дає необхідний ґрунт для розвитку людського суспільства в позитивному руслі. Тому пошук, виявлення, відображення, дослідження і аналіз філософсько-освітніх ідей, які в різні історичні періоди з'являлися з вуст наших мислителів на сучасних українських землях. Дає нам вагомі аргументи для констатації факту давності філософсько-освітнього розвитку в Україні. Порівнюючи світові ідеї і проблеми з українськими ми маємо змогу виявити самодостатність української освіти і філософії, а також констатувати їх продуктивне взаємозбагачення та ідейний зв'язок між мислителями різних держав і народів.

Загалом філософсько-освітня думка в Україні розвивалась під впливом різноманітних філософських вчень, знань, як духовно-релігійного так і науково-практичного плану, що робить необхідним розглядати становлення філософсько-освітньої думки в історичному ракурсі.

Не менш важливий аспект актуальності даного дослідження визначається відображенням освітніх орієнтирів, які пропагувалися українськими мислителями і досить відчутно впливали як на людину так і суспільство, їх політико-економічний і соціокультурний рівень розвитку. Адже кожен мислитель, учитель, науковець, повинен піклуватися за свій народ, бути патріотом власної держави та покликаний своєю гуманітарною працею підтверджувати ідентичність української філософсько-освітньої думки, як нашого національного багатства.

З цього приводу, на нашу думку, досить аргументовано наголосив М. Михальченко: «Кожен народ, кожна нація, кожна держава, щоб зберегти себе, повинні мати свою ідеологію, тобто сукупність ідей, ідеалів, цілей, що виражали б

глибинні основи їхнього життя, корінні інтереси і скріплювали їх, інтегруючи народ і державу, поєднуючи загальнолюдські національні цінності»[288, с.201].

Тому ми, зважаючи на аргументи М. Михальченка, будемо дотримуватися науково-реалістичних позицій, згідно з якими, філософсько-освітні ідеї завжди мали і мають світове значення. Через це повинні слугувати всім людям на нашій планеті. Бо бажання людини бути освіченою завжди йде поряд з її уявленням про майбутнє і тому часто спирається на зрозумілі кожному загальнолюдські пріоритети та цінності.

Стан наукової розробки проблеми. Теоретична проблема переривання і відновлення культурних та освітніх традицій, попри її актуальність і значущість, все ще недостатньо досліджена. В Україні її дослідження було започатковано у середині минулого століття київською школою В. Іванова. В. Горського, С. Кримського, В. Нічик, М. Ткачук та ін. Але розрив освітніх і виховних традицій та обумовлені ним духовні кризи і загрози духовної деградації не знайшли належного висвітлення. Вибір теми цього дослідження обумовлений усіма переліченими вище викликами, адресованими українським освітнім філософам.

Разом з цим, тема дослідження передбачає звернення до широкого пласта теоретичних напрацювань в окресленому проблемному полі та у його докільлі. Зокрема, проблема розвитку філософсько-освітньої думки в Україні та підтвердження конструктивного потенціалу її національних смислів онтологічними орієнтирами, різною мірою розглядалися вітчизняними та зарубіжними мислителями. Як засвідчують наукові розвідки, дану проблему філософи досліджували з різних позицій і пропонували свої концептуальні положення.

Праці вітчизняних філософів: С. Бондаря, В. Крисаченка, П. Кралюка, С. Мащенко, В. Шевченка, дають нам можливість дохристиянські витоки української філософсько-освітньої думки пов'язати з основоположниками європейської філософії – еллінами. Наші науковці стверджують, що розвиток філософської думки на землях сучасної України розпочинається ще за часів античності і отримує своє логічне продовження в культурі Київської Русі.

Зокрема філософська думка періоду України-Руси представлена в працях: А. Бичко, Г. Волинки, В. Горського, С. Кримського, А. Колодного, О. Кирилюка, М. Кашуби, В. Нічик, І. Огородника, М. Поповича, М. Русина, С. Йосипенка. Вони проаналізували вплив язичництва і християнства на філософську думку, культуру, світогляд та менталітет нашого народу.

Філософсько-освітні процеси, які проходили на території України в різні періоди її буття, розглядалися в дослідженнях: А. Андрущенко, Є. Андроса, О. Базалука, В. Бежа, І. Бичка, А. Боровика, А. Бойко, Л. Губернського, Л. Горбунової, І. Добронравової, В. Довбні, І. Зайченка, І. Зязюна, В. Кременя, М. Култаєвої, С. Клепка, В. Кушерця, С. Кузьміної, А. Конверського, В. Лутая, М. Левківського, А. Мельника, Л. Медвідь, І. Надольного, С. Ніколаєнка, В. Огнев'юка, С. Пролєєва, Н. Радіонової, М. Романенка, З. Самчука, О. Сухомлинської, В. Табачковського, В. Шинкарука, Н. Юхименко.

Праці наших науковців: С. Возняка, П. Гнатенка, Я. Грицака, М. Кітова, П. Кононека, М. Кисельова, В. Литвинова, Г. Лозко, М. Михальченка, В. Микитася, В. Мосіяшенка, Л. Мазур, Л. Нагорної, Н. Петрук, М. Скринника, Н. Яковенко, засвідчують, що проблема української національної ідентичності має чітку прив'язку до філософсько-освітньої думки, яку продукували мислителі, на території України в різні періоди її історії.

Особливо гостро проблематика національної ідентичності проявлялася в філософському дискурсі мислителів в періоди різного роду «негарздів» в житті українського народу. В цьому контексті цілком очевидно, що розвиток сучасних буттєвих процесів в Україні та світі яскраво виявив проблему української національної ідентичності та спрямував наших мислителів, філософів, педагогів на відповідну філософсько-освітню рефлексію.

Отже, сучасна дослідницька перспектива, пов'язана з недостатнім рівнем комплексного відображення конструктивного потенціалу національних смислів у філософсько-освітній думці яка пропагувалася українськими мислителями в різні історичні періоди і залежала від буттєвих запитів людей. Все це об'єктивно актуалізує необхідність подальшої наукової розробки означеної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах комплексної бюджетної програми «Історія філософії освіти Лівобережної України XVII - початку XX ст.» (державний реєстраційний № 0100U006661, кат 1.) та в рамках науково-дослідних тем кафедри філософії Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка: «Антропологічно-концептуальні засади впливу на культурно-освітні процеси», «Пріоритетний напрям – проблеми нового змісту освіти навчання та виховання» (протокол Вченої ради ЧДПУ імені Т. Г. Шевченка № 6 від 28.01.1998 р.).

Метою дослідження є розкриття функціонального потенціалу національних смислів у становленні і розвитку філософії освіти в Україні.

Досягнення означеної мети зумовило постановку і виконання наступних дослідницьких завдань:

- здійснити експлікацію філософсько-освітніх ідей в ретроспективі становлення та еволюції філософської думки в Україні;
- виявити онтоантропологічні підстави продукування філософсько-освітніх ідей в українській культурній традиції;
- розкрити пізнавально-ціннісну функцію філософсько-освітніх ідей українських мислителів в різні історичні періоди;
- простежити історичну динаміку становлення філософсько-освітньої думки в Україні;
- встановити чинники парадигмальних змін в українській філософсько-освітній думці;
- з'ясувати національну специфіку артикуляції філософсько-освітніх ідей українських мислителів та західні і східні впливи на них;
- виявити чинники формування національної ідентичності української філософсько-освітньої думки;
- розкрити наслідки комунікативної відкритості української філософсько-освітньої думки;
- обґрунтувати закономірності селекції національних смислів в українській філософсько-освітній традиції.

Об'єкт дослідження – історичний вимір філософії освіти в Україні.

Предмет дослідження – національні смисли в історичних репрезентаціях філософії освіти.

Методи дослідження. Поставлена мета і завдання обумовили комплексну методологічну програму дослідження, в основу якої покладено культурно-історичний та порівняльно-історичний підходи, а також методологія контекстуального аналізу. Дослідження урахує методологічні перспективи, відкриті внаслідок комунікативного і антропологічного поворотів сучасної західної філософської думки, передусім положення трансцендентальної прагматики щодо тимчасового припинення традиції та застосування наздоганяючої аргументації.

У дослідженні широко застосовуються феноменологічний, герменевтичний, структурно-функціональний, діалектичний і системно-теоретичний методи. За допомогою обраних методів в процесі вирішення поставлених завдань були отримані результати, що складають зміст наукової новизни даного дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці концепції структурування смислового поля філософії освіти, де універсалістські настанови та цінності через збережені смисли національних культурних і світоглядних традицій стають конститутивними чинниками трансформації регіональних культурних та освітніх просторів.

Наукова новизна дослідження конкретизується в таких положеннях, що виносяться на захист.

Вперше:

- доведено, що розвиток філософії освіти як специфічної комунікації в Україні стимулюється збереженими смислами національної філософської традиції. Вони актуалізуються у кризових ситуаціях і виконують роль конститутивного чинника в активізації призупинених освітніх комунікацій, де універсалізм набуває національної артикуляції;

- встановлено, що конструктивні смисли національної культурної та освітньої традиції здатні відкривати нові горизонти в осмисленні перспектив розвитку

сучасної освіти і змінювати само розуміння людини як активного суб'єкта освітніх і виховних практик, тим самим долається стереотип меншовартості;

- обґрунтовано, що смисли національної культурної традиції задають напрям освітнім стратегіям і практикам, стверджуючи український варіант європейськості як єдності раціонального та ірраціонального у навчальних та виховних практиках;

- виявлено регіональні освітні інваріанти, які є світоглядними корелятами національних моделей життєтворчості; доведено, що українським регіональним освітнім інваріантом є поєднання формальної і неформальної освіти; кризовий стан сучасної освіти в Україні багато у чому спричинений руйнацією практик неформальної освіти;

- доведено, що європейські студії, які зараз поширюються в Україні, повинні містити також й український досвід трансляції ідеї Європи у вітчизняній філософсько-освітній думці.

Уточнено:

- поліетнічну специфіку генерації української філософсько-освітньої думки, яка обумовлювалась східними (візантійськими) і західними (грецькими, польськими, французькими, англійськими, німецькими) філософсько-освітніми ідейними впливами. В Україну переважна більшість філософсько-освітніх ідей приходила як з літературою філософського, релігійного і наукового змісту, так і завдяки нашим мислителями котрі навчалися за кордоном. Ці ідеї проходили адаптацію в нашому культурно-освітньому середовищі і отримували практичне впровадження переплітаючись з українськими національними традиціями;

- тенденції історичної динаміки розвитку філософсько-освітньої думки в Україні, які надають можливість виявити універсальний принцип формування філософсько-освітніх ідей. Він полягає у специфічному триєдиному філософсько-освітньому діалозі (буття – мислитель – суспільство). При цьому діалозі кожна зі сторін могла мати суттєву вагу в конкретний період історичного розвитку;

- розуміння контингентності розвитку філософсько-освітньої думки в Україні як єдності можливого і неможливого.

Набули подальшого розвитку:

- освітні імплікації кордоцентризму як основи формування особистості національно свідомого і європейськи орієнтованого українця;

- положення про ідейний взаємовплив та науково-освітній взаємообмін між українськими мислителями і їх колегами з інших держав. При цьому відмічено, що фундаторами переважної більшості філософсько-освітніх ідей і організаторами навчально-освітніх закладів в Росії XVII-XVIII ст., були саме мислителі з України, в основному випускники Києво-Могилянської академії;

- ідеї українських мислителів XX-XXI ст. стосовно динамічних змін сучасних філософсько-освітніх процесів в Україні та впливу на них тенденцій світової освітньої глобалізації. При цьому виокремлено змістовні ідеї які стосуються напрямків розвитку філософії освіти в Україні та зроблено наголос на перспективних для нашої освіти векторах росту.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Отримані результати дають цілісне обґрунтоване свідчення про розвиток філософсько-освітньої думки в Україні, підтверджують конструктивний потенціал її національних смислів та орієнтованість на вирішення буттєвих проблем нашого народу. Це дозволяє розширити можливості теоретико-методологічного аналізу філософсько-освітньої проблематики, виявляти сутність філософсько-освітніх ідей, їх роль в навчально-освітньому поступі українського суспільства. А також надає можливість виділити ключові філософсько-освітні ідеї продуковані нашими мислителями в різні періоди історії України, котрі були запитані українцями і спрямовані на залагодження багатьох проблем для покращення життя суспільства.

Теоретичні розробки дисертації, запропоновані в ній методологічні підходи та сформульовані за їх допомогою положення і висновки, можуть бути використані фахівцями з філософії, педагогіки, історії, культурології, політології, релігієзнавства при дослідженні тем філософсько-освітнього характеру.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в ефективності використання теоретичних положень дисертації при розробці сучасних національних програм розвитку освіти в Україні, в контексті формування

інноваційних моделей і технологій в системі вищої гуманітарної освіти, створенні схем прогнозування філософсько-освітнього розвитку українського суспільства.

Результати дисертаційного дослідження можна залучати при створенні державних і відомчих навчально-освітніх програм. Для викладацької роботи в навчальних закладах України під час читання курсів філософії, релігієзнавства, української та зарубіжної культури, історії педагогіки, історії України, а також у різних формах навчально-виховної роботи. Позитивний ефект при використанні результатів дисертаційного дослідження має бути для масової популяризації національної навчально-освітньої спадщини та традицій української філософсько-освітньої культури.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, практичні висновки та рекомендації, викладені в дисертації, обговорювалися на засіданнях кафедри філософії та культурології Чернігівського Національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка, а також під час виступів і доповідей дисертанта, оприлюднених на наукових та науково-методологічних конференціях, зокрема, на міжнародних: «Філософія та історія філософії» (Київ, 2003); «Філософія етнокультури та наукові стратегії збереження національної єдності України» (Чернігів, 2007); «Філософія освіти і сучасність» (Дніпропетровськ, 2007); «Україна: шляхи формування державно-національної цілісності суспільства та утвердження духовної основи української цивілізації» (Ужгород, 2010); «Простір гуманітарної комунікації: інституалізація академічної спільноти» (Київ, 2010); всеукраїнських: «Філософська антропологія та сучасність» філософсько-антропологічні читання пам'яті В. Г. Табачковського (Київ, 2007); «Творча спадщина В. І. Шинкарука та сьогодення» філософсько-антропологічні читання пам'яті В. І. Шинкарука (Київ, 2008); «Європейські цінності та українські реалії» філософсько-антропологічні читання пам'яті О. І. Яценка (Київ, 2009); «Європейський вибір України: антропокультурні параметри осмислення» філософсько-антропологічні читання (Київ, 2010); «Феноменологія софійності в українській культурі. Запити філософських смислів у мові, мистецтві, літературі» III Всеукраїнські Кулішеві читання з філософії

етнокультури, присвячені пам'яті С. Б. Кримського (Чернігів, 2011); «Філософські ідеї в культурі Київської Русі» VI давньоруські історико-філософські читання пам'яті В. С. Горського (Чернігів, 2013); «Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку» (Одеса, 2013); «Медіаосвіта: європейський досвід та українські перспективи в контексті шкільної та післядипломної педагогічної освіти» (Чернігів, 2013); «Філософсько-педагогічна спадщина К. Д. Ушинського: нове прочитання» (Чернігів, 2014).

Основні положення та висновки дисертаційного дослідження автор використовує у педагогічній роботі, а саме – при розробці та викладанні курсів «Філософія освіти», «Філософія науки», «Філософія», «Історія філософії», «Основні проблеми в історії української філософії».

Публікації. Основні положення, ідеї, висновки та суттєві результати дисертаційної роботи знайшли своє відображення в індивідуальній монографії «Історія філософсько-освітніх ідей в Україні та їх онтологічна орієнтація» (обсягом 26,5 друк. арк.), 48 авторських публікаціях у наукових журналах, збірниках наукових праць, матеріалах наукових конференцій та ін., у тому числі 24 одноосібних публікаціях у спеціалізованих фахових наукових виданнях із філософських наук України та зарубіжних, 5 із яких включені до міжнародних наукометричних баз.

Кандидатська дисертація на тему «Вчення про людину Чернігівського літературно-філософського кола (друга пол. XVII - перша пол. XVIII ст.)» була захищена у 1999 році. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використовуються.

Структура дисертації зумовлена специфікою її предмета та логікою розкриття теми, а також метою та головними завданнями дисертаційного дослідження. Дисертація складається із вступу, шести розділів, сімнадцяти підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел. Обсяг дисертації: загальний – 487 сторінок, основної частини – 410 сторінок. Список використаних джерел складається з 525 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗБЕРЕЖЕНИХ СМИСЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЬОЇ ТРАДИЦІЇ

1.1. Дисциплінарна ідентичність філософії освіти у національно-культурному дискурсі та його ідейний зміст

Філософія освіти в Україні, нажаль, має досить скромну теоретичну історію. Ті чи інші аспекти історичного розвитку філософсько-освітніх ідей та проблем аналізувалися в працях В. Андрущенка, О. Базалука, В. Бега, А. Бичко, Г. Волинки, П. Гнатенка, Л. Губерського, В. Кременя, С. Клепка, М. Левківського, В. Лутая, А. Мельника, М. Михальченка, С. Ніколаєнка, П. Таланчука, В. Шевченка, Н. Юхименко та інших. Авторське відображення тієї чи іншої філософсько-освітньої ідеї чи проблеми в працях вищезгаданих філософів, дає нам змогу прослідкувати певне зближення позицій. Усі дослідники підкреслюють роль філософії освіти як науки, котра в своєму історичному розвитку об'єднує всі сфери людського знання.

Така точка зору досить виразно висловлена В. Андрущенком. Він доводить, що філософія освіти сьогодні, завдяки своїй актуальній для всього людства проблематиці, об'єднує сотні тисяч науковців-дослідників, які реагують на буттєві освітні запити людей ХХІ ст. Бо люди бажають належного рівня освіти і виховання. Об'єм необхідних знань і рівень освіти як «матриця» викарбувана особистим досвідом, прагненням до самовдосконалення та любов'ю до мудрості.

Все це, на думку В. Андрущенка: «Диктує потребу розгорнутих наукових досліджень такої зальної для всіх галузей освітньої діяльності проблеми, як філософія освіти... Завдання сучасної філософії освіти полягає у визначенні контурів цього виходу; далі – дослідження детермінуючих факторів і суті; нарешті – можливих ризиків, суперечностей та їх уникнення з метою забезпечення освіти для потреб ХХІ ст.»[8, с.7].

Подібні міркування, стосовно завдань і історичних перспектив розвитку філософії освіти, висловлювалися українськими науковцями в наукових журналах та монографічних дослідженнях. Зокрема, проблема співвідношення філософії і освіти була предметом дослідження В. Лутая ще в 1996 році. Тоді вчений, ще до Болонської угоди, поставив питання про необхідність докорінної реформи системи освіти у всіх країнах. Оскільки ж ця система є найважливішим елементом суспільного життя, культури і проявом офіційно прийнятого в даному суспільстві типу світогляду, то саме розробка філософсько-освітніх ідей розглядалася ним, як та загальнотеоретична засада, на яку повинна спиратись реформа. Тому, за дослідженням В. Лутая, в розвинутих країнах існує багато різних закладів, що спеціалізуються в розробці проблем з філософії освіти.

Розвиток суспільства і його навчально-освітньої системи не стоїть на місці. З плином часу, запити громадян і бажання українських науковців поступово почали втілюватись в життя. В системі освіти України почали створюватись перші кафедри і наукові відділи, перед якими поставлено завдання по викладанню і науковій розробці питань з філософії освіти. Виконання цього завдання, на думку В. Лутая: «Актуалізувалося тим, що реформування системи освіти України проходить в умовах гострої економічної кризи, швидкої зміни світогляду, політичних і економічних структур нашого суспільства, побудови незалежної держави і відродження національної культури» [262, с.7].

Ці ідеї філософсько-освітнього розвитку, запропоновані В. Лутаєм в кінці ХХ століття, залишаються актуальними для сучасного буття України ХХІ століття і потребують вирішення. Разом з цим, відповідаючи на буттєві виклики, філософсько-освітня думка наших мислителів відображає і поширює в суспільстві ті ідеї котрі мають сенс для певного історичного часу. А розповсюджуються ці ідеї, головним чином, через мережу навчально-освітніх закладів. Через це філософія освіти в цьому процесі відіграє фундаментальну роль.

На нашу думку, у зв'язку з такою постановкою проблеми, на сьогоднішній день в Україні актуалізувалося питання національної ідентичності. Воно в першу чергу пов'язано з імперськими прагненнями російського керівництва розділити

Україну, повернути її в повну залежність від московського кремля. Саме на це націлені всі види кремлівської пропагандистської машини. Ми українці, в свою чергу, повинні протиставити цій, як військовій так і медійній агресії. Крім сильної української армії, ще й міцний дух української національної ідентичності. Цю духовну ідеологію у вигляді філософсько-освітніх ідей, здатні найліпше розповсюджувати учителі-мислителі через мережу навчально-освітніх закладів.

Через це філософія освіти в цьому процесі, на нашу думку, відіграє одну з ключових ролей, тобто виступає конструктором національних смислів. Адже в історії розвитку філософсько-освітньої думки в Україні, наші мислителі пропонували велику кількість філософських ідей, котрі стали основою ідеології української національної ідентичності. Взявши за основу їх ідеї та поширивши через мережу навчально-освітніх закладів і медіа ресурси України, ми зможемо змінити наше життя на краще.

В даному ракурсі вдалий висновок зробили закордонні науковці Р. Інгельхарт і В. Бейкер: «Якщо прогресивні люди в суспільстві бажають змін на краще. То вони повинні перш за все піклуватися про зміну цінностей. В цьому процесі ключову роль може відігравати нація. Вона стає тією тяговою силою, яка здатна перенести людей з однієї нижчої суспільної страти на наступну вищу. Основним фактором даного процесу може слугувати прихід до влади цілеспрямованої та освіченої еліти. Ця влада повинна мати сильну політичну волю і використовуючи навчально-освітню систему та медіа ресурси. Вона зможе вплинути на зміну цінностей і цим вивести державу на інший шлях історичного розвитку»[515].

Тому в філософсько-освітньому середовищі сьогодні домінує думка, що освіта повинна відповідати запитам сучасного високорозвиненого інтелектуального суспільства. Величезний ідейний вплив сучасної західноєвропейської філософії освіти на науковців та студентів України, з кожним роком набирає суттєву вагу. Через це, українські філософи з державним мисленням, розробляють стратегію розвитку філософії освіти України слідуючи онтологічним запитам суспільства.

В цій царині слід відмітити творчу діяльність В. Кременя [221]. Він націлює науковців розробляти стратегію розвитку філософії освіти в Україні, спираючись на національні вітчизняні традиції і досягнення у галузі освіти, науки і культури. При цьому, український мислитель пропонує звертати особливу увагу на відображення органічного зв'язку філософсько-освітньої думки із загальною філософською культурою, яка глибоко вкорінена в свідомості українців.

Науковці дослідили, що ще з античних часів філософи, саме освітній роботі приділяли найбільшу увагу. Їх творча діяльність зосереджувалась на пошуку відповідей на більшість філософсько-освітніх, культурно-світоглядних, морально-етичних, державних і соціальних проблеми, які ставило життя перед громадянами. Філософія допомагала людям осмислити свою роль у світовому бутті. А філософсько-освітні ідеї слугували специфічним дороговказом в житті людини. При цьому ідеї мислителів лише націлювали людину, надаючи необхідний матеріал для пояснення необхідності свободи вибору людиною життєвих цінностей. Завдяки філософській освіті, людина отримувала змогу усвідомити морально-етичні межі своїх вільних дій і відчувати свою індивідуальну відповідальність перед іншими людьми за свої вчинки і діяльність.

Мислителі в усі періоди світової історії пропагували ключову ідею про те, що освіта і пов'язана з нею філософська мудрість, надають можливість індивіду зробити емпіричний аналіз можливих наслідків своїх вчинків. Саме це веде людину шляхом індивідуальної відповідальності перед сучасними й майбутніми поколіннями. Таке філософське осмисленням аксіологічних принципів буття, людині здатна забезпечити філософія освіти.

Вона в усі історичні часи і сьогодні, завдяки тісному контакту з національним освітнім середовищем, відображає специфіку ментальності, національну ідеологію та багато інших аспектів філософського осмислення буття людиною, як в давні часи так і в сучасному світі. При цьому, як відмічають у своєму дослідженні Ю. Римаренко, М. Вівчарик, О. Картунов, І. Кресіна, С. Римаренко, С. Телешун, Л. Шкляр: «Саме національна ідея дає можливість осмислювати сутність національної спільноти (вітчизни ідеологічної) не тільки за спільним

походженням, скільки за включеністю до структури національної державності. За таких умов і відбувається «щеплення» ідей нації та вітчизни-держави, більше того, об'єктивна реалізація державності як політико-правового втілення національної свідомості»[143, с.3].

Виробленням і поширенням національної ідеології, на наш погляд, завжди займалися мислителі-учителі, координуючи свої ідеї з розвитком філософсько-освітньої думки та з буттєвими запитами суспільства.

Філософія освіти у цьому контексті, на думку В. Кременя, виступає передусім як своєрідний «канал зв'язку» між загальною філософією й розробкою вихідних установок, цілей і цінностей освіти. Якраз у цьому вбачається розвиток філософії освіти як специфічного, своєрідного типу осмислення процесів навчання і виховання поряд з іншими формами їх концептуально-теоретичного аналізу в психології, педагогіці, логіці, культурології, соціології, риториці тощо.

В. Кремень відмічав: «Філософія освіти - порівняно молода галузь науки. Вона з великим інтересом шукає відповіді на фундаментальні питання, пов'язані з розвитком і формуванням творчої особистості. Зокрема її цікавлять такі проблеми: які функції і яка місія школи як соціальної інституції? Які суспільно значущі цілі мають визначати напрями освіти?» [218, с.34].

Сучасна філософія освіти в Україні розвивається по шляху зміцнення своїх зв'язків в руслі сучасного європейського і світового філософсько-освітнього розвитку. Проте в даному процесі інтеграції чи наслідування, на нашу думку, ми не повинні віддалятися від своїх першоджерел, історії наших філософсько-освітніх традицій, які вкорінені в нашій ментальності і дають змогу ідентифікувати нас як українців. Цей двоєдиний процес в освітній сфері повинен увібрати в себе кращі українські освітні традиції і кращі світові філософсько-освітні ідеї та правила, лише тоді буде користь і позитивний результат розвитку без втрати національного обличчя.

В даному контексті доречно процитувати науковця Е. Сміта, який детально проаналізував ключові елементи національного буття і відмітив: «Покоління людей певної нації, має повне право на переосмислення і конструювання своєї

національної ідентичності. Поза як національна ідентичність не є статистичною конструкцією. Вона являє собою довготривалий специфічний процес зародження і розвитку ключових елементів національного буття»[520, с.147].

Тому ми вважаємо, що наша сучасна українська філософсько-освітня думка не деградує, а розвивається по висхідній лінії орієнтуючись на сьогоденні буттєві запити людей. Багато скептиків, можуть не погодитися з нашим твердженням, але вичерпну відповідь на це питання ми зможемо отримати лише після всебічного дослідження розвитку філософсько-освітніх ідей та онтологічних закономірностей як давніх, так і сучасних філософсько-освітніх процесів в Україні і світі. З цього приводу досить влучно зазначив український мислитель М. Головатий: «Безідейних, без ідеологічних суспільств нині не існує в природі, оскільки будь-якою діяльністю людей, народів, рухають саме ідеї, система цінностей, на яких суспільство виростає і на яких базується»[97, с.14].

Зауважимо лише, що незважаючи на значний фактичний і теоретичний матеріал, нагромаджений наукою про розвиток філософсько-освітньої думки в Україні, комплексних досліджень стосовно підтвердження конструктивного потенціалу її національних смислів, спираючись на онтологічні орієнтири, дуже мало. Тобто в сучасному українському філософсько-освітньому дискурсі мало уваги приділяється аналізу зв'язків філософсько-освітніх ідей мислителів з буттєвими запитамі суспільства. А тому наукові узагальнення з проблеми розвитку філософсько-освітньої думки в Україні та підтвердження конструктивного потенціалу її національних смислів онтологічними орієнтирами ще не зроблені.

Для нас, власне кажучи, важливо відзначити три обставини, що мають першорядне значення для розгляду онтологічної проблематики розвитку філософсько-освітніх ідей в Україні.

Перша з них торкається взаємовідношення філософії, як любові до мудрості і освіти, як навчально-виховного процесу. Тут ми виходимо з того, що філософсько-освітні ідеї завжди представлені як сплетіння різного роду теоретичних і практичних знань, навичок і вмінь. Освітні і філософські ідеї

взаємодоповнюють одне одного в цьому їх актуальність і сила. Таким чином вони ніби компенсують свою деяку слабкість багатством опосередкованих зв'язків. Адже деякі «недозрілі» ідеї запропоновані мислителями в освітній сфері, завжди можна вдосконалити при допомозі філософського обґрунтування. Тому окремий, в певному відношенні, самостійний розвиток філософії і освіти для освоєння дійсності передбачав, як необхідну умову, тісний взаємозв'язок між ними. І в усі історичні часи поєднання філософії і освіти давало позитивний результат.

Друга обставина пов'язана з дослідженням історичного розвитку філософсько-освітніх ідей на території, яку займає сучасна Україна. Це потрібно як для підтвердження конструктивного потенціалу національних смислів української філософсько-освітньої думки, так і для поглиблення наукового пізнання історії філософії освіти в Україні. Адже в різні часи нашої історії, різні народи з тим чи іншим світоглядом, були зв'язані з нашою навчально-освітньою системою. Але попри всі суперечності світогляду того чи іншого народу, кожен крок вперед в філософсько-освітньому поступі людства був незмінно зв'язаний і з нашою освітньою історією.

На думку німецького мислителя Р. Козеллека: «Наше сучасне поняття історії є результатом просвітницького відображення зростаючої комплексності такого явища як «історія взагалі», за якого умови досвіду дедалі важче усвідомлюються саме цим досвідом» [191,с.18].

В даному контексті ми солідарні з Р. Козеллеком і вважаємо, що історія, а разом з нею і національна ідентичність, творяться суспільством спираючись на філософсько-освітні ідеї. Через освіту суспільство впливає на свій розвиток у бажаному напрямку, у освіті акумулюються необхідні для суспільного прогресу надбання філософії і науки різних народів і різних історичних періодів.

Третьою обставиною є те, що ХХІ ст., згідно з висновками багатьох відомих світових мислителів, повинно стати століттям універсально розвиненого інтелекту. Тому філософія освіти загалом і філософсько-освітні ідеї мислителів зокрема, повинні обслуговувати цей процес і кожен крок вперед в освітньому поступі людства буде незмінно зв'язаний з науково-філософськими ідеями і

концепціями. Про актуальність даного процесу вказує у своєму дослідженні А. Халапсис [435, с.135].

Отже, існування і розвиток філософсько-освітніх ідей в Україні і світі є безпосереднім продовженням тієї філософсько-освітньої лінії освоєння людиною дійсності, що виникла в первісному суспільстві, як невід'ємний елемент практичного прогресу людства. Характерною особливістю філософсько-освітніх ідей в історичному ракурсі, завжди була їх органічна єдність з онтологічною проблематикою, повсякденним життям людини, якнайтісніше злиття їх з світоглядом народу, бо освітні ідеї були і залишаються ключовою формою виразу філософського осмислення і відображення дійсності [464, с.12].

На сьогоднішній день, завдяки освіті, люди отримують величезні можливості в роботі спрямованій на освоєння та перетворення, в збалансованому вигляді, навколишнього світу. Освіта і наука надають людині на належному рівні опанувати природний світ, проникати у його таємниці. Окрім прикладної науково-освітньої діяльності, людей цікавить і соціально-гуманітарна проблематика. Більшість людей прагнуть перейняти, вивчити і втілити на практиці кращі форми організації життя суспільства та соціального устрою, які повинні сприяти розкриттю закладеного у людині, завдяки філософії, багатства духовного розвитку.

Адже як відмічав Д. Ландес: «Народи які пасуть задніх у світовому суспільному розвитку, повинні застосувати неординарні засоби, щоб компенсувати свою злиденність і налаштуватися на зміни. Тому покладаючись на розум і волю, ці народи зможуть віднайти шлях для свого прогресивного розвитку і всі способи для цього»[516, с.275].

Як дослідники ми знаємо, що здатність до аналітичного мислення, творчого процесу сприймання світу, його теоретична і практична перебудова, супроводжуються змінами у філософсько-освітніх ідеях, які корінним чином впливали на людське життя і вели до координальних змін у суспільстві і самій людині. Якщо порівняти рівень досягнутих людиною, завдяки прикладній освіті, успіхів у засвоєнні реальної дійсності і пристосуванні її до своїх потреб, з рівнем

вивчення філософії життя самої людини і пов'язаних з нею особливостей виявлення її людської сутності, то виявиться, що між ними існує явна невідповідність. Дана тенденція домінує в світовому навчально-освітньому процесі через те, що переважна більшість людей бажає отримати від освіти практичну користь та зиск, а не конструктивний потенціал, духовне натхнення і впевненість в своїх силах.

Тому у дослідженні і трактуванні філософсько-освітніх проблем наявний стереотипний підхід: досліджується не вплив філософії освіти як носія характерних особливостей, на конкретні соціальні умови та процеси в державі і суспільстві, а насамперед ці самі соціальні умови та державно-суспільні процеси як фон, що створює практичні можливості розвитку освіти. Але домінування практичної користі і швидких результатів від освіти, поступово перетворює людину на бездуховний механізм, хоч би які глибокі філософські тенденції спрямовані на розвиток освітнього гуманізму ми не мали на меті [461, с.11].

Важливо зауважити, що смислова насиченість поняття філософія освіти значно ширша ніж розуміння цього поняття у практичному житті. Вона включає в себе не лише практичний навчально-освітній процес з засвоєння, акумуляції та передачі і розповсюдження знань. Це однобічне трактування філософії освіти. Філософія освіти, на нашу думку, пов'язана насамперед з духовною природою людини, з особливостями виявлення в її ідеях конструктивного людського потенціалу, культурно-національного в бутті та навчально-освітньому процесі.

Тому сьогодні більшість дослідників ролі філософії освіти в навчально-виховному процесі, акцентують нашу увагу на духовних факторах. Як відзначає Т. Косенко: «Все більше людей – представників різних суспільних систем і соціальних груп – приходять до переконання, що на даному етапі збереження і подальший розвиток людства в значно більшій мірі залежить від духовних факторів, ніж від економічних і політичних» [209, с.240].

В сучасному освітньому та навчально-виховному процесі, західноєвропейські та українські дослідники солідарні в тому, що потрібне філософське обґрунтування навчання і виховання, бо вони є ключовими чинниками буття

людського суспільства. Адже лише історико-філософський аналіз навчання і виховання дає нам можливість досліджувати їх як онтологічне явище пов'язане з певною нацією її культурою, освітою, котрі з поступом історії впливають на структурно-організаційний і структурно-функціональний процес людського буття.

Філософія при цьому завжди давала і дає ціннісні основи виховним та освітнім теоріям, коригує їх зміст та принципи у відповідності з історичними обставинами і вимогами суспільства. Все це, на думку вітчизняних та зарубіжних дослідників, робить філософію корисною і необхідною при розгляді онтологічних, аксіологічних, праксіологічних та інших основ навчально-виховного процесу.

Філософія освіти, скоріш за все повинна асоціюватися з якістю, котра виявляється при усвідомленні індивідом необхідності знань і їх ключової ролі в його житті, як для повноцінного відчуття, розкриття та відображення своєї власної національної сутності, так і для відчуття національної сутності інших людей. Адже як відмічав Е. Сміт: «Більшість людей вірить у те, що всіх людей природа поділила на певні нації. А кожна нація має свій особливий характер. Тому людина повинна ідентифікувати себе з певною нацією для власної свободи і самореалізації»[521, с.21].

Суттєву роль в процесі поширення філософських ідей пов'язаних з національною самоідентифікацією людини, на нашу думку, відіграють саме навчально-освітні заклади. Сьогодні переважна більшість людей вважає, що навчально-освітній та виховний процеси проходять за чітко спланованими і роками вивіренними планами і програмами, тому завдання навчального закладу навчити людину практично використовувати знання як «блага життя» і тоді для неї здійсняться всі вигоди від життя. Таким чином, справа зводиться до того, щоб «навчена людина» змогла вміло пристосувати засвоєні знання до своєї життєдіяльності і тим самим утверджувати «велич освіти».

Недолік подібного підходу до освіти полягає у недооцінці активного начала самої людини, яка в своїй життєдіяльності виступає перш за все як творча особистість, а уже потім, як споживач матеріальних і духовних благ. Як відзначає Б. Бітінас: «Філософія виховання в першу чергу прагне проявитися, як

філософський ідеал, переломлюючись в суспільстві, перетворюється в ціль виховання... Виховання і саморозвиток особистості, філософія розглядає в єдності з соціалізацією та акультуризацією особистості, з самоутвердженням людини в природно-соціальному середовищі, з участю людини в змінах зовнішнього світу. Тому, головне призначення філософії виховання – аналіз виховної діяльності або буття на фоні загальних проблем людства» [29, с.141].

Освіта, навчання і виховання пронизують всі сфери суспільного буття, всі форми суспільної свідомості, бо вони уособлюють в собі всі багатства суспільного життя завдяки своєму суспільно-історичному розвитку, який можна прослідкувати в усіх життєвих сферах. Тому для нас сьогодні актуальним є утвердження нових світоглядних орієнтирів важливих, як для кожної людини, так і для суспільства в цілому, про що слушно зауважує В. Кізіма, коли велику відповідальність за сучасний стан в освіті він покладає на гуманітаріїв, а особливо на філософів. Адже гуманітарна сфера в усі історичні періоди покликана була забезпечити формування прагнення до краси у всьому, або до ідеалів, які протягом декількох століть, залишались орієнтиром для людей.

В. Кізіма пропонує: «Треба відійти від конформізму і сервілізму по відношенню до кризових стихій в нашому житті та орієнтуватися на нові глибинні, позитивні інтеграції і інтернаціоналізації життя соціуму... Завдання в тому, щоб осмислити цей об'єктивний процес і будувати освіту на його основі, а не в супереч йому» [181, с.37].

Отже, зроблений нами у загальних рисах, теоретико-методологічний аналіз розвитку філософсько-освітньої думки та ролі конструктивного потенціалу її національних смислів в навчально-освітньому процесі. Дозволяє зробити висновок, що людина від освіти потребує не лише практичного, а й духовного наповнення тому дані тенденції можуть стати предметом дослідження та висвітлення в історії вітчизняної філософії освіти. Через це доцільно розглядати освітні проблеми в історичній динаміці філософсько-освітнього розвитку суспільства, оскільки такий підхід не лише, не суперечить багатому соціальному та духовному змісту освіти, а й дозволяє прослідкувати становлення розвитку та

передачі від покоління до покоління життєвої мудрості. При цьому, на нашу думку, акцентування уваги на освітніх практиках без наголосу на історії розвитку української національної філософсько-освітньої думки, не здатне повністю розкрити онтологічну проблематику соціальної природи освіти та її філософію.

Особливості дослідження розвитку філософсько-освітньої думки в Україні та конструктивного потенціалу її національних смислів, впливають з предмету філософії освіти, певних закономірностей трактування поняття «освіта» та її зв'язків з філософією. Сам термін «філософія освіти» майже одночасно з'явився в працях російських та українських мислителів і педагогів. Це не дивно, адже Україна перебувала в складі Російської Імперії.

В Росії термін «філософія виховання і освіти» одним з перших вжив В. Розанов в 1899 році. Він, як відмічала Л. Соколова: «Дослідив навчально-освітній процес і роз'яснив, що ми маємо дидактику і ряд дидактик, ми маємо педагогіку загалом як теорію якогось ремесла чи мистецтва. Але ми не маємо і не мали того, що можна назвати філософією виховання і освіти» [388, с.35].

В Україні термін «філософія освіти» дослідники пов'язують з відомим педагогом С. Русовою. Зокрема, В. Шевченко зосереджував увагу на тому, що філософія освіти завжди включає в себе педагогіку як одну із своїх «прикладних» дисциплін. Адже «другим боком» філософії завжди була реалізація методами педагогіки своїх людинознавчих концепцій в певній системі освіти. Це здійснювалося і здійснюється у школі і поза її межами. Інше питання пов'язане із статусом самої філософії освіти...Згідно його досліджень, перше більш-менш докладне обґрунтування предмету філософії освіти в Україні ще в 1918 році було зроблено Софією Русовою [481, с.221].

Спираючись на історію філософії і шкільництва, С. Русова показала, що предметом філософсько-педагогічної теорії та практики є людина. Вона розглядається як біологічна (природна) істота, що повинна гармонійно (природо відповідно) розвиватися. Далі людина має навчатися і виховуватися в соціокультурній історії як істота, котра має майбутнє. Тобто вона «зв'язана із минулим своїх предків і з своїм безпосереднім оточенням – родиною, тваринами,

громадою». Людина для філософії освіти має постати також як «окремий психологічно-індивідуальний тип» і як громадянин, що має «виконати ту чи іншу ідейну мету свого існування на користь собі і громаді»[355, с.152].

Дане твердження С. Русової логічно продовжує філософсько-освітню ідею «сродної праці» Г. Сковороди, яка вплинула на український філософсько-освітній розвиток і залишається актуальною до нашого часу. Адже «сродна», або «споріднена праця» взаємопов'язана як з розвитком і становленням практичних вмінь та навичок так і духовно-національних ідеалів та цінностей.

Особливість філософії освіти в даному ракурсі впливає з прикладного предмету освіти її зв'язків з педагогічним процесом, знанням певних закономірностей, що їх вивчає педагогіка, як наука котра веде людину по життю. Разом з цим, специфіка філософії в освіті не лише надає їй духовного змісту, а й дозволяє пов'язати її з більш загальними закономірностями культури, етики, естетики, обумовлюється конкретизацією вимог моралі щодо правил і норм співжиття людей на різних континентах в різні історичні періоди, якими визначалися філософсько-освітні системи, котрі закріплювали певні філософсько-освітні якості соціальної дійсності.

Прикладна освіта має ознаку повинності, і це дозволяє розглядати її не лише з точки зору існування освіти як навчання, котре забезпечує комфорт в життєдіяльності людини і дана істина не потребує доведення, а насамперед з точки зору з'ясування того, як норми і правила «повинності» впливають на духовну сутність людини, чи відсутній конфлікт між прикладними вимогами і людською духовністю.

Освіта має справу з відносинами між людьми, причому вивчає ці відносини у найрізноманітніших сферах людської життєдіяльності: особистій і суспільній, виробничій і науковій. Тому освітня діяльність найбільш тісно пов'язана з будь-якою людською діяльністю завдяки тому, що вона виражає саме практичні відносини людей, проявляється і оцінюється в процесі діяльності. Проте філософська складова в освіті полягає у обґрунтуванні різноманітних сфер

духовно-національної діяльності людей, особливо з боку того як вони забезпечують гуманний розвиток особистості.

Освічена людина розглядається нами загалом через філософсько-освітню призму, враховуючи не лише наявність прикладних знань, вмінь та навичок, рівня інтелекту, але й духовне багатство особистості, що відповідає загально прийнятому уявленню про гуманність. Філософсько-освітня думка концентрує в собі певний ідеал, який повинен піднести її носія над обставинами, бо вона заряджена духовною сутністю. Вона задає критерії людської освіченості, пропагує національно-культурні ідеї, відіграє суттєву роль у повсякденному житті та спрямовує людину орієнтуватися на справжні суспільні цінності.

Особливості дослідження прикладних ідей і національно-духовних складових елементів філософсько-освітньої думки полягають, не тільки у прийнятому за основу гуманному спрямуванні мислителя, котрий продукує ідеї для навчально-освітнього процесу, який слугує стартовим майданчиком. Певні особливості філософсько-освітніх думок і вчень залежать і від національної самоідентифікації мислителя, бо він і його ідеї завжди є похідними від духовно-практичного розвитку суспільства та перипетій в історії життя країни. Духовно-національний розвиток в даному процесі обумовлює внутрішнє ставлення людини до своєї освіченості, ступінь усвідомлення нею суспільної користі від своєї прикладної науково-освітньої діяльності та вчинків. Це визначає і саму позицію підходу до розгляду ролі філософсько-освітньої думки в людському бутті.

Саме філософія освіти дозволяє проявити все людяне в особі. Смысл філософії освіти у врахуванні, з одного боку матеріально-прикладних зв'язків людини з навчально-освітнім процесом і з другого, в аналізі культурно-національних ідей в навчально-освітньому процесі, його становленні та спонуканні особистості до гуманних думок та дій. Через це ми часто звертаємось до філософсько-освітніх думок Г. Сковороди, які направлені на пізнання людиною своїх природних здібностей, бажань улюбленої роботи яка «природо відповідна».

Г. Сковорода впевнений, що кожна людина має нахил до певного виду діяльності. Така праця є бажаною і виконується з насолодою. І навпаки, коли

людина займається працею, до якої «не лежить серце», не бажає творчого пошуку в праці або займається тим, до чого її примусили, тоді вона зазнає лиха й бід. «Несродна» праця – головне джерело великого нещастя. У творі «Алфавіт, або Буквар світу» Г. Сковорода закликає робити те, для чого народжений, «жити по натурі», за велінням Божим, тобто по «сродності».

Науковці відмічають, що є у Г. Сковороди і уявлення про ідеальний суспільний устрій, про який він мріяв. Це його ідея «горной республіки», «духовної республіки» з ідеальними відносинами між людьми, з дійсно людським способом життя, з пануванням любові, рівності, справедливості, добра і багатьох інших моральних якостей, які складають щастя суспільства [72, с.277].

Як бачимо філософсько-освітня думка в Україні вирішувала і вирішує широкий спектр онтологічних проблем людського суспільства, що змушує нас звертатися до історичних джерел цієї галузі знань, щоб віднайти і дослідити там актуальні філософсько-освітні ідеї, які пронизують епохи і цим самим забезпечують поступальність та наступність суспільно-освітнього розвитку. А загалом підтверджують конструктивний потенціал національних смислів української філософсько-освітньої думки.

Таким чином, філософія освіти має справу з усією природою буття людини як активної істоти у національно-культурному дискурсі. Відповідно зазначеному, особливості дослідження змісту і структури поняття філософія освіти повинні зводитися, з одного боку, до історико-філософського розвитку освіти в культурі різних народів на різних континентах і, з другого, до виведення на історико-філософській основі властивого людині прикладного і духовного освітнього багатства, як діючого у різних сферах життя на основі відповідних гуманно-освітніх вимог, які фіксуються у філософсько-освітніх принципах гуманізму.

Нарешті, своєрідність історії розвитку філософсько-освітньої думки на землях, які займає сучасна Україна обумовлюється в цілому тим, що зародження української філософсько-освітньої думки розпочалося ще в VI – V ст. до н. е. в Північному Причорномор'ї і було безпосередньо пов'язане з античним буттям та його філософсько-освітніми традиціями, ідеями, котрі спрямовані на формування

всебічно розвиненої людини. Хоча українські історики філософії справедливо вважають, що суто українська філософсько-освітня думка, в якій яскраво виражений національно-культурний дискурс, започаткована мислителями: Г. Сковородою, П. Кулішем, П. Юркевичем, М. Драгомановим, К. Ушинським, С. Русовою та іншими [279, с.4].

Вище названі мислителі мали на території, яку займає сучасна Україна багатьох попередників, вони несли в народ філософсько-освітні ідеї в різні періоди історії, котра залишила позитивні фактологічні літературно-історичні джерела для українців. Хоча всі попередні мислителі, доля яких була пов'язана з сучасною територією України, не виділяли філософію освіти в окрему галузь світоглядних знань і практики, як це зробила С. Русова, проте, усвідомлювали необхідність розробки педагогічної теорії як «практичної філософії». Мета останньої вбачалась в тому, щоб дати підростаючому поколінню суцільних в Україні певний взірць «істинного» життя. З погляду на це, мета філософії освіти – обґрунтувати людині користь від мудрості, знань, навчання, освіти та виховання. Адже мудра, освічена людина впевнено крокує життєвими шляхами, сміливо і творчо наближає майбутнє.

Нам відомо, що найважливіші функції освіти – це навчання і виховання у їх безперервній взаємодії. Тому всі вчинки людей залежать від того як вони відносяться до своєї освіти, що вони думають про свою вихованість, як вони відчувають позитивні і негативні наслідки своїх вчинків, чи вірять вони в те, що освіта і вихованість допомагають їм жити в суспільстві.

Всі дії людини, навіть якщо вони повністю неусвідомлені, або інстинктивні, відображають і акумулюють в собі освітньо-виховні знання, які людина отримала в процесі життєдіяльності. Тому мета будь-якої освітньої системи полягає у формуванні такого філософсько-освітнього світогляду людини, який би поєднував її професійну діяльність з гуманними національно-культурними цінностями, котрі закладені в основу освітньо-виховної системи.

Якщо прослідкувати роль філософської думки в навчально-освітньому процесі, то ми побачимо, що вона з глибокої давнини завжди відігравала роль

теоретико-рефлексійного аналізу світогляду та стимулювала його подальший розвиток. Саме через це філософія набула найважливішого значення у розвитку та становленні навчально-освітніх світових систем.

Дану точку зору підтримував відомий філософ та педагог С. Гессен, який доводив, що філософія по відношенню до педагогіки виступає як її теоретична основа. Тому педагогічну діяльність в цілому треба розглядати як прикладну філософію[87].

Більшість філософів і педагогів пояснюють взаємозв'язок філософії з педагогікою тим, що при аналізі теоретичних основ будь-якої моделі освіти завжди знайдеться те чи інше філософське вчення, яке допоможе наблизити цю модель до людини та гармонізувати її з національно-культурними цінностями народу, з навчально-освітнім і виховним процесами. Сама педагогіка, без філософського обґрунтування перетворює навчально-освітній процес в механічну дію, шляхом засвоєння певного набору вмінь та навичок, а разом з ними і механічних дій для втілення їх на практиці.

Без філософії в навчально-освітньому процесі ігноруються усвідомленні гуманні дії, які формують ґрунт для прогресу і розвитку освітніх знань в унісон з національно-культурним розвитком людини. Також філософія освіти стимулює «тихий» розвиток науки і техніки. При цьому застосування машин і механізмів у всіх сферах суспільного життя переплітається з вимогами людського гуманізму і тому не несе в собі загрози існуванню окремої нації і всього людства.

Як бачимо філософія в поєднанні з педагогікою здатна досягати високих рівнів моралі. Цей результат досягається завдяки людській свідомості, котра пов'язує мораль і вигоду в акті науково-технічної творчості, що приводить до гуманного використання наукових винаходів. Разом з цим, педагогіка в поєднанні з філософією здатні матеріально і духовно захистити людину, зберегти її індивідуальну цінність та забезпечити повагу до національної гідності особи.

Сьогодні філософія освіти є предметом детального вивчення і розгляду в різних теоретичних та практичних галузях знання. Тут цікавою є точка зору Н. Худякової, яка при розгляді структури філософії сучасної освіти доводить, що

в наш час філософія освіти представлена як знання, котре стосується філософських основ різних моделей, а точніше, освітніх технологій спільнот різних рівнів. Тому вона узагальнює, що соціокультурні закономірності, які характеризують певний тип суспільного устрою, визначають характер педагогічних закономірностей, та проявляються в освітньому процесі [439, с.77].

Отже, освітня модель стає значущою в системі суспільних цінностей, принципів і поглядів лише тоді, коли підкріплена філософією, яка забезпечує науково-теоретичний та духовний зміст освітньої системи. Зважаючи на це, не можна розглядати педагогічний, або навчальний чи виховний процеси, як щось окреме від філософії освіти.

На цьому зосереджував увагу науковців та дослідників видатний американський філософ і педагог Дж. Дьюї. Він вважав, що всі філософсько-освітні теорії, повинні враховувати концепти виховного процесу, без цього вони втрачають свою актуальність і право на існування. Філософсько-освітня теорія повинна бути переплетена з вихованням. Лише таким чином відбудеться її виховний вплив на поведінку молодого людини. А це задає напрямок діяльності молодого людини і розуміння того, що потрібно і не потрібно робити. Також філософія спираючись на теорії виховання людини, здатна створювати концепції позитивного використання людської енергії. Ці концепції повинні бути продуманими і відповідати життєвим вимогам [139].

Як бачимо, дослідження і аналіз філософських елементів у національно-культурному дискурсі та їх зв'язків з освітньо-виховним процесом – справа складна і багатопланова. Вона передбачає врахування в освітній діяльності філософських засад, як головного критерію істини. Виходячи з цього, система освіти постає як найважливіший засіб покращення життя нації, народу, суспільства та вирішення його найгостріших проблем. Вона передбачає врахування загальних тенденцій взаємодії між філософією і освітою, які в історії людства завжди відігравали суттєву роль. Саме це і стало причиною появи такої дисципліни як філософія освіти, яка вивчає основні закономірності взаємодії між філософією і освітою та різні форми їх прояву.

Спираючись на ці відправні положення та орієнтуючись на кращі зразки філософсько-освітньої думки, доцільно відзначити, що філософія освіти не обмежується аналізом лише проблем, офіційно визнаних педагогічних установ (школа, технікум, вуз тощо), бо освітня діяльність включає в себе і низку інших засобів формування людини: сім'я, малі групи, нація, народ. Тому розвиток філософії освіти повинен орієнтувати свою освітньо-педагогічну практику в площину найбільш пріоритетних онтологічних напрямків, розв'язання актуальних і перспективних завдань навчально-освітнього процесу, серед яких українські педагоги і філософи виділяють:

- Виховання, а не формування людини-патріота свого краю, української держави, гідного представника східнослов'янського етносу;
- Надбання форм і засобів творчого і самостійного життєвого самовизначення, самовиразу і самоствердження випускників у дорослому житті;
- Ствердження у поведінці і діяльності всіх учасників навчально-виховного процесу принципів моральності, людяності, добропорядності, інших рис національного характеру і ментальності з урахуванням регіональної специфіки.

Як відмічав В. Скребець, кожен із позначених принципів стратегічних орієнтацій розвитку освіти має свої обґрунтування і конкретні форми реалізації. Майбутнє України, як і будь-якої іншої країни світу, визначатиметься рівнем освіти й науки. Це зумовлено тим, що у сучасному світі відбуваються зміни, які значно підвищують роль знань як на рівні індивіда, так і на рівні колективу та країни взагалі. У реальному, як і перспективному життєвому просторі, освіта і наука визначатимуть місце кожної держави, кожної нації. Все це буде сконцентровано в такому показникові, як розвиток людини, її особистості. І хоча на розвиток особистості впливають різні сфери буття, провідна роль завжди належить освіті [382, с.3].

В освітній системі педагогічна наука відіграє ключову роль, досить яскраво цей процес ми можемо спостерігати в ті історичні періоди життя людського суспільства, коли проходить зміна суспільного ладу, від капіталізму до соціалізму чи навпаки. Наприклад, ми як історики філософії, спостерігали і були

безпосередніми учасниками, в 90-х роках ХХ століття, процесу зміни в Україні соціалістичного ладу на капіталістичний. Тому нам була надана можливість зафіксувати, що з радянської педагогіки перейшло в ХХІ століття, а що було відкинуто, або залишено в минулому.

На нашу думку, все в педагогіці, що було пов'язано з філософсько-освітнім знанням, залишилось. Адже філософія освіти своїм історичним становленням і розвитком доводить, що вона викристалізовує із філософії ті ключові ідеї, котрі допомагають людині зрозуміти і засвоїти предмет педагогіки. І навпаки, педагогіка через свою систему культурно-освітніх цінностей, допомагає вивчати філософську мудрість.

Ціннісним дороговказом, в даному випадку є філософсько-освітнє дослідження Л. Губерського і В. Андрущенка в якому вони проаналізували два поняття: «філософія» і «освіта». Їх аналіз дає нам можливість тлумачити ці категоричні поняття спираючись на величезну палітру культурно-освітніх ціннісних ідей. Адже культура з її національним колоритом надає смислових відтінків і філософського змісту освіті як процесу духовно-практичного розвитку людини та підтримує національну ідентичність. Ми знаємо, що філософські ідеї, терміни та поняття набувають здатності впливу на людину лише в процесі навчання, освіти і виховання, а цей процес актуалізується лише в середовищі з відповідним рівнем культури.

Саме в культурному середовищі, бажання людини до освітнього розвитку та національної самоідентифікації, виникає не через «примус» інших, а як логічний життєвий складовий елемент, або внутрішнє духовне прагнення. Всю логіку навчання, освіти і виховання людини через культурно-освітнє середовище певної нації, здатна на нашу думку, повноцінно відобразити філософія освіти. Використовуючи відповідні філософські думки мислителів, котрі виникали в процесі культурно-національного осягнення буття людиною.

Тому Л. Губерський і В. Андрущенко зазначають: «В цьому контексті ми говоримо про філософію як особливу сферу духовно-практичного освоєння світу

і, одночасно, як про сутність того дійства (процесу, відносин), яке розгортається в просторі і часі» [121, с.54].

Нам відомо, що переважна більшість філософів, в якості предмета філософії виділяють взаємовідношення людина – світ – людина, але таке відношення ґрунтується на відповідних культурно-освітніх надбаннях. Тобто цілісною людина стає тоді, коли засвоює необхідні культурно-освітні знання, котрі спочатку були відображені мислителями в філософських думках, а потім втілилися в ідеї і поняття. Для цього людина повинна вступити у взаємовідношення з культурними надбаннями людського світу, і навпаки світ через культуру та освіту впливає на конкретну людину її національну ідентичність. Цей взаємозв'язок унікального та універсального захоплював філософів ще в античні часи. Спрямувати цей процес, на нашу думку, могла філософія освіти. Вона об'єднувала все філософське і культурно-національне знання, відображала його в думках, ідеях, поняттях пов'язуючи їх освітнім шляхом, через спілкування і взаємообмін людей в процесі буття. Бо в підсумку, як наголошує М. Столяр: «Ціллю філософа було духовне виховання людини – інтелектуальне, моральне, естетичне, оскільки він був глибоко впевнений в поєднанні Істини, Добра і Краси» [395, с.44].

Тому, на наше переконання, в історії філософії та історії культури, від античності до нашого часу, переважна більшість мислителів виявляли як національні так і інтернаціональні закономірності у взаємовідносинах між світом і людиною, людиною та природою, людиною та культурою, людиною та суспільством, спираючись на філософські поняття. Хоча в багатьох випадках, на думку теоретика націоналізму Р. Брубейкера, національна ідеологія послуговувалась міфами та їх філософським аналізом [509].

Через це в історії філософії наявні дослідження філософії культури, філософії освіти, філософії суспільства, філософії природи, філософії мистецтва. Всі ці «супутники» філософії хоч і отримали своє обґрунтування та мають свій предмет дослідження, проте використовують філософські поняття для своєї аргументації.

Наприклад, філософія мистецтва, хоч і виступає як галузь філософського знання, але є дуже складним багатоступеневим духовно-практичним

відображенням світових буттєвих процесів митцем, на що звернула увагу українська дослідниця О. Колесник [195].

Адже кожен митець для нас є одночасно і «барометром» який специфічно реагує на всі світові зміни, а також і культурно-освітнім «камертоном» чи взірцем. В даному навчально-освітньому процесі, відповідно до багатьох культурно-естетичних досліджень українських мислителів, ключову роль можуть відігравати культурно-освітні традиції народу, які укорінені в віках, але спираються на загальносвітові філософські поняття.

Тому, на переконання Г. Палій: «Територія і держава, її політико-правова система, соціально-економічні відносини, етнічна, культурна специфіка є компонентами, які закладають фундамент для націотворення. Суспільство, зберігаючи етнічну, культурну, регіональну специфіку, набуває ознак нації у процесі самоусвідомлення єдиною спільнотою та утвердження єдиної ідентичності»[319, с.38].

Сьогодні в Україні процес утвердження національної ідентичності проходить активну фазу. При цьому він спирається на універсальні філософсько-освітні думки, ідеї, поняття та практичні надбання, які мають лише незначні національно-культурні вкраплення. Адже світ ХХІ ст., як наголошує українська дослідниця М. Черниш [443, с.114], глобалізується в культурно-філософському розвитку, через величезну систему медіа ресурсів. Тому сучасна філософія освіти в Україні повинна рефлексувати, або пристосовуватись, щоб відповідати запитам глобалізованого світу не втрачаючи при цьому українську ідентичність, свій національний акцент і колорит.

Як відмічає В. Личковах: «Взагалі, зміна лінгвістичних практик породжує нові форми і стилі філософування... Що стосується можливості побудови концептуальних засад теоретичної системи чи навіть академічної школи сучасної філософії мистецтва в Україні. Вона впливає з етнонаціональних традицій естетичної думки і мистецтва, з наявності національно ідентичного художнього світогляду, дискурсу і мови»[252, с.31].

Подібним чином можна охарактеризувати і історію розвитку філософсько-освітньої думки в Україні. Адже вона забезпечує вироблення системи філософських знань теж на ґрунті етнонаціональних традицій, які можна прослідкувати в переважній більшості наук, в тому числі і в педагогіці. Нам відомо, що предметом педагогіки є освіта, або навчально-освітній процес який міцно прив'язаний до історії та культури народу. Проте, як в предметному полі філософії, так і в предметному полі педагогіки, наявні загальні тенденції, які роблять їх універсальними та взаємопов'язаними науками.

Будь-який педагогічний процес завжди проявляється як спеціально організований та цілеспрямований. Коли ми будемо розглядати предмет педагогіки і предмет філософії то з'ясуємо, що предметом філософії освіти буде процес освіти людини, який здатен себе проявляти та виявляти як з позицій буттєвих цінностей індивіда так і його національної приналежності. Тому філософія освіти протягом всієї своєї історії розробляла і виробляла цілісну систему філософських знань які також стосуються і проблематики національної ідентичності. При цьому джерелом філософії освіти та навчально-освітньої системи є вся історія філософії.

Роль історії філософії в філософії освіти вагома, бо дозволяє виділяти основні групи історичних закономірностей, які характеризують освітні рівні в різні періоди історичного розвитку суспільства та його ідеології національної ідентичності. Історичний підхід в педагогіці розглядається як система принципів і правил вивчення педагогічного процесу в конкретний історичний період буття народу, нації, людини.

Але система знань, яка в педагогіці проявляється як теорія підходу до дослідження певного історичного періоду – це знання про загальні закономірності буття людини, тобто історико-філософські знання. Таким чином, конструктивний потенціал національних смислів філософсько-освітньої думки в Україні, можна розглядати використовуючи і історико-педагогічні дослідження різних освітніх періодів. Бо кожен період складається із різних знань, ідей, ідеологій, які виявили себе в різних філософських і культурно-національних концепціях.

Тому філософія освіти, завдяки історичному розвитку філософсько-освітніх ідей, на нашу думку, забезпечує ґрунт для розуміння предмета педагогіки та виділяє його ключові якості. В історичному ракурсі ми здатні прослідкувати як філософія освіти під впливом буттєвих процесів несе в собі філософські ідеї, які поступово стають основою ідеології національної ідентичності. Даний історико-філософський екскурс і його результати можуть допомогти нам у вирішенні сучасних навчально-освітніх та культурно-національних проблем.

Згідно з дослідженням Г. Волинка, поява процесу філософствування, або філософських шкіл, тобто навчально-освітньої діяльності, збігається з появою цивілізацій. В якій би частині світу не виникала цивілізація, всюди вона супроводжувалася жвавою філософською навчально-освітньою діяльністю її мудреців, мислителів, філософів, педагогів.

Згодом, коли вчителів і шкіл стало більше, а філософські думки та ідеї почали записувати, «монополія на знання» авторитетного вчителя та пропагандистів і послідовників його вчення учнів, поступово стала слабшати. Тому з плином віків, на нашу думку, вчителі – філософи повинні були працювати як специфічний народний «ідейно-філософський барометр», реагуючи на всі історичні події. Для такої праці мислителям найбільш підходила філософсько-освітня думка. Спираючись на неї вони розробляли свою філософію освіти відповідно до суспільних запитів, бажань людей та вимог часу. При цьому, слід наголосити, що велика кількість мислителів пристосовували свої ідеї і вчення також і до побажань та наказів правлячої верхівки державної влади.

Ми вважаємо, що Г. Волинка, В. Гусєв, Н. Мозгова, провели об'ємні дослідження із залученням великої кількості історико-філософських джерел і зробили знакові висновки, котрі слугують своєрідним орієнтиром для істориків філософії. Вони наголошували: «У своєму спільному геносі філософія і школа абсолютно нероздільні. Це відображено навіть в етимології їх назв. Якщо термін «філософія» значить любов до мудрості, вільну від будь-яких прагматичних чи матеріальних інтересів, то грецьке слово «схоле» – виток збірної назви закладів освіти – означає дозвілля, свободу від фізичної чи суспільної діяльності, від

матеріальної зацікавленості. В цьому сенсі школа зумовлює появу та існування професійної філософії як дозвільної розумової гри»[72, с.7].

З точки зору науковців, кожне філософсько-освітнє поняття чи термін приховує в собі декілька значень, якими їх наділила історія в процесі становлення і розвитку [79]. Якщо ми розглянемо поняття «філософія освіти» то виявимо декілька варіантів його тлумачень в залежності від регіону. Так, одні дослідники надають перевагу філософії і філософствують про освіту, інші пріоритетною вважають педагогіку, здебільшого розмірковуючи про процеси навчання і виховання, хтось намагається охопити і філософську, і педагогічну проблематику.

Мислителі різних країн і народів завжди цікавилися понятійним апаратом, який проливав світло на велику кількість навчально-освітніх ідей і процесів. Стародавні греки в філософії вбачали любов до мудрості яка вела їх життєвими стежками. Також філософія допомагала античним мислителям будувати свої філософські пізнавальні концепції, спираючись на культурні цінності того часу.

На території сучасної України в період Київської Русі філософами називали мислителів-книжників, які читали, переписували, та писали свої хронікальні, релігійні, морально-етичні чи культурно-освітні твори. Через це поняття філософ в Київській Русі визначало освічену людину, ними мали можливість стати ті учні, котрі подібно бджолам, що сідають на квітку щоб взяти з неї солодкий нектар, схиляються над книгами щоб зчитати з неї мудрість.

З плином віків античне поняття філософія майже не зазнало інтерпретаційних змін, але поняття освіта, відповідно до культурного розвитку народу, отримувало ідейне насичення і збагачення. Цікавою була культурологічна палітра тлумачення поняття «освіта» українськими мислителями, які працювали в навчальних закладах вищого типу XVII-XVIII століть. Саме в той час простежується цікаве поєднання християнської релігійної ідеології і культури та світської науки і української культури котрі робили перші самостійні кроки в навчально-освітніх практиках. Дане поєднання стало характерним в культурі Українського бароко і поширювалося в різних сферах культурно-освітньої діяльності, на цей факт звернула увагу українська дослідниця М. Ольховик [312].

Можливо через вплив української барокової культури у релігійно-філософських працях П. Могили, Л. Барановича, І. Галятовського, І. Гізеля та інших мислителів цього періоду ми можемо простежити ідею отримання високого знання через специфічне природне прозріння, або «навіювання» божих ідей.

Метафізичне поняття прозріння своїм корінням сягає до античної філософії, коли мислитель отримував істинні філософські ідеї з віддалених світів Гіперуранцію, але шлях до отримання знань лежав через навчання, логіку нагромадження знань та сильне бажання мислителя отримати високі, ідеальні, Божественні знання. В середньовічній філософії дана тенденція здобуття істинного знання через прозріння отримала широке розповсюдження і відповідну аргументацію. Тому в середні віки в історії філософії освіти одну з головних ролей починає відігравати поняття віри, котре стає головною запорукою отримання високого знання [470,с.23].

В XVII-XVIII століттях в українських навчальних закладах вищого типу, котрі в основному знаходились під патронатом християнських церков, без поняття віри не обходився жоден навчально-освітній предмет. Тобто лише віруюча людина могла отримати істинні знання. Але якщо хто з учнів через своє невігластво, проявляв сумнів чи незгоду з догматами, то його слід було примусити до навчання, або схилити до правильної віри. Можливо через це українське поняття «освіта» російською мовою звучить як «образование», тобто як специфічна вимога до вчителя формувати образ дитини через передачу необхідних знань і культурних цінностей, спираючись на віру в те що вони є істинними.

Саме через це О. Базалук зазначає: «Професори Києво-Могилянської академії розвивали ідею про здобування істинного знання шляхом одномоментного осяяння з допомогою природного розуму, тобто Божих ідей... Дана філософсько-освітня тенденція з тяжінням до християнської релігії, притаманна майже всім мислителям XVII-XVIII століть. Вона дає змогу науковцям відстежити спадкоємний зв'язок між філософським розумінням академічних учених та їх попередників. Філософія дає мислителям можливість тлумачити поняття. В. Даль тлумачить «образование» як: надавати чомусь образ, вид, змушувати, вимушено,

передавати культурні цінності та звичаї від покоління до покоління, у результаті чого й утворилась наступність поколінь [20, с.11].

Подібне тлумачення поняття «освіти» сьогодні ми можемо прочитати у багатьох українських і зарубіжних дослідників філософсько-освітнього процесу. Проте в тлумаченні та інтерпретації філософсько-освітніх понять, на нашу думку, ключову роль відіграє філософсько-освітня культура людини, як мислителя котрий носить в собі і виявляє в своїх ідеях цілий культурний пласт. Даний культурний пласт хоч і акумулює в собі тисячолітню філософсько-освітню історію народу, проте в працях дослідників може бути відображеним шляхам логічного поділу на століття або віхи в яких зміст філософсько-освітніх понять зазнавав специфічних інтерпретацій.

На це звертає увагу В. Довбня: «Положення, поняття, терміни, слова, які використовувалися в минулому можуть набувати нині іншого, навіть протилежного змісту. Тому дослідження історії філософії освіти, як будь-яке історичне дослідження, ґрунтується на інтерпретації» [129, с.18].

Як бачимо, науковці-філософи в своїх розвідках відобразили роль поняття філософія освіти у національно-культурному дискурсі. Актуальне сьогоднішньому тлумачення даного поняття ми знаходимо в дослідженні Л. Губерського і В. Андрущенка, філософії як теорії та методології розвитку освіти. За їх твердженням: «Освіта – це, насамперед, процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії учителя (педагога) і учня (студента), спрямований на передачу (засвоєння) знань, формування вмінь і навичок, виховання культури мислення і почуття, здатності до самонавчання і самостійної життєтворчої діяльності» [121, с.56].

В даному ракурсі дослідження філософського змісту поняття «освіта» Л. Губерський та В. Андрущенко, на нашу думку, рухалися в одному напрямку з відомим німецьким філософом Г.-Г. Гадамером, який у праці «Істина і метод», розкриває філософський зміст і духовне наповнення даного поняття. Ґрунтуючи свою розвідку на історико-філософських фактах і культурних традиціях людей він пише: «Освіта якнайтісніше пов'язана з поняттям культури й означає в кінцевому підсумку специфічний людський спосіб перетворення природних задатків і

можливостей... Філософія делегувала в освіту свою функцію трансляції для людини всієї цілісної картини світу і яка зробила освіту способом підйому людини до загальнолюдських вершин» [79, с.51-54].

Філософсько-освітня практика і її різнобічний теоретичний аналіз, дає нам можливість ґрунтовно проаналізувати поняття, які зосереджують в собі всю культурно-естетичну палітру різних народів, котрі вкладали в них свої закодовані мрії і бажання. Результати культурно-естетичного та філософсько-освітнього розвитку народів проявляються в філософських та освітніх поняттях, ідеях, естетичних мотивах, нормах моралі, ментальності, орієнтації на людину як індивіда, творчу особистість. Носіями цих культурно-естетичних і філософсько-освітніх ідей та понять в Україні, в різні історичні періоди, часто виступали не лише професійні філософи чи педагоги, а й письменники, поети, діячі культури і мистецтва, котрі своєю творчістю ідейно надихали майбутні покоління українських мислителів до філософсько-освітньої творчості.

В даному випадку актуальним є дослідження національних культурно-освітніх та філософсько-освітніх аспектів в історії України А. Бичко. В якому вона піддає глибокому аналізу історію культурно-освітніх та філософсько-освітніх ідей і понять, які були започатковані видатними мислителями різних країн і народів. Дослідниця провела історичні паралелі щодо наявності подібних ідей та понять в творах українських мислителів.

На думку А. Бичко: «В освітньому процесі слід у першу чергу звертати увагу на формування світоглядних спрямувань української молоді, основою яких є споконвічна ментальна установка духовності нашого народу; антеїзм – любов та вболівання за долю своєї батьківщини; кордоцентризм – висока моральна вимогливість, в першу чергу до себе, як громадянина своєї держави; поліфонізм – глибока повага та зацікавленість у пізнанні духовно-культурних надбань різних народів та націй» [30, с.227].

Таким чином, як дослідила А. Бичко, джерельну базу для українських культурно-освітніх та філософсько-освітніх ідей і понять, цілком логічно шукати

в працях вітчизняних мислителів які, згідно з її дослідженням, необхідно ретельно аналізувати і порівнювати з концепціями західноєвропейських філософів.

Лише так ми зможемо дослідити історію української культури та філософії освіти в різних аспектах, підтвердити конструктивний потенціал її національних смислів, зрозуміти спільні і відмінні риси в культурно-освітньому та філософсько-освітньому розвитку, виділити особливості нашого національного характеру, менталітету, духовних основ. У зв'язку з цим, сьогодні освітній процес в Україні зорієнтований на розвиток «внутрішньої людини» і цілком відповідає тим ментальним особливостям, котрі здавна характеризують українську духовність.

Отже, особливість національного філософсько-освітнього процесу полягає в тому, щоб засвоїти людську мудрість як свого рідного народу, так і інших народів світу. Філософський зміст поняття «мудрість» в царині філософсько-освітнього розвитку піддав аналізу В. Шевченко в праці: «Філософія освіти: проблеми самовизначення»[483].

Він розкрив зміст мудрості і аргументував її тісний зв'язок з розвитком філософсько-освітньої думки в Україні: «Проблеми мудрості в Україні розглядав ще в III ст. до н.е. Біон Дніпровський (Борисфеніт) з Ольвії, а співвідношення мудрості і глупоти, істини і хибності аналізував Анахарсій Скіфський. Інтерес до мудрості в Україні зберігався і часи існування Київської Русі. Мудрість, вважалася в Київській Русі, царює над усіма чеснотами. В ренесансно-бароковому XVI ст. С. Оріховський-Роксолан, а в XVII ст. К. Транквіліон-Ставровецький, С. Почаський, високо підносять суспільну значущість мудрості і філософії як вчення, що формує любов до мудрості, то в цьому виражається і ментальний софієцентризм української філософії та освіти» [483, с.22].

Як бачимо, українська філософсько-освітня думка, завдяки творчості наших мислителів, підтверджує конструктивний потенціал національних смислів та поступово долає характерну для попереднього століття недооцінку власної української освіти і мудрості. Раніше чомусь всі вважали, що ми позаду світового філософсько-освітнього процесу. Через це освітяни часто «жалілися» на нашу

«неспроможність» до педагогічної творчості. Не бажали підсилення педагогіки філософією освіти і розвитку філософсько-освітньої творчості.

Тому філософія освіти як поняття, хоч і з'являється в Україні в кінці ХІХ на початку ХХ ст., на чому ми вже наголошували раніше. Проте свого ідейного насичення науково-філософськими концепціями в університетах та їх творчого розвитку в навчальних закладах майже не набуває. Філософія освіти виступала в основному як допоміжний засіб образної популяризації педагогічних, освітніх, наукових та філософських знань. В історичній практиці подібного роду точка зору вела до недооцінки філософської складової навчально-освітнього процесу, принижувала значення філософсько-освітньої мудрості українських мислителів.

Адже мудрість, відповідно до міркувань В. Шевченка – це, перш за все, основа існування світу людей, їхня турбота про його предметне розширення, розмноження і примноження потрібних людям багатств. Дружба з мудрістю, отже, філософія, таким чином, зовсім не є чимось побічним, несуттєвим та «прикладним» для освіти...Одночасно успадкування, збереження та примноження мудрості становить зміст освіти як соціально-культурної основи суспільства. Вона й презентує світ людей. Через це дружба з мудрістю виражає і «мудрість любові до освіти», тобто є філософією освіти [483, с.24].

Філософія освіти – це життєтворче джерело, яке акумулює в собі всю людську мудрість і все духовне багатство людини, складовою частиною якого є світогляд, гуманізм, моральна чистота та освітня досконалість. Саме на цих складових елементах робить наголос в своїй роботі і Т. Воропай [75].

Крім того, освіта складається з цілої системи окремих процесів, кожен з яких по-своєму впливає на розвиток людини її національну ідентичність і відображає всю філософську мудрість поколінь людей, які проживали на даній території і вели специфічний філософський взаємообмін та проявляли взаємовплив, збагачуючи культурно-освітнє середовище.

Зміцнення зв'язків між народами приводило до розвитку філософствування, або до розквіту мудрості як головного підґрунтя навчально-освітнього процесу. Тому джерелом формування філософії освіти є реальне людське середовище, жива

дійсність, або все що нас оточує. Філософія в поєднанні з освітою виступає головним цілеспрямованим засобом розвитку людини.

Філософія освіти сьогодні, дедалі більше впливає на педагогічний процес в напрямку гуманного, гармонійного розвитку людини. У нашому українському суспільстві, котре сьогодні орієнтує свою освіту на кращі світові зразки, все інтенсивніше йде пошук, як духовних основ етносу, на що звернула увагу в своєму науковому дослідженні А. Алексеєнко[2]. Так і філософсько-освітнього коріння та культурного ґрунту які дадуть нам змогу відчутти свій національний менталітет та гордість за наших мислителів-інтелектуалів, котрі пропагували гуманні навчально-освітні традиції в історії яких домінував культ та пріоритети мудрості. Саме дану проблематику відобразив у своїй розвідці Є. Андрос [4].

Україна, за твердженням М. Євтуха та І. Волощука, володіє достатнім потенціалом, щоб претендувати на власні здобутки у пошуку шляхів філософського осмислення освітніх істин. Модернізуючи філософські підвалини освітньої політики в Україні, потрібно насамперед позбутися ідеологічної оболонки, випещеної апологетами марксизму навколо філософських систем немарксистського толку, під іншим кутом зору побачити те, що донедавна апріорі вважалося хибним, позбавленим раціонального зерна. Це актуально у той час, коли вітчизняна освіта виривається з темряви педагогіки тоталітарного режиму та її теоретичного остову – діалектичного та історичного матеріалізму [144, с.8].

Слід зазначити, що філософія освіти, порівняно з іншими науково-освітніми напрямками, на нашу думку, може обходитися без догматів та усталених стереотипів. Через це володіє більш широкими можливостями в створенні та розповсюдженні запитаних суспільством освітніх програм і технологій. Тому в філософсько-освітніх програмах завжди знаходять свій узагальнений вираз освітні ідеали, котрі мають історичне коріння і пов'язані з кращими гуманними ідеями різних народів протягом багатьох століть, на що вказує в своєму дослідженні В. Молодниченко [291].

Сучасна філософія освіти в Україні своїми кращими досягненнями наочно втілює демократизм, свободу, гуманізм та устремління в майбутнє. При цьому

сьогодні філософія освіти не нав'язує своїх ідей. Вона лише закликає звернути на них увагу і за бажанням, а не за примусом використовувати в процесі навчання чи виховання.

Досить влучно, в гуманістичному ракурсі дослідив філософське та освітнє знання В. Пазенок. В своїх творах, які спрямовані на висвітлення гуманістичних принципів сучасної філософії освіти він відстоює думку. Що велика кількість наукових дисциплін претендують на звання кращої в навчально-освітньому процесі. Всі дисципліни, кожна по-своєму вчать людину як жити. Проте серед дисциплін виділяється філософія як світоглядне знання, котра роз'яснює кожній людині, заради чого жити, в чому полягає сенс індивідуального існування [316].

Багато мислителів, педагогів, мудреців, у різні історичні періоди, підтримували ідею про те, що «призначення людини» полягає у створенні «власного дому», в якому їй буде жити затишно, цікаво і добродійно, і який вона має вибудувати за законами краси і добра, зручності та надійності. Згідно з цією ідеєю зрозуміло, що філософський зміст освіти полягає у тому, щоб надати їй саме людину центричного гуманістичного змісту і значення.

Переважає більшість науковців солідарні з висновком В. Пазенка: «Філософія освіти, реалізуючи свій гуманістичний потенціал, покликана у співдружності з іншими соціогуманітарними науками розв'язати цілу низку проблем – від з'ясування своїх теоретичних можливостей впливати на освітні та виховні процеси до визначення головних магістралей «людинотворчості» в реаліях сьогодення та формування конкретних рекомендацій в педагогічній і просвітницькій практиці» [317, с.71].

Звертаючись до розв'язання актуальних філософсько-освітніх проблем сьогодення українського суспільства, не зайвими для нас вбачаються ідеї українських і зарубіжних мислителів попередніх століть. Соціологічні опитування підтверджують, що переважна більшість людей бажає бути освіченими, але як донести цю «освіту» до людини, щоб це гармонізувало з її бажаннями та прагненнями, виявляється не простим процесом. Адже людина, як відзначав

П. Юркевич, має звичку, що сформувався або природжена, оцінювати бажання. Хоча загалом всі мріють досягти приємного та корисного від освіти.

Людей підштовхує до отримання знань бажання духовного і практичного спрямування. Духовний план особистості представлений історичною пам'яттю, як дослідив в своїй роботі В. Жадько [147].

Особистість актуалізується устремлінням до обізнаності, мудрості, всезнайства, можливістю виділитися серед інших завдяки своїм знанням і отримати індивідуальну насолоду від всього цього. Практичний план має на меті отримання прибутку завдяки своїм знанням і вмінням. І якщо духовна складова насолоди яку людина отримує від знань є індивідуальною та залежить від свідомості. То практична користь від знань залежить як від людини так і тих людей які її оточують, використовують її інтелектуальні можливості та все що вона створила. Проте як духовна так і практична складові освіти мають враховувати морально-етичні вимоги і закони та дотримуватися їх.

На думку П. Юркевича: «Свою практичну діяльність людина оцінює з точки зору ідеї істини, оскільки вона усвідомила її у загальних, неспоглядальних законах мислення та буття, то й свої бажання, що спрямовують її до насолоди й користі, вона звіряє і оцінює згідно з загальною ідеєю добра, наскільки вона усвідомлена нею у загальних, неспоглядальних законах моральної діяльності. Для одного моральні закони полягають у авторитеті вищих або старших, для другого – у звичаях країни та громадській думці»[496,с.190].

Як бачимо, міркування П. Юркевича, хоч в історичному часі і належали до XIX століття, але в філософсько-освітньому дискурсі залишаються актуальними й сьогодні. Бажання людини бути освіченою, червоною лінією перетинає всі епохи і напрямку пов'язане з гуманізмом, мораллю, ідеями добра, насолоди та користі, які мають пряму залежність від буття. Також від буття людей і їх освіти залежить добробут, виконання громадських обов'язків, національна самоідентифікація, людяність та багато інших особистісних характеристик.

Цікаві, на наш погляд, роздуми про освічену людину були у М. Шелера. Він міркував, що освіченим є не той, хто знає багато про випадкове так-буття речей,

або той, хто може відповідно до законів максимальною мірою передбачити процеси і управляти ними (перший «вчений», а другий є «дослідник»), - освіченим є той, хто оволодів структурою своєї особистості сукупністю вибудованих в єдності ідеальних рухомих схем споглядання, мислення, тлумачення, оцінки світу, поводження з ним і з якими б то не було випадковими речами в ньому; схем, які наперед задані будь-якому випадковому досвіду, котрі однаково перероблюють його й включають у цілісність особистісного «світу»[486, с.46].

Таким чином, філософські поняття «освіта», «освіченість», «знання», «мудрість», завжди були предметом дослідження видатних українських та зарубіжних мислителів і мають величезну палітру поглядів на різні аспекти їх проблематики. Тому дати розгорнуту характеристику змісту і структури згаданих в нашому дослідженні понять, на нашу думку, здатна лише філософія в поєднанні з педагогікою. Саме це поєднання і дає нам в підсумку філософію освіти, яка з другої половини ХХ століття стає специфічним напрямком досліджень в західному суспільствознавстві, а в кінці ХХ століття отримує свій філософсько-педагогічний ріст і розвиток серед мислителів України, які своєю працею підтримували ідеологію української національної ідентичності.

Актуальність даного поєднання проявляється в тому, що в контексті глобалізації суспільства, філософію освіти цікавлять педагогічні дослідження на перетині наук про людину, на що звернула увагу в своєму дослідженні І. Кадієвська [170].

Результати цих досліджень містять в собі інтегративне знання, котре являється фундаментальною основою вирішення проблем теоретичного і конструктивно-проектуючого характеру. У вітчизняній педагогіці дослідження такого рівня відносили до методології педагогічної науки.

На думку Л. Степашко: «Філософія освіти розвиваючи педагогічні теорії і практики націлена виконувати регулятивну функцію, задавати напрямки і окреслювати кордони дослідницьких пошуків. Вона повинна вливатися в культурну домінанту часу і тим самим сприяти вибору стратегій освітніх систем,

адекватним позитивним тенденціям суспільного розвитку, сучасним духовним пошукам людства» [393, с.6].

Соціальний прогрес сьогодні немислимий без філософсько-освітнього обґрунтування, яке покликане вести людину і суспільство до більш високих ступенів розвитку освіти, культури та економіки. Тому філософсько-освітня думка завжди була актуальною, бо мислителі через неї реагували на буттєві процеси. Через це філософсько-освітня думка може виступати ключем до багатьох навчально-освітніх та філософських тем, які цікавили і цікавлять мислителів різних народів в різні історичні періоди. На нашу думку, це стосується й проблеми збережених смислів української філософсько-освітньої традиції.

Провідні українські філософи Л. Губерський та В. Андрущенко вважають: «Філософія освіти є темою, до якої у всі історичні періоди постійно звертаються десятки, сотні вчених і яка й на сьогоднішній день залишається «зачарованою красунею» філософського і педагогічного штибу»[121, с.11].

Тому дослідження розвитку філософсько-освітньої думки в Україні та підтвердження конструктивного потенціалу її національних смислів онтологічними орієнтирами, слід розгляди як першу, більш-менш упорядковану спробу окреслення предметної області філософсько-педагогічного пошуку, первинний матеріал для майбутніх розвідок та дискусій. Проте відомі українські науковці, педагоги і філософи одноставні в одному, що всі філософсько-освітні проекти залишаються на папері, або стануть історичною мрією, якщо будуть відсутні бажання освітян та науковців, а головне - конкретні практичні справи.

Підсумовуючи перший пункт нашого дослідження, можна констатувати, що в історичній ретроспективі ми можемо знайти багато прикладів розгляду освітніх проблем у різних філософських течіях. Проте нас цікавлять філософсько-освітні ідеї українських мислителів та їх реальний вплив як на освітній процес так і на український національно-культурний дискурс в різні історичні епохи. Історія української освіти нерозривно пов'язана з європейською та світовою історією. З погляду на це, ми хочемо прослідкувати і відобразити дійові спроби по

впровадженню філософсько-освітніх ідей у суспільне життя в минулому та теперішньому часі.

В кінці ХХ століття більшість із нас були свідками педагогічних експериментів, а часто й прямими учасниками навчально-освітніх процесів, тому можемо зробити певні висновки й узагальнення стосовно впровадження в життя деяких освітніх ідей. Наприклад, філософсько-освітню ідею про всебічний розвиток людини, яка жваво пропагувалася в колишньому радянському суспільстві, практично не можна було реалізувати. Бо ця ідея, та багато інших, як довела в своїй роботі М. Столяр, потрібні були лише для ідеологічної пропаганди та «маніпуляції свідомістю людей» [394, с.5].

На практиці, свобода людини в тоталітарному суспільстві обмежена, а будь-яка українська ініціатива чи національна ідея, повинна була отримати «дозвіл» на існування чи впровадження від компартійного керівництва. Тому всі природні і національні права людини партійними ідеологами возвеличувались, але на ділі це було лише міражем, а в законах представлялось, як словесний обман.

Відсутність реальної свободи вибору освітніх програм та свободи дії педагога, гальмувала цей процес всебічного розвитку людини. Головним гальмом чи перешкодою у втіленні таких установок на гуманістичний та всебічний розвитку людини була об'єктивна складність ідеальних установок, які здебільшого націлювали педагогів на волюнтаристські плани далекі від реальних педагогічних чи філософсько-освітніх думок та концепцій.

Тому сьогодні потрібні наукові, філософсько-світоглядні та культурологічні експертизи певних педагогічних ідей та концепцій. І навпаки, будь-яка (наукова, культурологічна, філософська) ідея чи концепція має пройти як педагогічну, так і педагогіко-теоретичну апробацію.

Проте з історії філософії освіти нам відомо, що жодна з філософських ідей чи концепцій зорієнтованих на навчально-освітній процес не є ідеальною і дуже рідко представлена в чистому вигляді. Тому ми сьогодні констатуємо факт плюралізму у філософсько-освітній думці та в ідеях, які вільно конкурують між

собою в освітніх закладах, але не мають морального права претендувати на всезагальність, бо тоді з'явиться монополія в освіті, а це негативна тенденція.

Через плюралізм думок, сьогодні важко дати вичерпну, або «правильну» відповідь на питання про таке всезагальне поняття, як «освіта» загалом і «національна освіта» зокрема. З погляду на це, ми в даному розділі, хоч і в невеликому об'ємі, прослідкували різні погляди мислителів стосовно специфічної ролі філософсько-освітньої думки в житті людини та конструктивний потенціал її національних смислів. А також розкрили різні підходи мислителів при обґрунтуванні дисциплінарної ідентичності філософії освіти у національно-культурному дискурсі.

Сьогодні потрібна творча взаємодія між філософами і педагогами. І якщо так відбудеться, то освіта стане основним елементом для сталого розвитку держави Україна, на що звернула увагу в своєму дослідженні О. Висоцька [62].

Таким чином, освітянам вдасться вирішити велику кількість проблем і питань, що виникають перед людьми сьогодні, і зокрема – питання конструктивного потенціалу національних смислів у філософсько-освітній думці. Адже її роль у процесі виховання й освіти молодих людей, які є нашою світлою надією, дуже значна. Бо без їх освіченості, мудрості, гуманності, а також національної самоідентифікації, важко уявити майбутнє держави Україна.

Аналіз спеціальної літератури переконливо показує, що філософія освіти являє собою, специфічну галузь наукового знання, яке спрямоване на забезпечення методологічного, світоглядного, прагматичного функціонування та розвитку освіти в суспільстві і має відповідні світоглядні, гуманістичні, соціальні, культурологічні, національні та інші буттєві орієнтири. І ці онтологічні орієнтири, на нашу думку, потребують наукового обґрунтування у відповідності з досягненнями філософської думки.

В цілому наше відображення ідейного змісту та специфіки філософсько-освітнього дискурсу в наукових працях філософів і педагогів. Дає можливість стверджувати, що вітчизняні мислителі кінця ХХ, початку ХХІ ст. запропонували актуальні ідеї і концепції для філософсько-освітнього розвитку держави Україна.

1.2. Методологічна програма дослідження розвитку філософсько-освітньої думки в Україні

З давніх історичних часів, появи, передачі та розповсюдження знань, філософсько-освітня думка завжди була однією з форм виразу суспільної свідомості, своєрідним засобом пізнання і перетворення дійсності, могутнім фактором навчання і виховання людини в духовно-практичному плані. В будь-якому конкретному випадку, від початку свого існування в первісному суспільстві до сьогоднішнього дня, філософсько-освітні ідеї вплетені в історію розвитку філософії та освіти.

Тому методологічна програма дослідження розвитку філософсько-освітньої думки в Україні та підтвердження конструктивного потенціалу її національних смислів, є складовою частиною дослідження філософських та освітніх ідей вітчизняних мислителів в їх культурному діалозі з кращими зразками світової філософсько-освітньої думки.

Аналіз розвитку філософсько-освітньої думки в Україні, на наше переконання, доцільно проводити через зіставлення з історією розвитку філософсько-освітньої думки інших народів загалом і європейського зокрема. Відомо, що філософія освіти, як науковий напрямок має невелику історію. Проте філософія та педагогіка мають давню історію, яка відображена в великій кількості філософсько-освітніх джерел. Саме це дає нам можливість використовувати надбання науковців, філософів, педагогів, в плані методологічної програми дослідження розвитку філософсько-освітньої думки в Україні, у контексті вже значною мірою узагальненого світового досвіду.

Дослідники розвитку філософсько-освітньої думки в Україні, сьогодні усвідомлюють, що на всіх етапах історичного розвитку філософія й освіта відповідали запитам суспільства, відображали потреби суспільного розвитку та були складовими елементами філософсько-освітньої парадигми [474, с.189].

Дане пояснення переконливо доводить, що філософсько-освітній розвиток впливав на навчально-виховний процес в теоретичному і практичному плані

моделюючи філософію життя суспільства. Теоретичні моделі освітнього та суспільного розвитку в основному розроблялись філософами. Практика, в свою чергу, служила основою розвитку педагогічних теорій. Використавши історико-культурологічну методологію, ми можемо довести, що основою будь-якої істинно наукової філософсько-освітньої концепції може слугувати народно-педагогічна спадщина. Бо всі найкращі культурно-цивілізаційні надбання, як дослідив в своїй роботі Б. Глотов [93], завжди передавалися з покоління в покоління і були переплетені з народними традиціями, що підтверджує конструктивний потенціал їх національних смислів.

Якщо при вивченні історії розвитку філософсько-освітньої думки в Україні ми застосуємо культурологічний підхід, то ретроспектива філософсько-освітніх і навчально-виховних проблем буде представлена як пласт української філософсько-освітньої культури, який, в свою чергу, є складовою загальнолюдської культури.

На нашу думку філософсько-освітні ідеї, знання та їх розуміння, в багатьох аспектах, базуються на принципах історизму, логічного взаємозв'язку історії філософії та історії педагогіки, через це мають всі ознаки об'єктивності, яка є головним елементом науки.

Коли ми застосовуємо принцип історизму, то ставимо за мету більш-менш точно виявити час і місце виникнення тієї чи іншої філософсько-освітньої думки, ідеї, концепції, або цілої системи. Крім того, даний принцип здатен прояснювати деякі «білі плями», або труднощі, які виникають у дослідника при обґрунтуванні тих чи інших філософсько-освітніх думок, ідей, явищ.

Більшість науковців, під час досліджень, завжди враховують той факт, що історія філософії та історія педагогіки є науками історичними, а тому їх знання повинні враховувати надбання загальної історії людської цивілізації. Використання і реалізація принципу історизму при дослідженні історії розвитку філософсько-освітньої думки в Україні, дасть нам змогу, в деяких аспектах, виявити актуальні ідеї, які пронизують століття. Зараз їх часто називають новаціями у філософсько-освітньому досвіді минулого, а це, на нашу думку,

дозволяє оцінити їх актуальність з позицій сьогодення, тобто показує значущість тих чи інших філософсько-освітніх ідей в різних ситуаціях минулого і теперішнього часу. Тому використовуючи принцип історизму ми зможемо висвітлити філософсько-освітні знання у їх історичній динаміці та відповідності до суспільно-освітнього розвитку, а також підтвердити українську ідентичність окремих філософсько-освітніх ідей, які були продуковані нашими мислителями згідно з онтологічними орієнтирами.

Застосовуючи під час дослідження історії розвитку філософсько-освітньої думки в Україні принцип логічного взаємозв'язку, ми усвідомлюємо, що його значення полягає насамперед у поясненні ключових джерел, або спільного коріння філософії і педагогіки, які виникають не ізольовано, а в складній системі суспільно-освітнього розвитку.

Філософсько-освітні джерела, які виникали в різні періоди історії розвитку українського суспільства є соціальними складовими елементами культури, філософії та педагогіки нашого народу. Вони виникали і примножувалися разом з розвитком самого суспільства, виходячи з його запитів і потреб, як наголошує в своєму дослідженні Є. Борінштейн [49]. Тому історія розвитку філософсько-освітньої думки в Україні представлена як система філософсько-освітніх ідей, вона розвивалась і розвивається у тісному взаємозв'язку з суспільно-освітнім розвитком і прогресом.

Проводячи дослідження історії філософії освіти України слід взяти на озброєння й принцип об'єктивності, який передбачає розгляд філософсько-освітніх ідей з відображенням їх істинної історичної цінності для навчально-освітнього процесу. Тут ми повинні об'єктивно дослідити та оцінити, історію виникнення чи запозичення філософсько-освітніх ідей або концепцій, ретроспективу їх розвитку і становлення в Україні та світі. Адже відсутність об'єктивності дуже часто приводить до помилкових суджень або заангажованості досліджень.

Історія розвитку філософсько-освітньої думки в Україні, в соціально-національному плані має зв'язок з історією культури, про що ми вже вели мову.

Але понятійний апарат та методологічні складові елементи філософсько-освітніх проблем відносять їх до історії світової філософії. Цей зв'язок легко простежується завдяки тому, що історія світової філософської думки прив'язана до розвитку людської мудрості, а мудрість завжди супроводжує навчально-освітній процес. Саме тому у нашому дослідженні ми будемо широко використовувати здобутки науковців у різних галузях історії, історії філософії, історії культури, історії педагогіки, історії науки, історії літератури, історії мистецтва та інших дисциплін.

Історія розвитку філософсько-освітньої думки в Україні включає в себе існування певної джерельної бази, яку становлять записані ідеї та вчення мудреців котрі проживали на нашій землі з глибокої давнини, пам'ятки древньої писемності, стародавні манускрипти, давні рукописи з питань освіти й виховання, архівні джерела, літературні твори, в аспекті ретроспективи української національної ідентичності їх філософсько-освітніх ідей. А також зарубіжні філософсько-освітні джерела, які належали мудрецам конкретних держав у минулому для порівняння та обґрунтування запозичень.

Функції історії філософсько-освітньої думки України в царині навчального предмету, полягають у формуванні в майбутніх просвітників, мислителів та вчителів, здатності відчувати освітні запити нашого суспільства. З відповідальністю ставитися до української філософської думки, освіти, історії, культурних та суспільних цінностей нашого народу. Розвивати інтерес до українських навчально-освітніх традицій, пропагувати гуманізм і цінувати людську свободу в освітньому виборі, а також аналізувати, співставляти, порівнювати, певні українські та світові філософсько-освітні ідеї в їх історичній ретроспективі.

Вивчення зародження і розвитку філософсько-освітньої думки в Україні має проходити через специфічне відображення її культурно-освітнього зростання у тісному зв'язку з європейським та світовим культурно-освітнім процесом. Тому методологічна програма дослідження розвитку філософсько-освітньої думки в Україні, може спиратися на різноманітні філософсько-методологічні основи,

орієнтуючись на універсальні методологічні напрямки наукового аналізу. Дослідження історії розвитку філософсько-освітньої думки в окремій країні сьогодні, на нашу думку, можливе внаслідок існування загальних порівняльних методик та методологій як в філософії так і в педагогіці. Підтвердження конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні, можна провести спираючись на онтологічні орієнтири.

Головною проблемою для нашого дослідження є те, що філософія освіти біль-менш сформувалась як самостійна дисципліна, лише в другій половині ХХ ст. На цьому ми вже наголошували в попередньому пункті. Але історія розвитку філософсько-освітньої думки як в світі, так і на землях сучасної України, сягає глибокої давнини, аж до появи перших філософських шкіл в V столітті до нашої ери. Через це методологічна програма дослідження розвитку філософсько-освітньої думки в Україні, повинна поєднувати в собі методологію історико-філософського та історико-педагогічного дослідження.

На даному методологічному аспекті наголошує і видатний український історик педагогіки М. Левківський, коли стверджує: «Методологічні позиції історико-педагогічних проблем передбачають зв'язок з історією філософії. Остання, особливо історіографія, простежує основні етапи розвитку людської цивілізації» [242, с.12].

З історії нам відомо, що перші ази європейської цивілізації на землі сучасної України були принесені в Північне Причорномор'я давніми греками ще в V ст. до н. е. Побудувавши міста-держави, давні греки почали розповсюджувати свою філософію і освіту. Таким чином, значна кількість автохтонного населення з цієї території, змогли прилучитися до європейської культури, філософії та освіти. Як в самій давній Греції, так і в її містах-державах Північного Причорномор'я, мислителі-філософи мали свої філософські школи в яких пропагували ідеї певної філософської течії, об'єднання чи їх фундатора-учителя. Тому плюралізм в філософській думці та ідеях рухав навчально-освітній процес і надавав йому динаміки.

Подібної думки дотримуються Е. Гусинський та Ю. Турчанинова: «Філософія освіти – це дитина філософії і освітнього досвіду. Вона з'явилась на світ завдяки довготривалому та невтомному процесу взаємодії між великою кількістю філософських течій і шкіл та системою освіти, завдяки творчій активності багатьох мислячих людей, для яких питання пов'язані з освітою, виявились особисто значущими» [122, с.4].

Тому ми переконані, що завдяки постійній взаємодії між освітнім досвідом та логічними роздумами мислителів про нього. Філософсько-освітня думка впливає на хід розумового та морального розвитку людини в культурному середовищі і таким чином сприяє динамізму позитивних процесів в системі освіти.

При відображенні проблем котрі пов'язані з національною тематикою, які виникають під час досліджень конструктивного потенціалу національних смислів української філософсько-освітньої думки, на наш погляд, науковцям неминуче треба звертатись до конкретних філософських джерел, тобто до історії філософії. Адже з різних країн і народів мислителі, котрі пов'язували свої ідеї з певними філософськими школами, протягом всієї історії людства намагались знайти різноманітні способи обґрунтування, розуміння та побудови освітніх моделей і процесів [475,с.191].

Через це, в кінці ХХ століття і сьогодні на початку ХХІ, дослідники історії розвитку філософсько-освітньої думки в Україні: В. Андрущенко, О. Базалук, В. Бех, А. Бичко, І. Бичко, Г. Волинка, В. Горський, П. Гнатенко, Л. Губерський, В. Кремень, С. Клепко, М. Левківський, В. Лутай, М. Михальченко, В. Шевченко, Н. Юхименко та інші, застосовуючи відомі та специфічні методики, намагались відшукати і знаходили, комплекс ідей які б дозволили глибше дослідити, зрозуміти та ефективніше впровадити на практиці, філософсько-освітні концепції з формування національної культури людини. Пліуралізм думок, ідей та концепцій мислителів стосовно впливу філософії освіти на історію та культуру українського народу, є незалежним, а отже поліфонічним.

Існуючі солідарні ідеї та деякі концептуальні розбіжності науковців, відносно джерельної бази історії розвитку філософсько-освітньої думки в Україні, а також

ціннісного впливу філософії на освіту, скоріш за все в недалекому майбутньому стануть предметом дослідження для філософів, істориків, педагогів. Адже першоджерел, цікавих фактів і матеріалів вистачить науковцям для предметних досліджень на довгі роки.

Е. Гусинський та Ю. Турчинова з даного приводу слушно зауважують, що у виборі навчально-освітнього розвитку завжди в суспільстві існував плюралізм стосовно напрямків, змісту та цінності тих чи інших знань і це правильно. Адже філософська думка розвивається там де існує свобода слова, що дає можливість мислителю давати поради і продукувати ідеї у відповідності до буттєвих запитів суспільства [122, с.5].

Тут ми солідарні з вищеназваними науковцями і констатуємо, що філософія освіти через свою історію, джерельну базу та відповідну методологію, здатна дослідити і пояснити сутність та природу всіх явищ в освітньому процесі. Онтологія освіти, здатна пролити світло на освіту, якою вона є відповідно до буття людини. Логіка освіти, може пояснити яким чином проходить навчально-освітній процес, на що спирається і що бере за основу. Аксиологія освіти, може доступно обґрунтувати природу та джерела освітніх цінностей. Освітня етика, знайде відповідь на питання, якою буває і якою повинна бути поведінка учасників освітнього процесу. Методологія освіти знайомить нас з методами які сприяють освітньому процесу. Проте, всі ці освітні напрямки виступають як складові елементи єдиного джерела, або історії філософсько-освітньої думки.

Тому історія розвитку філософсько-освітньої думки в Україні, послуговуючись всіма іншими науковими здобутками, виділяється як особлива, суттєво актуальна сфера знання, яка поєднує в собі специфічну джерельну базу з матеріальними та духовними цінностями і спрямовує їх на розвиток української людини. Завдяки філософії, історія розвитку філософсько-освітньої думки в Україні, найбільш пов'язана з ціннісними орієнтаціями людської духовності, що надає ґрунт для підтвердження конструктивного потенціалу її національних смислів онтологічними орієнтирами. Через це методологічна програма дослідження розвитку філософсько-освітньої думки в Україні передбачає

використання різноманітних методологічних підходів, які існують у сучасній гуманітарній науці та направлені на дослідження історико-філософських та історико-педагогічних проблем.

Слушними в методологічному плані, для нашої розвідки, є роз'яснення О. Сухомлинської стосовно методології історико-педагогічного дослідження. Зокрема, вона висвітлює та аналізує різноманітні методологічні підходи, які екстрапольовані на педагогічну та історико-педагогічну науку. Серед яких виділяються: «Формаційний, антропологічний, цивілізаційний, синергетичний, парадигмальний, соціокультурний, історико-структурний, конструктивно-генетичний, порівняльно-зіставний, аксіологічний, хвильовий, модерністський, персоналістично-біографічний тощо» [399, с.37].

В нашому дослідженні ми, по можливості, будемо застосовувати виділені методологічні підходи для всебічного висвітлення і обґрунтування конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні спираючись на онтологічні орієнтири.

Також в процесі роботи ми повинні спиратися на ключові методологічні підходи, беручи до уваги твердження відомої української дослідниці педагогіки та її історії А. Бойко: «Збільшенням різноманітності методів і методик дослідження поряд із позитивним значенням, нерідко призводить до не завжди адекватного їх вибору» [43, с.52].

При аналізі розвитку філософсько-освітньої думки в Україні ми повинні враховувати і історію педагогіки з її проблематикою. Історія педагогіки України – це наука, яка вивчає розвиток освіти, школи і педагогічної думки від найдавніших часів до наших днів в Україні і за кордоном.

За словами українських науковців: «У центрі історії освіти, школи і педагогічної думки (історії педагогіки) перебуває людина, яка соціалізується в суспільство... Роль історії педагогіки особлива і надзвичайно важлива. Її об'єктом є історико-педагогічний процес, наповнений широким соціокультурним і антропологічним сенсом, що містить у собі співвідношення різного рівня педагогічних феноменів минулого з сьогоденням» [400, с.33].

Предметом історії педагогіки за О. Джуринським, є інтеграція здобутків громадянської історії і наукової педагогіки, вивчення багатовікового шляху світової педагогічної думки і практики, на якому здійснювалося поступове перетворення педагогіки з сукупності емпіричних суджень і знань в науку. Головним джерелом емпіричних знань являються філософські ідеї, тому неможливо педагогіку відділити від філософії. Аналізувати філософські та педагогічні ідеї доцільно за історичним розвитком людського суспільства.

Історія педагогіки разом з історією філософії сприяють засвоєнню давніх і сучасних знань, як наукових так і буденних, про мудрість, етику, виховання, освіту. Вони разом висвітлюють джерела світового філософсько-освітнього процесу, відкривають доступ до духовних скарбниць, які зберігає людство і які нерідко виявляються не залученими до процесу навчання мудрості і виховання нових поколінь.

Як наука, історія педагогіки користується власним категоріальним апаратом. Проте дати ґрунтовну характеристику основним педагогічним термінам і поняттям ми можемо завдяки філософії яка переплетена з розвитком філософсько-освітньої думки. Найважливішими поняттями котрими оперує педагогіка є: виховання, освіта, школа. Всі ці та багато інших понять, які застосовує педагогіка, вперше з'явилися саме в історії розвитку філософсько-освітньої думки і стали її ідейним джерелом. При цьому поняття і процес виховання має своє національне «насичення» або «колорит» в історії і житті різних націй і народностей. Хоча у навчально-освітньому та виховному процесах які проводять педагоги для молодих людей більше інтернаціонального, тобто спільного загальнонародного ніж відмінного. Дана тенденція, на думку української дослідниці М. Триняк, свідчить про інтеркультурну комунікацію в освітньому просторі [416].

Наприклад, поняття «виховання», яке являється однією з найважливіших категорій педагогіки, вперше було предметом аналізу в філософських школах античного світу. Воно і донині є предметом дискусій стосовно його філософського змісту і багатозначності. Тому філософи і педагоги в своїх

наукових розвідках знаходять лише загальні аргументи означення терміну виховання через його калейдоскопічність та інтернаціональність.

Адже, як виховні процеси так і термінологію виховання, ще з глибокої давнини, а конкретно в античному суспільстві, учителі-філософи пов'язували з буттєвими запитами людини. Бо саме учителі-філософи, були тією частиною суспільства, котра акумулювала в собі всі позитивні ідеї суспільного розвитку і вони прагнули впровадити це на практиці. Тому, залежно від буттєвих умов, виховання розглядали як суспільно-соціальне явище, як діяльність, як процес, як цінність, як систему, як вплив, як взаємодію тощо. Всі аргументи трактування виховання мали сенс, бо кожне з означень відповідало буттєвим вимогам суспільства. Проте буттєва багатозначність та національний «колорит» не надавали конкретної можливості охарактеризувати виховання в цілому. Можливо в цьому і приховано всезагальність і мудрість змісту виховання.

Як в українській так і в світовій педагогічній літературі можна виділити декілька ключових підходів мислителів до розкриття поняття «виховання». Так, відомий педагог А. Мудрик, прагнучи відобразити те загальне, що властиве вихованню як процесу щодо соціально контрольованої соціалізації, не торкаючись специфіки сімейного, релігійного, соціального, колекційного і дисоціального виховання, дає таке означення: «Виховання – це відносно осмислене й цілеспрямоване вирощування людини, яке послідовно сприяє адаптації людини в суспільстві і створенню умов для її обособлення у відповідності зі специфікою завдань груп і організацій, в яких воно здійснюється» [294, с.16].

При цьому сам науковець, даючи означення поняттю виховання, розуміє його поліфонічність і багатогранність. Тому звертає увагу на те, що його тлумачення значення поняття виховання не є загальноприйнятим, а лише одне з багатьох. Тобто процес соціалізації людини, або її входження, адаптації чи пристосування до умов буття конкретного суспільства, завжди вносив і буде вносити свої корективи у виховані процеси, наповнюючи поняття філософії освіти та виховання необхідним змістом, будь то XIX чи XX ст., як відобразила дану тенденцію в своєму дослідженні С. Кузьміна [234].

Підкреслюючи калейдоскопічну мінливість і розгалужений обсяг поняття «виховання», науковець і педагог І. Підласний трактує його в двох вимірах, широкому і вузькому. Ці виміри він пов'язує з насиченістю і розгалуженістю соціального загальнолюдського буття та специфічністю індивідуального буття конкретної людини. Буттєві процеси впливають і на педагогічний розвиток. Тут теж логічно застосовувати широку загальнолюдську, інтернаціональну насиченість та вузьку національну, індивідуальну педагогічну характеристику.

Широке соціальне, інтернаціональне буттєве значення процесу виховання – це передача соціального досвіду від старших поколінь до молодших. В історії розвитку філософсько-освітньої думки дане трактування процесу виховання наявне ще з глибокої давнини, або з часів первісного суспільства. Саме там процес виховання носив всі риси соціалізації як розвитку і само зміни людини в процесі засвоєння і відтворення культурних цінностей. При цьому соціалізація полягала в засвоєнні культурних і духовних цінностей, що згідно з дослідженням П. Дуліна, «консолідувало українське суспільство» [137].

Ми, продовжуючи смислову лінію даного дослідження, впевнені, що навчально-виховний процес, включав в себе і пропаганду учителем ідеології національної ідентичності. Це відбувалося тому, що навчання, освіта і виховання молоді, проходили при її взаємодії як з сталими так і із стихійними, відносно спрямованими, або цілеспрямовано створеними, умовами життя людей певного народу чи нації на всіх вікових етапах.

В процесі виховання для філософів і педагогів ключову роль відіграє досвід, як інтернаціональний, суспільний так і національний або індивідуальний, який теж знаходить своє відображення в буттєвих вимогах. Філософське поняття «досвід» має теж широке і вузьке трактування. Воно включає розуміння, знання, уміння, способи мислення, моральні, етичні, правові норми, трудовий досвід, систему національних і духовних цінностей, досвід здобуття і примноження матеріального багатства тощо. Досвід людина здатна набувати як через організовані форми, або освітні заклади, так і шляхом природного засвоєння в результаті взаємодій між поколіннями і впливу середовища чи буття.

Філософія з глибокої давнини навчала людину мудрості, а педагогіка в історії людства, була представлена, як наука про виховання. Хоча можна сказати, що вихованням займалася й філософія через етику. Тому виховання в історії людства виявляється як узагальнений, постійний і можна сказати, вічний елемент філософії життя, розвитку та освіти людини. Через це при дослідженні конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні, спираючись на онтологічні орієнтири. Всі елементи виховання будуть розглядатися нами, як особистісно-соціальне явище в житті української людини, а разом з цим і як суспільно-культурний феномен, котрий пов'язує наш народ з іншими народами світу.

При історико-філософському аналізі елементів виховання, ми можемо констатувати той факт, що воно має індивідуально-особистісну і загальнолюдську цінність, є важливим компонентом ідеології й культури, здійснюється в інтересах людини, суспільства, країни. Виховання в історії розвитку філософсько-освітньої думки в Україні, як дослідив П. Гнатенко, має національний характер [94].

Відповідно до розвитку суспільства, та його буттєвих запитів, застосувавши соціокультурну методологію для аналізу розвитку філософсько-освітньої думки в Україні. Ми можемо констатувати, що процес виховання забезпечувався не лише родиною, церквою, школою, вузом. В багатьох аспектах цей процес стимулювали учителі-філософи, які пропонували освітні ідеї, котрі вносили позитивні зміни в суспільне життя.

Національна складова ідентичності людської особистості формується під впливом буття та всіх державних соціальних інститутів: від сім'ї до засобів масової інформації, від дитячого садка, школи, вузу і до суспільного виробництва матеріальних та духовних благ, а також завдяки вивіреній державній ідеології. Цей процес створення і пропаганди ідеології національної ідентичності ґрунтовно відобразили шляхом філософського і психологічного аналізу українські науковці П. Гнатенко і В. Павленко [95].

Тому на нашу думку, для кожного дослідника розвитку філософсько-освітньої думки в Україні та підтвердження конструктивного потенціалу її національних

смыслів, закономірними повинні бути різні методики та плюралістичні підходи до історії філософії освіти і педагогіки.

Процес виховання у нас має ключові національні традиції, прояснити які здатна філософія в своїй історичній ретроспективі стосовно філософсько-освітніх ідей. Філософія своїми мудрими порадами, повинна була забезпечити збереження життя людини, упередити її від «немудрих» дій та вчинків. Поза як, ще з часів Трипільської культури наші пращури робили все можливе, щоб оборонити та відсторонити як себе так і своїх дітей від будь якого лиха. Національна система виховання українців в давнину, була подібна до аналогічних систем в інших народів. Загалом виховна система мала філософський характер і залежала від мудрості старшої чи досвідченої людини, котра своїми знаннями і діями, повинна була оберегти дітей від смертельних небезпек. Крім цього мудрець повинен був передати дитині знання, навички і уміння, як обходити, або уникати негативних факторів протягом усього життя.

З плином історії та соціальним розвитком, філософська ідея самозбереження людини завдяки мудрості отримала логічне продовження. Процесом передачі мудрості, вихованням та виробленням необхідних дій для самозахисту людини, почали займатися і навчально-освітні заклади де все це стало спеціально організованим, цілеспрямованим діянням. Поступово на головну філософську орієнтацію освіти, котра в давнину була спрямована на збереження життя людини, стали менше звертати увагу, але національні елементи завжди були присутні у виховному процесі.

Процес виховання завжди включав в себе цілеспрямовану дію учителя на учня. Крім цього, характерною особливістю цієї дії було педагогічне керівництво, воно спрямоване на залучення підростаючих поколінь до життя в певному національному культурному просторі, релігійному середовищі, державі та суспільстві. Тому філософи в усі часи розглядали навчально-освітній і виховний процес, як засвоєння людьми соціального досвіду, або опанування ними певної філософії буття суспільства, яка впливає на їхнє самовиховання і само творення, на чому наголошував і К. Леві-Строс [241].

Через це, ми переконані, що дослідження конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні, спираючись на відповідну методологічну програму, дає нам можливість проаналізувати ключові буттєві орієнтири навчально-виховного процесу загалом і українське національне виховання зокрема. Наявний фактологічний матеріал, підштовхує нас до висновку, що здобуті людиною етнопедагогічні та загальнопедагогічні знання, виступають як специфічні засоби у філософії загальнолюдського виховання і індивідуального самовиховання людини впродовж життя. Адже філософія виховання, поєднуючи в собі духовні та практичні елементи, становить внутрішню сутність навчання і освіти. Через це філософію освіти можна визначати як науку котра логічно поєднує в собі філософію виховання, навчання, освіти, апелюючи до конкретного народу, етносу в їх історичному поступі.

Ключовим методологічним орієнтиром дослідження розвитку філософсько-освітньої думки в Україні для нас є праця провідних українських філософів Л. Губерського та В. Андрущенка «Філософія як теорія та методологія розвитку освіти»[121]. В ній доведено, що нерозривний взаємозв'язок філософії і педагогіки прослідковується від найдавніших часів і до наших днів. Він, на думку вчених: «Має генетичний характер... Домінантними в системі філософського пізнання є принцип співпадання начала і принципу, системності, розвитку, історизму, сходження від абстрактного до конкретного, практики » [121, с.23].

Тому завдяки розвитку філософсько-освітньої думки, викристалізуються філософсько-освітні ідеї, при допомозі яких педагогіка вибудовує теорію, яка в свою чергу спирається на філософські категорії. Виходячи з цього, на нашу думку, філософсько-освітні ідеї мислителів логічно поєднують в собі як філософські так і педагогічні концепції і принципи.

Філософсько-освітні ідеї та концепції доцільно аналізувати спираючись на історико-філософську та історико-педагогічну методологію. Але в процесі дослідження в нас можуть з'явитись проблеми пов'язані з методологічними

парадоксами. З огляду на це, ми повинні враховувати думки науковців з філософсько-освітньої тематики та методології її дослідження [463, с.211].

Зокрема, дослідник В. Рижко вважає, що філософія освіти водночас є не тільки полем освітніх смислів, але й виступає методологією теорії освіти. Він дослідив філософську різноплановість поняття «методологія» аналізуючи різні шляхи руху думки мислителів, та довів силу впливу ідей якими керується дослідник розпочинаючи свою роботу. Водночас, методологія в будь-якому філософському дискурсі виступає як специфічний парадоксальний феномен. Парадоксальність методології, як доводить В. Рижко, криється в тому, що методологія створюється для здійснення відкриття. Проте через парадокси, методологію можна зовсім відкинути. Бо всі фундаментальні наукові відкриття на початку є випадковими, непередбачуваними [352, с.20].

Враховати всі парадокси і колізії, які виникають в процесі наукового дослідження, ми розуміємо, що кожен як науковець, так і мислитель націлені на те, щоб дослідження мало логічну структуру і несло в собі якомога менше парадоксів. Для цього більшість дослідників застосовують обрану методологічну базу з певними науковими принципами, що забезпечує їх дослідження від зайвих парадоксів. Виходячи з цього, наше дослідження повинно ґрунтуватися на дуалістичній методологічній базі, котра логічно поєднує історію філософії та історію педагогіки з їх тісними зв'язками з культурою українського народу.

Український історик педагогіки І. Зайченко вважає, що методологічною базою історії педагогіки є теорія наукового пізнання соціально-педагогічних процесів, принципи об'єктивності, системності, фундаментальності, доказовості, історизму, філософсько-світоглядні й загальнонаукові положення про діалектичний взаємозв'язок і взаємообумовленість явищ і процесів, часу й простору, теорії й практики, гармонії національних і загальнолюдських цінностей.

Тому І. Зайченко наголошує, що історія педагогіки ґрунтується на принципах об'єктивності й нейтралітету, фундаментальності, системності, науковості, єдності логічного та історичного, національного та загальнолюдського, теорії та практики, новизни, критичного підходу до оцінки педагогічних процесів, подій,

явищ, фактів, творчого використання кращого педагогічного досвіду минулого[155, с.27].

Підсумовуючи методологічні програми дослідження, які широко використовуються в історії філософії та історії педагогіки можна зробити розширене узагальнення. Відповідно з яким, впродовж останніх десятиліть все більш актуальними для дослідження розвитку філософсько-освітньої думки в Україні стають такі методологічні підходи, як аксіологічний, соціокультурний, антропологічний, цивілізаційний, культурологічний, синергетичний, історико-компаративістський, парадигмальний, та інші. Розглянемо дані методологічні підходи екстраполюючи їх на розвиток філософсько-освітньої думки в Україні.

Аксіологічний методологічний підхід розглядає філософсько-освітні цінності в їх історичному розвитку. Аксіологія спираючись на філософську думку займається пошуком і створенням цінностей як матеріального так і духовного планів, котрі виробляються в процесі історико-культурного розвитку суспільства. Філософсько-освітніми цінностями в історії розвитку філософсько-освітньої думки як українського суспільства так і інших народів є ідеї, концепції, події і явища, які пов'язані з освітнім прогресом, процесами навчання та виховання. Тому під час розгляду розвитку філософсько-освітньої думки, на них слід звертати увагу як на ґрунт, з якого в усі часи живилась і продовжує жити вся українська освіта, наука і культура.

Аксіологічний підхід до розвитку філософсько-освітньої думки в Україні, орієнтований на освітні системи котрі мають в своїй основі гуманістичне спрямування. Бо саме гуманізм закликає розглядати людину як найвищу цінність і мету філософсько-освітнього процесу. Філософсько-освітні цінності цікавили українських мислителів як в попередні століття так і сьогодні. Про це слушно зауважує сучасна дослідниця В. Лозова, характеризуючи аксіологічний підхід в освіті, який спрямований на збереження, творчий розвиток гуманістичних цінностей педагогічної практики і науки, її положень, принципів, вимог, форм, методів, які забезпечують оволодіння суб'єктом культурою, соціальним досвідом

людства, розвиток його духовності як моральної сутності особистості, формування потреби самореалізації, особистісного саморозвитку тощо.

Саме аксіологічний підхід у педагогічній науці передбачає створення такої ситуації, за якої повинно відбуватися не протиставлення національних цінностей гуманістичним, універсальним, а взаємодія з ними для подальшого збагачення науки. Так ще в епоху античності Піфагор писав, що школа повинна будувати свою діяльність на гармонії мислення, почуттів, бажань. Аристотель розглядав навчання як динамічну трансляцію людської культури шляхом оволодіння знаннями і культурними цінностями, нормами і правилами поведінки. Тому головними сферами життєдіяльності людини називав емоційну, почуттєву, розумову. А в ХХ столітті, відзначає дослідниця В. Лозова, ці підходи набули як подальшого розвитку, так і наукового обґрунтування. Зокрема, обґрунтовано чотири компоненти змісту освіти: знання про світ і способи діяльності інтелектуального і практичного характеру; досвід здійснення способів діяльності; досвід творчої діяльності та досвід емоційно-ціннісного ставлення [257, с.68].

Виходячи з вище сказаного ми можемо стверджувати, що дослідження конструктивного потенціалу національних смислів у розвитку філософсько-освітньої думки в Україні необхідно проводити шляхом поєднання двох груп гуманістичних цінностей: загальнолюдських та національних. Це поєднання надасть нам можливість більш ефективно підтвердити національну ідентичність української філософсько-освітньої думки котру продукували наші мислителі в різні періоди історії України. Крім цього, ми завдяки історичним фактам матимемо змогу виділити ключові запозичення, які було зроблено українцями зі світової філософсько-освітньої мудрості. Адже розвиток кожного суспільства пов'язаний з розвитком культури та філософсько-освітньої думки і цей процес безперервний і глобальний.

Українська дослідниця Н. Ткачова подає розгалужену характеристику освітніх цінностей, яку запропонував М. Форбек: «Серед провідних загальноєвропейських цінностей, які молодь повинна опанувати у процесі освіти, насамперед, необхідно виділити такі: цінності демократії, що ґрунтуються на

партійній різноманітності; утвердження елементарних прав людини, толерантність стосовно інакомислячих і представників інших народів та рас, що включає боротьбу проти антисемітизму й ворожого ставлення до чужинців; усвідомлення відповідальності та активна участь громадян у політичних подіях, відкритість стосовно інших народів і культур при збереженні власної культурної неповторності» [408, с.44-45].

Цінність філософсько-освітньої думки наших мислителів була і залишається значущою в історії українського, європейського та світового суспільства, бо ми поєднані з усім світом загальнолюдськими філософсько-освітніми цінностями. Тому логічним продовженням аксіологічного методологічного підходу є соціокультурний підхід, який вимагає від мислителів орієнтувати свою філософсько-освітню думку на суспільно-освітні запити українського народу у відповідності з культурними традиціями та національними буттєвими орієнтирами.

Адже навчальні установи – це соціальні інститути, які покликані задовольняти освітні запити особистості, суспільства та держави. А освітні запити держави мають співпадати з запитами народу, узгоджуватися з освітніми інтересами громадян та вписуватися в культуру й менталітет соціуму.

Як наголошує І. Степаненко: «Розробка стратегії освіти з аксіологічної точки зору потребує формування її головних ціннісних настанов, визначення меж різноманітності ціннісних орієнтацій у навчанні й вихованні, виявлення основних напрямків аксіологізації викладання навчальних дисциплін і розкриття змісту ціннісних стимулів до освіти... Засвоєння в системі освіти України міжнародних освітніх досягнень, її переорієнтацію на визнані міжнародною спільнотою цінності, а з іншого, - збереження продуктивних традицій української освіти й школи, узгодження національних і загальнолюдських цінностей у вітчизняній педагогічній практиці» [392, с.302-303].

В цьому соціокультурному підході з сучасними українськими науковцями солідарна переважна більшість дослідників філософсько-освітніх процесів в Україні. Саме завдяки їх розвідкам ми в змозі підтвердити конструктивний

потенціал національних смислів філософсько-освітньої думки українських мислителів з найдавніших часів і до наших днів.

У зв'язку з цим І. Бушман, досліджуючи національну самоідентифікацію, як фактор соціокультурного розвитку, відмітила: «Особливості розвитку кінця ХХ – початку ХХІ століття визначають соціальні основи та субординацію цінностей національної культури, що слугують орієнтирами при розробці як стратегій розвитку системи освіти в країні, так і конкретних педагогічних технологій... В основі формування національної школи, повинна знаходитися проекція гуманітаризаційних тенденцій розвитку на культурно-національне середовище українського суспільства. Тільки на основі такого підходу система освіти може отримати статус засобу національного культурного будівництва» [53, с.63].

Підсумовуючи методологію соціокультурного підходу, ми можемо стверджувати, що головні пріоритети та орієнтири цього підходу в Україні окреслив відомий філософ М. Михальченко. Аналізуючи соціокультурну теорію як методологічну основу визначення предмету філософії освіти він довів, що соціокультурна теорія розглядається як теорія формування і розвитку різного рівня культур: людства, субрегіональних (європейська, азійська, африканська), національних, регіональних і т.д., які в діалектично-синтезній формі складають історико-культурний процес.

М.Михальченко наголошував: «Соціокультурна теорія завжди прагне пов'язати в цілісність три підходи до суспільства: філософський, коли розглядається сенс розвитку суспільства і людини; соціологічний, коли суспільство розглядається як соціум (соціальні структури, інститути, відносини, норми, дії) і культурологічний, коли суспільство розглядається як породження загального процесу культури творення, де системи виховання, освіти, науки відіграють найважливішу роль» [289, с.38-39].

Антропоцентричний підхід до розгляду конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні, направлений на дослідження всіх суспільних явищ, думок, ідей, у взаємозалежності як від освітніх потреб людини так і від онтологічних орієнтирів.

Методологічна програма даного підходу передбачає трактування розвитку філософсько-освітньої думки в Україні, під кутом зору потенційних запитів людини, її навчально-освітніх можливостей, а також історичних змін в державі і суспільстві.

Для нашого дослідження методологічним орієнтиром в антропоцентричному підході може слугувати філософсько-освітній аналіз В. Табачковського, в якому розкрито суть філософсько-антропологічної рефлексії та її освітянське заломлення. Зокрема, він акцентував увагу науковців на тому, що педагогіка змушена переорієнтуватися з антропології, яка була зав'язана переважно на: 1) позитивних виявах людського, 2) гіперактивізмові, 3) «масовізмах», на зовсім інші антропологеми. Але зцементованість трьох виявів людського, живила ту парадигму антропоспроможності, яка побутувала у марксизмі й молодомарксизмі. Антропологія ж постмодерністська опинилася віч-на-віч із принциповою неусталеністю людини та світу її існування, з величезною кількістю негативних виявів людського, помножених на розмаїття індивідуальностей [404, с.119].

Як бачимо, антропологічна методологія В. Табачковського спрямовує нас до широкого поля наукового дослідження, котре охоплює практично всі царини філософсько-освітнього процесу повертаючи його до викладача, вчителя, вихователя, тренера, провідника, учня.

Орієнтуючись на практичний бік філософсько-освітнього процесу, відомий український філософ А. Лой писав: «В аналітичний спосіб філософська антропологія також повернута, з одного боку, до методології наук, що вивчають людину, починаючи від біологічної до соціальної чи юридичної антропології, але, з іншого боку, вона ще більшою мірою спрямована на практичну та політичну філософію, етику, філософію мови, філософію освіти»[258, с.177].

Аналізуючи практичну роль в історії людства філософсько-освітньої діяльності учителя, спираючись на антропологічну методологію, В. Табачковський виділяє три антрополого-педагогічні іпостасі учителя, які вимальовуються у контексті феномену «зустрічі» й роблять його постать доленосно-унікальною для кожної людини:

1. Учитель є свого роду повпред: а) типу соціуму, б) типу культури, в) світу дорослих, г) людства, д) світу загалом – для кожного хто постає у ролі учня. Дана обставина актуальна для стабільних суспільств і надзвичайно важлива - для перехідних, до котрих належить і сучасна Україна...

2. Учитель – то персональна й водночас загальнозначуща запорука нероз'єднаності «зв'язку часів» у людському способі буття. Йдеться як про зв'язок сучасного з минулим та майбутнім...

3. Учитель – то унікальний «повивальник» (Сократ) формування у кожної людини, що постає як учень, самопочуття спроможності й повно вартості. Успішність «повивальної» функції педагога вирішальною мірою залежить від його антропологічної мудрості, зокрема, вміння органічно поєднувати у своєму ставленні до вихованця дві наріжні максими: а) визнання його свободи; б) урівноваження цієї свободи відповідальністю [402, с.147].

З наведеного вище аналізу ключової сутності антропоцентричного підходу під час дослідження конструктивного потенціалу національних смислів філософсько-освітньої думки в Україні та її проблематики, ми можемо зробити узагальнення. Воно полягає в тому, що антропоцентричний підхід об'єднує в собі дослідження суспільних явищ, ролі особи в історичних подіях, ідейну орієнтацію мислителів. І все це антропоцентричний підхід пов'язує із різними видами взаємозалежності освітніх потреб людини від онтологічних орієнтирів. Тому ідеї В. Табачковського зберігатимуть своє ідейно-філософське значення протягом тривалого історичного часу. Бо його філософські цінності є похідними від буття людей, серед яких він жив і життя яких аналізував у своїх працях [477, с.411].

Цивілізаційний методологічний підхід до дослідження конструктивного потенціалу національних смислів філософсько-освітньої думки в Україні найбільш повно репрезентований В. Андрущенком. Саме він широко дослідив фундаментальні філософсько-освітні процеси і їх вплив на філософію освіти в Україні. В своїх наукових розвідках В. Андрущенко обґрунтовує сучасні «повороти історії» та «дивовижну трансформацію соціуму», котрі впливають на всі форми соціального та індивідуального буття. Освітній процес має

віддзеркалювати реальний характер життєвого процесу. У результаті поглибленої філософської рефлексії сучасних світових і вітчизняних реалій, змісту феномену «освіти», місця і ролі останньої в сучасній Україні і в контексті нових світових реалій були сформовані філософські засади, на основі яких формувались рекомендації щодо стратегії розвитку галузі та новітніх основ державної освітньої політики.

На думку В. Андрущенка, є підстави звернути увагу на принципіві положення, які складають концептуальну канву сучасної філософії освіти:

- сучасну систему освіти України слід розглядати у контексті її становлення і розвитку (трансформації, модернізації); враховуючи нові світові реалії... Основні напрями модернізації освіти у першій третині ХХІ століття визначають Болонські домовленості, які виконуються в Україні за умови збереження національної педагогічної матриці і тих переваг, якими система освіти завжди славилась в Європі й світі;

- філософське підґрунтя навчально-виховного процесу складають принципи пріоритету людини як особистості, свободи вибору цінностей, реалізації можливостей саморозвитку, єдності національних і загальнолюдських інтересів, усвідомлення цивілізаційної єдності людської історії, толерантності у взаємодії народів і культур [10, с.10-11].

Як бачимо В. Андрущенко під цивілізаційним підходом розуміє світовий філософсько-освітній розвиток де відбуваються різноманітні суспільні процеси, котрі стосуються освіти, науки, політики та життя людей. В світовому аспекті він окреслює український філософсько-освітній простір та під таким кутом зору розглядає його минулий і сучасний розвиток.

В подібному ракурсі пропонує цивілізаційну методологію дослідження розвитку філософсько-освітньої думки в Україні і український науковець Н. Скотна. Вона наголошує на транзитному статусі України в геополітичному і в цивілізаційному вимірах, котрі зумовлені географічним розташуванням України між Сходом і Заходом [380].

У геополітичному контексті зазвичай постає питання пошуку свого місця у світі, з одного боку, між Європейським Союзом і НАТО, з іншого – Росією. Україна позиціонується в світі як транзитна держава. Тому фахівці із соціальних, філософських і політичних наук ведуть мову про нашу державу, як транзитну в геополітичному і в цивілізаційному вимірах. У цивілізаційному плані Україну не можна беззастережно віднести ані до Сходу, ані до Заходу.

Як зазначає О. Черниш: «При деякому домінуванні рис західної культури наш східнослов'янський менталітет і цивілізація в цілому є транзитними, перехідними, такими, що не сформувались, що містять у собі різнопланові ознаки як західної, так і східної цивілізації», уточнюючи, що «транзит полягає в нашому серединному стані, свого роду буферній зоні, яку становить Східна Європа щодо Сходу і Заходу» [444, с.238-241].

Навчитися жити разом – головна вимога, яку висуває і глобалізований світ, і реалії українського соціуму. Обраний в 1993 році президент Міжнародної федерації філософських товариств Міро Кесада говорив, що найважливіший недолік сучасного людства – «невміння слухати і розуміти «не своє», терпимо ставитись до чужого, і навпаки, – уміння з дивовижною впертістю перетворювати чуже у вороже». Але зараз, настає час, коли віруючі, які раніше ворогували, приходять до розуміння необхідності жити поруч без ворожнечі і що «основне питання філософії зараз – це утвердження миру у світі і душах людей» [262, с.21].

Толерантність сьогодні стає європейським ідеалом виховання, а через це її ідеї поступово проникають в філософсько-освітній простір України, хоча в українській ментальності толерантність закладена з глибокої давнини. Проте ця риса несе в собі не лише позитив для нашого народу і держави. В історії України були періоди, коли наша толерантність та прагнення не йти на конфронтацію, на конфлікти, нашими сусідами сприймалися як слабкість і ми потрапляли в різного роду залежність від інших держав.

Хоча в XXI ст. світове співтовариство всі сили і засоби спрямовує на вирішення конфліктних ситуацій між державами, але питання неконфліктного способу життя сьогодні залишається вкрай актуальним. Тому науковці

займаються вирішенням даної проблеми і допомогти їм в цьому покликана філософсько-освітня думка. Український науковець Н. Скотна вважає, що утвердження в Україні неконфліктного способу життя через виховання в душі толерантності та активної позиції самозбереження і навмисного невтручання, видається тепер ключовим завданням, яке постало перед національною освітою, вихованням та політичною системою суспільства. Лише такий підхід відповідає цивілізаційній виховній стратегії України, що об'єднує позитивні риси педагогік традиційної східної та техногенної західної цивілізацій [381, с.87].

Культурологічний методологічний підхід до дослідження конструктивного потенціалу національних смислів філософсько-освітньої думки в Україні, на нашу думку, найповніше обґрунтований видатним істориком української філософії В. Горським у його праці «Філософія в українській культурі: (методологія та історія)»[106].

Згідно його твердження, філософія все більше зближується з людинознавством. Цей процес, в плані пізнання закономірностей розвитку філософського мислення, стає цікавим і для такої науки, як історія філософії. Це пов'язано з тим, що погляд у минуле завжди визначається характером розуміння сучасного й шляхів поступу в майбутнє. Саме звертаючись до минувшини, актуальна культура прагне відшукати відповідь на запитання, що хвилюють її нині. Тому зміна акцентів у дослідницьких програмах, які реалізує історико-філософська наука, кінець-кінцем, виявляється зумовленою характером тих завдань, що набирають пріоритетного значення в сучасному суспільному житті.

Зважаючи на сказане, в колі актуальних проблем в сучасному історико-філософському дослідженні першорядної ваги набуває обґрунтування культурологічного аспекту, що передбачає осмислення феноменів філософії минулого за виміром й у контексті культури.

Початок такого повороту переконливо засвідчує реальна практика історико-філософської науки, яка демонструє зростання інтересу до аналізу функціонування філософських ідей в духовній культурі, з'ясування широкого культурного контексту, який зумовлював постановку й характер розв'язання

певних філософських проблем мислителями минулого, виокремлення різноманітних типів мисленевої культури в реальній поліфонії історико-філософського процесу. В руслі цієї ж тенденції здійснюється переорієнтація дослідницьких програм у галузі історії національної філософської думки.

Одним із продуктивних шляхів реалізації такого підходу до історії філософсько-освітньої думки, на наш погляд, й є аналіз її за виміром і в контексті культури. Тобто досліджувати конструктивний потенціал національних смислів філософсько-освітньої думки в Україні необхідно й через призму філософської культури нашого народу.

В даному випадку ми солідарні з висновками В. Горського: «Попри багатоманіття наявних у сучасній літературі дефініцій культури, здається єднає принаймні більшість дослідників її погляд на культуру як світ людини, розуміння культури як простору людського спілкування, що здійснюється на ґрунті певного світо відношення» [106, с.9].

Слідуючи методологічним принципам В. Горського ми можемо констатувати, культурна наступність в філософсько-освітньому процесі здійснюється не сама собою, а через організовану систему навчання, освіти й виховання, яка ґрунтується на певних національних традиціях. Таким чином, будучи універсальною характеристикою і специфічним способом людської діяльності, культура немовби задає тон філософсько-освітньому розвитку людини. Методологічна програма культурологічного підходу при дослідженні конструктивного потенціалу національних смислів філософсько-освітньої думки в Україні, дозволяє аналізувати навчально-освітні проблеми в загальнокультурному, соціально-історичному та національно-регіональному контекстах. Логіка культурологічного підходу до розвитку філософсько-освітньої думки в Україні ґрунтується на визнанні інтеграції і єдності регіональної, національної й загальнолюдської культури.

Дотримуючись такої логіки ми можемо стверджувати, що історія філософсько-освітньої думки в Україні включає в себе досягнення регіональної та національної культур, котрі спираються на онтологічні орієнтири і цим

підтверджують конструктивний потенціал її національних смислів. При цьому в загальнокультурному контексті філософсько-освітня думка продукована українськими мислителями має багато спільних рис як з світовою філософією так і культурою [472, с.677].

Методологія культурологічної регіоніки відображена в наукових розвідках українського дослідника В. Личковаха. Він стверджує, що культурологічна регіоніка є складовою етнокультурології і, ширше, - філософії етнокультури, спрямованої на дослідження світоглядних, онтологічних, аксіологічних задач культурного буття етносів і субетносів. На перший план філософсько-культурологічного та естетичного аналізу виходять категорії образу світу, етноментальності, архетипу, хронотопу, сигнатури, «культурної душі», етнетики, етнестетики тощо. В культурологічній регіоніці поняття переломлюються крізь призму історії культури і мистецтва окремого регіону, крізь субетнічні, регіональні й локальні події культурного життя нації, її представників та духовно-естетичної «аури», що складається в регіонах й інтегрується в єдиному полі етнонаціональної культури.

Україна як «букет», чи «віночок» квітів рясніє багатими, різнобарвними субетнічними культурами. Полісся і Поділля, Слобожанщина і Галичина, Покуття й Центр, Крим і Закарпаття, Донеччина і Придністров'я з давніх-давен мали самобутні риси культурної історії, які сьогодні складають неповторне слов'янське обличчя «соборної» України. Тільки у взаємодії й взаємовпливах регіональних культур вимальовується духовний портрет українського народу, що моделюється спільною мовою, ментальністю, міфологічними, моральними та художньо-естетичними цінностями. Від найдавніших проукраїнських племен часів Трипільської культури, давньослов'янських земель і князівств Київської Русі до сучасного етнографічного та адміністративного поділу України кінця XX – початку XXI століть вибринює спільна мелодія духовного життя, що хорально наповнюється різними партіями і голосами [252, с.4].

Підсумовуючи методологію культурологічного підходу ми можемо стверджувати, що в розвитку філософсько-освітньої думки України важливе місце

відіграє культура, яка виражається в прагненні збереження, відтворення й примноження соціально ціннісних регіональних та національних традицій в навчально-освітньому процесі. Через це історія української філософсько-освітньої думки несе в собі всі навчально-освітні ідеї, які відповідають загальнолюдським цінностям, національному менталітету та беруть все краще з загально світових навчально-освітніх традицій. А все це в підсумку, завдяки онтологічним орієнтирам, підтверджує конструктивний потенціал національних смислів філософсько-освітньої думки в Україні.

Методологія синергетичного підходу до вивчення вітчизняної філософсько-освітньої спадщини детально представлена у дослідженнях В. Лутая та І. Добронравової. Синергетика - науково-філософський принцип, що розглядає природу, світ як само організовану комплексну систему. Тому в історії вітчизняного філософсько-освітнього процесу, синергетика, на нашу думку, передбачає розкриття генези філософсько-освітнього знання, яке має свою власну логіку самоорганізації та різноманітність своїх проявів[462, с.702].

На думку І. Добронравової, синергетика наводить мости між різними дисциплінами, не руйнуючи їхньої дисциплінарної визначеності і не змінюючи специфічності тих характеристик систем, що самоорганізуються, які виступають їхніми контрольними параметрами і параметрами порядку. Вона відмічає, що єдність методологічних підходів особливо важлива, коли предметом розгляду постає людина – місце перетину всіх природничих та гуманітарних наук. А саме таку ситуацію ми маємо в освіті, коли знання мозкових процесів і психологічних установок сприйняття і розуміння однаковою мірою важливі при виробленні освітніх стратегій. Тепер загальнонауковий підхід до цих проблем відкриває нові можливості їх вирішення.

При цьому І. Добронравова вважає, що використання здобутків синергетичних досліджень в освіті не вичерпує впливу постнекласичної науки на освіту. Ставлення філософії освіти до власного предмету тут є вирішальним. Синергетична методологія стає застосовною в освітній галузі, якщо філософія освіти розуміє освітні процеси як процеси самоорганізації. Тоді відомі настанови

на ставлення до учня як до особистості, спрямування зусиль на розвиток здібностей до творчості у майбутнього науковця чи митця набуває конкретних методологічних підстав. При цьому підстави ці не перетворюються на набір завчених прийомів чи алгоритмів діяльності. Адже синергетичні комунікативні стратегії дії викладача передбачають його ж такі творчі зусилля [128, с.124].

Виходячи з синергетичної методології, дослідження конструктивного потенціалу національних смислів філософсько-освітньої думки в Україні, повинно враховувати й творчу активність наших мислителів. А на неї, як нам засвідчують історичні факти, завжди впливало буття та його ключові онтологічні орієнтири, як в минулі періоди історії так і в наш час.

Тому синергетична методологія, на думку В. Лутая, претендує на оптимізацію вирішення найгостріших протиріч сучасності, а пошуком такого вирішення завжди займалась філософська діалектика, то і синергетичний метод повинен розроблятися як принципово новий етап в розвитку діалектики. Перш за все це відноситься до розробки колишніх діалектичних методів сходження нашого пізнання від конкретного до абстрактного і від абстрактного до конкретного. В такій їх постійній взаємодії і розвитку, які включають в себе і всю людську практику. А тим самим і до розробки синергетичного варіанту так званої «діалектичної логіки з великої літери» або теорії діалектики.

В своїх наукових розвідках, В. Лутай здійснив спробу розробки основ синергетичної теорії діалектики. Важливою її відмінністю від попередніх філософсько-діалектичних систем, які носили цілісно-моністичний характер, є те, що в ядро синергетики, в якості важливого принципу включається те хаотично-біфуркаційне начало, яке обумовлює сутнісну непередбачуваність майбутнього, плюралізм розвитку синергетичних систем.

Проте, синергетична методологія відрізняється від сучасних філософських вчень, які абсолютизують роль останніх принципів, бо в ній розкрито багато важливих діалектичних закономірностей взаємодії порядку й хаосу, загального і плюралістичного, необхідного і випадкового. Реформування освітніх систем на основі синергетичної теорії діалектики може зіграти вирішальну роль в

практичній оптимізації вирішення найгостріших протиріч між представниками всіх сучасних культурних традицій [263, с.81].

Таким чином, синергетичний підхід до висвітлення розвитку філософсько-освітньої думки в Україні поступово отримує своє місце в постнекласичній науці, а синергетична методологія спроможна працювати в освіті, якщо філософія освіти розглядає освіту як процес самоорганізації.

Суттєвим методологічним підходом при вивченні вітчизняної філософсько-освітньої думки є історико-компаративістський підхід, або порівняльний аналіз. Адже компаративізм – це порівняльно-історичний метод дослідження, який передбачає порівняння і зіставлення об'єктів вивчення в окремих цивілізаціях, регіонах і країнах, різних етапів історичного розвитку філософсько-освітніх ідей. Компаративістський підхід дозволяє точніше визначити хронологічні межі історії розвитку філософсько-освітніх ідей і вчень, що ускладнюється різнотерміновістю подібних явищ у філософських вченнях різних цивілізацій. Порівняльний аналіз дає можливість враховувати однотипні і знакові філософсько-освітні ідеї різних історичних епох та цивілізацій. Адже нам відомо, що в різні «знакові епохи» на Сході і Заході, проходило якісне накопичення філософсько-освітніх ідей, які лише з плином віків ставали більш зрозумілі і могли бути реалізовані.

Компаративістський підхід несе в собі дуже важливий методологічний принцип, яким виступає синхронний аналіз світової історії філософсько-освітніх ідей та концепцій. Тому цей принцип дозволяє глибше виявити загальні особливі риси філософсько-освітніх ідей та концепцій в цивілізаціях різних регіонів світу, які існували в єдиному часовому просторі. Він дозволяє виявити універсальне та специфічне в генезі філософсько-освітніх ідей впродовж всієї історії людського суспільства. Ця методологія представлена в наукових дослідженнях українських науковців Г. Волинка, Л. Губерського, А. Бичко, А. Мельника та інших.

Застосовуючи історико-компаративістський підхід, або порівняльний аналіз, Г. Волинка при дослідженні історії філософських шкіл Сходу і Заходу виявив цікаві тотожності. Якщо в Китаї взаємообумовленість виявилась у звучанні імен філософів (цзи – означає вчитель), то в Європі – в ототожненні власного імені

філософа з його вченням, а вчення – з назвою школи: аристотелізм збігається з перипатетизмом, платонізм – з академізмом.

Визначне минуле народу завжди присутнє в його сьогоденні і впливає на його майбутнє. Народ України також має своє долетворне минуле в епохах Античності і Середньовіччя. Все, що наявно в матеріальних і духовних пам'ятниках, продовжує свій вплив на культуру і освіту. Тому дослідження філософських підґрунть української культури сприятиме підтвердженню конструктивного потенціалу національних смислів філософсько-освітньої думки в Україні.

Історія стародавньої і середньовічної філософії ґрунтується на першоджерелах, а також має найновіші дослідження. Кожна філософська ідея є варіантом вирішення певної філософської проблеми, тому вона порівнюється з іншими варіантами. Всі варіанти по можливості розглядаються синхронно, що робить їх більш зрозумілими. Тому Г. Волинка робить висновок, що стародавня і середньовічна філософія висвітлюється не лише у зв'язках з науковим пізнанням та науками, звертається увага на зв'язки філософії і конкретних наук з більш загальною і важливою сферою культури – з освітою та її тогочасними закладами – Академією, Лікеєм, Університетом, Школою тощо [71, с.11].

Як бачимо, Г. Волинка мав рацію. Застосовуючи історико-компаративістський підхід, або порівняльний аналіз при дослідженні конструктивного потенціалу національних смислів філософсько-освітньої думки в Україні, спираючись на онтологічні орієнтири, ми здатні зрозуміти логічні освітні зв'язки різних поколінь і народів, охарактеризувати головні філософсько-освітні напрямки та прослідкувати історію культурно-освітнього розвитку певної нації чи народу.

Історико-компаративістський підхід, на нашу думку, став у нагоді українському філософу А. Мельнику при ґрунтовному аналізі поняття «історія» та специфіку його філософсько-освітнього тлумачення в різні історичні періоди українськими мислителями. Адже з другої половини XIX ст. українською філософською думкою робляться суттєві корективи у тлумаченні змісту поняття історії. Вони пов'язані, насамперед, із актуалізацією в освітній діяльності

екзистенціально-гуманістичного розуміння свободи і новою методологією пізнання людства, основу якої утворює геополітика.

Саме геополітика поглинає концепти географічної зумовленості існування народів, возвеличує ідеї етноцентризму і національно-культурного плюралізму, та критикує авторів «давньої історії». Проте історична наука має здатність позиціонуватися як інтегративно-синтетичне філософсько-освітнє знання про людей. Вона акцентує геополітичну та антропологічну визначеність об'єктів, аналізує їх соціокультурну специфіку, економічний і політичний стан.

А. Мельник переконливо доводить, що наукова історія, таким чином, набувала значущості універсального знання і дослідження, що відокремилася від поетико-міфологічної «старої» історії. Така історія мала більше форми «прикладної» філософії, політекономії, антропології, соціології, і т.д. у тих межах, в яких ці науки розумілися в Україні із другої половини ХІХ століття. Спираючись на методики дослідної роботи і з'ясовуючи різні аспекти життєдіяльності людей, всі вони функціонували як оповіді про людей, отже, як «історії». Разом взяті, вони утворили інтегральну оповідь, різноголосся змісту якої, і в цьому був правий М. Драгоманов, у суспільстві ніколи не переривалося. Чинником забезпечення неперервності історії вважалася освіта [281, с.159-160].

Однією з сутнісних характеристик історико-компаративістського підходу до тлумачення різних аспектів конструктивного потенціалу національних смислів філософсько-освітньої думки в Україні є його універсальність, яка дозволяє застосовувати цей підхід в логіко-понятійній, соціальній та світоглядній сферах.

Зокрема, відома українська дослідниця історії філософської думки А. Бичко, широко використовує цей підхід під час аналізу української народної мудрості і освіти. Адже вивчення специфіки народного світорозуміння слов'ян передбачає детальний аналіз досить тривалого періоду розвитку цього феномену, таких найбільш характерних етапів його становлення, як зародження основного понятійного апарату і розпад його під натиском книжної мудрості. Привнесена в культуру слов'янського світу перекладною літературою християнського змісту, книжна мудрість не стільки зруйнувала народне світорозуміння, скільки витіснила

його з пануючої ідеологічної сфери й занурювала в ті форми офіційної мудрості, які підлягали впливу фольклорних жанрів та безпосередньо єдналися з ними.

Важливе значення і цьому плані отримує врахування того, що поряд із спеціалізованими формами знання завжди існував блок неспеціалізованих, найбільш близько наближених до побуту у всій повноті його соціальних характеристик.

А. Бичко дослідила, що в усному народному світорозумінні, як правило, знаходили відображення і великі історичні події, і великі історичні ідеї. Суть побутових функцій народної творчості полягає в тому, що вона культивує теми, які не знайшли свого відображення в спеціалізованому мистецтві та науці. Дослідниця переконана, що оптимізація розвитку народної творчості породжує незаперечну необхідність в подальшій розробці наукових критеріїв співвідношення вічно рухливого народного суспільного світорозуміння і філософсько-світоглядних його оцінок [54, с.191].

Дослідження українських науковців надають нам можливість стверджувати, що користуючись історико-компаративістським методологічним підходом, або методом порівняльного аналізу при вивченні конструктивного потенціалу національних смислів філософсько-освітньої думки в Україні спираючись на онтологічні орієнтири, ми можемо отримати цікаві результати. Саме завдяки ним ми здатні досліджувати суть, значення і роль філософсько-освітніх ідей які було запропоновано нашими українськими мислителями. Для нашого дослідження, особливість порівняльно-історичного методу дослідження, або компаративізму, полягає у тому, що ми застосовуємо порівняння і зіставлення філософсько-освітніх думок, ідей та концепцій прив'язуючи їх до реальної історії освіти та спираючись на факти. А освітні факти завжди відігравали і відіграють ключову роль, як предмет для вивчення в різних регіонах і країнах на всіх етапах розвитку філософсько-освітньої думки в Україні.

Також компаративістський підхід дозволить нам точніше визначити хронологічні межі історії розвитку філософсько-освітньої думки, ідей і вчень на землях які займає сучасна Україна. Дасть змогу прослідкувати вплив

філософсько-освітніх ідей Стародавньої Греції на розвиток філософсько-освітньої думки в північному узбережжі Чорного моря, грецьких містах-полісах: Ольвії, Пантікапеї (Керч), Феодосії, Херсонесі та інших. Порівняльний аналіз допоможе нам розібратися в приналежності філософсько-освітніх ідей конкретним мислителям, разом з цим ми зможемо викристалізувати однотипні і знакові філософсько-освітні ідеї.

Доцільно в нашому дослідженні застосувати і парадигмальний підхід, який являє собою специфічну сукупність основ філософських, загальнотеоретичних і метатеоретичних наук. Поза як в історії розвитку філософсько-освітньої думки в Україні, той чи інший приклад або показовий випадок, концептуальне положення чи теоретичний підхід, передбачає висвітлення внутрішньої логіки процесів в історії освіти, школи, педагогічної думки в різні історичні періоди їх функціонування. Ключові орієнтири застосування парадигмального методологічного підходу при дослідженні конструктивного потенціалу національних смислів філософсько-освітньої думки в Україні, розроблені українськими філософами: І. Бичком, С. Кримським, С. Клепком та іншими.

Слід підкреслити широту застосування парадигмального методу дослідження та його ролі у висвітленні історії філософсько-освітніх ідей, які багатьом нам здаються «традиційними», «вірними» або «істинними», але насправді є глибинними і потребують детального аналізу. На даному аспекті філософської парадигми, акцентує увагу І. Бичко констатує, що на світанку людської історії – нові покоління, по суті, навчалися (безпосередньо-діяльно «прилучалися» до «вже готового», «даного» в традиції) рутинного досвіду первинного колективу.

Тобто застосування парадигмального методу при дослідженні розвитку філософсько-освітньої думки, дає можливість виокремити як привнесені на нашу територію ідеї так і ідентичні українські. Бо як дослідив І. Бичко, істина, «вірне» (таке, що забезпечує успіх планованій дії) знання, згідно з уявленнями вже первісної (міфологічної) свідомості, є зовні «предметно» наявною («готовою») «реалією», чимось на кшталт «речового» існування.

Тому опанування істиною зводиться головним чином до способу (методу) її «схоплення», способу «заволодіння» нею. Істина не твориться, а «захоплюється» як вже наявна («готова») предметна цінність... Тому відповідно до античної парадигми і пізнання («гносис») тлумачиться у своїй суті як «зустріч» подібного «в нас» з подібним «поза нами»[33, с.202].

Як бачимо, парадигмальний метод історико-філософського дослідження, дає науковцям ґрунт для пояснень багатьох філософсько-освітніх понять, ідей та концепцій. Тому при висвітленні конструктивного потенціалу національних смислів філософсько-освітньої думки в Україні. Парадигмальний метод дослідження доцільно застосовувати при поясненні різноманітних концептуальних ідей та освітніх явищ в науці, культурі як України так і світу.

Саме на даному аспекті акцентує увагу С. Кримський, пропонуючи подивитися на науку з цивілізаційної точки зору. Тоді нам стає більш зрозумілою роль наукових знань, в цивілізаційному розвитку народів. Адже знання надають людям можливість зробити перехід від культу природного до культу штучного, тобто до цивілізації. Через це, на думку мислителя, наука та цивілізація, ярко не виявляли себе на Сході, де народи з покоління в покоління, свято дотримувалися природних норм і буттєвих традицій. Наука, а разом з нею і цивілізація, були привнесені у східні країни з Європи.

Проте даний нав'язаний західною цивілізацією, процес відмови від культу природи, ніс в собі і певні негативи та загрози. Цивілізація спираючись на наукові знання, намагається повністю підкорити природу, що веде до глибокого розколу між природним і штучним. Цей розкол поступово збільшує кількість людських помилок, а у результаті з'являються технологічні катастрофи.

С. Кримський писав: «Історичною особливістю наукового знання є введення правил осмисленості, які задаються парадигмами та нормами прийняття наукових тверджень у професійному середовищі...У широкому плані правила осмисленості регулюють міру вписування результатів дослідження в наукову картину світу чи в систему цивілізації загалом» [228, с.403].

Отже, з дослідження С. Кримського, ми бачимо, що роль парадигми в історії розвитку філософсько-освітньої думки загалом та історії науки, зокрема, не завжди однозначна, вона здатна відігравати різні ролі як прогресивного так і регресивного плану. Хоча сама філософія освіти здатна виявлятися в різних іпостасях і ракурсах, як специфічний феномен самотворення людини в культурно-освітньому середовищі.

Цей процес дослідив, піддав глибокому аналізу та зробив належні висновки, застосовуючи парадигмальний метод, український мислитель С. Клепко. Він, спираючись на філософсько-освітні дослідження науковців в царині культурного розвитку людського суспільства, констатував: «Освіта постає як діяльність самотворення людини в культурі. Уявлення ж про освіту у вигляді зовнішніх наслідків, у вигляді номенклатури знань є вторинним, випадковим, навіть, необов'язковим. Освіта як соціокультурний феномен змінює власну парадигму (систему принципів, ідей, підходів), не зважаючи на інваріантні й державні компоненти, а завдяки оволодінню педагогами філософією освіти» [186, с.208].

Тому українські науковці, визначаючи стратегічні напрямки розвитку освіти, повинні враховувати не лише зміни котрі відбулися у житті людей, а зважати і на буттєві запити суспільного поступу. Можливо тому кінець ХХ ст. поставив перед науковцями багато питань, вирішення яких вимагає відходу від звичних стереотипів мислення, які укорінені у філософській логіці ще з ХVІІ ст. Сучасні філософські дослідження вже враховують соціокультурні реалії. Вони орієнтовані на запити людського буття, а тому змушують по-новому поглянути на ряд проблем, вирішення яких може вносити корективи в канони сучасної освіти.

Слідуючи парадигмальній методології, дослідники зможуть незаангажовано використовувати даний підхід в дослідженні історії розвитку філософсько-освітньої думки в Україні та світі. Саме такий підхід дозволяє науковцям спрямовувати своє дослідження до реального освітнього процесу і науково обґрунтовувати проблеми які виникають в освіті. Адже сьогодні в час стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, культурний рівень людини відіграє ключову роль в більшості філософсько-освітніх процесів.

Висновки до першого розділу

Таким чином, огляд теоретико-методологічних засад дослідження збережених смислів української філософсько-освітньої традиції, дозволяє нам констатувати наступне:

1. Особливої ваги питання філософії освіти, набувають в середовищі українських науковців-філософів та педагогів в кінці ХХ ст. За цей час наукова розробка теми пройшла етап накопичення знань, про що свідчать тематичні публікації українських мислителів та отримала логічне продовження на регіональному університетському рівні в різних куточках України. Наші науковці, філософи та педагоги, як в Києві так і в інших регіонах України, розкрили ідейний зміст і визначили проблематику розвитку філософсько-освітньої думки в Україні.

В даному ракурсі особливе місце займають наукові дослідження, стосовно виникнення філософсько-освітньої думки в Україні та її ранніх періодів функціонування ще з V ст. до н.е. Завдяки такій постановці питання, наявний фактологічний матеріал дає нам можливість детально прослідкувати всі етапи розвитку філософсько-освітньої думки в Україні та підтвердити конструктивний потенціал її національних смислів.

2. Накопичені емпіричні дані з філософсько-освітньої проблематики в історії, філософії, педагогіці, культурології, релігієзнавстві, у поєднанні з новітнім методологічним інструментарієм їх дослідницької обробки, дають нам можливість ідентифікувати філософсько-освітні ідеї українських мислителів в різні історичні періоди. Разом з цим, зазначені вище, різні види методологій дозволяють виявити чіткий зв'язок філософсько-освітньої думки українських мислителів з буттям та виділити її основні освітні орієнтири. Даний напрямок дослідження спирається на наявну джерельну базу, шляхом пошуку в ній нових філософсько-освітніх ідей.

3. Аналіз здобутків українських мислителів з філософсько-освітньої проблематики переконливо показує, що потрібно об'єднати дослідницькі напрацювання з філософії, педагогіки та інших наук, для відображення повної картини розвитку філософсько-освітньої думки в Україні. Адже всі процеси, що

проходили на землях сучасної України, мали тісний зв'язок з освітою і філософською мудрістю нашого народу.

4. Широта хронологічних рамок дослідження розвитку філософсько-освітньої думки в Україні, зумовила застосування різних методів дослідження. Як видно з наведених нами даних в першому розділі, українські філософи і педагоги в залежності від застосованих методів дослідження, пропонують конкретні концепції стосовно аналізу філософсько-освітньої думки. Зокрема, було охарактеризовано доцільність аксіологічного, соціокультурного, антропоцентричного, цивілізаційного та культурологічного підходів.

На аксіологічному підході зосередили увагу В. Лозова та І. Степаненко, бо освітні ідеї мислителів часто співпадали з запитами народу, узгоджувалися з ціннісними освітніми інтересами людей та відповідали їх менталітету. Соціокультурний підхід підтримували М. Михальченко та І. Бушман, вважаючи національну самоідентифікацію суттєвим фактором соціокультурного розвитку. Антропоцентричний підхід до розгляду розвитку філософсько-освітньої думки в Україні охарактеризували В. Табачковський та А. Лой, розкривши суть філософсько-антропологічної рефлексії і специфіку її освітянського заломлення. Цивілізаційний підхід до аналізу філософсько-освітнього розвитку України де відбуваються різноманітні суспільні процеси, котрі стосуються освіти, науки, політики та життя людей, підтримують В. Андрущенко та Л. Губерський.

Культурологічний методологічний підхід до дослідження історії філософсько-освітньої думки в Україні, обґрунтував історик української філософії В. Горський. Методологія культурологічної регіоніки відображена в наукових розвідках українського дослідника В. Личковаха. Бо культура також виражається в збереженні, відтворенні й примноженні соціально ціннісних регіональних та національних традицій в навчально-освітньому процесі.

5. Для розкриття своєрідності філософсько-освітньої думки в Україні, було застосовано синергетичний, компаративістський та парадигмальний підходи дослідження. Методологія синергетичного підходу до вивчення вітчизняної філософсько-освітньої спадщини детально представлена у дослідженнях В. Лутая

та І. Добронравової. Вони переконані, що синергетика в історії вітчизняного філософсько-освітнього процесу, передбачає розкриття генези філософсько-освітньої думки, яка має свою логіку самоорганізації та різноманітність проявів.

Компаративістський підхід дозволяє виявити особливі риси філософсько-освітніх ідей та концепцій в цивілізаціях різних регіонів світу, які існували в єдиному часовому просторі. Ця методологія яскраво представлена в наукових дослідженнях українських мислителів Г. Волинки, Л. Губерського, А. Бичко, А. Мельника та інших.

Парадигмальний підхід до аналізу конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні, передбачає висвітлення внутрішньої логіки процесів в історії освіти, школи, педагогічної думки в різні історичні періоди їх функціонування. Ключові орієнтири застосування парадигмального методологічного підходу при дослідженні розвитку філософської думки в Україні, розробляли українські філософи: І. Бичко, С. Кримський, С. Клепко та інші.

Отже значна варіативність даних та широта джерельної бази, свідчення з яких було залучено до нашого дослідження, характеризує доволі суттєву підбірку методик котрі застосовано в дисертаційній роботі. Тому наш аналіз конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні, послуговується методологічною програмою, для встановлення чіткої детальної картини виникнення та розвитку філософсько-освітніх ідей на нашій землі. Бо українські мислителі продукували свої філософсько-освітні ідеї, слідуючи буттєвим запитам суспільства.

Саме завдяки цим запитам і онтологічним орієнтирам, українські мислителі поширювали філософсько-освітні ідеї, а разом з ними розвивали нашу національну освіту. Адже освіта завжди давала твердий ґрунт для росту і розвитку історичного досвіду українського народу, а мислителі, вчителі та любомудри-філософи на цьому ґрунті створювали стійкі суспільні інститути, завдяки яким узгоджувалися буттєві проблеми суспільства та розроблялись відповідні ідеї філософсько-освітнього розвитку.

РОЗДІЛ 2

ОНТОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЬОЇ ДУМКИ В РЕГІОНАЛЬНИХ УКРАЇНСЬКИХ КОНТЕКСТАХ

Українська держава, на наше переконання, має глибоку, укорінену в віках історію філософсько-освітньої думки, завдяки своїй території загалом і чорноморському узбережжю зокрема. Адже саме Північне Причорномор'я з глибокої давнини приваблювало стародавніх греків, які з VI ст. до н.е. почали створювати на його території міста-колонії де проводили не лише виробничу торгово-економічну, сільськогосподарську та суспільно-політичну діяльність, а й займались філософсько-освітньою роботою. Саме через це, а ще через наявність фактологічного матеріалу, на наше переконання, дослідження конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні доцільно починати з Північного Причорномор'я. Хоча тема початку розвитку філософської думки на землях сучасної України є дискурсивною в науковому середовищі істориків української філософії.

Переважна більшість українських істориків філософії підтримують ідею, що філософську думку в Україні слід виводити з літописних джерел періоду Київської Русі, які збереглися і відносяться до кінця X – середини XI ст. На це прямо вказують монографічні дослідження присвячені конкретним фактам в історії української філософської думки: В. Горського, В. Нічик, І. Огородника, М. Поповича, М. Русина та інших.

Грунтовним дослідженням, в якому історія вітчизняної філософської думки виводиться з писемних пам'яток Київської Русі, є колективно-монографічна праця «Історія філософії на Україні» Т. 1, де засвідчується: «Найдавніші збережені пам'ятки писемності Київської Русі, що є джерелом пізнання історії філософської думки того часу, датуються кінцем X – сер. XI ст. Отже, кінець X – перша пол. XI ст. становить найдавніший хронологічний рубіж, з якого починається історія вітчизняної філософської думки у складі давньоруської культури» [168, с.55].

На нашу думку, переважна більшість дослідників історії української філософії, до такого висновку прийшли ґрунтуючись в основному на дослідженні Д. Лихачова, в якому він датував «Промову філософа», яка була включена до Повісті временних літ, кінцем X ст. Адже саме в «Промові філософа» лаконічно відтворюється у згоді з християнським віровченням історія світу [250].

Висновок українських вчених є правильним, але інтерес до проблеми писемних та філософсько-освітніх пам'яток з філософськими роздумами зростає. При цьому історик української філософії В. Горський мав рацію, наголошуючи на специфіці визначення конкретних вікових періодів виникнення української філософської думки. Він наголошував: «Коли мова іде про найбільш давні періоди в історії вітчизняної філософської думки, часу з якого, на нашу думку, можна починати вивчення процесів, пов'язаних з виникненням, становленням і розвитком давньоруської філософської культури неможливо визначити більш чи менш точно «момент» виникнення філософії. Його просто не було, бо становлення філософії, що визначає корінний переворот в історії людської думки, не одноразовий акт» [104, с.15].

Ми вважаємо, що дане концептуальне положення видатного українського мислителя, ґрунтувалося на історико-культурних подіях, котрі проходили на землях сучасної України і які в працях науковців отримали багатогранну і різнопланову філософську інтерпретацію та плюралістичне історико-філософське та філософсько-освітнє тлумачення [449, с.114].

Багато науковців-дослідників етногенезу українського народу, пропонують свої концептуальні ідеї, які в сучасному культурно-філософському дискурсі отримали назви: сармато-скіфсько-гунська, яфетська, ірано-тюркська, норманська, кельтська та інші. В їх представлено, як особливості національної специфіки, так і аргументовано доводиться культурно-освітня спорідненість між народами. Дана проблематика, але з опертям на буття українського народу, була відображена в дослідженнях: О. Гуцуляк [123], Л. Воробйової[73], А. Богачова [41].

Тому ми, спираючись на дослідження науковців, зробимо спробу поглибити історію розвитку філософсько-освітньої думки в Україні та підтвердити

конструктивний потенціал її національних смислів онтологічними орієнтирами. Адже всі науковці знають, що з плином років з'являються нові факти, тому жодне з тверджень не може претендувати на універсальність і гарантії від розвитку та змін. Тут ми погоджуємося з аргументованим висновком В. Горського: «Процес становлення професійної філософії в Україні, беручи до уваги навчання філософії у братських школах, в Острозькому освітньому центрі, завершується після утворення Києво-Могилянської академії у XVII столітті»[105, с.18].

Щодо філософських вчень, які розроблялися мислителями, котрі були нашими далекими пращурами і проживали на території сучасної України, хоч територія, як доводять багато вчених-філософів, взагалі не є й не може бути достатньою ознакою національної належності певного явища філософської культури. Поза як буття людей і народів переплетене величезною кількістю ідей, повчань, міфів, легенд, котрі мають багато спільного і подібного в філософсько-освітньому плані, але історично, спираючись на першоджерела, наукові та культурні надбання їх пов'язують з певним народом і надають їм певне територіальне відношення. Тут, на нашу думку, доцільно погодитись з висновками В. Горського. Аналізуючи дану проблему він писав: «Перші філософські ідеї нелегко розмежувати від предфілософських утворень, які несуть в собі світоглядні елементи. Адже тісне наступництво філософських і предфілософських духовних утворень забезпечує їх близьку спорідненість, немов би однорідність протягом значного часу, який характеризує історію становлення філософської думки» [104, с.17].

Перед істориками української філософії, котрі досліджують філософсько-освітні ідеї, сьогодні ніби постає своєрідне «обмеження» в історико-філософському дослідженні, яке «обмежує» аналітичну роботу писемними пам'ятками Київської Русі кінця X – середини XI ст. і «забороняє» пов'язувати мислителів-філософів та їх філософсько-освітні тексти з українською філософською думкою.

Проте, на наше глибоке переконання, філософсько-освітні ідеї мислителів, котрі проживали на землях сучасної України і були знані в стародавньому світі

загалом та тодішній Елладі зокрема, можуть слугувати ґрунтом для історії української філософської думки. Їх буття за збігом обставин, або історичною долею, переплелось з буттям інших народів, а філософська мудрість і розум дозволили їм зайняти почесні місця в списках видатних мислителів світу і в віках прославити народи до яких вони належали і землі де вони народилися і на яких вони проживали.

Втім у філософсько-освітньої думки – власна логіка саморозвитку, яка включає в себе традиції, звичаї, різних народів. Тому сьогодні ми можемо, погодитись з філософськими висновками Є. Маланюка. Він, розглядаючи культурно-філософський розвиток народів, писав: «З єдиної культури, до якої належав стародавній світ (праУкраїна і Еллада). З частини його варіантів витворилась пізніше західна культура, вся західна цивілізація, все те, що нині вважається єдиною культурою, до якої не належали ні Середня, ні Західна Європа, а ні сусідні нам від Заходу і, тим більше, від Півночі, народи, оскільки ми були північною окраїною, північним сегментом, цього культурного кола» [269, с.12].

Неупереджений аналіз історії життя мислителів, які проживали на землях сучасної України взагалі і чорноморського узбережжя зокрема, свідчення про їх життя і творчість, зокрема в працях Діогена Лаертського та інших відомих дослідників, дають змогу науковцям робити цікаві висновки.

Зокрема, історик української філософії В. Шевченко, провівши копіткий аналіз давніх античних текстів стверджував: «В цілому філософська думка в Україні, як специфічному геополітичному та етнокультурному комплексі, що складався тисячоліттями, з'являється ще у VI ст. до н.е. При чому першим відомим мислителем з українських земель, котрий залишив помітний слід у світовій філософії, був саме Анахарсіс Скіфський – син скіфського царя Гнура. Оповідь про нього є в книгах Геродота, Діогена Лаертського, Секста Емпірика, а також згадки, що містяться у роботах Платона, Льва Диякона та інших давніх авторів, дозволяють зробити висновок: Анахарсіс репрезентує в наших землях той культурно-історичний період життя Європи, коли відбувається активне виділення філософії із системи міфологічного світогляду» [484, с.5].

Підтримує цю ідею і історик філософії С. Мащенко. Який зваживши всі полярні думки з даної проблеми зробив узагальнення, або логічний висновок: «Зважаючи на те, що етногенез українського народу включає в процес не тільки слов'янські племена, але й інші народи на даному просторі, які мали своїх філософів, то логічно схилитись до думки про існування початків філософствування на терені України до Київської Русі. Тому Смикр, Дифін, Стратонік – відомі імена філософів, що жили на терені українських земель до Київської Русі, належали до народів, які були суб'єктами етногенезу української спільності» [275, с.14].

Новизну підходів В. Шевченка і С. Мащенка до тлумачення історії української філософської думки слід вбачати у тому, що їм вдалося відкинути консерватизм та спираючись на фактологічний матеріал адаптувати відомі історико-філософські джерела до вимог сьогодення, хоча ці джерела серед науковців-філософів мають різнополярні тлумачення, але факт залишається фактом. Також філософським спадком Анахарсіса Скіфського займався В. Крисаченко і здійснив аналіз його творчості та філософських ідей [456, с.131].

Український філософ В. Крисаченко провів ґрунтовний аналіз джерел, котрі впливали на формування геополітичного образу України. Він зробив актуальний для нашого дослідження висновок. Згідно з яким все, що формує бачення природи, людяності, звичаїв, та тієї реальності, яка зветься нині Україною, має пряме відношення до розуміння її сутності. Стосовно ж найдавніших часів, крім того, маємо чимало доказів, що Скіфія – то була, власне, слов'янська (якщо не праукраїнська) земля. Навіть, якщо етнічно населення тодішньої і теперішньої України різняться між собою, - а це природно, то все одно залишається інваріант, субстанціональні підвалини звернення до минулого. То – сама земля України, яка не може не накладати свій формотворчий відбиток на людей, що мешкають на ній. У світлі аргументів на користь етнічної та антропологічної неперервності на терені України, надбання наших попередників природно вкладаються у скарбницю всеукраїнської духовності [231, с.36].

Проробивши копіткий аналіз проблеми виникнення та розвитку на землях сучасної України філософської думки, ми вияснили, що першим з українських науковців дослідження цього питання, розпочав ще в ХІХ ст. К. Ганкевич [511]. Він у своїх нарисах слов'янської філософії, будучи прихильником філософії Г. Гегеля, розвивав думку про те, що люди певної нації творять свій універсум шляхом осмислення свого буття.

Саме така постановка проблеми дала право К. Ганкевичу зробити висновок, що активна творча робота давніх мислителів на українських землях та їх участь у навчально-освітніх процесах є філософією. На цьому наголошують і українські науковці С. Вакуленко та Л. Ушкалов, які досліджували твори К. Ганкевича [57].

З огляду на названі вище аргументи, сьогодні українські філософи і науковці у своїх дослідженнях, дохристиянські витoki української філософії пов'язують саме з зв'язками тогочасної праукраїнської людності з основоположниками європейської філософії – еллінами, які, починаючи з VII ст. до н.е., упродовж двох століть не лише заснували в північному Причорномор'ї десятки міст-держав (Синоп, Трапезунт, Ольвія, Аполонія, Пантікапей, Халкедон, Гераклея, Херсонес), та не лише створювали у різних куточках краю торгівельні факторії (контори, філії), а й поширювали свою релігію та свою культуру [343, с.207].

Питання про те, включати чи не включати в історію української філософсько-освітньої думки ідеї мислителів, які належали до різних народів, котрі населяли в VII-VI ст. до н.е. міста-держави північного Причорномор'я на наше переконання сьогодні поступово втрачає назву «дискусійне». Тому, мислителів, котрі творили в даний період історії потрібно розглядати як органічну й невід'ємну частину давньої історії півдня України. На цьому наголошує С. Бондар досліджуючи історико-філософські студії писемної культури княжої доби України, їх звершення та перспективи.

Проаналізувавши велику кількість джерел С. Бондар зробив суттєві висновки про те, що тисячоліття доби античної цивілізації у Північному Причорномор'ї свідчить, що релігійно-філософська культура цього регіону має розглядатись як органічна й невід'ємна частина давньої історії півдня України. Факт безпосередніх

культурних контактів праукраїнських (особливо скіфських) племен з населенням грецьких колоній Північного Причорномор'я легітимізує поглиблене дослідження релігійно-міфологічних, філософсько-світоглядних і науково-культурних поглядів, наявних у писемних та матеріальних пам'ятках цієї доби. Культ «Бога найвищого», орфізм, діонісійський культ, справляли вплив на праукраїнське населення. Жрець Абаріс (VI-V ст. до н.е.), відомі філософи Анахарсіс Скіфський (VI-V ст. до н.е.), Дифіл Боспорит (кінець IV ст. до н.е.), Смикр (III ст. до н.е.), Сіріск (III ст. до н.е.), Біон Борисфеніт (перша половина III ст. до н.е.), Сфер Боспорянин (друга половина III ст. до н.е.), Посейдоній Ольвіополіт (III – перша половина II ст. до н.е.) були уродженцями Північного Причорномор'я.

В даному випадку ми солідарні з С. Бондарем і його висновком стосовно того, що їхня релігійно-філософська спадщина – невід'ємна частина української історії культури, яка потребує предметних наукових розробок. Адже історія християнізації Кримського півострова й прилеглих південноукраїнських земель, відображена в насичених релігійно-філософським змістом документах і джерелах, але на думку С. Бондаря, ще й досі недостатньо вивчена [46, с.127].

Через це українські науковці в своїх дослідженнях більше уваги звертають на елементи буттєвої культури, котрі здатні підтвердити конструктивний потенціал національних смислів філософсько-освітньої думки в Україні онтологічними орієнтирами. При цьому вони враховують велику кількість аспектів культурно-освітнього взаємовпливу народів, котрі в різні історичні періоди проживали на території, яку займає сучасна Україна, їх психотип, міфологію та пов'язані з цим всім звичаї. Вищеназвані проблеми розкриваються в роботах науковців: П. Гнатенка і В. Павленка [95], В. Вундта [76], О. Воропая [74].

Слід відмітити, що аналізуючи культурний і філософсько-освітній взаємовплив між народами, український науковець Г. Волинка розкрив суть проблеми. Він констатує факти, згідно з якими, колоністами нинішніх українських берегів Чорного моря стали вихідці з грецьких міст-колоній «першого покоління» – з Мілету і Мегари. Завдяки їм тут виникають міста Ольвія, Пантікапей (Керч), Феодосія та багато інших. За три віки архаїчної епохи Еллада зробила величезний

крок у культурному розвитку. Завдяки колонізації вона вийшла з п'ятивікової ізоляції, багато в чому навчилась у своїх нових сусідів. Так, у фінікійців вони запозичили алфавіт, потім його вдосконалили, ввівши, окрім приголосних, ще й голосні. Завдяки цьому і дійшли до нас поеми Гомера та Гесіода... Багато винаходів було зроблено і самими греками [72, с.109].

Даний аналіз українського вченого дає нам змогу зробити висновок, що народи з більш високим культурно-освітнім, суспільно-політичним і господарсько-технічним розвитком, не лише домінували над іншими народами, а багато чого і запозичували у них, тобто відбувався взаємовплив.

Також взаємовплив відбувався між народами, котрі заселяли в VII ст. до н.е. територію сучасної України та греками колоністами. На це вказують давньогрецькі джерела, які стосуються міфології та історії народу Скіфії. З цих джерел ми можемо констатувати, що між греками та скіфськими племенами відбувалися торгові контакти. Зокрема на даний історичний факт вказує Геродот, відзначаючи, що племена Скіфії продавали грекам хліб. З глибокої давнини переходячи від покоління до покоління до нас дійшов цікавий переказ про те, що якось до знаного мислителя Піфагора прибув жрець Абаріс із країн гіпербореїв (північ Скіфії) для знайомства з еллінською освіченістю. Цей факт прямо вказує на те, що Абаріс володів грецькою мовою, яку він, на нашу думку, міг вивчити у грецьких вчителів, котрі організовували свої школи в містах-поселеннях Причорноморського узбережжя. Піфагор не відмовив Абарісу, а ознайомив його з сакральними науками та пояснив свої твори. Таких історичних прикладів, котрі підтверджено писемними фактологічними джерелами, можна навести багато.

Наприклад, велика кількість давніх джерел присвячена легендарному скіфу – мудрецю Анахарсісу (VI-V ст. до н. е.). Про нього писали Геродот, Платон, Аристотель, Страбон, Цицерон, Климент Олександрійський, Діоген Лаертський. Сам Анахарсіс теж отримав першу освіту і вивчив грецьку мову у себе на батьківщині в Північному Причорномор'ї, навчаючись у грецьких вчителів. Після вивчення грецької мови для поглиблення своїх філософських знань, він багато подорожував Грецією, вивчаючи її духовне життя і філософію [446, с.547].

Треба також згадати грецького філософа Демосфена, який по матері був онуком боспорської скіф'янки. Скіфом називає його Дінарх. Можна додати й інші імена філософів, про яких згадував С. Бондар, вони жили в Північному Причорномор'ї: Сірікс із Херсонесу, Дифіл Боспорит, Посейдоній Ольвополіт із Боспору, Біон Борисфеніт, Сфер Боспорянин.

Проте в нашому дисертаційному дослідженні ми розглянемо філософсько-освітні ідеї, тих мислителів, фактологічний матеріал про яких, хоч і в обмеженій кількості, але дійшов до нашого часу. Для кращої орієнтації в розвитку філософсько-освітньої думки мислителів з Північного Причорномор'я та часової прив'язки (Абаріса, Анахарсіса, Дифіла, Біона, Сфера, Токсаріса, Смикра та інших), а також для порівняння їх ідей з ідеями Античних мислителів. Нам необхідно рухатися за історико-часовими параметрами які визначені світовою філософською спільнотою. Провідні філософи світу у розвитку Античної філософії виділяють чотири основних етапи.

Історики філософії перший етап пов'язують з VII-V ст. до н. е. і називають його досократівським. В цей час проходило зародження (перед філософських ідей) та поступове виокремлення філософії з міфологічного світогляду. При цьому, історики філософії наголошують, що в центрі ранньої досократівської грецької натурфілософії стояли проблеми фізики та Космосу. Тут доречно звернути увагу, що до цього періоду належить скіфський жрець Абаріс, котрий одним з перших зацікавився проблемами фізики і космосу. Тому відвідавши Грецію він попросив поради у Піфагора з приводу філософської аргументації і тлумачення проблемних питань.

Мислителі, вихідці з Північного Причорномор'я, продовжували поглиблювати свої філософські знання та навчатися у філософських школах і в період другого етапу Античної філософії, котрий датується приблизно із середини V ст. до н. е. – до кінця IV ст. до н. е. та носить назву класичний етап Античної філософії. Науковці цей етап називають періодом зрілості Античної філософії та її переорієнтації з натурфілософських на гносеологічні і антропологічні проблеми.

В Північному Причорномор'ї, за свідченням Діогена Лаертського, на ці проблеми одним з перших звернув увагу Анахарсіс Скіфський. Хоча в історії Античної філософії фундаторами антропологічної та гносеологічної проблематики були Софісти і Сократ, які вперше спробували визначити суть людини, здійснили антропологічний поворот у філософії. Увінчує цей процес філософська спадщина античних геніїв Платона і Аристотеля. Вона характеризується відкриттям надчуттєвого і органічним формулюванням основних класичних філософсько-освітніх проблем, найповніше узагальнює і відображає досягнення класичної епохи грецької античності.

Багато мислителів, вихідців з Північного Причорномор'я, відвідало Грецію для навчання і поглиблення своїх знань в період третього етапу розвитку Античної філософії, котрий науковці визначили часовими параметрами кінець IV – II ст. до н. е. та назвали йому назву елліністичний. В цей період Грецію відвідали Дифіл Боспорит, Смикр, Сірікс, Посейдон Ольвіополіт, Біон Борисфеніт та Сфер Боспорянин, залишивши після себе значну кількість філософських ідей та спогадів про них їх співрозмовників. Їх філософсько-освітні ідеї суголосні з ідеями античних мислителів, котрі на відміну від попередніх класичних мислителів, були пов'язані з виникненням значних, глибоких за змістом і універсальних за тематикою філософських систем, сформували різноманітні еkleктичні конкуруючі філософські школи: перипатетики, академічна філософія (Платонівська Академія), стоїчна і епікурейська школи, скептицизм.

За згодою науковців четвертий етап у розвитку Античної філософії датується (I ст. до н. е. – V-VI ст. н. е.) - це період, коли вирішальну роль в античності став відігравати Рим, під вплив якого потрапляє Греція. Римська філософія формується під впливом грецької, особливо елліністичної. У римській філософії виділяються три напрямки: стоїцизм (Сенека, Епіктет, Марк Аврелій), скептицизм (Секст Емпірик), епікуреїзм (Тит Лукрецій Кар). В цей період слабшають зв'язки античних мислителів з колегами з Північного Причорномор'я, філософська думка розвивалася дуже мляво, бо дана територія в той історичний відрізок часу була ареною суперництва між різними народами та державами.

2.1. Гуманізм філософсько-освітньої думки Анахарсіса Скіфського

Продовжуючи логічну лінію нашого дисертаційного дослідження конструктивного потенціалу національних смислів філософсько-освітньої думки в Україні, спираючись на онтологічні орієнтири, звернемося до згаданих вище мислителів з Північного Причорномор'я. Тому для повноти дослідницької бази і аргументації філософсько-освітньої думки мислителів, розглянемо їх знаний життєвий навчально-освітній шлях та філософсько-освітні ідеї які вони запропонували світу. Зокрема, як ми вже відзначали, достатня кількість матеріалу наявна про Анахарсіса Скіфського.

Хоча як відзначає українська дослідниця А. Русяєва, сьогодні важко розібратися, що насправді з того про що пишуть і відзначають історики та літератори, було ним сказано, а що за нього домислили інші. Адже нас відділяють тисячі років від Античного світу, а давнім минулим сьогодні представляються цілі століття високого розквіту еллінської культури. Завдяки їй отримали належну освіту і духовне натхнення велика кількість славетних філософів, поетів, істориків, художників. І даний культуротворчий філософсько-освітній процес стосувався не лише території давніх Греції чи Риму, але й території Північного Причорномор'я, тобто тих земель де проживали скіфи, сармати, протослов'яни та інші народи і племена в VII-III ст. до н.е.

Через це для нас, як сучасних дослідників філософсько-освітніх ідей Анахарсіса Скіфського, його філософствування може виступати як своєрідний «взірець» розвитку філософської думки на землях сучасної України в глибоку давнину. При цьому Анахарсіс, за даними багатьох наукових досліджень, як істориків так і філософів, займав чільне місце на ряду з грецькими та римськими мудрецами. На це вказує і українська дослідниця Г. Лозко в своїй науковій розвідці [256].

Давні джерела засвідчують нам, що Анахарсіс міг бути активним безпосереднім учасником специфічного культурного перевороту в Елладі. Саме тому його перебування в давній Греції, в записках і творах античних мислителів,

носить своєрідний легендарний опис зі специфічними подробицями з життя і спілкування. Подібні розповіді були характерні і для інших митців, філософів та мислителів, котрі для історіографів були його сучасниками і їх творчий шлях можливо перетинався. Бо кожен народ завжди шанує і возвеличує мислителів, котрі проживають з ним на одній землі, але разом з ними паралельно, звертає належну увагу та вшановує і тих мислителів, котрі прибули з інших земель

Античні джерела дають нам можливість прослідкувати як починалося уславлення еллінами своїх наймудріших, а паралельно відбувалося вшанування мудреців від інших народів, котрі відвідали Грецію. Можливо таким шляхом торував собі шлях расовий гуманізм та віротерпимість, а поступово на цій основі зародився особливий розвиток гуманістичної філософсько-освітньої думки і теоретичне осмислення цінності життя людини не залежно від її національності, кольору шкіри, мови чи віри. Ключову роль у цій гуманній взаємодії, згідно з дослідженням С. Арутюнова, відігравали освіта і культура [14].

З погляду на сказане вище про Анахарсіса Скіфського, роки життя якого науковці датують приблизно (638-559 до н.е.). Його по праву можна віднести до тих філософів-гуманістів, котрі були більше відомі в Античному суспільстві ніж у себе на Батьківщині. Але саме такі мислителів ставали фундаторами, які закладали основи філософської думки на території сучасної української землі зокрема, а загалом в деяких її аспектах і в Європі. Можливо саме і через це, часто суперечлива та непересічна особистість Анахарсіса протягом багатьох століть неодноразово ставала предметом розповідей, міфів, історичних повістей та наукових досліджень. Про нього, як про мудреця-іноземця того часу, доволі часто згадують давньогрецькі писемні джерела. Цікавим для нас є те, що іноземний мислитель, за свій проникний розум та життєву і книжну мудрість, скіф-Анахарсіс античними грецькими істориками навіть був зарахований до «семи мудреців».

Належну шану і повагу до даного скіфа-мудреця відображено в історичних джерелах, котрі засвідчують актуальність та глибину його філософсько-освітніх ідей посилаючись на вчення і діалоги Анахарсіса під час спілкування з іншими античними мудрецьми. Розповіді про це можна зустріти в творах видатних

давньогрецьких і давньоримських філософів — Платона, Аристотеля, Цицерона, Сенеки, Секста Емпірика та інших. Анахарсіс завдяки своїй мудрості прославився на довгі роки. Також про нього згадують і християнські автори античного періоду. Така повага, інтерес та шана вказує нам на значний авторитет цього мислителя серед різних народів.

Провівши детальний аналіз багатьох першоджерел, А. Русяєва зробила ключові висновки про те, що близько семидесяти античних і ранньосередньовічних авторів, у тому числі такі знаменитості, як «батько історії» Геродот, філософи Платон і Аристотель, географ Страбон, при нагоді наводили сентенції Анахарсіса, розповідали про нього або згадували його ім'я. Анахарсіса як літературного героя почали вивчати в школах Еллади після того, як уже через кілька століть хтось із поетів склав про нього вірші. Про це свідчить знахідка папірусного фрагмента із шкільного зошита III-II ст. до Р.Хр., в якому зберігся початок вірша про його життя [356, с.5].

Нам же необхідно провести дослідження акцентуючи увагу саме на філософських ідеях Анахарсіса та підтвердити як конструктивний потенціал так і їх зв'язок з українською філософсько-освітньою думкою. Адже не секрет, що його філософсько-освітні ідеї виховання свідомої людини-патріота, яка повинна мати національну гордість, людську гідність, бути кмітливою, витривалою, мужньою, освіченою, розумною, віддана рідній землі, були і залишаються актуальними в ідеології національної ідентичності.

Можливо і з цієї причини, переважна більшість педагогів-літераторів була зацікавлена саме процесом становлення філософа-учителя Анахарсіса, від допитливого юнака-скіфа, котрий своїм прагненням до знань і мудрості торував свій життєвий шлях і на цьому шляху зумів досягти світової слави. Тому учителі залюбки використовували в своїх лекціях і виступах перед учнями приклад Анахарсіса, як молодої людини, котра за походженням належала до войовничого скіфського народу, але пошук мудрості та потяг до навчання і знань виділили його з середовища войовничих неграмотних людей. Через це його образ часто ставав у нагоді учителям як приклад для навчання і виховання дітей в давній Елладі.

Позитивний образ в філософсько-освітній практиці залишався актуальним на довгі роки, тому педагоги про юного шукача знань скіфа Анахарсіса не змогли забути і в нові часи.

Даному факту є історико-літературне підтвердження. Відомо, що у 1790 році у Франції було видано книжку під назвою «Подорож юного Анахарсіса». Ця праця, за тлумаченням дослідників-літераторів, носила форму розповіді її першим оповів французький мислитель Ф. Бартелем у столиці Франції місті Париж.

Примітно, що дана книга-оповідання була написана в філософсько-освітньому дусі. Образ юного Анахарсіса-учня був покликаний надихати французьку молодь до знань, культури, мудрості. Історики і педагоги відзначають позитивний повчально-виховний дух, котрий притаманний даній книзі. Можливо через це книга про Анахарсіса користувалася значною популярністю серед французів і у зв'язку з цим вона була затребувана в навчально-освітньому процесі та кілька разів перевидавалася.

Тобто тут ми можемо прослідкувати факт про те, як видатний мислитель-філософ, стає цікавим широкому загалу молодих людей, котрі прагнуть до знань, бажають отримати освіту і мріють про перспективи освітнього розвитку. Завдяки образу юного Анахарсіса, педагоги отримали реальний історичний персонаж, котрий рухався шляхом здобуття знань та досяг вершин спираючись на знання з різних наук. Фактично цей приклад в педагогічному процесі став значущим і на нього доцільно було рівнятися молодим людям. Хоча в багатьох історіях реальний персонаж часто набував специфічних «міфологічних» рис юного героя, але це лише актуалізувало особистість пошукувача мудрості.

Для сучасних українських істориків, філософів та педагогів, в деякій мірі завуальованою виглядає тенденція аналізувати філософсько-освітні ідеї Анахарсіса без будь-якого зв'язку з територією, або землею, котру колись населяли Скіфи і яка зараз є територією України.

Через це багато сучасних українських науковців націлюють свої розвідки на той факт, щоб про мислителів, котрі в різні періоди історії народилися і виростили на землях, які сьогодні є українськими. Писали як про особистостей які стояли у

витоків української культури, філософії та освіти. Саме завдяки творчості цих людей було зроблено позитивний внесок в розвиток філософсько-освітньої думки України. Зважаючи на це, багато сучасних українських дослідників, філософсько-освітню творчість Анахарсіса пов'язують з історією і культурою давнього населення яке проживало на території України.

З даного приводу досить аргументовано висловились К. Бунятян: «Коли йдеться про давню історію України чи будь-якої іншої держави, ми повинні чітко усвідомлювати, що це поняття вживається умовно. Насамперед тому, що стосується території, обмеженої кордонами нинішнього поділу світу на держави. Давня історія – це історія тих етносів, які належать до сучасних лише з певного часу. І в давнину кожен народ замешкував простір, який, звичайно, не збігається з сьогоднішніми державними кордонами. Пересування населення з різних причин, змішування етносів, спричинювали появу нових. Старі етноси не зникали безслідно – носії певних традицій передавали їх у спадок новим етносам»[52, с.7].

В даному випадку, на нашу думку, необхідно обґрунтувати специфічність етносу на території Скіфії, особливості їх навчально-виховного процесу. Саме з цих земель і з оповитого легендами та міфами скіфського народу, кров якого пульсує в венах багатьох сучасних українців, походив мудрець Анахарсіс.

Тому ми в нашому дисертаційному дослідженні, проведемо необхідний філософсько-освітній аналіз його ідей та висловлювань, спираючись на праці і спогади тих мислителів, котрі залишили свої розповіді про Анахарсіса. Адже одностороннє вивчення його висловлювань, котре відірване від буття чи філософсько-освітнього духу епохи, не дає уяви ні про спрямованість його ідей, ні про його освіту. Загалом, за даними з історико-філософських джерел, ми про нього знаємо як про освічену і логічно мислячу людину. Але під таким кутом зору нам важко збагнути і зрозуміти ті ідеї, які насправді могли йому належати.

Загалом ми дотримуємось думки, що прагнення до творчості, творчих пошуків різних рівнів, контактів із творчістю інших, закладене в основному культурному пласті кожного народу, починаючи з найдавніших часів. І воно є його вічно живим і животворним джерелом. У кожному людському суспільстві, на

якому б шаблі свого історично-культурного розвитку воно не перебувало, народжуються свої видатні мислителі.

Для нашого дисертаційного дослідження конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні, найбільш доступна і об'ємна інформація про життя та філософсько-освітні ідеї Анахарсіса Скіфського наявна в працях Діогена Лаертського.

Відповідно до його праць, Анахарсіс був філософом-теоретиком та написав більше восьми сотень віршованих рядків котрі стосувалися скіфських та еллінських звичаїв в мирному житті та під час військових походів. Цікаво, що про їх існування було відомо багатьом філософам, але в записаному вигляді ці вірші на жаль не збереглися. Мислителі змогли прочитати лише їх фрагменти, що були означені як висловлювання Анахарсіса. Тому Діоген Лаертський наводить близько 50 висловів які, на його думку, більшість мудреців приписують Анахарсісу Скіфському.

В філософсько-освітньому плані, на нашу думку, Анахарсіс цікавився проблемами гуманізму, моралі, політики, етики. Підтверджуючи широту ідейних позицій мислителя, Діоген Лаертський наводить його міркування про поведінку людей, людські взаємини, захист власної гідності, про заздрість, значення мови, мореплавство, гімнастику, політику, суспільний устрій, про вино та шкідливість пияцтва тощо. Для нашого дисертаційного дослідження, міркування Анахарсіса дають матеріал як для дослідження його творчості на предмет філософсько-освітніх ідей, так і для висновків про їх зв'язок з ідеологією української національної ідентичності.

Наприклад, однією з рис національної ідентичності є виховання тверезо мислячого свідомого громадянина патріота своєї держави. Анахарсіс, одним з перших серед античних мислителів, звернув увагу грецьких учителів на проблему пияцтва, бо у культурі скіфів вона була відсутня. При цьому критика пияцтва Анахарсісом носить розгорнутий філософсько-освітній характер. Він розтлумачує, що виноградна лоза приносить три китиці: китицю насолодження, китицю сп'яніння і китицю огидності. Тобто філософський аналіз вживання вина

людиною за твердженням Анахарсіса, залежить від кількості або міри, знаючи яку людина зможе отримати лише насолоду від споживання.

Філософсько-освітня, або педагогічна ідея критики пияцтва Анахарсісом, полягала в тому, що молодим людям необхідно наглядно показати огидного пияка і вони не захочуть бачити себе на його місці. На питання, як не стати пияком, він сказав: «Мати перед собою пияка у всій бридоті». Дивно, казав він, й те, як елліни на початку бенкету п'ють з малих чаш, а з повними шлунками – з великих. На статуї його написано: «Приборкуй язик, черево, плоть».

На питання, що в людині гарне і погане одразу, він відповідав: «Язик». Хлопчику, який ображав його за вином, він сказав: «Якщо ти, хлопчику, змалку не перенесиш вина, то на старість тобі доведеться носити воду». Анахарсіс писав Крезу: «Царю лідян! Я приїхав в еллінську землю, щоб навчитися тутешнім звичаям та поведінці; золота мені не потрібно, досить мені повернутися до Скіфії кращим, ніж я був. І ось я їду в Сарди, бо знайомство з тобою важить для мене вельми багато» [127, с.96].

Загалом у Діогена Лаертського ми знаходимо найбільш аргументовані розповіді про родовід та долю Анахарсіса. Він писав, що Анахарсіс походив з скіфського царського роду, тобто був сином скіфського царя. В Греції Анахарсіс Скіфський зміг проявити всі можливості логіки свого мислення, досконале володіння словом, ораторським мистецтвом, вміння вести діалог та філософсько-освітню і морально-етичну суперечки. Коли афінянин дорікав його, що він скіф, він відповів: «Мені ганьба моя батьківщина, а ти ганьба твоєї батьківщини». Тут мислитель вдало використав знання національної психології та проявив вміння володіння відповідною морально-етичною риторикою для ведення суперечок і дискусій.

Проте в Греції Анахарсіс, як доводив колегам свою освіченість та мудрість, так і навчався, набираючись потрібних знань і досвіду. Анахарсіс бажав мати серед греків вірних друзів, тому казав, що краще мати одного друга вартісного, ніж багато невартісних. Як слушно зауважує К. Бунятян: «Історія кожної країни завжди забарвлена емоційно. Це звичайне явище. Але треба пам'ятати, що жоден

народ не розвивався ізольовано, а обмін досягненнями збагачував та прискорював історичний розвиток. В історії немає першорядних та другорядних народів. Кожен із них своєрідний, і в цьому його цінність. Кожен народ посідає своє місце в історії і передусім завдяки власній неповторності» [52, с.8].

Загалом рідна земля і скіфський народ домінували в думках Анахарсіса. Він багато чого хотів перейняти, запозичити в греків та привезти до себе в Скіфію. На питання, чи є у скіфів флейти, він відповів: «немає навіть винограду». Через деякий час перебування в Греції, він повернувся в Скіфію. Але як завжди було в історії, носіїв прогресивних «світлих» ідей люди дуже часто не розуміють. Для переважної більшості населення прогресивні релігійні, суспільні чи філософсько-освітні ідеї виглядають складними, небезпечними та непотрібними. А носії цих прогресивних ідей часто ставали «ворогами», «відступниками», «божевільними», тими кого необхідно знищити.

Можливо на цій основі та через велику любов до всього грецького Анахарсіс був запідозрений у намірі відступити від батьківських звичаїв й загинув на полюванні від стріли свого брата. Останні слова Анахарсіса: «Розум оберіг мене в Елладі, задрість згубила на батьківщині» [127, с.96]. Прямо вказували, що знання і розум цінуються лише в розвиненому суспільстві. Вони можуть бути специфічним оберегом мислителю в Елладі. В суспільстві де навчання, освіта і знання майже відсутні, домінують тваринні інстинкти, котрі знищують і гублять все прогресивне, нове, світле. Саме на подібні суспільні процеси звернув увагу і український філософ В. Калуга [173].

Як впливає з першоджерела, у Греції Анахарсіс отримав можливість не лише проявити свою мудрість. Він мав реальну змогу ознайомитися з еллінськими звичаями та бути активним учасником їх священнодійств. Крім цього він отримав можливість тет-а-тет спілкуватися з багатьма відомими на той час давньогрецькими інтелектуалами. Саме їх, завдяки знанням і розуму, він з опонентів зробив своїми друзями. Тому серед його друзів називають видатного афінського реформатора Солона.

Однак скіфський мислитель не лише з захопленням сприймав все грецьке. Базар, казав він, це місце, навмисне призначене, щоб обдурювати й обкрадати один одного. Він вміло відділяв зерно від полови і прямо вказував на будь-який обман, лицемірство чи маніпуляцію людською свідомістю та фактами, котрі були наявні в грецькому суспільстві.

Наприклад, спостерігаючи за різного роду спортивними змаганнями, та за тими хто їх судить, Анахарсіс запропонував філософсько-освітню ідею судження. Суть цієї ідеї полягала в тому, що судити повинна вміла людина. Дивно, казав Анахарсіс, як це в Елладі змагаються люди вмілі, а судять їх невмілі. Через це Анахарсіс бажав наслідувати далеко не все, що було притаманне давньогрецькій цивілізації. Він дивувався, що елліни видають закони проти зухвальства, а борців нагороджують за те, що вони б'ють один одного. Тому в бесідах і дискусіях з мислителями і правителями він не раз критично висловлювався щодо порядків, які панували серед греків. Як можна, казав він, забороняти брехню, а в лавках брехати всім в очі?

Але давньогрецька цивілізація стояла вище за скіфську, можливо тому Анахарсіс в деякій мірі більше переймав від еллінів, ніж критикував і повчав їх. Хоча згодом це захоплення «елліністичною культурою» на Батьківщині-Скіфії принесло трагічні наслідки. При цьому Анахарсісу вдалося акцентувати увагу грецьких мислителів на тих філософсько-освітніх ідеях та людських рисах, які залишаються актуальним в суспільному бутті з глибокої давнини і до сучасності. І саме на їх основі і вироблялася ідеологія національної ідентичності. До таких людських рис, згідно міркувань Анахарсіса належали: волелюбство, вірність обов'язку, витривалість, незалежність природи, чесність, справедливість.

Непростою також була доля його інтелектуальної спадщини. Цікавими для дослідників є його поетичні твори, зокрема в одному з них Анахарсіс порівнює скіфські й еллінські звичаї. Незважаючи на певну еллінізацію Анахарсіса, його «скіфське бачення» часто шокувало греків і водночас подобалося їм. Дізнавшись, що корабельні дошки товщиною чотири пальці, він сказав, що корабельники пливуть на чотири пальці від смерті. На питання, які кораблі безпечніші, він

відповідав: «Витягнуті на берег». На питання, кого більше живих, чи мертвих, він перепитав: «А ким вважати пливучих?»

Анахарсіс був чесним і справедливим, будучи незалежним він ніби давав грекам змогу подивитися на самих себе «з боку», побачити у своєму житті нерозумні речі, що сприймалися як звичні. Найдивніше, за його словами, що він бачив у еллінів, - це що дим вони залишають у горах, а дрова тягнуть у місто.

Зараз нам не вистачає першоджерел, щоб констатувати наявність в ідеях Анахарсіса цілісної філософсько-освітньої системи поглядів. Довести цю тезу доволі складно. Бо в самому Античному суспільстві це був період «осьового часу», коли тільки зароджувалася філософська думка. Спираючись на наявну джерельну базу ми вправі констатувати, що ймовірно Анахарсіс мав особисту, в багатьох випадках оригінальну, систему філософсько-освітніх ідей і поглядів. Адже крилаті фрази і висловлювання, які приписують йому історики, філософи та літератори, становлять певну цілісну систему і мало в яких аспектах співпадають з тими думками та ідеями, котрі приписуються іншим мислителям архаїчного періоду. При цьому міркування Анахарсіса підтверджують нашу гіпотезу, стосовно ідейного зв'язку його вчення з ідеологією української національної ідентичності, хоча їх і розділяють віки.

Анахарсіс був сином своєї землі та свого скіфського народу. Тому він мав моральне право протиставляти мудрість «варварів-скіфів» мудрості античних греків. При цьому він водночас розумів як одну, так і іншу сторони. Бо досконало володів даром і логікою мудреця, застосовуючи його в різних життєвих ситуаціях. Наприклад олію він називав зіллям безумства, тому що, натершись олією, борці нападають один на одного як безумці.

Сьогодні ми можемо констатувати, що саме в цьому протиставленні народжувалися дійсно незвичні, навіть шокуючі для цивілізованих греків думки. Але для нашого дослідження, висловлювання Анахарсіса, дають нам змогу зрозуміти процес становлення ідеології національної ідентичності і вплив на нього буттєвих викликів. Як ми дослідили, Анахарсіс, висловлюючи ті чи інші міркування, виходив із принципу розумності, власне, відповідності речей

здоровому людському глузду. Через це, в даному аспекті ми можемо констатувати подібність філософсько-освітніх ідей скіфського мудреця з ранніми античними філософами, які намагалися раціонально пояснювати світ, не посиляючись на потойбічні сили.

Можливо тому світове видання «Словник античної культури» репрезентує Анахарсіса, як скіфського мудреця королівського походження. І прямо вказує, що давні джерела його зараховували також до одного з семи античних мудреців, а жив він у VI ст. до Р.Хр. [519, с.43].

Доцільно наголосити, що в античні часи рідко хто користувався такою повагою, як легендарні, напівміфічні «сім мудреців». Їх шанували всі, а народна любов до них була набагато більша, ніж до вчених чи політичних діячів. Життєвий шлях «семи мудреців» всюди наповнювався міфами всі люди хотіли бачити в їх особах виразників абсолютної мудрості. Тому вони в народній творчості постають як батьки освіти, навчання та виховання і цим репрезентують початки давньогрецької цивілізації загалом. Анахарсіс, потрапивши до цього списку, теж отримав повагу і всенародне визнання хоч і був скіфом, а не елліном.

Наприклад, знаменитий філософ-скептик кінця II- початку III століття Секст Емпірик, у своїх «Двох книгах проти логіків» писав: «Відповідно до різного способу думок витає багато різноманітних вчень. Однак для нинішнього часу нам достатньо сказати лише те, що одні усувають критерій, а інші його зберігають. При цьому зберігаючи, як було зазначено, три позиції. Одні його зберігають у сфері розуму, а другі – у сфері нерозумних актів, треті – і в тому і в другому. Усувають його, як відомо Ксенофан Колофонський, Ксеніад Корінфський, Анахарсіс Скіфський і Діонісідор, а понад те, Горгій Леонтийський, Метродор Хіосський, евдемонік Анаксарх і кінік Моним» [365, с.69].

Отже філософсько-освітня думка та ідеї Анахарсіса Скіфського були цікавими і повчальними для багатьох античних мислителів, при цьому його філософствування порівнювали з корифеями еллінського світу, хоч він вийшов з середовища степового народу, котрий в давнину проживав на території сучасної України. Цей факт і дозволяє нам досліджувати філософсько-освітню творчість

Анахарсіса на предмет наявності в ній ідей котрі складають конструктивний потенціал національних смислів філософсько-освітньої думки в Україні.

Люди завжди цінують мислителів для яких головною метою життя була просвітницька філософсько-освітня діяльність, на цьому наголошує в своїй монографії і український науковець О. Уваркіна [419]. Переважна більшість мислителів, не зважаючи ні на що, проявляли потяг до знань, накопичували їх, ставали мудрішими та щедро ділилися своїми відкриттями з народом. Анахарсіс в цій царині представ як шукач життєвої істини та учитель-ідеолог.

Можливо його слова та ідеї закарбувалися в народній пам'яті та історико-культурних і літературних джерелах, саме через те, що Анахарсіс, перебуваючи за межами своєї батьківщини, мусив докласти значно більше зусиль для утвердження своїх слів, ідей, висновків, чи власної позиції, ніж мудреці-елліни.

Видатний античний мислитель Секст Емпірик, виражаючи свою повагу до Анахарсіса, переказує об'ємний фрагмент його логічних міркувань які стосуються філософії судження та його критерій: «Так само й Анахарсіс Скіфський виключав, як кажуть, критичне сприйняття, до якої б науки воно не відносилось, й дуже гудив греків, якщо вони його зберігали. «Хто ж є той, – запитував він, – хто судить науково? Простак чи майстер? Але простак ми його не змогли б назвати, оскільки він зіпсований знанням технічних особливостей. І подібно до того як сліпий не сприймає предмет зору і глухий – предмет слуху, так само й технічно неосвічений не має гострого зору у відношенні сприйняття того, що зроблено технічно... Поза як одне й те ж не може бути і судячим і судимим, і достовірним і недостовірним. Значить, не існує такого, хто б судив технічно. А тому й немає ніякого критерію» [365, с.71-72].

У філософських роздумах та ідеях Анахарсіса Скіфського завжди присутні цікаві міркування, котрі захоплюють учнів та слухачів і спрямовують їх до філософських пошуків, відкриттів, висновків. Так очаровувати слухачів і надихати на евристичну та емпіричну роботу могли лише видатні педагоги. Анахарсіс беззаперечно до них належав, тому в його філософсько-освітніх

роздумах ми знаходимо чимало повчального, як для навчально-освітнього процесу, так і для розвитку ідеології національної ідентичності.

Можливо саме тому філософсько-освітні ідеї Анахарсіса пронизують століття і тисячоліття, залишаючись актуальними в різні історичні періоди. Вплив філософсько-освітніх ідей Анахарсіса дослідники знаходять в творчості багатьох мислителів ХХ ст. Тому філософсько-освітня творчість Анахарсіса багатогранна і її по праву можна порівнювати з ідеями інших відомих філософів, котрі жили пізніше. Адже філософсько-освітні ідеї здатні відтворюватися і повторюватися, а проблемні ситуації в навчально-освітньому процесі були і будуть завжди.

Для нас ключовою істиною виступає те, що скіф Анахарсіс користувався безсумнівною повагою і авторитетом у найвидатніших античних мислителів котрі сьогодні є беззаперечними авторитетами як у філософському так і в навчально-освітньому середовищі. Тут слід нагадати, що видатний античний філософ Аристотель, теж посилався на судження Анахарсіса, що: «У скіфів немає флейтисток, тому що у них немає виноградників» [12, с.31].

Філософсько-освітня творчість Анахарсіса в Античному світі розповсюджувалася на всі сфери людської життєдіяльності. Через це його ідеї, слова, дії та вчинки, ставали в нагоді багатьом мислителям, ораторам і державним діячам. Зі слів, вчень, ідей, розповідей, дій та вчинків Анахарсіса брали приклад багато античних мислителів і державних діячів. Зокрема Ціцерон звернув увагу слухачів на мудрість скіфського мислителя, виступаючи з приводу аграрних законів. Він казав: «Або скіф Анахарсіс зміг рахувати гроші ні за що, а наші філософи не можуть зробити і це» [441]. Тобто філософсько-освітні ідеї Анахарсіса були актуальними і в державотворчій, фінансовій та аграрній сферах.

Актуальний вплив філософсько-освітньої роботи Анахарсіса та його земляків-скіфів, можна простежити і в середовищі фізиків-практиків. На цьому факті наголошує Пліній у своїй «Природничій історії», звертаючи увагу ще на одне видатне відкриття мислителя та його земляка-скіфа, він пише: якщо Анахарсіс винайшов гончарний круг, то «скіф Лід» відкрив «мистецтво злютовування та змішування міді»[366].

Наведені нами приклади засвідчують, що крім Анахарсіса, в античному світі цінувалися і інші скіфські мислителі-практики. Внесок давнього народу скіфів, який проживав на землях сучасної України, у світову філософсько-освітню думку та практичний розвиток людства вагомий. Вони були тими епохальними мислителями і учителями-практиками, котрі своїми ідеями збагачували, примножували і разом з іншими народами творили цілу «бронзову» добу.

Вони крок за кроком рухалися до наміченої цілі та досягали в роботі, за яку бралися, позитивного успіху, будь це військова справа, філософсько-освітня діяльність чи навчально-виховна практика. За це скіфів цінували античні мислителі, а прості елліни на їх рівнялися. Цінував діяльність та філософсько-освітні ідеї Анахарсіса і філософ-стоїк Сенека. Він час від часу згадував, позитивно оцінював філософсько-освітні ідеї і звертався до повчального спадку Анахарсіса [368, с.370].

Можна цитувати багатьох античних мислителів, які шанували Анахарсіса, часто це були не поодинокі мислителі, а цілі школи, які проіснували не одне століття. І це показово, що філософсько-освітніми ідеями Анахарсіса в різні історичні періоди, мали змогу і бажання скористатися багато представників філософських шкіл античності.

Ми вже виділяли певні філософсько-освітні думки і висловлювання Анахарсіса стосовно: виховання свідомої людини-патріота, підтримки національної гордості, відстоювання людської гідності, пропаганді освіченості, мужності, витривалості, відданості рідній землі. Саме ідеї такого плану, пізніше були логічно вплетені українськими мислителями в ідеологію національної ідентичності. Тепер спробуємо систематизувати його філософсько-освітні ідеї сформулювавши декілька концептуальних напрямків.

Нам відомо, що філософствування починається з подиву. Першим матеріальним процесом, який здивував мислителя під час відвідання Греції та викликав у нього велику кількість критичних роздумів, було надмірне споживання вина. Мислитель знав і констатував, що вино робить людей п'яними, веде до нерозумної поведінки. Тому Анахарсіс дуже відкрито став критикувати пияцтво,

хоча грецькі мислителі робили це досить стримано і приховано. Наприклад Піфагор називав пияцтво справою безумців. Для нас, роздуми Анахарсіса про шкоду пияцтва, дали можливість підтвердити його причетність до розповсюдження ідеї тверезо мислячої людини, яка займає чільне місце в ідеології національної ідентичності.

Наступним дійовим процесом, котрий здивував Анахарсіса та змусив замислитися і зробити відповідні евристичні висновки, були кулачні бої. Для греків спортивні змагання, до яких належали також і кулачні бої, завжди були демонстрацією фізичних можливостей людини її сили, витривалості. Для Анахарсіса кулачні бої виглядали як небезпечні змагання з нераціональною витратою сил, а часто і втратою здоров'я. Адже під час таких змагань людині завдаються фізичні страждання та травми іншою людиною, а це породжує взаємну ненависть і зло. Тому для нього спортивні ігри з побиттям людини людиною, котра не є ворогом чи злодієм, були недопустимими і просто абсурдними.

Можливо саме через це Анахарсіс висловив філософсько-освітню ідею раціональної дії в спорті, навчанні, роботі. Тобто, на нашу думку, мислитель пропагує дієвий раціоналізм, як ідеальну рису національно свідомої людини, яка в своїй життєдіяльності спирається на розум і знання. Він переконує слухачів в тому, що людські дії повинні бути продумані, як спочатку учителем заздалегідь, так і учнем наперед, ще до їх виконання. Лише так людина зможе проробити дійство з максимальною користю і убезпечити себе від багатьох негативних наслідків. Тобто, на нашу думку, ще в глибоку давнину на землях сучасної України, мислителів цікавили різні філософські методології професійної підготовки учителя, основні напрямки якої в ХХІ столітті було проаналізовано Т. Троїцькою [417].

Третім дійовим соціально-етичним напрямком, котрий викликав подив у Анахарсіса і на який він звернув свою увагу була зажерливість і бажання до надлишкового багатства у переважної більшості греків. Анахарсіса така життєва позиція окремих «підприємливих» античних правителів-олігархів дивувала. Адже

життя скіфських царів, сином одного з них Гнура був і сам Анахарсіс, було побудоване на принципах «розумного аскетизму», хоча дослідники суспільно-політичного ладу в скіфів називали цей устрій «військовим комунізмом».

Економний спосіб життя скіфів-одноплемінників, який Анахарсіс міг спостерігати з юних літ, орієнтував його на «розумний аскетизм». Сенс розумного самодостатнього життя скіфських володарів полягав в тому, щоб мати таку кількість матеріальних ресурсів стільки необхідно для забезпечення нормальних людських потреб. Аскетизм скіфських володарів не виглядав показушним, він був ідейним і життєво необхідним. Анахарсіс, критикуючи гонитву за багатством греків, подавав особистий приклад і доводив, що розуміє обмеження як соціально-етичний гуманізм володарів. Ця філософсько-освітня ідея мислителя повинна була виробити у його учнів правило, за яким кожна самодостатня людина повинна мати мінімум речей, які б забезпечували її життєдіяльність і належне існування. На нашу думку, Анахарсіс поширював такі людські риси як: невибагливість, порядність, чесність, котрі згодом нашими мислителями теж було включено в ідеологію української національної ідентичності.

Четвертим аспектом філософсько-освітніх поглядів Анахарсіса був «етичний практицизм». Мислитель, як ми наголошували в попередньому аналізі його ідей, очевидно, вважав, що сенс життя людини – це благодіяння. А творити добро і благо для себе та інших не можливо без належної освіти, котра крім знань надає людині високі морально-етичні якості. Як доводить в своєму дослідженні український науковець В. Вашкевич, лише освічена, свідома і культурна людина здатна гармонізувати, як своє особисте життя, так і життя інших [59].

Кожен гуманіст повинен керуватися гаслом: «Не роби іншим того, чого не бажаєш щоб робили тобі». Тому Анахарсіс хотів бачити людей раціональними гуманістами, котрі не зацікавлені «гонитвою за багатством» за будь-яку ціну, при цьому експлуатуючи працю інших, а часто і фізично знищуючи конкурентів. Раціональний гуманізм повинен рухати людину шляхом «індивідуальних обмежень». Коли вона сама для себе, спираючись на свою освіченість, мудрість та високу мораль, розставляє життєві пріоритети. З огляду на це, ми повинні

відзначити, що гуманізм і щедрість, були тими рисами людини, які виділяв мислитель і які теж входять в ідеологію української національної ідентичності.

П'ятим аспектом філософсько-освітніх поглядів та здивувань-відкриттів Анахарсіса Скіфського було не сприйняття ним демократичного устрою в деяких давньогрецьких полісах. Спостерігаючи за оманливими словами і діями окремих грецьких політиків, демократичний лад мислитель почав критикувати, як нерозумний та невідповідний людській природі. Хоча афінський політик Солон, хотів його переконати та спрямувати думки Анахарсіса до аналізу глибинних «позитивів» демократії. За якими ніби то можна створити закони, які б відповідали інтересам громадян держави, укладаючи з ними своєрідний «суспільний договір». Проте Анахарсіс вірив фактам, а навести позитивні приклади «величі демократії» Солон не зміг. Він лише обмежився деякими наглядними прикладами гуманізму демократичного устрою, котрий за його переконанням є основою правової держави.

На думку Анахарсіса, більшість людей керується тваринними інстинктами, а тому живуть за законом сили. Дуже важко побороти тваринні інстинкти в людині. З цього випливає, що встановлені людьми демократичні закони будуть існувати на папері як ілюзія лише для слабких і бідних. При цьому сильні та багаті завжди матимуть можливість проігнорувати закони, підкупивши контролерів від народу, або залякавши їх. В даному аспекті неприйняття Анахарсісом демократичного устрою, ключову роль відіграла його скіфська ментальність, віра фактам і реальному стану взаємовідносин між людьми в державі та глибоке знання психології людини.

Доказом цього є розповіді Плутарха про те як Анахарсіс відвідав народні збори еллінів і дивувався словесному обману, який правителі влаштовували для свого народу. Для скіфа слово державного діяча не повинно було розходитися з ділом. Греки ж лише на словах будували красиві створіння-ілюзії, але виконувати своїх обіцянок не збиралися, просто «дурили» людей. Тобто в житті греків суттєву роль відігравала філософська інтерпретація картини світу. Дану проблему ролі інтерпретації у формуванні цілісної картини світу, але вже з проекцією на

українське життя, розглядав український філософ В. Калуга. Також він відобразив взаємозв'язок інтерпретації з індивідуальною та колективною ідентичністю [172].

Дослідження, проведене В. Калугою, дає нам можливість глибше зрозуміти процеси які націлили Анахарсіса на роздуми про те, що державні справи повинні вирішувати кращі відповідальні люди, котрі реально роблять те, що обіцяють. Для того щоб робити благо людям в державі, на думку Анахарсіса далеко не завжди потрібно обирати правителя демократичним шляхом. Критика та неприйняття Анахарсісом деяких грецьких життєвих правил зумовлених демократичним устроєм, на нашу думку, було пов'язано з відмінностями в державному житті та національно-культурній ментальності між еллінами і скіфами.

Загалом державотворчі філософсько-освітні ідеї Анахарсіса Скіфського спиралися головним чином на реалістичне сприйняття людського буття. Філософсько-освітня думка Анахарсіса ґрунтувалася на вірі фактам, глибокій переконаності в органічному поєднанні планів з дійсністю, слів зі справами, сказаного та зробленого. В даному ракурсі Анахарсіс виступає як пропагандист ідей вірності обов'язку, відданості своєму народу і Батьківщині, вірності присязі, котрі теж увійшли в ідеологію української національної ідентичності.

З цього можна зробити висновок, що філософсько-освітня думка Анахарсіса в деяких аспектах відображає конструктивний потенціал національних смислів філософсько-освітньої думки в Україні. Життєва філософсько-освітня орієнтація Анахарсіса на єдність слова і діла, віра фактам, а не ілюзіям, свідчить про те, що скіфи (VI ст. до н.е.) хоч і мали досить слабку у порівнянні з греками освіту, але вона містила в собі високі практичні морально-етичні правила і принципи. Через це більшість освічених, скіфів, до яких належав і Анахарсіс майже не довіряли гарним словам і обіцянкам. Бо красномовству та ораторському мистецтву майбутніх правителів у них не учили. Через це скіфський народ правителі не збирали для багатогодинних «солодких» виступів. Тому цих людей важко було переконати і направити їх думку в тому напрямку де слова і мова можуть слугувати засобами творення дійсності з корисною метою. Скіфа цікавить перш за

все сутність та значимість події, її основи, мета, спосіб вирішення та процес реалізації мети, тобто життєва практика.

Цей прагматизм був притаманний і філософсько-освітнім ідеям Анахарсіса, через це вони і пов'язані з конструктивним потенціалом національних смислів. Мислитель як і всі скіфи в онтологічних поглядах дотримувався прагматичних позицій, вірив в чіткий спланований рух до окресленої мети, в реальні проекти можливих життєвих подій. Виходячи з цього, його філософсько-освітні ідеї завжди спираються на факти, а процес доведення свого бачення ситуації до учнів чи людей, актуалізується відсутністю будь-яких риторико-ораторських прикрас. Його ідеї і слова прості та зрозумілі, вони мають своє віддзеркалення в життєвій практиці. На відміну від греків, котрі більше прикрашають дійсність словами ніж це виглядає насправді. Характерно також, що скіфи надавали величезного значення прямим та очевидним доказам, правдивості та справедливості в поглядах і оцінках. При цьому сама справедливість, з точки зору скіфів, можлива лише між людьми які споріднені кровною дружбою. І завдяки такому «зв'язку на крові», вони в принципі завжди повинні говорити один-одному лише правду.

Для нас, дослідників розвитку філософсько-освітньої думки на землях сучасної України з часів глибокої давнини, сьогодні в ХХІ ст., доволі цікавими і змістовними видаються автентичні філософські погляди Анахарсіса. Тому коли ми проаналізували філософсько-освітні ідеї мислителя, то побачили, що вони були породжені специфікою життя як скіфського так і грецького народів. Адже буття цих народів проходило у відповідності до умов «осьового часу», але в залежності від рівнів культурного та філософсько-освітнього розвитку. Через це у роздумах провідних мислителів того часу, котрі були дотичні до освіти, філософії і культури скіфів та греків. Ми знаходимо суттєво важливі аспекти, які пронизують віки і складають конструктивний потенціал національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні.

Слід відмітити, що ці «осьові запити» буття змушували мислителів різних народів та історичних періодів звертати свою увагу на ті проблеми, котрі для іншого народу проблемами не виглядали. Тому навіть сьогодні ці ідеї та погляди,

як не дивно, для нас видаються цікавими і в багатьох аспектах актуальними, особливо під час аналізу становлення джерельної бази ідеології української національної ідентичності. Бо тоді в часи глибокої давнини як і тепер в ХХІ столітті, мислителі з української землі розглядали свободу і національну ідентичність як ключові складові елементи людської гідності. Дану тенденцію яскраво підтверджує філософсько-освітня творчість Анахарсіса Скіфського.

З погляду на це, в образі Анахарсіса Скіфського ми уявляємо мислителя котрий одночасно уособлював в собі філософсько-освітні суперечки двох народів і їх культур. Він першим в історії людства отримав спробу порівнювати різні культури шляхом філософського аналізу. Саме філософія дала йому можливість запропонувати людству ідеї, котрі з плином віків стали конструктором національних смислів для філософсько-освітньої думки в Україні.

Як ми змогли показати, Анахарсіс не сприймав все на віру без свідомого, раціонального аналізу. Всі суспільно-політичні, філософсько-освітні та морально-етичні правила давньогрецької культури, він піддавав глибокому аналізу. Філософсько-освітні ідеї та життєвий досвід Анахарсіса, а особливо його висновки і погляди котрі поступово були вплетені в ідеологію української національної ідентичності, пронизують віки і залишаються цінними та актуальними для філософів і педагогів сучасної України. Сьогодні наша країна, через різні обставини, а головним чином через «обіцянки» та «обман правителями людей» технологічно відстає від розвинутих країн світу приблизно так само, як колись землі Північного Причорномор'я відставали від цивілізованої Еллади.

В даній філософсько-освітній царині Анахарсіс продемонстрував всьому мислячому люду, як можна представнику «нецивілізованого» народу не лише піднятися до вершин цивілізованості, а й зробити свій внесок у розвиток культури, зберігаючи при цьому свою національну ментальність та людську гідність.

Важливо відзначити, що не лише Анахарсіса Скіфського возвеличували античні мислителі, належну увагу вони приділяли і іншим мудрецам вихідцям з Північного Причорномор'я. Адже античні міста-держави в Північному Причорномор'ї відзначалися значним розвитком освіти, медицини та культури.

2.2. Духовно-практичне філософствування: Токсаріс, Замолксіс, Абаріс

Продовжуючи наше дослідження конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні, доцільно розглянути духовно-практичне філософствування мислителів вихідців з Північного Причорномор'я, які менш знамениті ніж Анахарсіс, але залишили свій слід в історії філософської думки Античного світу.

В царині медицини античні мислителі звертали увагу на вихідця зі скіфського народу мислителя Токсаріса. Ім'я цього скіфського філософа і лікаря, ми знаходимо в розповідях античного автора II ст. н.е. Лукіана Самосатського, котрий в праці «Скіф або гість» відобразив момент зустрічі згадуваного нами Анахарсіса з Токсарісом в Афінах. Тобто Токсаріс вже декілька років жив в Афінах і займався там лікарською та філософсько-освітньою практиками, ще до відвідин його обійстя Анахарсісом. При цьому в Афінах проживала ціла скіфська община, люди з якої возвеличували Токсаріса і часто зверталися до нього за допомогою. Невеликі, розпорошені свідчення і згадки про Токсаріса, дають нам ґрунт для аналізу його життя, діяльності та філософсько-освітніх ідей.

За наявними даними мислителя, вихідця з скіфської землі греки іменували (Токсар), Токсаріс, що значило «лікар». Роки його життя історики датують умовно близько 650 - 575 рр. до н.е. Більшість античних авторів наголошують на тому, що цей скіфський мислитель, завдяки своїм знанням, вмінням та навичкам здобув славу видатного лікаря. Розкрити всі свої здібності він зміг на землі де існували необхідні умови для творчого зростання. Через це він покинув свою Батьківщину і багато років займався лікарською практикою в Афінах де лікував як греків так і скіфів, котрих немало проживало на той час в місті.

Чітких достовірних свідчень про його навчально-освітній і творчий шлях в античних джерелах небагато. Як ми вже згадували, конкретні факти про Токсаріса надає в своєму творі Лукіан Самосатський. Хоча сам Лукіан не був сучасником Токсаріса, адже він жив близько 120 - 190 рр. н.е., що відділяє їх в декілька століть. Проте славна філософсько-освітня і лікарська діяльність Токсаріса

нетлінна. Можливо усні народні оповідання та незначні писемні згадки надали матеріал для розповідей Лукіану Самосатському про видатних вихідців зі скіфської землі: Токсаріса, Анахарсіса, Замолксіса.

Повагу від афінського народу Токсаріс здобув ще можливо і тим, що походив він із середовища простолюдинів, а не був як Анахарсіс сином скіфського царя. Загалом, як засвідчує історія у людей завжди більша довіра до лікарів-іноземців ніж до своїх. Бо історія їх «розвитку» і «становлення» проходила не на очах у широкого загалу людей, а за морями в «загадковій» землі. Таких лікарів наділяли видатними здібностями, про них складали легенди та казкові історії. Тому за свою діяльність скіф Токсаріс через роки, жителями Афін став возвеличуватися як народний герой, котрий приніс їм велику користь. На знак поваги афіняни приносили жертви лікарю-Токсарісу. Його вшановували як видатного асклепіда та відносили до божественної когорти, котра бере свій початок від фракійських і грецьких богів лікування. Адже саме Асклепій, відомий був тим, що не лише лікував людей, але й робив спроби воскрешати мертвих.

Крім цього греки проводили ідейно-практичні паралелі та пов'язували Токсаріса з іншим видатним скіфським мислителем-теоретиком «безсмертя» Замолксісом (Сальмоксієм). На це вказував в своєму творі і Лукіан Самосатський. Хоча багато істориків філософії мають сумнів в правдивості розповідей Лукіана Самосатського, вказуючи на часові межі які відділяли автора від реальних подій.

Як відзначає український філософ П. Кралюк: «Оповідання Лукіана не варто трактувати як автентичне джерело. Написане воно було десь через сімсот-вісімсот років після «осьового часу», коли жили Сальмоксій, Токсаріс та Анахарсіс. Тим не менше, Лукіан відобразив стереотипні уявлення греків про цих осіб. Сальмоксій (Замолксіс) виступає як скіфське божество (у той час греки часто фракійців, гетів ототожнювали зі скіфами). Це божество пов'язане з вірою в безсмертя. Скіфський же лікар Токсаріс подається як його адепт. Можливо, через це він володіє такими секретами лікування, про які не знають афіняни. Останні навіть починають обожнювати Токсаріса, проголосивши його героєм, як бога лікарської науки, яка веде людей до безсмертя»[215, с.41].

Сумніви повинні завжди бути присутніми у дослідженні науковців, адже сама філософія починається з подиву та сумніву, що приводить мислителя до більш глибокого пізнання теми дослідження. А це в свою чергу є стимулом розвитку філософсько-освітніх ідей. Враховуючи сумніви істориків філософії котрі сконцентровані на часовому вимірі достовірності свідчень Лукіана Самосатського. Слід також враховувати і культурно-побутові та філософсько-освітні свідчення Лукіана, котрі визнаються дослідниками як цілком достовірні і правдиві. Наприклад історики філософії сумнівалися у тому чи не є вигадкою Лукіана його твір «Токсаріс або дружба». Адже враховуючи епохальні історичні періоди і події під час яких Лукіан фізично не міг бути присутнім, все ним сказане можна трактувати як вигадка і фантазія.

Проте аналізуючи його розповіді через призму культурно-побутових та філософсько-освітніх фактів і матеріалів. Філософи, культурологи, історики та педагоги солідарні в тому, що грецький історик Лукіан Самосатський відобразив в своїй роботі імена і дії реальних людей котрі на той час проживали в Греції. Також він детально розповідає про філософсько-освітню культуру і побут людей того періоду. Як факт Лукіан Самосатський наводить детальні подробиці життя, освіти, навчання та виховання в суспільстві того часу. Які засвідчують, що джерела з яких брав інформацію Лукіан достовірні.

А тому його праці, незважаючи на їх епохальний розрив та повну ізоляцію від решти першоджерел, зокрема – від праць Геродота, є правдивими. Через це ми не повинні відноситися до них як до фантазії автора. Науковці, як доводить в своїй монографії С. Шевцов, повинні зважати на метафізичні та міфологічні чинники поетичного мислення в епоху античності та в наш час [480].

Філософсько-освітні традиції в різні історичні періоди спиралися на «культ особи», або «рівняння на ідеал», що в психологічному плані стимулювало і надихало молоде покоління до навчання для досягнення відповідного рівня чи «знаходження себе», як відмічає в своєму дослідженні український науковець Т. Воропай [75]. Для ще більшої «психологічної залежності» практикувались «клятви» та «присяги» на вірність «ідолу», «особі» чи предметам пов'язаним з

відповідними діями. Наприклад і сьогодні всі лікарі промовляють клятву Гіппократа, а в інших професіях є свої «корпоративні клятви». Для багатьох мислячих людей ХХІ століття, таке занурення в старовину здається архаїчним. Але разом з тим багато людей вірять у дієвість цих «клятв» і «присяг» в критичних ситуаціях життя людей. Також «клятва» і «присяга» відіграють позитивну роль в плані національної ідентифікації.

Тому культ Токсаріса-лікаря, зважаючи на філософсько-освітні традиції того часу був потрібний для жителів Афін. У Токсаріса були всі характеристики «культової особи». Він був скіфом-іноземцем, його юні роки пройшли не на очах жителів Афін, тобто «таїнство» його народження і попереднього життя було дотримано. Суттєву роль в цьому процесі «творення культу» зіграла лікарська практика Токсаріса. Він виявився умілим знавцем не лише лікарської науки пов'язаної зі знанням лікувальних властивостей флори і фауни, а ще й вдалим психологом. Саме завдяки психологічному дару вмілому володінню словом, інтонаціями, звуком, мімікою та рухами тіла. Токсаріс відзначився лікарською практикою, котра крім траволікування ще ґрунтувалася на психологічному впливі на пацієнта шляхом «навіювань і замовляння хвороб».

Перші філософсько-освітні знання Токсаріс отримав у себе на Батьківщині в Північному Причорномор'ї, хоч він і не мав шляхетного походження, але сила духу і віра в свої сили перейшла до нього від його предків скіфів. Тому в своїх філософсько-освітніх ідеях і повчаннях Токсаріс завжди наголошував до якого народу він належить і що вирізняло скіфів від греків. Як вірний син скіфського народу та мудрий педагог і психолог, Токсаріс жодним своїм словом не принизив скіфів, а лише возвеличував їх національну гідність, виділяючи їх позитивні елементи в житті, побуті, освіті, навчанні та військовій справі. Цим Токсаріс зробив певний внесок в ідеологію національної ідентичності, що в майбутньому буде взято до уваги українськими мислителями-ідеологами.

Доцільно наголосити, що філософсько-освітні ідеї які розповсюджувалися філософами-греками, хоч і націлювали молоду людину до навчання та отримання належної освіти. Проте освіта була потрібна грекам щоб виділитися з «натовпу»,

«домінувати» над іншими «неосвіченими» людьми та отримувати від цього матеріальний зиск і моральне задоволення. Для досягнення корисливої мети греки не гребували навіть підступними та аморальними діями по відношенню до близьких людей і друзів, якщо це необхідно було для «успіху» у справі.

В своїй філософсько-освітній практиці Токсаріс протистояв даному негативу який існував у грецькому суспільстві. На відміну від греків, найбільшим благом у скіфів Токсаріс вважав «шляхетність думок і вірність друзям», що ставилося ним вище будь-яких фінансових, матеріальних чи статусних цінностей. В даному ракурсі ми можемо констатувати факт впливу Токсаріса на становлення ідеології національної ідентичності. Адже такі людські риси, як шляхетність, вірність друзям і громадянському обов'язку є, на думку українських науковців, складовими елементами ідеології національної ідентичності [266].

Для пропаганди в Афінах філософсько-освітніх ідей котрі націлювали людей дотримуватися правил щодо шляхетності думок та вірності друзям. Токсаріс обрав для ідейно-образної демонстрації приклад епічних героїв Ореста і Пілада, котрі в свій час побували в Тавриді (Північному Причорномор'ї), або на землях де знаходилась його Батьківщина-Скіфія.

Орест і Пілад за словами Токсаріса, для його земляків-скіфів були взірцем, або ідеалом найкращих у світі друзів. Їх приклад показував як друзі повинні поводити себе в критичних ситуаціях. Поступово цей приклад дружби встановився як закон між всіма скіфами-друзями. Закони потрібно виконувати і тому скіфи знали як слід ділити з друзями всяку долю. Всі хто дотримувався цього «закону дружби» користувався пошаною в середовищі скіфів та отримував слова вдячності з боку знаних скіфів-воїнів.

Тому мислитель Токсаріс, дитинство якого пройшло в Скіфії, обґрунтовував не лише риси людини котрі входять до конструктивного потенціалу національної ідентичності, але й філософсько-освітні принципи котрі стимулювали навчально-освітній та культурно-виховний розвиток як скіфів так і греків. Адже після вивчення «законів дружби» юнаки могли забути імена своїх рідних і близьких ніж не знати діянь вірних друзів Ореста і Пілада. Саме в цьому і полягає філософсько-

освітня логіка міфів, як засвідчує в своєму дослідженні відомий науковець Я. Голосовкер [100].

Тут нам слід звернути увагу на той факт, що в Афінах де філософствував і лікував людей Токсаріс. Широку популярність, розповіді про життя і дії вірних друзів Ореста і Пілада, набувають після виходу в світ трагедій філософа Еврипіда, під назвами: «Іфігенія в Тавриці» (бл. 414р.до н.е.) і «Орест» (408 р. до н.е.). Тобто ми можемо зробити припущення, що філософсько-освітня діяльність Токсаріса в Афінах була дієвою. І завдяки його ідеям, більше ніж через століття з'являються філософські трагедії з героями, дружбу і дії котрих пропагував Токсаріс. Даний приклад засвідчує нам повчальне і символічне значення міфів в житті народів. Саме ці аспекти в міфах виділяв науковець А. Голан [96].

Токсаріс не лише знайшов мудрих вчителів в Елладі, але й сам зумів утвердитись і стати шанованим в Афінах. Тут йому явно допомогло «скіфське виховання», котре зосереджувало ключову увагу на силі волі чоловіка та досягнення ним бажаної мети. В деяких аспектах філософсько-освітні принципи скіфів були суголосні з грецькими, але багато в чому відставали. В даному випадку ми не наголошуємо на високому, у порівнянні з скіфами, рівні культури побуту та життя греків. Але Токсаріс зміг перейняти все краще і досягти такого рівня, що сам став вчити афінян та лікувати їх.

Орієнтація Токсаріса на філософсько-освітній розвиток, як себе так і своїх учнів та послідовників, заслуговує на повагу. Він, як і інші його земляки котрі проявили силу своїх знань в Греції довели, що скіфи можуть не лише «жахати» всі народи, як видатні воїни. Вони також можуть бути життєдайним джерелом мудрості, освіти, моралі, дружби та лікарського мистецтва. Адже освіта та її філософська мудрість були і завжди залишатимуться способом буття людини.

Філософсько-освітні прагнення Токсаріса несли в собі прагматичні орієнтації і він пристосовувався до умов буття того суспільства в середовищі якого він перебував. Для Токсаріса сенс людського буття полягав в навчально-освітньому та культурному розвитку. Лише таким чином в людському середовищі відбувається «виділення талантів» і вони рухають суспільство до нових звершень.

В історико-філософських джерелах слава Токсаріса, як цілителя, дещо затьмарила його філософсько-освітню та навчальну практики як мудреця-філософа. Котрий мав своє бачення шляхів покращення людського життя в духовному, освітньому, морально-етичному, культурному та матеріальному планах. Хоча його пропаганда таких людських рис, як шляхетність, гідність, вірність друзям і громадянському обов'язку знайшла своє відображення в ідеології національної ідентичності. Це дає нам право наголосити на тому, що діяльність Токсаріса сприяла розвитку конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні.

Підводячи підсумок нашій розвідці наявних філософсько-освітніх ідей Токсаріса слід процитувати сказану ним крилату фразу котра характеризує цього видатного мудреця-скіфа, цілителя людської душі і тіла та мислителя-фундатора ідей національної ідентичності: «Чоловік мудрий, виділяється любов'ю до прекрасного і прагненням до благородних знань».

В даному контексті необхідно дослідити філософсько-освітні ідеї та відобразити діяльність легендарного мислителя Замолксіса, ім'я якого ми вже згадували аналізуючи філософські ідеї Анахарсіса та Токсаріса. Саме на нього першим націлив дослідників історії української філософії В. Шевченко. В 1996 році він опублікував свою розвідку «Філософська думка на терені України до Київської Русі» в журналі «Філософська і соціологічна думка»[484].

Проводячи аналіз філософствування, життя та діяльності мислителів, вихідців з Північного Причорномор'я, В. Шевченко відзначав: «Подибуємо тут ще одну згадку української філософської думки до київської доби, пов'язаної з іменем Замолксіса. Про цього мислителя також мало відомо. Платон у «Діалогах» згадує про Замолксіса вкупі з Абарісом Гіперборейцем (гіпербореї, за схемою Геродота, жили десь на півночі теперішньої України і північніше її), як про своєрідних волхвів, котрі прославились у Греції умінням «замовляти» різні недуги та хвороби. Порфирій у творі «Життя Піфагора» пише про те, що Замолксіс родом із Фракії, яку колись переважно називали «Малою Скіфією». Рабовласник Мнесарх

подарував Замолксіса ще у дитячому віці Піфагорові, а в самій Фракії Замолксіса обожнювали так само, як у Греції обожнювали Геракла»[484, с.12].

Звернення В. Шевченка до невідомого для багатьох українських дослідників мислителя Замолксіса, спочатку викликало певну дискусію у науковому середовищі, але з плином часу і відсутністю достатньої кількості фактологічного матеріалу для беззаперечних наукових висновків, дослідження майже не проводилися. Згадки про Замолксіса були у працях С. Мащенко в контексті історії філософської думки до Київської Русі.

У 2007 році до цієї теми звернувся український дослідник-філософ П. Кралюк. Він опублікував наукові нариси «Білі плями» в історії української філософії, де зробив розширений аналіз філософствування, життя і діяльності мислителів з Північного Причорномор'я. Своєю роботою, він суттєво доповнив напрацювання з даної тематики, зроблені раніше В. Шевченком та С. Мащенко.

Знаково те, що П. Кралюк провів більш глибоке і ретельне дослідження філософствування, життя і діяльності Замолксіса. За його твердженням: «Про Сальмоксія (Залмоксис або Замолксіс, також Сомолксис) маємо дуже скупу інформацію. Ми навіть не знаємо, як насправді було звати цю людину. Сальмоксій чи Замолксіс - це вже грецька інтерпретація його імені або прізвиська. Ім'я невідоме не лише для пересічного українця, а й для дослідників, які спеціально займаються історією української філософії. Хоча на Сальмоксія посилався сам Платон, а давньогрецький історик філософії Діоген Лаертський називав його одним із перших філософів» [215, с.37].

Відомості про походження і життя Замолксіса різноманітні. В розповідях грецьких мислителів про життя і творчість Піфагора, зокрема за переказами Порфирія, вимальовується історія, що Замолксіс спочатку потрапив у Грецію ще юним рабом. А так як юнаки вартували не дуже великих грошей, то рабовласник Мнесарх вирішив подарувати Замолксіса філософу Піфагору. Сам Замолксіс проявив неабиякий хист до навчання і наук, можливо завдяки цьому він і став учнем відомого грецького філософа і вченого Піфагора.

Всі учні обожнювали Піфагора та вважали, що він володіє магичною силою і в цьому йому допомагають небесні світила. Міф був дієвим, саме через це Замолксіс залюбки став вивчати під керівництвом свого господаря і наставника Піфагора зірки, або небесні світила і досяг у цій справі певних успіхів. Учні Піфагора не лише проводили час за навчанням, та виконанням піфагорійських «правил життя», вони багато подорожували зокрема по Єгипту для поповнення освітнього багажу та ознайомлення з невідомими науковими знаннями.

Замолксіс теж разом з іншими учнями відвідав Єгипет, але не лише отримував там знання, а й ділився за відповідну плату своїми знаннями з охочими у нього вчитися учнями. Таким чином у нього з'явилися кошти, котрі були першочерговою запорукою до вільного життя в тогочасному суспільстві. Отже, завдяки освіті і своїм особистим якостям, Замолксіс отримав свободу, і необхідну кількість фінансів. Як виходець з Північного Причорномор'я він завжди мріяв про повернення на Батьківщину. Через роки поневірянь, навчання, невдач та успіхів Замолксіс повертається на рідну землю щоб служити своєму народу і нести йому освіту, знання, та збагачувати людей духовно і матеріально.

За свідченням Геродота, фракійський народ, до якого належав Замолксіс в той час жив дуже бідно та потерпав від цього. Освіта в цього народу була відсутня, культура перебувала на дуже низькому рівні тобто, переважна більшість людей жили в страшній бідності, безкультур'ї і були неосвічені.

Відчуваючи, що освіта здатна змінити людину, бо Замолксіс сам пройшов непростий шлях для досягнення успіху й слави завдяки освіті. Він вирішив пояснити цей шлях своїм співвітчизникам та окреслити їм напрямки до кращого життя. Замолксісу подобався навчально-освітній і державно-політичний устрій життя іонійців. Він порівнював життєвий уклад своїх «неосвічених» земляків з планомірним, вивіреном, культурним та більш витонченим шляхом еллінів. Живучи в Античному світі він доволі легко порівнював життєві плюси Еллади та життєві мінуси Фракії. Не останню роль при проведенні цього порівняння відігравав багаж знань, який Замолксіс здобув у видатного мудреця Піфагора.

Використовуючи здобуті знання, Замолксіс за прообразом піфагорійських шкіл, побудував спеціальне приміщення для чоловіків. В цій «школі» Замолксіс проводив навчання громадян, де за частуванням вів з ними евристичні бесіди. Під час евристичних бесід він роз'яснював слухачам ідеї переселення душ та безсмертя душі. При цьому він дотримувався навчально-освітніх правил Піфагора, які допомагали слухачам усвідомити, що навчання, освіта є вічними і нетлінними цінностями, котрі зберігаються за людиною при будь-яких обставинах. З його вчення логічно випливало, що ні він сам, ні його учні, ні їхні нащадки в майбутньому не помруть, а лише переселятимуться в інше місце. І там завдяки знанням, які вони отримали на землі, зможуть насолоджуватися всіма благами.

За переказами і легендами котрі, Геродот наводить в своїх історіях. Замолксіс, був дуже мудрим мислителем і видатним психологом, котрий міг вміло, як обґрунтувати словесно, так і підкріплювати діями сказане і в це вірили люди. На нашу думку, це він робив для того, щоб справити враження на своїх співвітчизників, а також для закріплення пропагованого ним вчення.

Адже кожен вчитель повинен був підтвердити наведені ним теорії, вчення і висновки фактами. Можливо саме у зв'язку з цим він детально все обміркував, підготував і запланував «зникнути» з людських очей на декілька років. Наближені до нього учні говорили, що він збудував собі житло під землею і таким чином «зник», щоб прожити там три роки. Хоча для більшості його «земних» adeptів «зникнення учителя» викликало занепокоєння, але через деякий час, його повернення укріпило віру в його слова і вчення.

Геродоту був відомий секрет впливу Замолксіса на публіку. Тому він, викриваючи обманні дії учителя писав, що на четвертий рік мислитель з'явився серед людей. В навчально-освітньому плані дії Замолксіса можна вважати вірними. Адже він вчив, що знання, котрі людина отримала під час земного життя, залишаються в її свідомості і душі назавжди.

В даному ракурсі обманні дії учителя цілком виправдані. Бо філософсько-психологічний вплив на маси в навчально-освітньому процесі зорієнтований на кінцевий результат. Своім обманом Замолксіс не спричинив шкоди жодній

людині, а лише укріпив їх віру, тому його дії і вчення гуманні, правдиві та спираються на факти. На нашу думку, Замолксіс в своєму філософсько-освітньому вченні пропагував такі риси людини як: вірність обов'язку, відповідність слова і діла, витривалість, здатність до переборення труднощів, неவிбагливість. Ці риси поступово стали складовими елементами ідеології національної ідентичності і залишаються актуальними і в наш час.

Хоча після реальної фізичної смерті Замолксіса серед гетів, як войовничого народу набув поширення «кровавий» культ. Геродот не звинувачує Замолксіса у створенні специфічного культу-дійства, він перекладає всю провину на гетів або фракійців, котрі добровільно йдуть на фізичну смерть заради «примарного» спілкування з «божеством». Тому Геродота дивувала дикість і кровожерливість цього героїчного народу. Проте в даному випадку, мислитель не бачить нічого спільного з елліністичною освітою. А саме її брався пропагувати Замолксіс серед свого народу, або «неосвічених» людей.

Він як син причорноморської землі і виходець із цього «дикого» і «кровожерливого» середовища, мав бажання просвітити своїх земляків. Адже він сам, завдяки старанності, силі волі, особистим якостям, а також знанням і досвіду, які набув у Греції, піднявся вище «кровожерливого дикунства». Його філософія та пов'язані з нею навчально-освітні дії цілком гуманні. Можливо завдяки філософсько-освітньому гуманізму Замолксісу вдалося отримати авторитет серед одноплемінників. Проте після фізичної смерті Замолксіса, в середовищі його послідовників відбувся процес інтерпретації культур, що і привело до «неправильного» трактування його вчення. Саме на дослідження інтерпретації культур націлює нас робота К. Гірця [88]. Яка допомагає нам зрозуміти сутність культурної інтерпретації в різні історичні періоди.

Стосовно Замолксіса, то він, на нашу думку, зумів створити і почав втілювати в життя оригінальне для того часу, філософсько-освітнє вчення, суть якого полягала у можливості вчителя не лише передавати знання учням, а й мати значний психолого-педагогічний вплив на них. В цьому вченні Замолксіс вмiло поєднував крихти життєво-практичної мудрості його «дикого» народу з вченою

мудрістю греків. Через це у «простому» філософсько-освітньому вченні Замолксіса важко знайти «чисті» концептуальні філософські ідеї чи концепції, бо воно мало більше філософсько-психологічний характер.

При цьому слід наголосити, що Замолксіс, слідуючи античним мислителям та їх філософсько-освітнім традиціям, почав робити певні кроки на шляху від тваринних інстинктів закладених в кожній людині природою та міфологічного світосприйняття буття до логічного обґрунтування дійсності. Він проводив лінію поступальності у навчально-освітньому процесі і мав бажання крок за кроком утверджувати раціональні погляди на світ серед своїх учнів.

Про це ми можемо говорити спираючись на свідчення Діогена Лаертського та Геродота. Але в середовищі малоосвічених земляків Замолксіса його вчення сприймалося як «божественне веління», відчуваючи це, він ключовий наголос робив на зв'язку між душею та тілом. Мислитель мав хист до психологічного впливу на людину, тому в цьому зв'язку пальму першості віддавав душі.

Тіло для нього було «храмом душі», через це Замолксіса (Сальмоксія) ще величали як душевно-тілесного лікаря. Адже тілесне здоров'я залежить від здоров'я душевного. Великого значення Замолксіс (Сальмоксій) в своєму психолого-педагогічному вченні надавав слову, тому сенс лікування як тіла так і душі він бачив у замовляннях, котрі трактував як своєчасні, логічні, мудрі і влучно підібрані та сказані слова.

Через це люди сприймали його не лише як учителя, а як пророка та носія божественних істин. Щоб відповідати суспільним запитам, Замолксіс не тільки пропагував серед своїх соплеменників вчення про безсмертя, а й повинен був надавати приклади своєї обраності та наглядно підтверджувати сказане, головним чином на собі. На нашу думку, на Замолксіса суттєво вплинуло як філософське вчення Піфагора, так і ідеї його учнів та послідовників піфагорійців, з якими мислитель часто дискутував. Проте піддавши філософсько-освітньому аналізу подібні і відмінні риси у сутності їх вчень. Ми не знаходимо повного співпадіння чи ідентичності між філософсько-освітніми ідеями Замолксіса і піфагорійців. Деякі елементи подібності у їх поглядах наявні, але наголошувати на повній

ідентичності не варто. На нашу думку, в даному ракурсі, можливо доцільно провести деякі паралелі зв'язків ідей Замолксіса з глибокими традиціями котрі були наявні в історії архаїчної української культури.

Саме там на початкових етапах культурно-освітнього розвитку давньої української землі і народів які на ній проживали, велика увага приділялася силі слова. Ця сила слова проявлялась в «шептаннях», «замовляннях», різного роду «пророцтвах», які сучасні науковці називають суттєвими «позасвідомими» впливами на психічний стан і фізичне здоров'я людини. Саме цим мистецтвом оволодівали «обрані» українські пращури, серед яких одним із перших виділяється саме Замолксіс (Сальмоксій). Адже про його «чуда» наявні друковані документальні свідчення античних мислителів.

Тут слід наголосити, що на етногенез українського народу впливали всі, хто проживав на наших землях з глибокої давнини. Тому ми по праву можемо включати Замолксіса в плеяду мислителів, котрі стояли у витоків започаткування філософсько-освітньої думки в Україні. А його філософсько-освітні ідеї та психолого-педагогічна праця в деяких аспектах здатні підтверджувати українську національну ідентичність саме онтологічними орієнтирами.

Завдяки своїм філософсько-освітнім практикам, вченню і «чудесним діям», в народі пам'ять про Замолксіса (Сальмоксія) зберігалася довгий час. Фактологічний матеріал з даної тематики український історик М. Грушевський знайшов і у візантійського мислителя Лева Диякона. Він у своїй «Хроніці» згадує наших мудреців, розповідаючи про жертвоприношення руських воїнів князя Святослава, яких він іменував скіфами. Зокрема Лев Диякон, писав таке: «Говорять, що скіфи вшановують таїнства еллінів, приносячи за язичницькими обрядами жертви й здійснюють uzливання за померлих, навчаючись цьому чи то у своїх філософів Анахарсіса й Замолксіса, чи то соратників Ахілла» [116, с.210].

Для сучасних дослідників це свідчення дає певний ґрунт для роздумів і висновків. Історик української філософії В. Шевченко наголошував: «Аналізуючи «Хроніку» Лева Диякона, М. Грушевський пише про те, що Замолксіс був не скіфом, а готом. Проте вже сам факт популярності цієї людини в античному світі,

його особиста наближеність до видатних мислителів Еллади, свідчить про те, що до часів Київської Русі рух світоглядних ідей між народами давньої України та елліно-римським світом не був таким однобічним, яким він постає з кінця X, але особливо уже від XI століття після введення Володимиром офіційного християнства» [484, с.13].

На прикладі Замолксіса (Сальмоксія) ми можемо зробити певне узагальнення про те, що як мислителі так і їх філософсько-освітні ідеї в античний період вважалися надбанням і цінністю всіх народів, котрі поважали освічених і мудрих людей. Адже для людини котра бажає поглибити свої знання, навчитися новому, стати мудрішою та поділитися своїми знаннями, вміннями і навичками з іншими людьми, не можуть існувати будь-які перепони чи кордони. Поза як мудрець, на той час сидячи у себе вдома, не міг отримати необхідні для його проникливого розуму знання, для цього необхідно було мандрувати до інших країн і спілкуватися з мудрецькими цих народів.

Через це сьогодні дослідникам проблематично визначити національну чи державну приналежність багатьох мислителів, про мудрість, ідеї та життя яких, обговорювали і писали в своїх творах видатні античні і середньовічні хронологи, літописці, історики та релігійні діячі.

При цьому необхідно надати належну шану давнім грекам, котрі високо цінували мудрих людей мало звертаючи увагу на їх національність. Мудра людина завжди приносила оточуючим його людям більше користі ніж зла. Поза як вона несла в народні маси культурно-освітнє вчення, що ставало, як відзначає С. Гатальська, невід'ємним складовим елементом філософії культури [82].

Для нашого дослідження, підтвердженням цих слів є не лише наявні писані джерела, в яких відображено ідеї та життєвий шлях Замолксіса. А й усна народна творчість, котра репрезентована в легендах, переказах, казках, що дійшли до нас і в них наявні розповіді про нього. Всі свідчення про Замолксіса (Сальмоксія), дозволяють нам констатувати, що він був видатним мудрецем, філософом, психологом та релігійним діячем свого часу. Свою філософсько-освітню систему він будував спираючись на гуманізм, при цьому не прагнув, не закликав і не

націлював людей до вбивств, каліцтв, крові. Всі ці «жахіття», люди через свою неосвіченість, необізнаність та релігійний фанатизм, почали використовувати після його фізичної смерті для спілкування з ним як божеством.

Тут слід відзначити, що жоден філософ, мислитель, мудрець чи вчитель не здатен прогнозувати, як його ідеї чи вчення будуть використані людьми в майбутньому в позитивному чи негативному плані. Загалом Замолксіс був обізнаним, цікавим і багато в чому оригінальним мислителем античності за це його високо цінували у всіх землях куди його заводив допитливий розум.

Для нас українців, Замолксіс був і залишається мудрецем, котрий зробив перші кроки на нашій землі, розпочав тут свій похід за знаннями, насичуючи допитливий розум гуманними ідеями. З роками він зрозумів, що знання є важливим скарбом в людському житті і тому все його життя пройшло в режимі навчання, отримання і передачі знань. За це ми і відносимо його до ідейних натхненників розвитку філософсько-освітньої думки в Україні, котрі дали специфічний матеріал, спираючись на який ми в деяких аспектах можемо підтверджувати конструктивний потенціал національних смислів в процесі становлення філософсько-освітньої думки в Україні.

З легендарною особою Замолксіса (Сальмоксія) пов'язано ім'я знаного в античному світі мислителя вихідця з Північного Причорномор'я Абаріса. На його, як носія і пропагандиста культу Аполлона, звернув увагу філософ Платон. Він в своєму діалозі «Хармід», розповідає історії з життя і аналізує філософські погляди фракійця Сальмоксія (Замолксіса). Разом з ним Платон згадує про ще одного вихідця з країни гіпербореїв (Північного Причорномор'я) Абаріса [327, с.301].

Платон розглядає філософсько-освітню діяльність Сальмоксія (Замолксіса) і Абаріса в єдиному річищі. Він переконаний в близькості та подібності ідей і поглядів цих мислителів. Таке твердження він пояснює національним корінням мислителів і як похідною від цього їх менталітетом, культурними традиціями, котрі впливали на філософські ідеї та дії Сальмоксія (Замолксіса) і Абаріса.

Спираючись на твори Платона ми можемо зробити висновок, що як Сальмоксій (Замолксіс) так і Абаріс були знанні в Елладі не лише як скіфи, згадки

про яких греки асоціювали з героїчним войовничим народом. Але й як скіфимислителі носії філософсько-освітніх, культових, міфологічних та релігійних ідей. Цей факт вказує на актуальність філософсько-освітньої діяльності як Сальмоксія (Замолксіса) так і Абаріса, та збереження в народній пам'яті їх ідей і благих діянь.

Знаково, що крім Платона, на оригінальність культових дій, факти з життя та ідеологію Абаріса звернув увагу Геродот. Заслуговує на увагу специфіка відображення культових дій, котрі здійснював Абаріс, Геродотом. Видатний античний історик подає свідчення про Абаріса в казково-міфічному, багато в чому проблематичному «завуальованому» ракурсі. Геродот ніби виносить проблему національної приналежності, життя, ідей та діяльності Абаріса для широкої дискусії в освітньому середовищі. Свідченням цього є специфічний контекст слів Геродота, коли він писав: «Я не переказуватиму казки про Абарія, нібито він був гіпербореем і носився по світу з своєю славнозвісною стрілою, зовсім нічого не ївши» [85, с.188].

Як видно з праці Геродота, Абаріс подається ним як казково-міфічна легендарна особа, слава про яку набула доволі широкого масштабу. На наше переконання так робили тому, що усна народна творчість дуже прикрашала реальну особу, а людей завжди цікавили і продовжують цікавити героїчні історії. Як факт, життя Абаріса теж оповите різного роду правдоподібними і неправдоподібними розповідями, легендами, казками, міфами. Хоча дослідники старовини знають, що будь-яка казка, міф чи легенда, якими б фантастичними історіями вони не були прикрашені. Все одно в них глибоко, або не дуже, мусить бути укорінена дійсна історія. Котра реально проходила на певній території і пов'язана з конкретними людьми-героями.

Виходячи з життєвих реалій науковці погоджуються з припущенням, згідно з яким Абаріс був реальною історичною особою. Він жив десь в межах 700 – 550 рр. до н.е. Походив Абаріс з Північного Причорномор'я. Він мав унікальні філософсько-освітні знання, спираючись на які не лише пропагував мудрість і вчив людей, але й лікував їх словом, замовляв хвороби.

Античний історик Діодор Сіцилійський, який жив у I столітті до н. е., надав конкретні факти і зробив висновок. Згідно з яким, деяка частина народу роксолан, котрий жив в Північному Причорномор'ї, ще називали себе абадрітами. Ця назва пов'язана з легендою про те, що свого часу дане ім'я залишив у спадок для частини роксолан їх земляк Абаріс. Спираючись на праці давньогрецького історика Гекатія, котрий жив у VI столітті до н.е., Діодор Сіцилійський стверджував, що самі роксолани вважали себе потомками, літаючого зі стрілами в руках Аполлона, гіперборейця Абаріса.

Давньогрецькі мислителі також характеризували Абаріса як лікаря, віщуна, вчителя, та жреця храму Аполлона. Вони розповідали, що Абаріс як лікар та віщун, для греків зробив велику послугу. Він зупинив чуму, хворобу яка в Спарті забрала величезну кількість людей. Як жрець Аполлона, Абаріс побудував храм та написав поему про подорож цього бога в країну гіперборейців, й деякі інші поетичні твори. За легендами, носій сонячних променів-стріл Аполлон Дельфійський, на зиму зупинявся в країні гіперборейців, за що її жителі в якості подяки, кожного року відправляли подарунки в святилище бога в Делосі. Саме із земель гіперборейців походив і Абаріс, тому греків цікавила ця країна.

Знаковим є той факт, що Абаріс подарував Піфагору «одну зі своїх стріл», щоб він міг мандрувати та ніколи не заблукав. Дослідники цією «стрілою» вважають перший давній компас, котрий за легендами існував в храмі Аркони, що знаходився на острові Буян. Дана версія учителювання Абаріса та передачі ним своїх знань і умінь іншим мислителям здається нам суголосною з дійсністю.

Про життя, діяльність та вчення Абаріса, окрім Геродота, Платона, Діодора Сіцилійського, згадували у своїх працях ще такі античні автори як: Піндар, Порфирій та Ямвліх. Але їх розповіді є повторенням розглянутих нами історій. Сьогодні наявні лише обмежені дані про Абаріса, більш детальної, підтверженої конкретними фактами, інформації про цю людину ми не маємо.

Українські історики філософії займалися даною проблемою та продовжують пошук інформації про Абаріса, а також пропонують різні версії його життя, творчості та культових практик. Зокрема П. Кралюк, висвітлюючи наявні дані про

Абаріса, поставив конкретні питання котрі стосуються культу Аполлона та зробив відповідні висновки.

Він зазначає: «Чому саме Абаріс звертався до образу Аполлона? Це божество, судячи з усього, не було грецького походження. Ймовірно, цей бог прийшов до греків від народів, що жили на північ від них. І тому симптоматично, що Абаріс пише поему про подорож Аполлона в країну гіпербореїв... Щоправда, тут виникає непросте питання: чи прийшов цей культ з Іонії в Північне Причорномор'я чи, навпаки, із Північного Причорномор'я – в Іонію?.. Розповіді про особу Абаріса (якими б вони фантастичними не були) є ще одним свідченням того, що народи Північного Причорномор'я через грецькі колонії в цьому регіоні мали змогу ознайомитися з досягненнями давньоеллінської цивілізації, в т.ч. й її філософської думки» [215, с.44].

Тому ми, наслідуючи П. Кралюка, можемо зробити припущення, що саме таким чином, завдяки культурному спілкуванню і обміну, Аполлон виявився близьким до Абаріса. Загалом, на нашу думку, розповіді і легенди про Абаріса є фактологічним підтвердженням розвитку філософсько-освітніх ідей на землях Північного Причорномор'я. І хоча переважна більшість цих ідей в багатьох аспектах мали поверховий, примітивний та казково-міфологічний характер.

Проте перед нами вони постають як початки предфілософії, котру поширювали як в Елладі так і в Північному Причорномор'ї, мислителі: Токсаріс, Замолксіс, Абаріс. Саме ці мислителі, використовуючи наявні на той час філософсько-освітні знання та психолого-педагогічні методи їх передачі людям, ставали фундаторами навчально-освітнього процесу як у себе на Батьківщині в Північному Причорномор'ї так і в містах давньої Греції де вони стали знаменитими і легендарними. Для нас вони, їх творча праця, згадки про них античних авторів, є історією розвитку філософсько-освітньої думки в Україні. Бо їх ідеї спиралися на тогочасні онтологічні орієнтири і цим в багатьох аспектах можуть слугувати специфічним підтвердженням того, як в глибоку давнину на нашій землі закладався конструктивний потенціал українських національних смислів завдяки розвитку філософсько-освітньої думки.

2.3. Фактологічні джерела філософсько-освітнього розвитку міст-держав та їх представники: Біон Борисфеніт, Сфер Боспорський, Смикр

Філософсько-освітня орієнтація мешканців античних міст-держав була спрямована на вшанування мудреців, вчителів та знань які вони передають молодому поколінню. Тому в античному світі приділяли значну увагу навчання і вихованню дітей. Для мудреців та вчителів процес передачі знань був роботою, котра потребувала оплати. Належну освіту міг отримати той, хто мав змогу заплатити за навчання, або відпрацювати на благо вчителя. Деякі учні навчалися «в борг» чи «кредит», підписавши при цьому контракт з учителем. Початкова освіта для дітей вільних громадян полягала в навчанні читати, писати, лічити.

З історико-філософських джерел нам відомо, що пристойну освіту можна було здобути і тим молодим людям, які були в рабстві у хазяїна-вчителя. Наглядним прикладом тут нам може слугувати історія долі Біона Борисфеніта (III ст. до н.е.), раба, учня, вільновідпущеника та згодом відомого філософа.

В античних містах-державах, на думку Ю. Шилова, гімнасії давали ґрунтовнішу освіту, ніж початкові школи. Адже там вивчали риторику, філософію, геометрію, географію тощо. Залишки такої гімнасії, збудованої в IV – поч. III ст. до н.е., знайдено в Ольвії. Найзаможніші громадяни давали нащадкам вищу освіту, яку можна було отримати в Афінах, Олександрії тощо [489, с.183].

Фактологічними доказами існування такого типу шкіл у Північному Причорномор'ї є знахідки панафінейських амфор, якими нагороджувалися переможці спортивних змагань в Аттиці (Афіни). Дана навчально-освітня система допомагала юнакам з Північного Причорномор'я рано включатися в суспільно-політичне і військове життя на своїй землі, для того щоб мати силу і знання при захисті своїх міст-держав.

Для належного духовного настрою античне суспільство поєднувало навчання з патріотичним вихованням молодих громадян. Свідченням цього є археологічна знахідка у формі кам'яної плити, на якій викарбовано клятву юнаків міста-держави Херсонесу. Кожен юнак присягав думати про порятунок та свободу держави й

громадян. Не зраджувати їх і нікому не віддавати. Знаково, що юнаки клялися не руйнувати демократичного ладу й повідомляти про всіх зрадників і змовників. Існування держави та збереження її цілісності вони підтримували беззаперечно, тому присягали нікому і ніколи не видавати державних таємниць. Також юнаки клялися не приймати дарів і не даватиму їх зі шкодою для держави й громадян. А хліб, який зберуть в своєму місті-державі, зобов'язалися продавати тільки в Херсонесі. Завдяки таким філософсько-освітнім і суспільно-політичним вимогам можна було виростити і виховати людей-патріотів міста, або держави, таким чином в давнину розвивалися, поширювалися і закріплювалися елементи ідеології національної ідентичності.

Як нам відомо з історико-філософських і навчально-освітніх джерел, у містах-державах з самого початку їх створення була широко розвинута грамотність. Тому грецька мова домінувала в навчально-освітніх закладах і завдяки їй переважна більшість юнаків різних народів, котрі проживали в Північному Причорномор'ї отримали змогу засвоїти кращі зразки античної культури і освіти. Слід відмітити, що грецька мова, завдяки освіті, науці і культурі, залишалася офіційною мовою в Північному Причорномор'ї аж до загибелі багатьох північно-понтійських міст-держав. Підтвердженням гіпотези, що грецька мова домінувала в побуті населення Північного Причорномор'я, може слугувати велика кількість грецьких написів на предметах та записи давньогрецьких істориків і філософів, котрі в своїх працях описували життя і ідеї мислителів вихідців з Північного Причорномор'я.

Наприклад, згідно з записами Діогена Лаертського нам відомо, що Біон Борисфеніт, який був рабом ритора у Північному Причорномор'ї, а згодом став вільновідпущеником і дістав пристойну освіту. Багато записів було зроблено на камені і не лише імен переможців різного роду змагань мудреців чи спортсменів. До нашого часу, як відмічає С. Крижицький, дійшло багато пам'яток офіційної лапідарної епіграфіки-написів, вирізьблених на кам'яних плитах, що містили державні закони, декрети, угоди тощо [224].

Про суттєвий розвиток освіти і системне навчання писемної каліграфії, нам вказують досить ґрунтовні, гарно-збережені і доволі часті знахідки археологами в

античних ґрунтових шарах кістяних стил для письма. Згідно з твердженням В. Блаватського, писемність і освіта були найбільш важливими сторонами культурного життя населення цього регіону [38].

Науково-технічний розвиток міст-держав проходив у тісному взаємозв'язку з навчально-освітнім та гуманітарним розвитком. Про широту цього розвитку нам засвідчують античні писемні джерела, на фактологічних даних з яких ми робили наголос вище. Гуманітарні науки (історія, географія, філософія), у Північному Причорномор'ї розвивалися, про це є відповідні записи і факти.

Зокрема у III ст. до н.е. в Херсонесі мешкав історик Сіріск. За античними записами його цікавили релігійні міфологічні розповіді та факти з історії міста. Тому він зібрав та логічно відобразив розповіді про чудеса богині Діви. Крім цього він одночасно зробив суттєвий внесок у висвітлення політичної історії міста Херсонес. Слід відзначити, що гуманітарна праця в Північному Причорномор'ї як і в Греції, теж відзначалась місцевою владою. Саме за гуманітарну працю Сіріск був увінчаний золотим вінком і удостоєний почесного декрету.

Згідно з античними історико-філософськими розповідями на Боспорі у III ст. до н.е. був відомий філософ Смикр, а у I ст. н.е. відзначився філософ і письменник Стратонік. Всі ці факти дійшли до нас, завдяки тому, що колись існувала в грецьких містах-державах традиція фіксувати на глиняних табличках та камінних петрогліфах визначні історичні події, куди включали як військові досягнення так і спортивні. Завдяки фіксованим надписам, сьогодні ми можемо констатувати про існування в містах-державах Північного Причорномор'я цілісної навчально-освітньої системи. Котра дала можливість багатьом народам світу, зберігати в віках на скрижалях історії, імена відомих мислителів, філософів, істориків, поетів, архітекторів та інших діячів культури.

Саме завдяки їх творчій праці ми сьогодні маємо можливість поринути у вир буття людей Північного Причорномор'я того часу. І відшукати там філософсько-освітні ідеї, які в деякій мірі здатні підтвердити нашу гіпотезу про те, що в глибоку давнину, підвалини української національної ідентичності закладалися в усіх куточках земель які займає сучасна Україна. А наша українська людина, як

автохтон своєї землі, наділена генами, рисами та ментальністю тих народів, котрі проживали на нашій території з давніх давен і до сьогоднішнього дня.

Знаково, що серед когорти цих освічених людей з Північного Причорномор'я, античні мислителі називають і географа Діонісія Ольвіанського (I ст. до н. е.), котрий відзначився своїми працями з географії та мореплавства. Це вказує на те, що грецькі вчителі в містах-державих Північного Причорномор'я, давали не лише філософські, риторичні та математичні знання. Вони навчали молодих людей географії та мореплавству, котрі були цікавими для допитливих учнів того часу.

Як нам вдалося відобразити, інтерес до освіти і науки був популярним серед молодих людей міст-держав Північного Причорномор'я, це було пов'язано з тим аспектом, що давні греки повністю перенесли свої навчально-освітню і суспільно-політичну системи в ці міста-держави. Завдяки цьому незатухаючому бажанню молоді до філософсько-освітнього розвитку, протягом усієї історії античних міст-держав червоною лінією проходить актуальність освіти, знання та філософської мудрості в житті людини.

Через це у своїх філософсько-освітніх працях мислителі того часу, до якого народу б вони не належали, поєднували логічну аргументацію, абстрактно-математичне мислення з художньо-інтуїтивним осягненням світу як космосу. Адже саме такі ідеї, думки та погляди пропагували вчителі-елліни, розповсюджуючи їх на всі території з якими вони мали торгово-економічні та суспільно-політичні взаємовідносини.

Античні політеїстичні релігії давніх греків та римлян, давали можливість мислителям більш вільно трактувати роль людини в навчально-освітньому процесі. Тому в переважній більшості їх філософсько-освітніх вчень, мудрість, знання, вміння, краса, сила, гармонія та досконалість залежать не лише від «волі богів», але в основному від навчання, праці, бажання, сили волі та віри людини в себе і свій успіх.

Як нам відомо в античному світі: політика, релігія, міфологія, освіта, були тісно пов'язані з раціональним теоретичним мисленням, котре знаходило своє відображення в літературній філософсько-освітній творчості. Не відставали від

античного світу та його філософсько-освітнього і культурного рівнів міст-держави Північного Причорномор'я. Паралельно у них теж проходив процес виділення і прославлення мислителів, вчителів, вчених, діячів культури і мистецтва. Багато фактів з життя та навчально-освітнього розвитку міст-держав Північного Причорномор'я дослідив і відобразив в своїх працях Д. Калістов. Він вважав, що значну роль у культурному житті греків-поселенців відігравали театр, музика, література, мистецтво (монументальний живопис, мозаїка, вазопис, скульптура, коро пластика, виробництво теракотових статуеток та інших пам'яток прикладного мистецтва) [171, с.10].

Можливо саме тому люди, котрі проживали чи були пов'язані з Північним Причорномор'ям, переймали навчально-освітні, філософські та культурні надбання переважно у давніх греків, ніж у інших народів. Бо саме цим греки перевершували всіх, тому люди відчували необхідність, потребу та зацікавленість в їх геніальному творінні.

Наочним прикладом даної тези нам може слугувати історія життя, навчання і творчої праці протослов'янина Біона Борисфеніта, про якого ми вже згадували вище і який за свідченням грецьких істориків жив у III ст. до нашого часу. Завдяки своїй освіченості і знанням, він став знаний в Античному світі. Проте елліни не дуже любили, коли їх перевершує в мудрості «іноходець», а крім того ще й глузує з деяких проблемних аспектів їх культурного життя. Тому Біон Борисфеніт отримував від греків різні прізвиська: «філософ-авантюжник», «біснுவатий філософ» та інші котрі тішили самолюбство його опонентів. Проте на самого Біона такі «епітети» не мали жодного негативного впливу, бо він знав собі ціну. Ще з юних літ він своїми знаннями, мудрістю та силою волі торував собі життєвий шлях. Місцем народження Біона історики називають Ольвію, але сам мислитель волів називати себе Борисфенітом за давньою назвою ріки Дніпра - Борисфен.

За історичними свідченнями, за борги батька, Біона продали в рабство. Його купив учитель риторики та красномовства. У нього молодий Біон, завдяки своєму розуму, кмітливості і силі волі, зумів не лише гарно виконувати господарські

вказівки і вимоги свого власника-учителя, а й отримувати належні знання разом з вільними учнями у школі ритора. Біон завдяки своєму працелюбству і цілеспрямованості отримав не лише належну повагу від свого власника-учителя. Ритор зробив його вільним громадянином і заповів йому все своє майно. Тому після смерті учителя, Біон отримав суттєвий спадок.

Устремління до свободи і волі у кожної людини дуже сильне, як і ненависть до свого хазяїна-рабовласника. Негатив який у людини накопичується за увесь період перебування в рабстві дуже важко перебороти і забути. Цю ненависть неможливо компенсувати фінансами чи майном, тому Біон спалює всі праці свого рабовласника-учителя. Можливо він спалив їх через те, що вважав себе самодостатнім мислителем і міг написати ще кращі твори, бо Біон згодом став визнаним ритором в Ольвії завдяки своєму красномовству.

Коли Біон прибув до Греції, то навчався там у багатьох філософів з різних шкіл. Саме через це його філософські ідеї, за словами Діогена Лаертського, відзначалися своєрідним філософським вільнодумством, яке проявлялося у відступі від усталених на той час форм теоретизування. Діоген Лаертський представляє перед нами Біона, як вправного майстра та вмілого софіста, який не лише сам досить легко міг знайти аргументи для заперечень філософських висновків, але й навчав цьому мистецтву бажаючих як зробити меншовагартісними різні філософські концепції. Біон схилявся до раціоналізму, висловлював переконання, що розуміння «настільки перебільшує усі інші добродіяння, наскільки бачення-інші чуття».

Діоген Лаертський, під впливом багатьох філософів-попередників, відзначав чимало негативних елементів у поведінці Біона й особливо акцентував увагу на еkleктичності його філософії. Для доказу своїх висновків він свідомо використовує слова Ерастофена, згідно з якими, Біон першим нарядив філософію у клаптиковий одяг гетери [127, с.183].

Але Біон Борисфеніт, як наголошує П. Кралюк, був зобов'язаний своєму вчителю. Той змусив його проштудіювати давньогрецьку літературу, зокрема, твори Гомера, який користувався великою славою в Ольвії. Пізніше Біон вільно

пародіював поета античності. Господар навчив його й риторичному мистецтву, а також філософським знанням, які входили до риторичного курсу [215, с.67].

Біон був сином свого часу, греки дивились на нього як мислителя з іншої землі та інородця, можливо через це йому були близькі філософські вчення та ідеї філософських шкіл кініків і стоїків. На прихильність до вчення, ідеології та риторики цих шкіл Біона, вказує Діоген Лаертський. В своєму дослідженні він наводить декілька відповідей Біона, котрі суголосні вченню кініків та стоїків: «На питання, кому тривожно живеться, він відповів: «Тому, хто більше всього прагне благоденства». Про скупого багача він сказав: «Не він володіє багатством, а воно ним». Він говорив, що скупі так багато піклуються про багатство, ніби воно їхнє власне, але так мало ним користуються, ніби воно чуже. Аналогічну відповідь на той час можна було отримати від послідовників школи кініків, для яких багатство і всі пов'язані з ним «блага» нічого не вартували, а лише приносили хвилювання і тривогу через їх можливе пошкодження чи втрату.

Стоїчний напрямок думок Біона Борисфеніта можна прослідкувати у його роздумах про славу, багатство, нещастя та старість. За свідченням Діогена Лаертського, славу Біон називав матір'ю доблестей, красу й добро - вважав чужими один одному, в багатстві - бачив рушійну силу будь-якої справи. Адже переважна більшість людей проявляє своє устремління і прагне до багатства, слави, при цьому майже не звертаючи уваги на те, що їх дії не завжди несуть добро для інших людей. Цілком стоїчним є вислів Біона, що «Велике нещастя - невміння переносити нещастя». Старість він назвав пристанищем для всіх бід, оскільки нещастя накопичуються до цього віку. В молодості можна відзначатися мужністю, а в старості потрібне зріле розуміння. Розуміння ж, за його словами, настільки переважає всі інші добродієства, наскільки зір - всі інші почуття.

Тобто людина, за висновками Біона, повинна виробити в своїй свідомості специфічний «імунітет» який спирається на «зріле розуміння» по відношенню до всіх «негараздів». Зріле розуміння повинна мати людина з великим життєвим досвідом, тобто в старості. Тоді вона буде свідомо підготовлена до зустрічі з нещастям і це в деякій мірі полегшить її життя.

Освіченість і людяність Біона надавали йому можливість спілкуватися як з філософами так і можновладцями античного світу і знаходити теми для розмови і порозуміння стосовно різних життєвих ситуацій та випадків. Діоген Лаертський розповідав, що Біон мав тонкий розум, складав вірші, любив музику й геометрію, ніколи довго не жив в одному місті, постійно подорожував, накопичуючи при цьому знання та різні історії. Через це з ним завжди було про що поговорити різним людям. Адже надзвичайно приємний співрозмовник завжди приносить спокій і задоволення від спілкування, він «лікує душу», тому всі бажають спілкування з ним.

Для Біона, як людини котра жила в рабстві, не принизливим було спілкуватися з представниками соціальних низів. Він знаходив для цих людей слова втіхи, котрі надавали їм можливість повірити в себе. Біон учив бідних людей ніколи не принижуватися перед багатими, при цьому сам насміхався над багатіями та деякими елементами їх «високої» культури. Як для бідних так і для багатих людей, на думку Біона, повчальною може бути філософія наближена до кінізму. Тому на острові Родос він навчав як бідних так і багатих саме такої філософії.

Віра в природну рівність людей домінувала в словах і діях Біона Борисфеніта. Адже він був сином волелюбного народу який жив по берегах річки Дніпро. Через це не міг втратити повагу як до себе зокрема, так і наддніпрянського народу, сином якого він себе вважав. Загалом, саме філософсько-освітня творчість і дії Біона Борисфеніта, на нашу думку, в деякій мірі репрезентують ментальність українського народу. Волелюбність, непокора узурпаторам, відстоювання справедливості, критика влади, висміювання тиранів, всі ці риси сучасного українця ми знаходимо в творчості Біона.

Згідно нашого філософського дослідження Біон Борисфеніт акцентував увагу мислителів, учнів та простих людей на своїх філософсько-освітніх ідеях. Крім цього, він зумів зробити актуальні для людства логічні висновки, завдяки глибокому знанню вчень різних філософських шкіл античного світу. Коло слухачів Біона було різноманітне від бідняків до багатих патриціїв та царів з якими він теж обговорював соціальні проблеми і мав багато тем для спілкування.

Наприклад, цар Македонії Антігон (282-240 рр. до н. е.), із великим задоволенням спілкувався з Біоном, а після розмов, затоваришував з ним на довгі роки. Філософсько-освітні ідеї Біона індивідуальні, але переплетені з ідейними орієнтирами філософських шкіл кініків та стоїків. Спираючись на філософію стоїків, він вважав, що не варто протидіяти «долі», а треба шукати найбільш прийнятний варіант поведінки в тих обставинах, які склалися. При цьому завжди необхідно вірити в успіх своєї справи і в свою індивідуальність та силу духу.

Філософсько-освітній раціоналізм Біона мав етико-евдемоністичну основу. Також він був переплетений з індивідуальними рисами людини її волею, природними правами та вільнодумством. Цих філософсько-освітніх ідей Біона, греки дуже часто не розуміли, їх бентежила його впевненість у власній правоті і силі слова та її вплив на інших людей.

Деякі грецькі вчителі критикували Біона як «богохульника», котрий завдяки своєму «життєлюбю» забув про богів, а на їх місце поставив себе. Цікавим філософським поворотом у роздумах Біона було те, що при доведенні своєї концепції вільного евдемонізму або насолоди, він використовував ідеї про поміркованість багаття. Його логічна побудова спиралась на людську індивідуальність, від якої залежить прагнення людини бути багатою, але за бажанням рівно настільки, наскільки це дозволяє їй бути вільною. З даного приводу, доволі розгорнуту соціально-філософську характеристику етичного раціоналізму, зробив В. Дубінін. Він довів, що філософія етичного раціоналізму, орієнтуючись на людську екзистенцію та аналіз парадоксальності ситуацій, закладених в її зміст, обґрунтовувала ідею порівняного становлення людини до світу [136, с.8].

На жаль, твори Біона Борисфеніта, як пише П. Кралюк, не дійшли до нас. Збереглися лише назви двох його праць «Про гнів» і «Про рабство», а також окремі фрагменти, які не дають нам відтворити цілісну картину поглядів мислителя. Але, можливо, значення Біона не стільки в оригінальності його поглядів, як у тому, що він створив новий філософський і літературний жанр – діатрибу [215, с.69].

Цей жанр, на нашу думку, теж може слугувати підтвердженням того, що Біон стояв у витоків конструювання української національної ідентичності. Адже жанр діатріби в багатьох аспектах притаманний українським літераторам, поетам, мислителям та політикам. Тож творення Біоном в часи глибокої давнини діатріб, не лише стимулювало розвиток філософсько-освітньої думки, а в деякій мірі допомагає нам сьогодні в аналізі історичних етапів творення евристичного потенціалу національно-патріотичного виховання українців.

Загалом, жанр писемності діатріба, являє собою щось середнє між доповіддю і діалогом, популярна проповідь на моральну тему яка притаманна творам багатьох українських письменників. Ідеї для діатріб мислителі дуже часто брали з емоційно-критичних розмов простих людей. Через це філософська суть діатріби зрозуміла для великої кількості народу, бо вона народжена під час людського спілкування при обговоренні болючих тем і проблем суспільства.

Діатрібу можна вважати народним мистецтвом, бо митці які мали належну освіту дотримувалися канонів в поезії та прозі. Простий народ не мав бажання слідувати правилам, через це діатріба була затребувана «інстинктом натовпу» в якому дуже часто присутні і національні ідеї. Загалом, діатріба була не лише популярним жанром кінчної літератури. Її більшою чи меншою мірою використовували відомі античні автори – Горацій, Ювенал, Епітет, Сенека, Лукіан та інші [300, с.195-196].

Для нас, як дослідників конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні, цілком зрозуміло, чому саме Біон став творцем такого оригінального жанру. Аналізуючи менталітет українця, ми легко отримаємо відповідь на поставлене питання, бо воно не видається складним для філософів. Ментальність Біона Борисфеніта «протестувала» проти «глянцю», «величності» та «вишуканості» Античної культури. Адже в реальному житті греків все це виглядало зовсім не так. У зв'язку з цим, Біон свою творчість спрямовував не лише заради того, що бажав посміятися над корінними греками. Він шукав правди та справедливості в усьому, а тому прагнув «відкрити очі» грекам на всі негаразди і обмани в їх житті. Тематика діатріб Біона, як відмічає

П. Кралюк, різноманітна: багатство, бідність, життя і смерть, добродійство, держава, релігія тощо [215, с.70].

Нашими аргументами того, що Біон стояв у витоків української ментальності та своєю працею закладав ґрунт для основ української національної ідентичності, є його філософсько-освітні ідеї. Наприклад ідея людського пристосування до будь-яких життєвих перипетій, завдяки своєму розуму, знанням та силі волі, знайшла своє відображення у філософській думці мислителя. Біон Борисфеніт вважав, що доля визначає обставини життя людини, які змінити не можна, але людина за своєю природою здатна розумно пристосуватися до цих обставин.

Людське життя за переконанням Біона – це гра. Подібно до того, як вмілий актор грає і на початку п'єси, і в середині, і в самому кінці, так і мудра людина добре проживає початок свого життя, середину й достойно зустрічає свій кінець. Українська людина, керуючись здоровим глуздом, завжди пристосовувалась до обставин, щоб зберегти себе і свою сім'ю. А так як в історії життя українського народу, війн, поневолень та інших негараздів було дуже багато, то ідея розумного пристосування до обставин увійшла в характеристику нашого менталітету.

Культурне середовище Давньої Греції, впливало на практичний розвиток мислителя, як учителя та філософа який прагнув життєвих змін на краще, не лише для себе, а й для інших людей і держав. На прикладі аналізу життя і творчості Біона Борисфеніта, ми можемо стверджувати, що він при спілкуванні з мислителями, особистому навчанні та повчанні своїх учнів і колег був як філософом так і педагогом. Біон пропагував свої філософсько-освітні ідеї серед людей з різних держав, народів, етнічних груп. При цьому для нього самого, цей навчально-освітній процес приносив позитив не лише в плані культурно-освітнього обміну, але і в плані визнання його як філософа-іноземця. Можливо тому, змінити «бунтарський дух» Біона і похитнути його віру в себе, не могли жодні обставини.

Саме такими рисами характеру були наділені більшість слов'янських мислителів глибокої давнини і це відображалось не лише в їх менталітеті, моралі, поведінці, але й філософсько-освітніх ідеях. Адже саме їх ідеї ґрунтувалися на

тогочасних буттєвих орієнтирах і завдяки цьому дають нам можливість зарахувати Біона Борисфеніта та інших мислителів вихідців з Північного Причорномор'я, як фундаторів котрі освітніми і виховними практиками закладали основи української національної ідентичності.

Ми знаємо, що філософські ідеї, концептуальні положення та поняття набувають здатності впливати на людину лише в процесі навчання, освіти і виховання, а цей процес актуалізується лише в середовищі з відповідним рівнем культури. Стародавні греки, поселившись в VI-V століттях до нашої ери на землях Північного Причорномор'я, перенесли туди і свої навчально-освітні традиції. Бо на той час в їх культурному середовищі, бажання людини до освітнього розвитку, покликане було виникати не через «примус» інших, а як логічний життєвий складовий елемент, або внутрішнє духовне прагнення до освіченості і філософствування як саморозвитку людини.

Тому для нас, сучасних українських дослідників, Біон Борисфеніт постає в історії української філософсько-освітньої думки, самодостатнім незалежним мислителем, який мав на всі життєві ситуації свій індивідуальний погляд, робив відповідне тлумачення і аргументував конкретні висновки.

Саме за це, на нашу думку, Діоген Лаертський описує його як досвідченого мислителя в різних галузях знань: «Біон був майстром на всі руки, а також умілим софістом, котрий навчав бажаючих знецінювати хоч які філософські вчення. При цьому він любив помпезність і часто проявляв зазнайство» [127, с.181].

Якщо Біон Борисфеніт був носієм філософсько-освітніх вчень різних філософських шкіл не надаючи суттєвої переваги жодній з них, то виходець з Північного Причорномор'я Сфер Боспорський, пропагував філософсько-освітні ідеї саме стоїчної філософської школи. Як писав про нього Діоген Лаертський: «Одним із найвідоміших представників стоїчної філософії, який походив із Північного Причорномор'я, був Сфер Боспорський»[127, с.299].

Сфер Боспорський написав велику кількість філософсько-освітніх та суспільно-політичних праць. Але вони за різними причинами не дійшли до нашого часу, хоча їх назви і філософський зміст були відомі античним

мислителю. Саме це дало змогу Діогену Лаертському охарактеризувати не лише історію життя Сфера Боспорського, а й філософські погляди мислителя.

Детально розібравшись у філософських працях та ідеях Сфера, Діоген Лаертський наголошує, що його філософське вчення тісно пов'язане з ідеями школи стоїків. Для такого висновку у мислителя було декілька суттєвих аргументів. Ключовим аргументом був сам факт навчання Сфера у засновника цієї школи Зенона. Тобто як послідовник справи учителя Сфер розпочав свою філософсько-освітню діяльність з розповсюдження стоїчної філософії в античному суспільстві. Хоча перші кроки на шляху до стоїчної філософії Сфер зробив ще у себе на Батьківщині в Північному Причорномор'ї. Тобто необхідний багаж філософських знань для того щоб стати учнем Зенона, він здобув у себе вдома. А для подальшого накопичення знань і вдосконалення освітніх навичок він помандрував до Греції.

Саме там, спираючись на наявні основи філософських знань, Сфер розпочав навчання у школі Зенона. Грунтуючись на свідченнях Діогена Лаертського, ми відкриваємо для себе всю історію приналежності Сфера до стоїчної філософії. За записами Діогена, після смерті засновника стоїчної школи Зенона, Сфер продовжив навчання в знатного Клеанфа, якого вважали наступником Зенона і він мав багато друзів серед багатіїв і володарів.

Сфер був гарним учнем для Клеанфа, що зіграло позитивну роль у його подальшому житті. На той час мудреці-філософи і їх поради цінувалися в середовищі можновладців. Тому коли Клеанфа до себе, в Олександрію, запрошував правитель елліністичного Єгипту Птолемеї III, то філософ не захотів покидати учнів своєї школи та місто Афіни. Замість себе він запропонував поїхати в Олександрію Сферу Боспорському.

Завдяки цьому відрядженню Сфер Боспорський став відомий на весь Античний світ не лише своїми стоїчними філософсько-освітніми ідеями, але й зміг велику кількість з цих ідей втілити в життя і прослідкувати за їх позитивними результатами. Тому саме Єгипет був тією країною в якій виходець з Північного

Причорномор'я, став у керма та багато зробив для його філософсько-освітнього, суспільно-політичного і культурного розвитку.

Для обґрунтування реформаторської роботи в Єгипті, Сфер Боспорський написав велику кількість праць, у яких репрезентував свої стоїчні погляди на державний розвиток. За свідченням істориків, Сфер написав тридцять шість книг, однак жодна із них до нас не дійшла. При цьому, судячи за назвами книг, які перераховує Діоген Лаертський, всі вони носять філософсько-освітній і суспільно-політичний характер та спрямовані на широке коло зацікавлених людей.

Назви книг здатні відобразити їх змістовне наповнення, а також надають нам можливість зробити попередні узагальнення про досить високий інтелектуальний рівень Сфера Боспорського. В філософсько-освітньому плані, переважну більшість книг за назвами, можна віднести до навчальних підручників, котрі повинні відкривати читачам різноманітні сфери які пов'язані з людинознавством, діалектикою, правом, суспільствознавством, політикою, культурою, етикою.

Тому попри те, що ці твори не збереглися, а Діоген Лаертський наводить лише їх назви. Ми, спираючись саме на назви, вбачаємо як широку обізнаність Сфера так і його цілеспрямовану діяльність в навчально-освітній і державотворчій практиці. В назвах багатьох робіт, на наш погляд, відчувається як індивідуальна позиція в царині стоїчної філософії самого Сфера так і деякі акценти його іноземного «слов'янського менталітету». Поза як на формування менталітету Сфера Боспорського суттєвий вплив справило дитинство, яке було пов'язано з Північним Причорномор'ям, тобто з територією сучасної України. В ті буремні войовничі часи III-II ст. до н. е., життя ставило перед предками майбутніх українців специфічні онтологічні орієнтири або буттєві вимоги. Саме їх основи і проявлялися в менталітеті та філософствуванні Сфера Боспорського. На нашу думку, Сфер продемонстрував свою ментальність в індивідуальності назв, високій освіченості, самоповазі і самодостатності. Все це захоплювало слухачів і завдяки цьому про нього, як іноземного філософа-практика, ходили легенди, котрі передавалися із уст в уста.

Український історик філософії П. Кралюк, дослідивши більшість публікацій про філософську творчість і життєвий шлях Сфера Боспорського, зробив висновок: «Кидається в очі те, що більшість із книг філософа - своєрідні трактати-підручники, де викладаються погляди на ті чи інші філософські проблеми. Тематика книг типово стоїчна. Наприклад, стоїки, уявляючи світ суцільним живим організмом... Але він загалом вписується в гілеморфічні погляди ранніх стоїків, які вважали, що буття й тіло - одне й те саме»[215, с.64].

Сфера Боспорського цікавили філософські вчення різних мислителів, які будили його розум примушували працювати уяву та застосовувати логічне мислення. Завдяки вмінню трактувати поняття, хист Сфера визнавали його колеги-стоїки. Про цей факт сповістив мислитель Цицерон, який у «Тускуланських бесідах» наголошував, що стоїки возвеличували Сфера як неперевершеного майстра у справі визначення понять та їх логічному обґрунтуванні. Для більш чіткого і детального розуміння майстерності Сфера, Цицерон приводить приклад логічного обґрунтування ним поняття мужність, та надає його визначення. Для Сфера поняття мужність концентрує в собі упокорення душі вищому закону при перенесенні негараздів.

На нашу думку, саме специфіка життєвих процесів в Північному Причорномор'ї де пройшло дитинство і юність Сфера Боспорського. Виробили у нього специфічний менталітет та спрямували його філософську думку на відповідні онтологічні орієнтири. Тобто відбулася самоідентифікація соціального суб'єкта в дискурсивних просторах, процес якої детально дослідив в своїй роботі український філософ В. Палагута [318].

Завдяки процесу самоідентифікації, життєва позиція Сфера, його буттєва ідейна орієнтація, філософствування та логічні висновки, в ключових напрямках співпадали як з мислителями-стоїками так і з Гераклітом. Мислитель Сфер і його колеги прихильники та пропагандисти стоїчної філософії усвідомлювали, що без ідейного впливу на навчально-освітній процес, а головним чином учнів, їх філософське вчення не матиме стрімкого розвитку. Тобто культуротворче буття, як довів в своїй монографії український філософ В. Федь, в усі історичні часи

здійснювало свій вплив на мислителів і вони слідували його «орієнтирам», продукували ідеї або культурні надбання [422].

Слідуючи за викликами буття, мислитель з Північного Причорномор'я Сфер, відчуваючи «суспільні прагнення», писав книги котрі заповнювали наявні «прогалини» в навчально-освітньому процесі Античного світу. Через це, багато його творів було написано з проблематики теорії пізнання. Саме таким чином, на думку Сфера, можна було спрямувати мислячих учнів і читачів на обґрунтування ключових аспектів сприйняття людиною навколишнього світу.

Діоген Лаертський наводить назви цих книг-підручників написаних Сфером: «Про атоми і образи», «Про органи чуттів», «Про подібне». Знаковим для навчально-освітнього процесу було те, що Сфер у своїх гносеологічних поглядах розрізняв уявлення, яке сприймається, і уявлення, яке обґрунтовується, вважаючи, що це різні речі і їх не варто плутати. Тобто слідуючи за логікою Сфера, учитель завдяки вмільому застосуванню слів здатен обґрунтувати правильність свого вчення і переконати в цьому учнів.

Переважає більшість філософських шкіл в той час готували майбутніх юристів, політиків та правителів. Тому Сфер у своїх книгах не міг обійти і цей аспект філософсько-освітнього розвитку. Багато праць, за свідченням Діогена Лаертського він присвятив політиці, політикам і їх політичній діяльності. Адже він, завдяки своєму юнацькому досвіду з Північного Причорномор'я знав, щоб стати успішним політиком, володарем чи царем, необхідно вчитися на успіхах і помилках інших за робочим столом, а не на полі бою. Саме навчені правителі легше і швидше здатні долати складнощі і проблеми в державі.

У зв'язку з цим декілька праць Сфера були спрямовані в навчально-освітній процес пов'язаний з політичним життям: «Про спартанський державний устрій», «Про Лікурґа і Сократа», «Про царську владу». Знаковим тут є факт того, що більшість історій і прикладів із цих книг вже пройшли апробацію в Спарті. Тому за назвами ми бачимо, що вони стосуються проблем політичного життя Спарті. Хоча і на землях Північного Причорномор'я в III-II ст. до н. е., проходили військові сутички, ці життєві процеси теж вплинули на юного Сфера. І в зрілі

роки мислителя, на нашу думку, отримали не конкретне, а дотичне вираження у вищеназваних працях.

Про поширення цих книг на теренах Античного світу вказує багато фактів. Для істориків філософії основним фактом є те, що на ці книги посилаються Афіней і Плутарх. Все це є доказом того, що Сфер брався за навчально-освітню роботу з великим завзяттям, ретельно досліджуючи всі позитивні і негативні аспекти в діяльності Спартанської держави, щоб інші теоретики і практики державного будівництва робили якомога менше помилок.

Сам Сфер прибув до Спарти маючи лише теоретичну підготовку і йому на практиці необхідно було довести свою спроможність до реформаторства в державі. Адже діяльність Сфера в Спарті була розроблена і узгоджена з його покровителем. Вона полягала в консультуванні і дієвих порадах місцевому царю Клеомену під час проведення ним реформ. Але успіх Спарти, завдяки порадам Сфера, поширився в усі куточки Античного світу. Провідні мислителі того часу, серед яких особливо відзначився Плутарх, жваво розказували про дієвість і своєчасність порад Сфера в політичному житті.

Всі мислителі були в піднесеному стані, коли отримали підтвердження суттєвого впливу політичних теорій на практиці. Плутарх засвідчував, що Сфер завдяки своїм чітким порадам-діям дав Клеомену реформаційну теорію. Завдяки дії якої, спартанці отримали можливість повернутися до простого способу життя. Клеомен, спираючись на теоретичні розрахунки Сфера, провів успішні реформи у Спарті. За результатами яких всім стало зрозуміло, що навчання і освіта здатні давати прогнозований результат не лише в прикладних науках, але й суспільно-політичних. Діяльність Сфера стала яскравим прикладом того, як суттєву роль в житті держави відіграють не лише гроші але й видатні філософи, політологи, мислителі аналітики та стратеги.

Згідно з висновками українського філософа В. Шевченка: «Сфер був ідейним натхненником аграрної реформи у Спарті в часи правління царя Клеома. Суть реформи полягала у переділі земельних угідь та скасуванні взаємної

заборгованості між спартанцями. Завдяки цьому число громадян Спарти збільшилося зі ста чоловік до чотирьох тисяч» [484, с.13].

Отримавши землю і громадянські права, люди почали цінувати державу і правителя які їм це надали. Тому у них посилювався дух патріотизму, адже їм тепер було що втрачати. Ця ситуація стала в нагоді Клеомену при створенні патріотичної спартанської армії. Основу цієї армії склали бійці, котрі завдяки реформам стали дрібними землевласниками і бажали захищати своє майно і землю. Але діяльність Спарти була негативно сприйнята правителями Ахейського союзу. Вони переважаючими силами розбили спартанців. Реформи, розроблені Сфером, залишили лише яскравий слід в історії цього краю.

Для філософсько-освітнього процесу реформаторська діяльність Сфера Боспорського, незважаючи на поразку, стала яскравим свідченням того, що теорія здатна яскраво проявити себе на практиці. А виходець з Північного Причорномор'я завдяки своїй наполегливості, знанням і вмінням здатен увійти не лише в навчально-освітню, але й в політичну історію елліністичної Греції.

Проте не лише Сфер Боспорський доклав свою мудрість, знання, силу волі та характеру, щоб ми сьогодні мали змогу зробити висновок, що ключові складові елементи основ української національної ідентичності на нашій землі почали закладатися і відображатися ще в глибоку давнину.

В цьому плані позитивну філософсько-освітню роботу в IV - III ст. до н. е., проводив ще й мислитель Смикр. На цьому наголошують вітчизняні дослідники, беручи до уваги не лише свідчення античних авторів, а ще й археологічні пам'ятки з територій Північного Причорномор'я, та спираючись на наявні петрогліфи. Він, згідно з дослідженнями науковців з різних країн, виступав популяризатором філософських вчень античних мислителів.

Археологи, проводячи розкопки в середині XIX століття, в місті Керч натрапили на цікавий напис-петрогліф. Його було зроблено на великій камінній могильній плиті. Знайдений петрогліф засвідчував, що під цим каменем покоїться знаний мудрець Смикр, який досконало володів своїми думками і словами та навчав цій майстерності інших людей. Камінний напис не лише пролив світло на

ім'я мислителя, визнання його мудрості і учительської діяльності. Завдяки цьому напису було віднайдено факт тісних зв'язків мислителів Античного світу з мислителями з Північного Причорномор'я. Адже сучасне місто Керч, яке виросло на руїнах давньогрецького міста-держави Пантікапей в історичній ретроспективі має багату історію. Саме це місто, протягом досить довгого часового періоду було столицею Боспорського царства та славалося своїми мудрецами і їх школами.

Науковці підтримують версію, що Смикр, як підтверджують археологічні джерела, швидше за все, був родом з Пантікапея. Освіту він мав ґрунтовну, на цьому робить наголос автор петрогліфу. Отримати належні «високі» знання на той час можна було лише в Греції, тому можливо саме там в філософських школах навчався Смикр. Хоча з цього приводу фактологічних підтверджень нема. Існує лише версія, або свідчення-надпис з петрогліфу, котра завуальовано вказує нам, що Смикр йшов по шляху відомих античних мислителів-софістів і Сократа.

Слідуючи цій версії можна зробити припущення, що до навчання мудрості Смикра приклали свої сили як вчителі-софісти так і великий мислитель Сократ. Можливо саме через вплив філософських ідей та морально-етичних вчень Сократа, Смикр у себе на Батьківщині користувався належною повагою серед широкого загалу людей. А його виступи в Пантікапеї збирали величезну кількість слухачів. Тому Смикр завжди був бажаним оратором, а на ряду з іншими ораторами мав особливу довіру співгромадян. Люди використовували всі повчання Смикра з користю для себе.

Спираючись на логіку викладу ідей та етику великого Сократа, Смикр поступово і методично навчав людей мудрості, розкриваючи перед ними позитивні сторони знання, освіти та виховання людини. Лекції Смикра приносили практичну користь людям, тому вони слухали його. В петрогліфах алегорично вказано на даний момент навчання, як на те, що Смикр у своїх виступах давав людям «найкращий спосіб думок».

В даному річищі дослідження філософсько-освітньої діяльності Смикра ми можемо домислити, що він мав свою філософську школу в Пантікапеї де пропагував своє вчення серед молоді. Такі мислителі як Смикр були поціновані не

лише учнями і простими людьми міста. Вони, як це часто бувало в історії, виступали радниками високих державних діячів. Можливо і Смикр долучався до служіння державі, адже він володів всіма якостями для даної роботи. Як учитель і мудрець він мав необхідний досвід та проникливий розум. Крім цього, як послідовник етичного вчення Сократа, він не лише пропагував високі моральні якості, але й сам був прикладом порядності в словах, діях, стверджуючи ідеали справедливості. Вірогідно наші припущення можуть здатися занадто «ідеальними». Проте мислитель в той час без названих морально-етичних «ідеалів» не зміг би в повній мірі користуватися народним визнанням і повагою, а його слова і дії не викликали б належної довіри та схвалення серед людей.

Філософсько-освітня традиція підтверджує нам той факт, що мислитель, вчитель, філософ є самодостатньою людиною, котра оперує належним запасом знань. Завдяки своїм розумовим здібностям ця людина покликана нести мудрість і знання в народ, так було всюди і завжди. Тому Смикр, слідуючи цій філософсько-освітній традиції та наслідуючи відомого афінського учителя і мислителя Сократа, та учителів мудрості софістів, не міг зрадити традиції. Через це найкращим «полем для лекцій» для Смикра, як і для інших мислителів того часу, були місця, де доволі часто збиралося багато людей.

Саме люди почувши мудрі слова і поради Смикра, могли їх використати не лише на свою користь, але й поділитися ідеями вчителя та своїми думками з іншими людьми. Так будь-яка теорія перевірялася практикою, а люди отримували користь від спілкування з учителем. Філософсько-освітні ідеї, які висловлював Смикр були більш суголосні з філософією вчителів мудрості софістів та видатного філософа Сократа. Записів Смикр не залишив, тому сьогодні ми не маємо чітких достовірних фактів, щоб конкретно визначити до якої філософської школи належав мислитель.

Проте за наявними петрогліфами можна зробити висновок, що він пропагував ідеї софістів і Сократа, а його філософсько-освітнє вчення було доступним для широкого загалу людей Північного Причорномор'я. Ідеї Смикра були зрозумілими, бо несли в собі практичні величини, а не були «прикрашені»

абстрактними символами та завуальовані гаслами. Цінність філософсько-освітніх промов Смикра полягала в пропаганді шляхів для вирішення проблем суспільного буття, перемоги добра над злом, справедливості над несправедливістю. Загалом, як доводять у своєму дослідженні українські філософи С. Бондар та П. Кралюк, дана спрямованість філософсько-освітніх промов учителів була характерна для мислителів та філософів IV століття до н. е. і більш пізнього часу [47].

Але з історії філософії нам відомо, що серед великої кількості ораторів-вчителів, лише одиниці користувалися популярністю. Проте всі свої знання, вміння та навички вони передавали своєму народу шляхом виступів, лекцій, диспутів, навчання, освіти та виховання. Саме своєю працею Смикр та інші, згадані нами вище, мислителі вихідці з Північного Причорномор'я в глибоку давнину, закладали основи філософсько-освітньої думки на землях сучасної України. Їх філософсько-освітні ідеї стали специфічними підвалинами на які спирається ідеологія української національної ідентичності. Тому їх життя і діяльність на благо рідного краю, були високо оцінені співгромадянами. Загалом філософсько-освітня діяльність, котра несла благо людям в «осьовий час», виробляла позитивні тенденції у їх ментальності, як підтверджує в своїй розвідці тематичного аналізу осьового часу, український філософ В. Мешков [282].

Мислителі своєю творчою працею збагачували евристичний потенціал національно-патріотичного виховання молодих людей зокрема і народу загалом. Їх ідеї мали здатність впливати на менталітет людини і конструювати основи національної ідентичності. При цьому пропаганда мислителями ідей поваги і любові до свого народу, національної культури, була розрахована на майбутнє. Адже більшість концептуальних ідей в основному глибоко усвідомлюється людьми з роками, після того як вони зрозуміють і перевірять на практиці ідеї і вчення учителя-оратора. Тому учителями люди пишалися і удостоювали почесней за життя і після смерті. Саме за це, такого видатного учителя-оратора як Смикр, з плином років, співвітчизники з Північного Причорномор'я не забули, а пам'ятали як знакову мудру особу, через це і називали в епітафіях разом з іншими земляками-учителями «колишніми великими людьми».

Висновки до другого розділу

Підсумовуючи проведене нами дослідження в другому розділі дисертації, де було зроблено аналітичний розгляд онтологічних орієнтирів розвитку філософсько-освітньої думки в регіональних українських контекстах, які вплинули на формування майбутніх основ української національної ідентичності.

Нами доведено:

1. Антична філософія була наглядно представлена в містах-державах Північного Причорномор'я починаючи з VI-V століть до нашої ери. Мислителі які були вихідцями з Північного Причорномор'я та належали до різних народів, котрі проживали в ті часи в цих краях, підтвердили, що знання і мудрість здатні отримати ті люди, котрі цілком віддані навчально-освітній роботі та прикладають всі свої сили для втілення своїх мрій. Тому: Анахарсіс Скіфський, Токсаріс, Абаріс, Замолксіс, Смикр, Сфер Боспорський, Біон Борисфеніт, запропонували багато ідей які можна було застосувати для вирішення філософсько-освітніх проблем, котрі в багатьох аспектах не втратили значення й сьогодні.

Для дослідників конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні та підтвердження її національної ідентичності онтологічними орієнтирами. Філософсько-освітні, релігійно-філософські, морально-етичні, психологічні та культурологічні ідеї цих мислителів, цікаві тим, що завдяки їм ми можемо досягнути не лише розвиток міфології, філософії, релігії, культури та освіти, а й прослідкувати як в глибоку давнину на нашій землі закладався евристичний потенціал національно-патріотичного виховання.

2. Творча філософсько-освітня та лікарська діяльність мислителів з Північного Причорномор'я VII-V ст. до н.е., дає нам можливість прирівняти їх до українських козаків-характерників XVI-XVII ст. І хоча між ними проміжок часу близько двох тисяч років, проте методи впливу на людину, досконале володіння словом, інтонацією, жестами, мімікою, замовляння хвороб та лікування душі і тіла, дуже схожі. Це націлює нас на подальші дослідження філософсько-освітніх

ідей мислителів, які були вихідцями з наших земель та аналізу буттєвих орієнтирів котрі впливали на аргументацію української національної ідентичності від давнини і до сучасності.

Зокрема, Анахарсіса Скіфського цікавили проблеми людини, критерії людської моралі, людські можливості пізнання добра і зла та культура стосунків з людьми інших націй. В середовищі греків та скіфів він шукав відповіді на свої питання. Для Анахарсіса освіта надає можливість людині досягнути своїм розумом велику кількість земних життєвих подій та процесів. Все інше, що не може бути досягнуто людським розумом належить до божественних таємниць.

Філософські роздуми Анахарсіса, дозволяють нам порівняти його філософсько-освітні ідеї з ідеями українських мислителів XVI-XVII ст. Переважна більшість з них, як і Анахарсіс, свою освіту вдосконалювали за кордоном в університетах Європи. Тому ключовий акцент в своїй філософсько-освітній ідеології, як Анахарсіс так і українські мислителі робили на навчанні мудрості та вихованні силі волі людини, завдяки яким можна досягти бажаної «божественної» мети. Ця філософсько-освітня ідея, на нашу думку, теж входить в орбіту підтвердження української національної ідентичності онтологічними орієнтирами в різні історичні часи на землях сучасної України.

3. Мислителі проводили плідну діяльність і в релігійно-психологічній царині. Зокрема Замолксіса цікавила проблема співвідношення божественного і людського в самій людині. У зв'язку з цим він проводив дієві показові експерименти з психологічного та педагогічного впливу на людей. Використовуючи спочатку метод педагогіко-психологічного переконання слухачів у своїй «божественності», потім реальному «відходу» чи «зникнення» на декілька років з їх очей. А згодом «появі» серед своїх учнів як Бога, згідно волі народних мас. Так Замолксіс будував свій «імідж» серед народу, який закріпився на довгі віки після його реальної фізичної смерті.

Можливо сам того не розуміючи, він започаткував ідею конструювання індивідом свого земного швидкоплинного буття. Та показав проекцію його зв'язку з космічним божественним вічним буттям. Головними дійовими особами в цьому

матеріальному процесі виступають люди. Саме вони, завдяки передачі інформації та навчально-освітньому процесу, прийняли слова і вчення Замолксіса та створили його божественний культ. Сьогодні ми можемо констатувати, що суспільно-політична та педагогіко-психологічна ідея «кращого майбутнього», в усі історичні часи буття українців була дієвою. Тому і її ми повинні зарахувати до тих, що підтверджують українську національну ідентичність онтологічними орієнтирами, а першим її запропонував саме Замолксіс.

Завдяки філософсько-освітньому впливу на духовні прагнення людей, можна спрямувати суспільні інтереси, думки та дії до будь-якої примарної цілі. Тому добро і зло в людському бутті завжди були і залишаються як взаємопроникаючі елементи котрі завжди йдуть разом і зумовлюють одне одного. Даний процес може запустити той мислитель, котрий логічно не прораховує майбутні результати впливу своїх слів, ідей та дій на народні маси. Саме так проявляється ідея виникнення проблеми синтезу чуттєво-духовного та реально-матеріального. З цього випливає, що більшість негативних подій завжди були результатом надуманих синтетичних формулювань позитивних філософських ідей. Цю тенденцію повинен враховувати кожен мислитель будуючи свою метафізичну систему. Бо два світи духовний та матеріальний являють собою дуже крихку структуру, котру можна дуже легко розхитувати, граючи на людських інстинктах, бажаннях та прагненнях.

4. З наявних історико-літературних джерел ми можемо зробити висновок, що Сфер і Біон вірили в силу філософсько-освітніх ідей, а разом з тим і в могутність та силу духу людини, в її прагненні до свободи, до благородного життя, до пізнання. Адже самі вони завдяки знанням, освіті, свободі, силі волі та іншим індивідуальним рисам, змогли здобути славу і відчуття щастя вільної людини, потрібність своєї праці всім людям.

Як Сфер так і Біон були вихідцями з народу, котрий на той час ще не відігравав ключової ролі на світовій арені. Але сам факт того, що його представники вже почали виділятися, завдяки своїм знанням і розуму. Доводить, що протослов'яни в III-II ст. до н. е. формували зародки своєї філософсько-

освітньої культури, яка заклала національні традиції. Хоча в більшості філософсько-освітніх вчень наших протослов'янських мислителів переважає пропаганда античних ідей. Проте специфічний філософсько-культурний синтез дав змогу Біону створити новий літературний жанр «діатрібу». Вміле володіння цим жанром багатьох українських митців XVI-XIX ст., може слугувати нам специфічним підтвердженням того, що Біон Борисфеніт теж доклав зусиль для закладення основ української національної ідентичності.

Вихідці з Північного Причорномор'я зробили свій позитивний внесок в майбутню філософсько-освітню культуру України. Котра в Античному світі, завдяки старанням наших мислителів, лише формувала перші камінці для закладення основ майбутнього фундаменту на який спирається ідеологія української національної ідентичності. Саме він через тисячі років зміцніє за доби Київської Русі та в переосмисленому вигляді знову постане у працях українських мислителів XVI - XVII ст.

5. Античний світ надав можливість вихідцям з Північного Причорномор'я: Анахарсісу Скіфському, Токсарісу, Абарісу, Замолксісу, Смикру, Сферу Боспорському, Біону Борисфеніту, не лише вдосконалити наявні та отримати нові знання, а відчутти духовну свободу. Лише в тому середовищі вони утвердились як мислителі, вчителі, науковці. Там ніхто не заважав широкому розвитку і вільному прояву їх творчості. Знаково, що всі мислителі вихідці з Північного Причорномор'я використовували Античну греко-римську філософію, освіту та культуру не лише для свого особистого зростання та досягнення індивідуального успіху.

Вони прославили землю в якій народилися і своїм прикладом довели, що філософська думка, освіта, наука, література, мистецтво і культура, яку пропагували і розвивали мислителі вихідці з сучасних земель України, являється невід'ємною частиною світового філософсько-освітнього дискурсу. Підтвердженням цих висновків є проаналізована нами в даному розділі, творча філософсько-освітня праця наших мислителів, котрі філософствували в період становлення і розвитку Європейської цивілізації.

РОЗДІЛ 3

ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЯ ДУМКА В КУЛЬТУРІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Процес становлення і розвитку філософсько-освітньої думки Київської Русі, який відбувався в VIII-XIII ст., на наше переконання, мав свої культурно-історичні передумови, які стали основою для його зростання. Крім цього він мав специфічні національні особливості, які виражалися в навчально-освітній культурі нашого народу. Ці особливості з часовим поступом історії, стануть тими культурно-освітніми підвалинами на які будуть спиратися українські мислителі при аргументації ідеології національної ідентичності народу України.

Ми вважаємо, що ключові філософські аргументи, котрі можуть слугувати науковцям для підтвердження конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні, сконцентровані і виражені також і в філософсько-освітніх ідеях мислителів, які проживали на нашій землі в різні періоди її історії. Тому вони і до сьогодення є предметом розгляду та дослідження в працях багатьох науковців-дослідників: філософів, педагогів, істориків, культурологів[295].

Загалом, процес генезису киеворуської філософсько-освітньої думки, як і всі інші явища дійсності, здійснювався за об'єктивними законами суспільно-культурного розвитку. Тут ми повинні погодитись з відомим істориком української філософії В. Горським, який вважав, що пріоритет у такій дискусії має належати лінгвістам, історикам, літературознавцям, мистецтвознавцям – тим, хто зробив вагомий внесок у справу наукового дослідження спадщини Київської Русі. Щодо історії філософії, то дотеперішня традиція дає змогу хіба що сформулювати запитання: «А чи можливий взагалі розгляд культури Київської Русі в історико-філософському вимірі?»[106, с.62].

На наше переконання, кожен науковець-дослідник може і повинен ставити перед собою таке запитання. Адже ми знаємо, що філософія виникає з «подиву», а філософсько-освітні наукові дослідження завжди розпочинались з філософського

сумніву мислителя. Твердження, концепція чи поняття, котре виглядає для пошукувача як «предмет сумніву», природно викликає бажання у науковців його дослідити, а після визнати правильним або заперечити. Коли ми погоджуємося з припущенням, котре націлює нас підтримати твердження за яким культура Київської Русі взагалі була позбавлена власної філософської позиції. Дане твердження ми в змозі відкинути одразу, аргументуючи відомими і беззаперечними здобутками культури Київської Русі в царині літератури, мистецьких досягненнях та інших сферах духовного життя нашого народу.

Безперечно, що ці здобутки з позицій світових критеріїв та рівнів розвитку сучасної культури, мають примітивний вигляд. Але вони виражають суттєві аргументи в плані підтвердження ключової гіпотези. Згідно з якою наші мислителі періоду Київської Русі, продовжували збагачувати українську філософсько-освітню думку ідеями, котрі з плином віків ставали твердим ґрунтом для ідеології української національної ідентичності. І хоча нас розділяють століття і тисячоліття, але час здатен викристалізувати головні і другорядні філософсько-освітні ідеї мислителів. Бо вони, пронизавши віки, і сьогодні слугують нам для підтвердження конструктивного потенціалу національних смислів філософсько-освітньої думки в Україні.

При цьому ми не ідеалізуємо філософствування наших мислителів періоду Київської Русі. Бо, якщо виходити з ідейно-образних та матеріально-культурних критеріїв і не брати до уваги більш ніж тисячолітню різницю, то можна погодитися з позицією Г. Шпета. Він назвав цей період, порою «невігластва» («невегласия»), і дав коротке визначенням літературно-філософських творів, котрі, на його думку засвідчують «низький культурний рівень, дикість звичаїв і відсутність розумових натхнень» [493, с. 20-21].

Тут ми солідарні з твердженням науковця, враховуючи реальний культурний та філософський рівень праць мислителів періоду Київської Русі. Слід наголосити, що висновки Г. Шпета ґрунтуються на відомих історичних фактах та літературних працях, а тому мають під собою належну доказову і джерельну базу. Проте для нас, наявні матеріали дають можливість відчути «дух» філософського сумніву

давніх київських мислителів та бажання перших «книжників» до філософсько-освітнього пошуку і відповідного культурного розвитку.

Можливо саме через це відомий дослідник історії філософської думки України в екзилі Д. Чижевський, аналізуючи початкові роки виникнення та можливі періоди зародження української філософської думки висловлювався стриманіше, але по суті аналогічно до Г. Шпета. На його думку все, що було створено до Сковороди в Україні, «є більше історією навчання філософії, аніж історією філософії» [452, с.30].

Знаково, що Д. Чижевський робить наголос на темі навчання філософії, або філософсько-освітніх практиках, котрі і стали першим кроком в розвитку навчально-освітніх закладів в Україні. Як Г. Шпет так і Д. Чижевський зробили свої висновки спираючись на відомі всім джерела. Їх історико-філософські розвідки і сьогодні в жодного науковця не викликають сумніву. Проте для нас, дослідників з ХХІ століття слід рухатися вперед і відкривати «нові горизонти» та «приховані» філософсько-освітні ідеї в працях мислителів періоду Київської Русі.

При цьому ми повинні брати до уваги і враховувати всі історико-філософські та філософсько-освітні дослідження, які було проведено науковцями в різні періоди ХХ-ХХІ ст. В даному ракурсі для наглядної ілюстрації різних позицій багатьох науковців кінця ХХ ст. можна продемонструвати висновки знаного дослідника А. Потьомкіна. В своїй науковій розвідці він писав: «Епоха «Слова о полку Ігоровім», не дає ніяких фактів, які б дали змогу висновувати, що на Русі існували філософи і філософія» [339, с. 114].

Дане твердження дослідника викликало суперечку в середовищі істориків філософії. Адже якщо врахувати культурний та філософсько-освітній рівень нашого народу того періоду, то ми отримаємо фактологічний матеріал котрий суперечить висновкам А. Потьомкіна. Для наглядної аргументації існування філософів-книжників в Київській Русі та їх творчої праці і відповідного філософствування, науковці почали більше звертати увагу на літературно-філософські і культурно-освітні джерела того часу.

Зокрема М. Громов, підтвердив версію про існування в Київській Русі філософів і філософствування зі своєрідною оригінальністю мислення та специфікою відображення дійсності. Тому для глибшого вивчення цієї проблеми і наглядної демонстрації прикладів філософствування, він запропонував розширити проблематику тлумачення джерел та фактів [114].

Адже філософія починається з подиву та бажання мислителя відобразити свою точку зору і свої погляди на ту чи іншу проблему. Тому філософу XXI ст. необхідно проявляти більше динаміки в дослідженнях пов'язаних з національною ідентичністю. Бо до цього, на думку українського філософа В. Ляха, нас заохочує як свобода так і доба глобалізації [265].

Існування традиційних підходів і методів в історико-філософських дослідженнях, не завжди може стимулювати науковців до нових пошуків. Через це науковці-дослідники досить часто застосовують цілий комплекс підходів і методів, котрі надають можливість зробити певні історико-філософські висновки які наближають пошукувача до бажаного відкриття. Хоча на нашу думку, дуже важко досліднику періоду Київської Русі знайти в творах мислителів того часу «чисту» філософію, а отже і зробити певні наукові відкриття.

Через це переважна більшість істориків філософії другої половини XX ст. підтримували твердження за яким історію української філософії слід починати з праць видатного українського мислителя Г. Сковороди. Бо саме в його працях представлені філософські ідеї котрі суголосні з філософськими ідеями Античного періоду, та специфічним релігійним філософствуванням Середньовіччя.

Також праці Г. Сковороди, крім загальноновизнаних європейських філософських концептуальних ідей, містили і його особисті філософські здобутки. Разом з цим історики української філософії погоджувалися, що наукове читання і вивчення класичної філософії в Україні вперше було пов'язано з Києво-Могилянською академією. Саме там читалися цілі курси філософії науковцями-докторами, хоча більшість з них і перебувала під потужним впливом християнської церкви.

З плином років та появою нових динамічних підходів до розгляду і дослідження історико-філософських джерел. Не лише в ракурсі філософії, а й в філософсько-освітній та культурно-освітній царинах відбулися позитивні зрушення. Укорінені «догматичні» тлумачення стали поступово доповнюватися новими динамічними розвідками та висновками. Нові погляди на проблему розвитку філософсько-освітньої думки в Україні та підтвердження її національної ідентичності онтологічними орієнтирами, ні в якому разі не заперечують висновки науковців зроблені ними в різні періоди попередніх століть. Сучасні розвідки лише доповнюють їх дослідження. Завдяки специфічній точці зору вони мають можливість відобразити існування плюралістичних думок і поглядів науковців, адже ідентичність, на думку української дослідниці А. Артеменко, часто виступає як дискурс [13].

Тому філософ повинен розширювати поле дослідження. На нашу думку, позитивні результати може принести використання різних джерел в дослідженні конструктивного потенціалу національних смислів філософсько-освітньої думки в Україні. Адже філософсько-освітні ідеї, на наше переконання, являються підґрунтям належного розвитку не лише філософії, освіти, науки та культури. Вони підтверджують, акумулюють і розповсюджують зміст національної ідентичності нашого народу, спираючись на онтологічні орієнтири. Саме така наукова позиція, здатна націлити українських дослідників використовувати різні підходи, щоб дати більш ґрунтовні відповіді, як на загальні так і на конкретні філософсько-освітні факти і проблеми.

При цьому ми повинні відштовхуватись від усталеного в новітній західноєвропейській філософсько-освітній культурі уявлення про філософію як особливу галузь науково-теоретичного знання. Але ми розуміємо, що більшість філософсько-освітніх ідей на землях сучасної України не завжди були оформлені нашими мислителями у вигляді цілісних філософських систем і вчень. В Античному світі ці ідеї мали класичний філософський характер. В Київській Русі вони були завуальовані давніми легендами, міфами, культурно-релігійними

складовими елементами та образами, на чому наголошує український дослідник В. Войтович [69].

Зосередивши увагу на наведеному твердженні ми розуміємо, що культура Київської Русі для історика філософії надає незначну кількість фактів наявності «чистої» філософії. Але кожен науковець має своє індивідуальне «кліше», яке для історика філософії проявляється у формі самостійного інтересу (якщо скористатись висловом М. Мамардашвілі) «філософії вчень і систем» в залежності від матеріалістичної чи ідеалістичної прихильності дослідника.

Проте філософія загалом та філософія освіти зокрема, не завжди в історії філософії були представлені в «чистому вигляді». На цю тенденцію теж неодноразово звертав увагу науковців М. Мамардашвілі. Він націлював дослідників до творчого пошуку різних проявів та модифікацій філософських ідей. Адже крім «чистої філософії» класичного типу та специфіки її засвоєння, сприйняття і розуміння людьми. Завжди існувала і продовжує існувати «народна філософія», котра доволі тісно вплетена в свідоме життя індивіда в його культуру, побут, навчання та освіти людини, як представника конкретного народу на визначеній території. Саме спираючись на такого типу філософію і вибудовується національна ідентичність конкретного народу. Про неї видатний грузинський філософ говорить як про іншу «реальну філософію». Для цієї «реальної філософії» котра пов'язана з усвідомленими діями людини, «філософія вчень і систем» є лише однією із засвоєних нашою свідомістю «матриць правильних міркувань», або модифікацій того що впливає на роздуми людини [270, с.3-18].

Спираючись на специфічні висновки М. Мамардашвілі ми можемо припустити, що філософсько-освітня думка мислителів Київської Русі могла містити в собі різні модифікації філософських вчень та ідей. Це твердження ми в змозі обґрунтувати, бо філософія у власному розумінні цього слова взагалі є особливим типом мислення.

Філософсько-освітня думка дає людині можливість усвідомити своє місце в буттєвих процесах. При цьому в навчально-освітньому процесі суттєву роль відіграє і народна культура, котра пов'язана як з сферою свідомо-раціональної

життєдіяльності людини так і з духовним буттям. Філософсько-освітні роздуми часто приводили мислителів до аналізу духовно-культурних критеріїв виокремлення нації. Саме завдяки таким роздумам, мислителі акумулювали національний життєвий досвід, який в майбутньому стане надбанням українського народу. Їх філософсько-освітні ідеї, в переважній більшості, стосувалися тих проблем, в яких проявлялась людська витривалість, воля, хист, прагнення до свободи. Тобто все, що було спрямовано на з'ясування граничних підстав людського буття, на чому наголошує і український дослідник М. Кисельов [180].

З історії філософії нам відомо, що кожен мислитель, не залежно від історичного періоду його творчості, розмірковуючи над сутністю будь-якого явища чи предмета завжди потрапляє в «тенета філософії» і спираючись на думки та ідеї її провідників шукає потрібні відповіді. Тому філософія освіти передбачаючи можливі «тенета», повинна підготувати людину до можливих варіантів виходу з проблемних ситуацій.

Мислителі періоду Київської Русі теж «філософствували» тоді, коли у своєму розумовому філософсько-освітньому пошуку підходили до з'ясування смисложиттєвих питань. Так вони поступово входили у сферу філософії. Адже не секрет, що для багатьох, як давніх так і сучасних мислителів, філософія є духовною квінтесенцією культури зі своєю специфікою та духовними метаморфозами, на що вказує І. Степаненко [391]. При цьому в давнину, мислителі філософствували спираючись на відомі їм культурні архетипи Київської Русі, котрі пізнавалися та закріплювалися ними в процесі життя, навчання і виховання.

Культурні філософсько-освітні архетипи укорінювалися в свідомості індивідів і таким чином створювали той глибинний рівень, який об'єднує людей певної культури в національну спільноту, надаючи народу осмисленого характеру його діяльності. Через це сьогодні, спираючись на історико-культурні джерела, архетипи, матеріали та факти ми в змозі відшукати філософсько-освітні ідеї котрими послуговувались наші пращури в глибоку давнину і які несуть в собі підтвердження національної ідентичності українського народу.

3.1. Роль міфів і казок в формуванні культури, світогляду, освіченості та менталітету українців

В давнину ключовим джерелом, котре живило людську фантазію і впливало на національну свідомість та спонукало людину до роздумів і міркувань, як відзначали науковці: О. Білокобильський [36], І. Костюк [214], І. Нечуй-Левицький [304], Я. Поліщук [329], А. Потебня [338], були міфи. У зв'язку з цим основний зміст філософсько-освітньої думки періоду Київської Русі, на початкових етапах спирався на міфологічні форми осмислення людини, сім'ї, роду, народу, їх буття і природи.

Проте будівництво філософської картини світу було б неповним без використання напрацювань слов'янських мислителів з попередніх епох. Тому важливим й актуальним чинником, який має теоретичне та практичне значення є запозичення чи наслідування слов'янськими мислителями кращих ключових філософсько-освітніх ідей різних народів протягом багатьох століть. Бо кожна епоха в історії праукраїнського суспільства була насичена філософсько-освітніми ідеями, котрі покликані були вирішувати насущні проблеми в житті людей.

Переважає більшість науковців-слов'янознавців: А. Асов, М. Гімбутас, М. Грушевський, О. Любар, Л. Нідерле, Б. Рибаків, Д. Федоренко, О. Чертков, П. Шафарик та інші, праатьківщину слов'ян пов'язують з сучасними українськими землями. В деякій мірі фактологічним підтвердженням даної версії виступають і писемні джерела, котрі збереглися до нашого часу і належали видатним мислителям європейського та арабського походження.

Наприклад Пліній Старший одним з перших у своїх записах згадував про племена венедів які жили у північно-східному напрямку від Карпат. Згідно тверджень Геродота, розселення венедів співпадало з територією сучасного українського Поділля. Мислитель Птоломей у творі «Географія», час написання якого науковці пов'язують з другою половиною II ст., значно розширює територію яку заселяли венеди: «Венеди - по всій Венедській затоці, вище Дакії –

певкіни і бастарни; по всьому узбережжю Меотиди – язиги і роксолани; далі за ними у глибину країни – гамаксобії та скіфи-алани» [166, с.235].

Мислителі з глибокої давнини однозначно окреслили територіальний ореол життя і діяльності слов'янського племені венедів. Дещо пізніше в III-VIII ст. н.е. у записах мандрівних мислителів з арабського світу з'являються свідчення про об'єднання слов'янських племен антів.

В середовищі цих племен теж існували власні родові назви пов'язані з територією розселення людей. Наприклад по берегу річки Дунай, згідно з дослідженням О. Черткова, історико-літературних, культурних та археологічних джерел жили «крайні люди», «крайняни», з назви яких згодом викристалізовується і закріплюється назва українці. Тому давнє народне слово край при поєднанні з вказівними частками «у» або «в», дали назву значній частині території та народу, який на думку С. Шелухіна, украяв її собі та пильнує, обороняє і захищає своїм мечем. В літописах назва Україна згадується в XII ст. (Іпатіївський літопис) і XIII ст., ця назва написана в татарських літописних хроніках серед завойованих земель. З плином віків назва Україна все частіше згадується вже в офіційних документах і остаточно закріплюється в XVII столітті.

Примітно, що давні слов'янські племена антів та венедів, як і більшість народів античного світу були язичниками. Анти і венеди мали ідентичні та подібні за функціями назви богів, а також міфи і казки. У цих племен функціонувала подібна філософсько-освітня система виховання і освіти підростаючого покоління. Їх державний устрій дослідники характеризують як поєднання автократії і демократії.

Філософсько-освітня орієнтація учителів та керманічів з племен антів і венедів словом і ділом, тобто духовно і практично була спрямована на виховання у людей з цих племен поваги до свого народу, країни і любові до свободи. Сьогодні ці духовно-філософські критерії входять до складу аргументації української національної ідентичності. У зв'язку з цим знаковим є свідчення давніх джерел про те, що племена антів і венедів повністю підкорити неможливо,

вони ніколи не будуть рабами у своїй країні. Тому слов'яни увійшли в історію як народ, повний невичерпної енергії, мудрості й мужності [328, с.15].

Тут доцільно наголосити, що кожен народ, в тому числі і український, протягом віків зберігає і передає національний життєвий досвід саме завдяки мудрості його учителів і народній освіті. Знаково, що епоха військової демократії теж впливала на філософське спрямування навчання і освіти в середовищі слов'янських племен. Як відзначає Л. Медвідь: «У вихованні молоді велику увагу приділяли військовим вправам, фізичному загартуванню не тільки отроків, а й отроковиць. Вони вчилися володіти списом, луком, щитом, нападати на ворога зненацька із засади, вчилися вести війну в незручних для ворога умовах: у лісах, на тіщинах, біля урвищ» [280, с.18].

Саме анти, за переконанням арабських істориків утворили державу під назвою Оратанія (Артанія, Ратанія). Хоча багато українських науковців вважають недоречним називати форму тогочасної суспільної організації праукраїнців державою, бо це об'єднання було лише прообразом держави. Воно більше стало схожим на державу лише у IV столітті, коли з'явилася територіальна зона яку контролювали анти. Але кочові войовничі племена з Азії не давали можливості розвитку державного об'єднання антив. Тому праукраїнські племена змушені були обирати для боротьби за життя лісові території біля річок Дніпро, Десна, що відповідає сучасній київській та чернігівській областям де збереглися історичні пам'ятки життя людей з найдавніших часів.

Підтвердженням дуже давнього існування людства являються археологічні знахідки, зокрема найдавніші іграшки з пізньопалеолітичної стоянки на березі річки Десна біля села Мізин Чернігівської області. Більшість іграшок було виготовлено з бивня мамонта і вони мали форму фігурок людей, тварин, птахів. Це являється свідченням відповідного культурно-освітнього розвитку праукраїнського населення в часи глибокої давнини. Також використання іграшок вказує на тисячолітній безперервний процес виховання підрастаючого покоління на українській землі.

Іграшки, міфи, казки, була своєрідним ключем який відкривав дітям шлях у доросле життя, давав їм уявлення про світ, знайомив з життєвими реаліями та формував моральні якості і родову приналежність. З плином віків міфи і казки не втрачають свій евристичний потенціал для національно-патріотичного виховання, який відображається в українській національній ідентичності, котра проявляється в ментальності і бутті нашого народу. Доволі якісно наша національна ідентичність виражена в українській мові, писемності, культурі. Оремі її елементи, як наголошують В. Андрущенко, А. Гуржій та В. Литвин, знайшли своє відображення в конституції і законах держави Україна [299].

З історичних джерел відомо, що наші пращури у V ст., за прикладом державного об'єднання антів, знайшли у собі сили і лідерів для організації власної держави. На чолі держави став князь Кий, а центром даного державного об'єднання слов'янських племен писемні джерела називають місто Київ.

Для нас, дослідників конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні, цікавими є археологічні факти за якими в державному об'єднанні племен могла існувати своя писемність, яку науковці назвали буквицею, або Івановим письмом. Також в державному об'єднанні слов'янських племен відчувався вплив античного світу, адже за даними археологів та літературознавців серед давнього київського люду, були мислителі які володіли давньогрецьким письмом і латинською мовою. Тому наші висновки, зроблені у попередньому розділі дослідження правильно вказують на логічний зв'язок мислителів Північного Причорномор'я з античною філософсько-освітньою думкою.

На наш погляд, сьогодні українські науковці-дослідники плідно займаються пошуком джерел формування філософсько-освітньої думки Київської Русі. Досліджено значний пласт фактологічних історико-археологічних і літературних пам'яток, котрі прямо вказують, що філософсько-освітня думка продукована мислителями Київської Русі, головним чином спиралася на давньослов'янську міфологію та релігійно-філософські праці християнських мислителів. Вони

логічно взаємодоповнювали один одного в києворуській освітній системі котра повинна була мати твердий ґрунт для державницької ідеології.

З цього приводу, слушно зазначає український дослідник І. Огородник: «Спорудження язичницького пантеону на київській горі не перетворило Київ у єдиний ідеологічний центр всієї Русі. Так рішуче, як колись стверджував язичницькі порядки, Володимир порвав з ними і ввів християнство. Християнство з його монотеїзмом, ієрархізмом святих, розвитком вчення про панування і покору, проповіддю непротивлення злу насильством якнайбільше відповідало державному ладу та ідейним принципам феодальної держави порівняно з язичництвом з його політеїзмом і схильністю до духу буремності» [309, с.22].

Дане концептуальне твердження відомого науковця, історика української філософії, спрямовує нас на дослідження цілісної картини філософсько-освітнього розвитку який відбувався на території України в давнину. При цьому слід відзначити, що давньослов'янська міфологія мала деякі спільні риси з античною міфологією, бо наші пращури, як і давні греки, у своїх міфічних історіях втілювали мрії людини про підкорення природи і світових процесів, які контролювалися богами, на що вказує в своєму дослідженні і А. Асов [17].

Давні слов'янські племена, як і давні греки, мали свій пантеон Богів: Перун, Велес, Сварог, Хорс, Дажбог, Стрибог, Купало, Ярило, Мокоша та інші. Далекі предки українців, майже так як і жителі давньої Греції вірили, що з Богами можна домовлятися подібно до того як сперечаються, сваряться, а згодом погоджуються і миряться люди з людьми. Цей процес проходив у психолого-дійовій формі «підлабузництва», принесення дарів, або жертвування їм всього того, що вважали ціннісним в житті людей, не залежно від того до якої конкретної нації чи народності вони належали. Хоча все це впливало на закладення основ національної ідентичності народу. Бо саме люди на певній території завжди займалися специфічним новаторством, синтезуючи культурні традиції, на що звернув увагу український дослідник В. Барка [21].

Знаково, що міфи наших предків, як і міфи античного суспільства, поряд з Богами возвеличували і видатних людей-героїв, які відзначилися тим, що

самовіддано служили людям і надавали їм різну допомогу. Тому античні герої: Геракл, Ахілл, Агамемнон, Гектор, Персей, Тесей, Ясон, у наших пращурів мали аналогічне відображений в образі богатирів: Іллі Муромця, Добрині Нікітича, Альоші Поповича, Кирила Кожум'яки, Микули Селяниновича, Михайла Потика, Вольги Святославовича.

З історико-літературних джерел нам відомо, що названі міфічні, епічні та билинні герої користувалися значною популярністю в навчально-освітньому процесі який проходив на території Київської Русі. Вони були тими універсальними ідеалами або символами, розповіді про яких використовували вчителі-мислителі та батьки під час навчання і виховання підростаючого покоління. Саме таку роль виконували і продовжують виконувати символічні структури в розвитку етнокультурного процесу в Україні, на що звернула увагу український філософ Н. Ковальчук в своєму дослідженні [189].

Доцільно відмітити, що в аналізі буття наша міфологія використовувала різні образи і архетипи, котрі мали аналоги не лише в античній міфології, але зустрічаються і в міфах країн Далекого Сходу та Індії. Наприклад, поклоніння сонцю, небу, місяцю, як основним життєдайним джерелам від яких залежить життя і добробут населення. Шанування яйця, як першопочатку всього суцього і використання його в різних обрядових дійствах. Священною твариною у нас, як і в індусів, був бик, його наші пращури пов'язували з втіленням живильної сили сонця та величали як символ плодючості.

Загалом філософський світогляд давніх українців орієнтуючись на тогочасні буттєві запити, був цілеспрямований на відображення єдності з природою як силою котра забезпечує життєдіяльність людини. Все це, як доводить в своїй праці В. Жаворонок, поступово ставало знаками української етнокультури [146].

Наші предки вірили в духів, котрі, за їх переконанням, існували в природі і супроводжували людину протягом всього її земного життя. Духи або душі поділялися на світлі та темні, добрі та злі, що аналогічним чином відображалось у їх діях і проявлялось у позитивному чи негативному впливі на людину, природу, буття.

Людина з дитинства вчилася, як роблячи добрі вчинки і справи, проявляючи людинолюбство, можна перемагати весь негатив, зло і творити добро. Тому Богом добрих справ у наших пращурів був Білобог, котрий надавав людям захист від будь-якого лиха. Прообразом та носієм негативу (лиха) вважався Чорнобог. Для того щоб мати здатність перемогти лихо, люди повинні проявляти старанність, тобто в різних життєвих ситуаціях наші пращури були спрямовані на дію, яка полягала у творенні добрих вчинків. І ця риса, завдяки філософсько-освітній роботі мислителів і учителів, вкорінювалася в ментальності наших предків та відобразилася в переліку характеристик української національної ідентичності.

Вплив міфів на процес становлення ідеології української національної ідентичності, логічно охарактеризував Я. Грицак: «На рівні масової свідомості міфи функціонують найвідчутніше. Маю на увазі не міф як свідоме чи несвідоме викривлене відображення певних явищ та подій минулого, а радше міф, який виконує найпідставовішу функцію: пояснює окремому індивідові його зв'язок із усім суспільством через приписування йому чи їй якоїсь ідентичності, суспільного (я)» [113, с.22].

Давнє населення яке жило на території сучасної України сповідувало язичницькі вірування. Люди з наших земель обожнювали сили природи, можливо через це в ті далекі часи філософсько-освітня наука наших предків при детальному розгляді мала, на нашу думку, деякі елементи подібності до античної. В обожненні природи були закладені раціональні зерна, до яких ми можемо віднести ідею використання вогню в різних аспектах буття та ідею семивимірного простору. Вогонь був специфічним символом, котрий пов'язував минуле сучасне й майбутнє. Семивимірний простір допомагав людині зрозуміти цей зв'язок.

Міфи які використовували наші пращури мали і мають велику цінність через те, що вони виступають показником культурно-освітнього розвитку нашого народу. Адже наявні в міфах історії, образи, символи, несли в собі філософсько-освітні ідеї та знання. Специфіка міфів полягала в тому, що в них просто описувалися, а не виділялися основні архетипи, котрі з плином років ставали

підвалинами для філософських ідей киеворусичів та закладали основи української національної ідентичності.

Філософська проблема ролі міфу в філософсько-освітньому процесі цікавила і продовжує цікавити багатьох українських мислителів. Зокрема О. Кирилюк зосереджує нашу увагу саме на: «Вивчення конкретної національної міфологічної системи, української, і, східнослов'янської міфології. Її особливістю є наявність «високого» та «низького» (народно-демонологічного) рівнів, а також глибока укоріненість в народній свідомості» [177, с.231].

Ми солідарні з О. Кирилюком в тому, що саме укоріненість в народній свідомості, давала можливість як учителям так і мислителям широко використовувати міфологічні сюжети та їх героїв в філософсько-освітній роботі. Також дана проблема була предметом аналізу і С. Кримського. Його узагальнення і висновки дають нам можливість зрозуміти роль міфу в філософсько-освітній думці загалом і педагогічному процесі зокрема.

Згідно з дослідженням С. Кримського: «Розповсюдженою в давнину була і така, майже універсальна, форма освоєння світу, як міф, що вписувала в буття і людину, і її діяльність. Міф олюднював реальність у системі певних обрядів, коли його образи розглядались як природні персонажі життєдіяльності. Міф – це не тільки пізнання, скільки переживання творимої історії світу, в якій людина є співучасником вищих сил, творчим початком боротьби добра зі злом. Ось чому Гегель називав міф педагогікою людського роду» [227, с.79].

Спираючись на праці О. Кирилюка та С. Кримського, ми в цьому підрозділі, досліджуємо і виділяємо конкретні міфологічні розповіді в яких наявні джерела киеворуського світоглядного мислення з їх особливостями та філософсько-освітньою специфікою. Бо саме вони були тими першоджерелами, на основі яких мислителями творились риси ментальності нашого народу та закладався евристичний потенціал української національної ідентичності.

Більшість наших давніх міфів, часто в алегоричних образах, висвітлювали ті духовні джерела, що мали значний вплив на історію розвитку філософсько-освітніх ідей в Київській Русі. Щоб розглянути міфи і казки, які виступали

живильним джерелом для філософсько-освітніх ідей нашим мислителям в давнину, необхідно прояснити роль архетипу в процесі філософствування, притаманного нашому народу.

З наукової точки зору, архетип – це певна структура, або спосіб мислення людини. Він заключає в собі первинні пласти світоглядних структур, які виникають в міфології і в тереотизованому вигляді переходять до філософії, на що вказував К. Юнг [495]. В філософсько-освітній думці архетипи світо будівництва спрямовують мислителя на пояснення першонач в структурі буття, а архетипи світо відношення, або життєбудівництва допомагають мислителю, згідно з тлумаченням Р. Барта, виразити логіку ставлення людини до світу [22].

На нашу думку, в давнину, міфи які розповсюджувалися нашими пращурами на землях сучасної України, несли в собі вищеназвані два різновиди архетипів, тому мислителі при їх допомозі мали можливість тлумачити буття та націлювати увагу учнів і їх свідоме сприйняття суцього, спираючись на архетипічні образи.

Ми вважаємо, актуальність даного тлумачення виражається в тому, що будь-яка міфологічна свідомість, на відміну від релігійної, не ділить світ на природний і надприродний. Тому перші учителі та мислителі на території сучасної України в глибоку давнину, в своїх філософсько-освітніх ідеях пропагували цілісну світову картину, в якій все перебуває у гармонії і взаємозалежності. Така постановка навчальної цілі виробляла в учнів відповідну свідому дію-погодження. Для гармонійного розвитку учня-індивіда через діалог з викладачем, він свідомо визнавав його домінуючу роль мудреця та слідував вченню свого учителя, котре як наголошує І. Зязюн, повинно було впорядкувати життя учня в людському суспільстві та стати орієнтиром в природному середовищі [161].

Проаналізувавши більшість давніх міфів, які були популярні на території сучасної України в давнину. І які використовували наші мислителі-пращури. Ми прийшли до висновку, що переважна більшість з них теж пропагують цілісний єдиний світ – природу, космос, світ порядку. Адже послідовність і порядок дисциплінують людину, надають їй можливість поступового творчого росту і досягнення успіху у розпочатій справі. У зв'язку з цим первісна філософсько-

освітня парадигма протиставляла хаотичний світ, невпорядкований та хаотичне, або невпорядковане мислення правильному, впорядкованому, або (красивому) космічному світу і мисленню.

Дана тенденція, як відзначала Л. Костенко, впливала на творення гуманітарної аури нації [210]. Тому формування світогляду давньої української людини, завдяки поєднанню філософсько-освітньої думки з реальним людським життям та буттєвими архетипічними орієнтирами, вкорінено міфах з якими наші пращури асоціювали деякі моменти свого життя. Міфи в свою чергу будили людську цікавість до пізнання.

Задовольнити зацікавленість людини у пізнанні суцього могла лише освіта та її представники вчителі-філософи. Для навчання, або передачі знань вчителі-філософи завжди застосовували мову як засіб комунікації. Саме мова, як підтверджує у своїй розвідці Н. Ашиток, допомагає опредмечувати реальність спираючись на раціональне мислення, свідомість людини її психіку [19]. Мова і сьогодні виступає одним з ключових чинників української національної ідентичності.

Українські науковці-філософи детально охарактеризували філософське насичення «давніх» слів і мови яка функціонувала на території сучасної України. Логічно та оригінально в даному контексті, досліджуючи внутрішню форму слів, писав С. Кримський: «У словах, наприклад, є так звана внутрішня форма, яка наочно уособлює понятійне бачення світу. Зокрема, навіть таке побутове слово, як «люлька», втілює не тільки уявлення про пристрій для паління, а й семантику гри (від «лал» на санскриті) і натяк на «Ладо» - бога веселошів та втіхи, і образ коханої людини: чи жінки («лель», «лалана»), чи батька («лелька» у гуцулів) і враження від дитячої колиски. Тобто давні українці своє образне мислення втілювали у словах, поняттях та мові»[227, с.81].

Наші пращури-язичники, подібно до інших народів світу загалом і давніх європейців-греків зокрема, буття осмислювали спираючись на слова з їх специфічною внутрішньою формою. Цю внутрішню форму багатьох міфопоетичних слів, на думку В. Топорова, науковці вже відкрили [413].

Проте багато слів-таємниць ще залишаються завуальовані часом. Нам відомо, що космос наші давні пращури, осмислювали як свій «красивий» зрозумілий впорядкований світ. При цьому хаотичний світ та хаотичне мислення критикувалися чи піддавалися осуду, як непізнані, неосвоєні, незрозумілі і неправильні дії, думки, рішення, а через це, часто і ворожі людям та всьому суццюму на землі.

Міфологічна філософсько-освітня думка наших пращурів, як і давніх греків, спиралася на ключовий архетип світо будівництва «хаос – космос». Дана тенденція в історії української філософсько-освітньої думки була подібною архетипові західної парадигми – античному, на який спиралась у своїх витоках західноєвропейська філософсько-освітня парадигма. Саме західноєвропейська філософсько-освітня парадигма стала домінуючою в історії філософії як особливий стиль, структура, спосіб і тенденція осмислення та зображення дійсності.

Як писав С. Кримський: «В античних і міфологічних текстах (незалежно від часу їхнього виникнення) канонічним було уявлення про деяке «серединне» розташування зони людського життя в його протистоянні грізній небезпеці хаосу, який охоплює світ людини. Причому хаос розуміли не тільки у філософському сенсі, але й метафорично – як щось небачене-нечуване, як перехід од одного буття до бозна-яких вимірів неприродних ликів»[226, с.30].

Спираючись на міфи наших українських пращурів, ми можемо констатувати, що особливістю розуміння архетипу «хаос–космос» в філософсько-освітній думці давніх праслов'янських народів виступає символічне зображення протилежностей «порядок – хаос», як «світло – темрява», «верх – низ», «чоловіче - жіноче», «праве – ліве», «схід – захід». Дані символи в філософсько-освітній ідеології слугували орієнтиром «правильного мислення» в навчально-освітньому процесі.

Необхідно наголосити, що акцентуючи увагу на ключовій ролі порядку, або «правильного мислення» чи «правильного думання». Перші учителі-мислителі отримували ґрунт для розробки філософсько-освітніх ідей та навчально-виховних проєктів, спираючись на природні елементи упорядкування космосу як красивого

світу. В давнину на території сучасної України, учителі-мислителі прив'язували свої філософсько-освітні ідеї до універсальних природних символів краси гармонії та досконалості, на що вказує у своєму дослідженні і М. Семчишин [367].

Можливо тому ці символи логічно вплелися в менталітет українців та складають евристичний потенціал нашої національної ідентичності. Наприклад прадавнім українським орієнтиром були дерева (дуб, клен, береза, верба). Вони в нашому сучасному людському бутті часто слугують сакральними символами «українського дерева життя», як слушно зауважує в своїй науковій статті Л. Волинець[70]. Хоча ці і подібні до них символи, є типовими для найбільш древніх світових культур.

В даному ракурсі ми керуємося висновками українського науковця Я. Грицака: «Не можна трактувати творення модерної України завдяки лише національній свідомості. Так само не можна трактувати її лише як результат дії одних лише українських мас, забуваючи про присутність на українських етнічних землях впродовж усієї історії інших національних груп. Кожна з цих течій і народів зробили свій внесок в «український проект», часто не усвідомлюючи цього та переслідуючи цілковито відмінні цілі»[112, с.8].

Послугуючись даним висновком, ми розуміємо, що наші науковці дають своє тлумачення давніх та сучасних символів, які укорінилися в українській культурній традиції і мають вплив на ідеологію національної ідентичності. Поза як на території сучасної України з глибокої давнини з дубом, кленом, березою, вербою, пов'язано безліч міфічних історій та легенд, їх використовують у всіх українських казках і піснях.

Як писав О. Братко-Кутинський: «Духовні і культурні здобутки українського етносу зростали від покоління до покоління, в свою чергу, формуючи його психологію, світогляд, спосіб життя та національну ментальність. Джерела української ідеологічної традиції розкривають нашу ментальність в перлинах народної творчості. Вишукано і поетично розкрита предками наша ідеологія життєтворення у колядках, щедрівках, веснянках та інших культурних гімнах Трійці»[51, с.109].

Архетипи світового дерева, впорядкованого всесвіту та триєдиної космотворчої сили, майже у всіх європейських народів мали подібну аргументацію. Чоловіче начало, давні європейські мислителі пов'язували з небом, жіноче начало, асоціювали з землею. Тому і наші мислителі спрямовували людей плекати і шанобливо ставитися до землі. Як відзначає С. Мащенко: «Шанобливе ставлення до землі потім виростає в рису менталітету – антеїзм; земля дає сили людині, як богиня землі Гера давала сили своєму сину герою Антею, який був непереможний, поки тримався землі-матері. Ця риса згодом стає однією з центральних і в українській філософії» [275, с.15].

Філософсько-освітні ідеї наших предків на початковому етапі зосереджувалися в міфах, легендах, казках, які з плином років були записані і у деякому видозміненому вигляді дійшли до нашого часу. Також до нашого часу дійшли і деякі спірні джерела, котрі за стилістикою письма можливо існували ще до Київської Русі, але науковці піддають сумніву дату їх написання. Проте для філософсько-освітньої думки цінність цих праць в ідейному наповненні, що відіграє ключову роль при аналізі освітнього розвитку суспільства. Тому науковці-історики мають повне право на «визнання» чи «невизнання» історичної дати написання «Велесової книги». Для філософів ця книга відкриває цікаві філософські ідеї наших предків, котрі можна піддати філософському аналізу.

Філософський аналіз ідейного насичення «Велесової книги» ми можемо асоціативно порівняти з аналізом давніх колядок, щедрівок, веснянок, який провів О. Братко-Кутинський. Це порівняння засвідчує нам, що люди які проживали на території сучасної України в давнину, характеризували світ як триєдиний. Згідно з написаним у «Велесовій книзі»: Явь (те, що виступає як явище), Навь – світ померлих душ, і Правь – світ правди й справедливості.

На нашу думку, дана тенденція вносила гармонію в світове буття і давала можливість мислителям поєднати язичницьких богів наших предків в триєдину матрицю, що полегшувало світосприйняття та структуризувало божественну ієрархію. З одного боку це свідчило про те, що філософсько-освітня думка містить плюралістичне уявлення про світ, а з іншого боку було бажання учителя-

мислителя упорядкувати свої концептуальні положення та звести їх до троїстої матриці. Саме «культ Трійці» за даними з першоджерел, в той час домінував в навчально-освітній ідеології мислителів-учителів і відповідав буттєвим запитам людей того часу.

У зв'язку з цим, давні учителі передавали свої знання молодому поколінню попередньо впорядкувавши їх у відповідності до звичаїв та язичницьких релігійних світобачень, або традицій тогочасного буття. Наші пращури-язичники обожнювали сонце і величали його «три світлим», цей термін логічно пов'язаний з тим, що давні праслов'янські племена рік ділили на три пори: весна, літо, зима. Головною силою в зміні пір року виступало сонце, котре мало три виразники активності.

Згідно з дослідженням В. Шостака «Дохристиянські вірування українського народу», населення України першого тисячоліття нашої ери, першоджерелами Всесвіту вважало космічні вогонь і воду. Культ космічного вогню виявлявся в обожнюванні тріади світил: Сонця, Місяця і Зорі. Усі наші боги були сузір'ями, або небесними тілами. Наші предки головними богами вважали Дива (яскраве небесне склепіння), Сварога (Зодіакуса) та його заступника Перуна (бога ночі). Всі інші божества вважалися помічниками цих богів [492, с.50].

Троїста матриця давала можливість як учителям так і широкому загалу людей, богів розглядати в трьох іпостасях. З цим архетипом пов'язаний символ тризуба за яким, на думку Б. Олійника можна прослідкувати коріння нації. Український тризуб символізує тривимірність світобудови, Сила, Знання, Любов – три іпостасі Деміурга, триєдність Всевишнього. Щоб не розгубити й не забути своє минуле, давні народи застосовуючи архетипічні образи, намагалися закарбувати буття за допомогою символів або знаків. Язичницький праотець Богумир і праматір Славуня мали трьох дочок. Ідея «трьох», «трійці», зустрічається в різних народів і різних культурах східних і західних земель.

В філософсько-освітніх ідеях, котрі стосуються першоелементів з яких виникає світ, наші мислителі-пращури спиралися на наявні натуральні речі. В

цьому відчуваються деякі паралелі, як з ідеями натурфілософів Давньої Греції, так і з античними міфами [259].

Для праслов'янських мислителів, згідно міфів, світ зароджується в камінному вихорі який закрутився і народив богів. Потім вони, теж з каміння, створюють суцї речі в природі. За іншими міфами-казками наших пращурів, світ і все існуюче в ньому народжується з яйця-райця, що протягом багатьох віків для багатьох народів світу теж є символом першопочатку.

Філософсько-освітні ідеї наших пращурів, котрі пов'язані з світо відношенням та його архетиповим відображенням націлювали людей пізнавати і розбудовувати світ при допомозі розуму. Завдяки цьому, філософія освіти, як пояснює А. Конверський, вводить людину в світ культури [200]. Освіта і культура, спираючись на розум, здатні привести людину до визначеної мети, яка асоціюється з космічною красою або людським щастям. Проте, як вчили давні мудреці, а їх ідеї відобразилися в міфах, життєва краса і щастя без важкої праці недосяжні. Тому людина повинна проявити старанність, а часто і показати свою активність у боротьбі за ту ціль яку вона характеризує як своє щастя, або досягнення космічної (красивої) мети.

Знаковим аргументом в філософсько-освітніх пошуках наших мислителів з глибокої давнини, було те, що вони не увірували в долю та в божественне провидіння. Свідченням цього може бути язичницький бог наших далеких пращурів Буднітай, котрий рано вранці піднімав сонливих і не давав їм часу на неробство, гульню та лінощі. Виховне та філософсько-освітнє значення впливу Буднітая на молоде покоління полягало у виробленні і прищепленні людині любові до праці, котра є головною запорукою життєвого успіху, а не сліпа віра в долю і допомогу богів. Цим, на думку багатьох сучасних українських істориків філософії міфологічні філософсько-освітні ідеї наших пращурів дещо відрізняються від античних.

Зокрема С. Машенко відмічає: «Якщо в грецькій міфології герої роблять подвиги волею богів, то в давньослов'янській міфології ніхто не змушує людину боротись зі злом, з «темними силами». Вона сама вирішує, як їй діяти в

екстремальних ситуаціях, в чому їй допомагає власний розум та вміння порозумітись з природою, залучити її стихії та явища на свій бік»[141, с.16].

Тут ми можемо констатувати самодостатність на той час, філософсько-освітніх ідей наших пращурів. До такого висновку ми прийшли, провівши порівняльну характеристику філософсько-освітніх архетипів, на які спиралися мислителі античного суспільства та наші давні предки-язичники. Тому коли мислителі Київської Русі зустрілися з християнською релігією та її навчально-освітньою системою і філософією, вони не лише переймали готовий релігійний, філософсько-освітній та державотворчий досвід, але й самі мали хоч і незначні, втім достатні для тогочасного суспільства, свої етнічні надбання [143].

Мислителі давньої України-Руси могли вільно використовувати всі необхідні ідеї для свого філософсько-освітнього розвитку. Проте, на відміну від античної та християнської філософії, філософсько-антропологічні ідеї наших мислителів не залишили глибокого сліду в історії світової філософії бо для цього, як відмічає Б. Головка, було багато причин [99].

Як ми дослідили, філософсько-освітні ідеї наших пращурів глибоко укорінені і пов'язані з давніми міфами та казками. Вони ґрунтуються на міфологічному світовідчутті і світо відношенні. Завдяки цьому філософсько-освітній світогляд давніх українців був плюралістично-натуралістичним у розумінні світобудови, а в плані світовідношення направляв навчально-освітній процес людини до активної діяльності щоб досягти краси і гармонії у відповідності до її потреб, прагнень, або поставленої мети. Знаковим при цьому був свідомий вибір людиною свого філософсько-освітнього розвитку.

Міфи і казки, як ми довели в даному підрозділі, являються тим живильним джерелом в якому давні українські мислителі знаходили евристичний потенціал для національно-патріотичного виховання молоді. Сьогодні науковці відмічають факти того, що спираючись на міфи і казки продовжує підживлюватися ідеологія української національної ідентичності. Тому ми можемо констатувати позитивний вплив міфів та казок на розвиток української філософсько-освітньої думки.

3.2. Специфіка впливу християнства та язичництва на розвиток освітніх практик

За твердженням багатьох науковців-дослідників, основним джерелом звідки наші мислителі черпали філософсько-освітні ідеї в часи Київської Русі була християнська релігійно-філософська ідеологія та культура. Хоча як відзначав Г. Шпет: «Київська Русь стала християнською, але без античної традиції і без історичного культуро сприйняття... Візантія не встояла перед натиском дикого Сходу і винесла свої спадкові скарби туди ж, на Захід, а нам віддала лише власного виробництва сурогати, які були придумані в епоху її морального та інтелектуального виродження. Філософію і науку нам не довелося черпати з еллінських і римських джерел»[493, с.28].

Для того щоб мати повну картину християнської філософсько-освітньої ідеології, яка прийшла в Київську Русь ми повинні наголосити, що київський князь Володимир Великий в 988 році прийняв сирійсько-антіохійську версію християнства, поширену у грецьких колоніях на півдні давньоукраїнських земель. Саме з цього приводу науковці-україністи висловили та обґрунтували своє бачення на названу проблему. Зокрема, Я. Грицак непряму історичну відповідальність за те, що українська нація так «довго думала» про формування ідеології своєї національної ідентичності, покладає саме на князя Володимира Великого, який вирішив прийняти християнську віру з Царгорода, а не з Риму [113, с.40].

Свої висновки Я. Грицак підтверджує вагомими аргументами, наводячи практичні приклади із західних областей України, які сьогодні мають більш близькі стосунки з римо-католицькою церквою. Тому в цих регіонах більший рівень розвитку як української мови, так і української національної свідомості. У своїх поясненнях наведеного твердження Я. Грицак посилається на відомих зарубіжних дослідників даної проблеми І. Шевченка [518] та Р. Шула [522].

Слід відмітити, що переважна більшість науковців-релігієзнавців, характеризуючи сирійсько-антіохійську версію християнства, наголошують на

тому, що дана версія християнства підкреслює антропо-христоцентричне начало, а в філософії орієнтується на неоплатонізм. З історичних джерел відомо, що богословсько-філософське обґрунтування цієї версії християнства здійснювали святі отці кападокійської релігійно-філософської школи. Ця школа вустами своїх пастирів Григорія Ніського [111], Василя Великого [58], Григорія Назіанзіна або Богослова [508] та інших [514], розробляла узгоджений філософсько-освітній ідеологічний проект, який відзначився логічним поєднанням неоплатонічних філософських ідей з християнською ідеологією та догматизмом. В Київській Русі праці вищеназваних святих отців християнської церкви найбільш часто перекладалися нашими філософами-книжниками і розповсюджувалися через мережу церковних і монастирських навчально-освітніх закладів.

Тому в філософсько-освітній ідеології яка поширювалась в навчальних закладах Київської Русі домінував східний варіант патристики, котрий відображав формотворчий, або матричний освітній процес. Аналогічні принципи релігійної філософії, але на декілька століть раніше, дослідники виділяли під час формування всієї східної як візантійської, так і палестинської (антіохійської) християнської філософсько-освітньої думки. Кападокійські філософсько-освітні ідеї вплинули і на Псевдо-Діонісія Ареопагіта [512], котрий за матричним принципом став поширювати ідеї отців і свої ідеї через ареопагітичну літературу, яка головним ключем в освітньому процесі вбачала апофатичне мислення підкріплене негативною діалектикою, згідно з якою Бог як творець є протилежністю земного буття.

Через те, що на території Київської Русі домінувала ареопагітична література то вона і задавала тон у філософсько-освітній ідеології київських учителів-мислителів. Як свідчать історико-літературні джерела, значною популярністю в середовищі київських книжників користувалися і твори І. Дамаскіна [407].

Крім нього мислителі-книжники дуже часто цитували І. Златоуста [164], релігійно-філософський стиль проповідей якого, подібний до проповідей святого Г. Ніського. В ареопагітичній літературі були і позитив для філософсько-освітньої ідеології, яка тільки розпочинала свій розвиток в Київській Русі.

Зокрема ця література у поєднанні з працями патристів з Близького Сходу націлювали наших учителів-книжників будити у учнів інтерес до онтологічних роздумів і висновків. Завдяки цьому філософи-книжники могли специфічно трактувати релігійно-філософське вчення стосовно ієрархічної природи сущого, про ангельські чини, про троїстість небес і робити хоч і в деякій мірі матричні, але індивідуальні висновки.

Саме завдяки ареопагітичній ідеології, поділ теології на катафатичну (стверджуючу) та апофатичну (заперечуючу) був прийнятий православними богословами і залишився на довгі роки домінуючим в історії нашої релігійної філософсько-освітньої думки. Можливо дана тенденція і не давала схоластиці отримати домінуючі позиції в філософській думці Київської Русі.

Адже як відзначав В. Горський: «Філософія в Київській Русі виступала як філософська культура. Водночас, будучи далекою від абстрактних проблем, філософська думка Русі не знала схоластики і не замикалась на функції служниці богослов'я, тому що саме богослів'я усвідомлювало себе як слугу князівської влади»[104, с.12].

Аналізуючи розвиток філософсько-освітніх ідей в культурі Київської Русі нам необхідно звернути увагу на те, що київські мислителі-книжники мали свою зацікавленість при перекладі релігійно-філософських праць отців церкви. В цьому виборі історики української філософської думки виділяють певну тенденцію. Вони шукають логічний взаємозв'язок між філософським змістом праць мислителів та їх подальшим впливом на філософсько-освітню ідеологію, котра формувалась в Київській Русі.

Зокрема С. Мащенко з цього приводу писав: «На Русі в XI – XIII ст. не було інтересу до тогочасної візантійської літератури... Твори ж отців східної патристики, ареопагітична література, перекладались тому, що вони несли життєстверджуючий, конструктивний заряд, потенціально-активне ставлення людини до світу» [275, с.17].

Філософсько-освітні ідеї які розповсюджувалися на території Київської Русі в XI – XII ст., повинні були відповідати життєвим запитам населення. Можливо

саме через це, неоплатоністська і ареопагітична ідеологічні доктрини та їх філософсько-освітня спрямованість, несли в собі позитивний настрій і давали можливість людям повірити в майбутній успіх обраного шляху. Тому праці неоплатоніків та ареопагітиків мали значну кількість прихильників і послідовників в середовищі київських книжників, релігійних пастирів і мислителів. Протилежні, або песимістичні філософсько-освітні ідеї не знаходили своїх прихильників та пропагандистів на землях Київської Русі, бо на них не було буттєвого запиту у суспільстві.

На нашу думку, невпевненість або песимізм, характеризував на той час філософсько-освітні ідеї, які продукувала переважна більшість мислителів з Візантійської імперії. Саме через пропаганду «духовної слабкості», «людської немочі», «фаталізму» філософсько-освітні ідеї візантійських мислителів не мали суттєвого впливу в середовищі київських книжників, а тому майже не впливали на людей і не мали своїх послідовників та глашатаїв в Київській Русі XI – XIII ст.

Хоча ми повинні наголосити, що завдяки візантійській культурі киеворуські мислителі отримали змогу познайомитися з античною філософсько-освітньою думкою. Адже як відзначав В. Горський: «Безпосереднім джерелом ознайомлення з античною філософською думкою для діячів Київської Русі виступає візантійська культура. Саме Візантії належить головна заслуга збереження античної спадщини в епоху середньовіччя»[108, с.12].

Київські книжники бажали пропагувати ті релігійно-філософські праці в яких людина зображувалася як боже створіння, але активне. Така тенденція була тісно пов'язана з філософією навчально-освітнього процесу в Київській Русі. Згідно цієї філософії освіти, людина слідує божим заповідям, котрі ведуть її дорогою життя разом з вірою в успіх, з вірою в те що їй допомагає сила божа.

На нашу думку, київські мислителі тому мали значну прихильність до ареопагітичних релігійно-філософських ідей, бо вони більше відповідали онтологічним запитам людей. Адже переважна більшість народу, на той час, ще до кінця не засвоїли християнську релігію і в їх свідомості залишались

«відголоски» вірувань предків. Тому давні українці в багатьох життєвих ситуаціях керувалися язичницьким світосприйняттям сущого.

Тут нам, як дослідникам, необхідно відмітити, що язичницькі боги згідно з давніми міфами та казками завжди націлювали людину на активні дії. Ми вже згадували вище, як бог Буднітай пробуджував і спрямовував людину на добрі справи, він прививав і виховував любов до активної творчої праці. В цьому процесі Буднітаю допомагав бог Ярило, котрий завжди піклувався про тих людей, які рано встають. Через це проповідники християнської віри, зважаючи на традиції жителів Київської Русі адаптували свої релігійні проповіді та вчення до територіального життя людей їх освітнього і культурного рівнів. Тобто освітні інновації перепліталися з культурними традиціями нашого народу, а паралельно учителі-мислителі акцентували увагу на національних інтересах і цим надавали конструктивного потенціалу філософсько-освітній думці.

Доцільно відмітити, що вагомим аспектом, який впливав на розповсюдження на території Київської Русі творів отців церкви та ареопагітичної літератури був факт наявності в них філософсько-освітніх ідей. Ці ідеї було взято з праць античних філософів, фундаторів філософсько-освітнього розвитку людини, суспільства, держави. Пальму першості в цьому процесі завжди тримали Платон, Аристотель та їх послідовники. Тому дуже часто зустрічаються цитати саме з їх праць. Зокрема у “Ізборнику Святослава 1073 року” наявні філософські ідеї Аристотеля та неоплатоніка Порфирія. Давньоруський збірник “Бджола”, не лише знайомив читачів з думками та працями отців церкви, а й розміщував цитати і ідеї котрі висловлювали античні мислителі Сократ, Платон, Аристотель, Діоген, Демокріт, Софокл, Есхіл, Епікур, та ін.

Нашими мислителями часів Київської Русі було зроблено переклад окремих частин Біблії, котрі були запитані людьми у відповідності до умов тогочасного буття. Крім цього давньоруські книжники проводили активну співпрацю з болгарськими мислителями, звідки до них надходило багато літератури. Через це знаним на Русі був “Шостиднев” Йоанна Екзарха Болгарського [163]. Саме в цій

праці, згідно з дослідженнями українських і зарубіжних науковців [507], мислитель використовував праці Платона і Аристотеля.

Провівши філософський аналіз відомих джерел, які пропагували філософсько-освітню думку в часи Київської Русі. Нам вдалося дослідити, що більшість літератури, котру мислителі використовували в навчально-освітньому процесі, який проходив на території яка належить сучасній державі Україні, була перекладною. На цьому факті робив наголос і професор Гарвардського університету І. Шевченко: «Про міру культурного впливу Візантії на православних слов'ян найпоказовіше свідчить літературна мова і література. Церковнослов'янську літературну мову як знаряддя для поширення слова Господнього серед слов'ян виплекали між другою половиною IX та початком X ст., два покоління візантійських і слов'янських місіонерів. Вона ж стала знаряддям для перекладів з грецької» [485, с.17].

При цьому київські книжники проводили вибіркового переклад, саме тих праць, філософсько-освітні ідеї яких, на їх переконання, відповідали буттєвим запитам тогочасного суспільства. В цьому процесі, на нашу думку, знаковим є той факт, що наші книжники при перекладі «заморських» праць та ідейних положень зарубіжних мислителів вдавалися до незначної їх підміни, шляхом особистого коментування. Тому «запозичення» і «підміну» можна прослідкувати як в філософсько-освітньому так і в естетичному дискурсі, якщо вдатися до історичного порівняння, спираючись на праці відомих науковців [56].

При цьому, слід відмітити, що наші мислителі часто розбавляли «заморські» твори своїми думками і ідеями, які від них вимагало життя, а також буттєві проблеми людей Київської Русі котрі актуалізували їх національні інтереси.

Саме вищеназвана тенденція дає нам змогу констатувати факт наявності в перекладній літературі, зробленій нашими книжниками, зерен киеворуської філософсько-освітньої думки та відповідного евристичного потенціалу спрямованого на національно-патріотичне виховання молоді.

Тому мислителі-книжники здійснювали творчий переклад зарубіжних джерел, який хоч і носив назву першоджерела, але текст часто був в багатьох аспектах не

схожим із зарубіжним. У зв'язку з цим києворуські перекладачі-книжники часто в кінці перекладеного тексту робили приписи де вказували на те, що цей текст написали вони.

В цьому можливо і проявлявся культурно-освітній релятивізм, відлуння якого ми маємо змогу проаналізувати сьогодні, пов'язавши його, слідуючи за Г. Гіоргадзе, з національною самобутністю народів [92].

На нашу думку така позиція київських перекладачів свідчила про те, що вони не лише творчо опрацювали першоджерело, а й доповнюли його своїми ідеями котрі актуалізували культурно-національні смисли якими перекладач наповнював твори. Дана тенденція може засвідчувати нам про те, що філософсько-освітній рівень київських книжників був достатньо високим. Він надавав можливість книжникам вільно трактувати твори світових мислителів.

Фактологічним підтвердженням належного філософсько-освітнього рівня києворуських мислителів була поява, через декілька десятиліть після прийняття християнства в Київській Русі, багатьох оригінальних творів вітчизняних мислителів. Зокрема для підтвердження нашої тези ми можемо назвати працю «Слово про Закон і Благодать» Іларіона. В цій праці Іларіон постає як знавець різних філософських вчень, спираючись на які він пропонує розробляти своє «сучасне» філософсько-освітнє вчення, спираючись на культурно-національні чинники. Бо добре вчення істини й благодаті між новими людьми треба розсіяти. Іларіон підтверджує нашу тезу про буттєві вимоги як часу, які в основному і мали вплив на продукування мислителями конкретних філософсько-освітніх ідей з відповідною онтологічною орієнтацією на національні смисли.

Даний приклад дає нам право зробити висновок, що переклад зарубіжних творів київськими книжниками здійснювався вільно з індивідуальними філософськими ідеями та коментарями. При цьому, їх оригінальні праці відзначалися обізнаністю книжників з світовою філософією та були органічно вплетені в буття нашого народу загалом і філософсько-освітню культуру та ментальність давнього населення Київської Русі зокрема.

Саме тому, філософські праці наших давніх мислителів несуть в собі ідеї, котрі в деякій мірі можуть слугувати нам, сучасним українським науковцям-дослідникам, як відображення специфічного процесу зародження і розвитку ідеології української національної ідентичності.

Проте індивідуальні філософські ідеї та коментарі київських книжників не відзначалися великим об'ємом. В основному зміст картини філософсько-освітнього розвитку нашого суспільства на той час, складався з релігійно-філософських праць і роздумів на дану тематику наших давніх мислителів. Тому серед літературно-релігійних джерел, які впливали на формування киеворуської філософії того часу, на нашу думку, потрібно зосередити увагу саме на специфічності поширення аріанства, як різновиду християнства, на території Київської Русі.

Детально проаналізувавши аріанство та притаманну йому ідеологію, ми переконалися, що його філософським стержнем був гностицизм. При цьому в аріанстві гностицизм спирається на дуалістичне пояснення світу. У його доктрині Бог постає у двох іпостасях: Бог-Творець і Бог-Спокутник. Цікавим філософсько-освітнім аргументом культу Софії-мудрості в Київській Русі в даному випадку може бути логічний висновок зв'язків книжників з аріанством.

Як відзначає С. Машенко: «Оскільки Бога-Спокутника, Ісуса Христа, народила Софія – мудрість, що була прообразом діви Марії, то культ Софії був популярний в аріанстві; це перенесено на Русь... Дух аріанства присутній і в інших не тільки киеворуських творах, але й навіть у творах українців ХІХ ст. (напр., у “Законі Божому” М.Костомарова)» [275, с.17].

Проведений нами аналіз специфіки впливу язичництва та християнства на філософсько-освітню ідеологію, яку пропагували в своїх працях київські книжники, дає нам можливість зробити певні висновки. Відповідно до них, джерельною базою філософсько-освітнього розвитку Київської Русі виступали, як християнські релігійно-філософські праці, так і язичницькі міфи, казки, легенди, повір'я. Філософський зміст цих джерел, характеризується наявністю в їх основі архетипічних образів світо будівництва та світо відношення, котрі

характеризують давньослов'янську філософську культуру. Протягом століть, на території яку займає сучасна Україна, ці архетипи поступово впліталися в наше життя, культуру і впливали на менталітет людей. Вони зближувалися з християнською літературою, вступали в діалог з патристичними та ареопагітичними ідеями, що виражали специфічне поєднання неоплатонізму, стоїцизму, епікурейства.

Тому на цьому різнобарвному ґрунті зростала і розвивалася філософсько-освітня думка наших мислителів та примножувався евристичний потенціал національно-патріотичного виховання молоді. Така тенденція поступово стала тим ключовим чинником, спираючись на який ми можемо стверджувати про існування на українській землі філософсько-освітньої думки зі специфічними національними особливостями, посиляючись саме на праці мислителів-книжників Київської Русі. При цьому, ідейна насиченість творів книжників, підтверджує специфічність філософсько-освітнього мислення любомудрів Київської Русі та вказує на залежність їх філософствування від онтологічних орієнтирів того часу.

Запорукою національно-патріотичного виховання часто виступали не лише учителі-мислителі але й князі. Життєвим орієнтиром князівської верхівки тих часів була християнська віра, її філософія, ідеологія та догмати, на даній тенденції наголошує і український науковець С. Бондар [45]. Від цього «князівського дороговказу» не відступали і філософи-книжники. Проте, як показав наш аналіз змісту творів київських книжників. Хоча їх корінну основу і складала християнська філософія, але в деякій мірі, специфічний вплив на них справляли як язичницькі казково-міфологічні народні архетипи, так і релігійно-філософські ідеї взяті з праць мислителів прихильників аріанства, іудаїзму та мусульманства.

Через це ми, як дослідники конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні. Повинні враховувати цілий спектр, як релігійно-філософських ідей так і історико-культурних архетипів, які проливають світло на давність насичення змістом ідеології національної ідентичності українського народу та його національно-патріотичного виховання. Тільки таким чином, досліджуючи філософсько-освітні ідеї минулого, ми

керуючись спектральним розумінням буттєвих орієнтирів філософствування книжників. Отримуємо можливість зосереджувати нашу увагу не стільки на пошукові цілісних філософських систем і вчень, скільки на розкритті значущості проблематики національної ідентичності в філософсько-освітньому дискурсі на території України в давнину.

Адже проблеми, які поставали перед людьми котрі жили на нашій землі в давнину, потребували логічного вирішення, узгодженого з буттєвими орієнтирами населення, його керманичів та мислителів. Можливо тому філософсько-освітня думка, вустами її провідників, ставила перед мислителями завдання і прагнула їх розв'язати, спираючись на архетипи та прообрази, котрі були актуальні для нашої давньої культури.

Приймаючи таку позицію, ми отримуємо можливість виділити елементи національної ідентичності в деяких філософсько-освітніх ідеях мислителів з території сучасної України, періоду давньоруської доби. Бо для наших науковців українська нація вкорінена в культурі, освіті, філософії, релігії Київської Русі.

Зокрема Я. Грицак стверджує: «Українська традиційна (дорадянська й еміграційна) історіографія давала досить просту відповідь на це питання: українська нація виводиться ще з часів Київської Русі і змогла перетривати всупереч усім незгодам. Внаслідок політичних репресій українська національна ідентичність була придушена, але вона ніколи не зникала. Українці зберігали свою прив'язаність до мови, релігії, народних звичаїв, традицій, занять і т.д.» [112, с.3].

Це дає нам можливість зробити висновок про існування в середовищі українського народу зародків національної освітньо-життєвої філософії вже в часи Київської Русі. Завдяки нашим філософам-книжникам, суспільство отримало змогу акумулювати національний життєвий досвід. Його основою стала народна культура та язичницька і християнська релігії. Тому учителі та філософи-книжники ніби уособлювали в собі культ світла та знань. Все це, на наше переконання, як пов'язує так і виділяє українську філософсько-освітню думку в процесі історико-філософського розвитку східнослов'янських народів.

3.3. Життєво-світова інтенціональність просвітницької діяльності в українських національних контекстах

Спираючись на проведене нами вище дослідження ми в змозі констатувати, що філософія і культура завжди мали і мають тісний зв'язок з навчально-освітнім процесом, тобто з учителями та школами. Тому через школи та інші навчально-освітні заклади, молода людина отримує не лише життєво необхідний багаж знань та навиків. Ці заклади, вустами своїх мудрих учителів, завжди відіграють одну з ключових ролей у пропаганді національного життєвого досвіду свого народу.

Через це, в нашому дослідженні конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні, постає потреба аналізу шкільної освіти в киеворуський період. Адже в науковому середовищі, згідно дослідження І. Зайченка [154], ще й сьогодні відсутня одностайна думка стосовно існування в Київській Русі достатньо організованої школи, а також того, якою мірою ті чи інші школи обслуговували населення та який був рівень тогочасної школи.

Тобто як ми дослідили в попередніх підрозділах нашої роботи, в киеворуський період буттєві запити праукраїнського суспільства на освіту були. Також нами було доведено наявність культурних архетипів, які не тільки справляли позитивний вплив на філософсько-освітню думку мислителів-книжників, а й закладали основи української національної ідентичності. При цьому, для повноти картини розвитку філософсько-освітньої думки в Київській Русі, нам необхідно висвітлити проблему існування та функціонування навчально-освітніх закладів, учителі яких були носіями евристичного потенціалу національно-патріотичного виховання. Цю роботу потрібно провести з тієї причини, щоб збільшити кількість аргументів для відображення освітнього рівня нашого народу в давнину та зрозуміти значущість філософсько-освітніх ідей учителів-книжників для артикуляції української національної ідентичності.

Плюралізм поглядів науковців на проблему існування шкіл в киеворуський період, на думку С. Сірополка, полягає у тому, що дослідники проблем освіти

Київської Русі у своїх міркуваннях спираються на різні джерела. На нашу думку така «калейдоскопічність» була пов'язана з тим, що переважна більшість науковців царської Росії XVIII-XIX століть не «мали бажання» пальму першості в розвитку освіти віддавати Києву, на чому наголошує І. Немчинов [303].

Адже при такому детальному трактуванні функціонування шкіл та величі учителів-книжників, применшується роль Москви в філософсько-освітньому процесі. А крилате гасло «Москва – третій Рим» втрачає своє ідеологічне навчально-освітнє підґрунття.

Крім цього, багато вчених XX століття, проводячи дослідження, спиралися як на «ключовий» матеріал з книги російського історика В. Татищева «Історія Російська» [406]. Вони вважали його дані достовірними, тому брали і використовували це в своїх висновках. Хоча як вказують сучасні науковці-дослідники, ці «правильні» відомості були почерпнуті В. Татищевим з «надуманих» літописів, які зміг дослідити лише він, а потім ці джерела зникли. Хто і де створював ці «зниклі літописи» теж залишається проблемою. Через це підтвердити, або повністю заперечити істинність і достовірність даних В. Татищева сьогодні проблематично [410].

Необхідно віддати належне ідейній прогностичності та правильності розстановки ідеологічних акцентів В. Татищева. Для підсилення навчально-освітньої ролі православної церкви Московського Патріархату В. Татищев стверджував, що в період Київської Русі кожна парафія повинна була мати школу, а шкільна повинність була обов'язковою для кожного християнина.

В духовних навчальних закладах Київської Русі, багато учителів пройшли навчання в християнських центрах тогочасної Візантії. Ці учителі, завдяки візантійському впливу, використовували в своїй навчально-освітній роботі всі прийоми і методи з розповсюдження і передачі знань, котрі були актуальними в кращих навчальних закладах світу. Для підтвердження цього факту науково-дослідницький колектив на чолі з В. Кременем в «Енциклопедії освіти»[142], наводять приклади релігійно-філософських дискусій між вищим духовенством з

Київської Русі та Візантії, в яких київські отці дискутували на рівних, доводячи свою мудрість та обізнаність в релігійно-філософській літературі.

Стосовно розвитку освіти в Київській Русі існує дискусія між науковцями про освіту для «обраних» вищих станів суспільства і освіту для широкого загалу населення. Проте значна кількість дослідників погоджено підтримують висновок, що в Київській Русі не було суттєвої різниці між молодими особами котрі належали до різних станів суспільства. Адже в тогочасному суспільстві життя князівської родини і купців не дуже різко відрізнялося від загальної маси населення. Можливо тому в навчальних закладах того часу високо цінували бажання учнів вчитися їх вправність і майстерність при виконанні завдань, а не їх «породу» чи «майновий стан».

Київська держава не мала монополії на освіту, тому учителі-одинаки мали можливість вільно організовувати свої школи та навчати там учнів, беручи за це відповідну платню грошима, харчами чи відробітком по господарству. У зв'язку з цим деякі автори-дослідники отримали матеріали, котрі дали їм змогу стверджувати, що в Київській Русі була незначна кількість державних, або церковних шкіл. Приватні особи-учителі відкривали в себе вдома специфічні школи, де в переважній більшості проводили заняття, котрі нагадували публічні читання та дискусії, або евристичні бесіди через які, на наше переконання, також могли прищеплюватися молодим людям національно-патріотичні ідеї.

Український історик М. Грушевський довів, що в стародавніх джерелах зовсім немає виразних вказівок про існування організованих шкіл на Русі, але ці джерела дають підстави вважати, що освіта набувалася тоді чи то в школах, чи то в поодиноких учителів, причому переважна більшість шукала тільки письменності – навчитися читати. Доступним ступенем освіти було навчання письма і рахунку, в подальшому грецької мови, потрібної для практичних справ у відносинах з Візантією та з тогочасною вищою, переважно грецькою ієрархією. Вінцем освіти було знання тайнств візантійського риторства [118, с.93].

Підтримуючи концептуальні положення М. Грушевського, ми можемо зробити висновок, що про загальне поширення освіти в Київській Русі під

патронатом держави на початковому етапі її розвитку не має сенсу говорити і однозначно стверджувати, бо відсутні джерела для підтвердження цієї концепції. Крім цього, наявні конкретні джерела і факти, котрі доводять, що в світських колах переважна більшість населення не піднімалась навіть і на перший рівень освіти, тобто не вміла й читати. Також відсутні необхідні факти про наявність наукових відкриттів та розповсюдження матеріально-наукових виробів і необхідних наукових знань серед київського населення. Але національно-патріотичне виховання київські учителі-книжники могли проводити не лише на організованих заняттях-уроках. Воно проходило в усній формі шляхом бесід, проповідей, розповідей, легенд, пісень, казок, міфів, в яких возвеличувалися народні герої та їх діяння на благо нації.

Науковці-дослідники солідарні з твердженням М. Грушевського, що перші літописні згадки стосовно турботи руських князів про освіту пов'язані з іменем Володимира Святославовича Великого (? - 1015) та відносяться до часу хрещення України-Русі. Зокрема про це йдеться в Лаврентіївському списку літопису Нестора за 988 роком: «Пославъ нача поимати у нарочитоъ чади дѣти и даяти нача на ученѣе книжное; матере же чадъ сихъ плакахуся по них, еще бо не бяхуся утвердили вѣрою, но яко по мертвеци плакахуся» [330, с.51].

Саме з цього часу, згідно з літописним джерелом, ми ґрунтуючись на фактах, в змозі визначитися, що Київська школа «книжного вчення» заснована князем Володимиром Святославовичем 988 р., постала як перший навчальний заклад підвищеного типу, що утримувався за рахунок держави. Отже в цій школі вже на державному рівні проводилось національно-патріотичне виховання молоді.

Відносно учнівського складу, першої державної Київської школи, літописці давали своє специфічне пояснення [412]. Досліджуючи надану літописцями інформацію, ми повинні відзначити, що в Київській школі було зібрано дітей від різних за значущістю та майновим станом, але шанованих за вірність князю і державі, батьків. Переважна більшість з набраних учнів, були діти дружинників князя Володимира. Наукам діти навчалися в школі, де і проживали, тобто були

ізолювані від домашнього впливу батьків. Це викликало страх матерів за долю своїх чад. Тому, за твердженням літописця, матері учнів дуже переживали.

З цього літописного факту ми можемо зробити філософсько-освітній висновок, що у перших державних школах Київської Русі можливо готувалися кадри для державного управління, церковної організації, або грамотні люди, котрі в майбутньому, всі свої сили прикладуть для державного будівництва, розвитку освіти та культури на київських землях.

Разом з цим випускники шкіл, отримавши під час навчання належні філософські знання, ставали специфічними пропагандистами національного життєвого досвіду свого народу, хоча навчали їх учителі котрі походили не лише з території сучасної України, а і з заморських країн. Проте, як нам відомо з наукових досліджень проблем ідентичності соціального суб'єкта, українського філософа В. Чернієнка, сила народного духу та національна самоідентифікація кожного громадянина держави, завжди беруть верх [445]. Вірогідно подібні процеси соціалізації з елементами національної ідентичності проходили і на території нашої країни в давнину

Стосовно вчительського складу, який мав забезпечувати навчально-виховний процес у перших державних школах, то тут існують різні версії науковців. Дослідники сходяться на тому, що учителі цих шкіл походили родом як з Візантії так і з Болгарії. Були серед них і вихідці з Київської Русі, котрі отримали освіту в Греції, а потім повернулися на Батьківщину. Всі учителі мали священний сан і належали до християнської церкви, під егідою якої і проводили навчально-виховний процес.

Заслуговує на увагу той факт, що сам Володимир Великий, хоч і був неписьменний, але мав стратегічні наміри і бачив велике майбутнє своєї держави в освічених людях. Дана тенденція розвитку освіти в Київській Русі була поширена синами Володимира, які отримали належну освіту і бажали її розвитку та поширення на всій території держави. У цій організаційно-освітній роботі належним чином відзначився Ярослав Мудрий (бл. 978 - 1054) (син Володимира

Великого). Він відкрив у Новгороді 1030р. школу в якій змогли навчатися близько трьох сот чоловік.

Не відставали від брата і інші князі Київської Русі, котрі в своїх уділах відкривали подібні школи. Історичні літописи та літературні джерела свідчать про існування шкіл в IX – першій половині XIII ст. у Володимирі-Великому, Галичі, Переяславі, Курську, Муромі, Полоцьку, Ростові, Смоленську, Чернігові, Суздалі, Нижньому Новгороді та інших містах.

Сьогодні нам відомо, що для повноцінної пропаганди національного життєвого досвіду народу та необхідних філософсько-освітніх ідей, одних шкіл недостатньо. Тому відкриття шкіл проходило на початковому етапі, в подальшому необхідно було створити повноцінну мережу супутніх закладів націлених на забезпечення навчально-виховного процесу. Крім приміщення для навчання, життя і дозвілля учнів, сюди належать і бібліотеки з майстернями та інші навчально-дослідні і технічні приміщення.

З цього приводу є фактологічні, історичні і літературні свідчення та факти [11]. Згідно з якими, князь Ярослав Мудрий розмістив школу в одному з приміщень Софійського собору. Поряд з школою відкрив майстерню, в ній перекладалися і переписувалися книги, а також створив велику бібліотеку, як для учнів так і для всіх охочих до знань. Тобто князь займався створенням стійких суспільних інститутів не лише для збереження і передачі національного життєвого досвіду, але і для раціонального керівництва життям держави і суспільства.

Державотворчу та культурно-освітню роботу Ярослава продовжили його діти та онуки. Зокрема чернігівські князі Святослав і Всеволод, сини Ярослава Мудрого, теж відкривали навчальні заклади та створювали бібліотеки. Діти і онуки князів Київської Русі відзначилися не лише наслідуванням європейських християнських традицій в освіті. Вони намагалися внести свою національну родзинку в навчально-освітній процес.

Таким позитивним прикладом стала звитяжна навчально-освітня робота княгині Анни. У 1086 р. в Києві княгиня Анна Всеволодівна при Андріївському монастирі відкрила першу в Європі жіночу школу, в якій кілька сот дівчат

навчалися читати, писати, співати та рукоділля. І хоча подальша історія цієї «дівочої» школи маловідома, сам факт звитяжної діяльності княгині Анни дає нам ґрунт для тлумачення ролі і місця наших давніх предків, учителів, князів, мислителів-книжників в світовому філософсько-освітньому процесі.

Загалом навчально-освітні заклади, які відкривалися під егідою київської держави і християнської церкви давали переважно духовну та гуманітарну освіту. Для надання прикладної технічної освіти на той час не було необхідних засобів. Тому у літописах та інших матеріалах, які стосуються освітньої справи за Володимира Великого і його наступників немає згадок про заснування «училищ», а йдеться про учителів для «книжного учення», про відбирання дітей у знатних осіб для навчання книжного і духовного. При цьому київський князь ввів специфічний обов'язок для всіх священнослужителів «учити люди» [167].

Духовна складова освітнього процесу була, на думку багатьох дослідників, цікава і самому Володимирі, адже він багато разів отримував фактологічні підтвердження сили християнської віри та вчення. З християнською освітою він пов'язував свій і народний культурно-релігійний розвиток. Таку точку зору сьогодні в Україні підтримують як науковці так і письменники [494].

Освіта, писемність, грамота, за переконанням князя, були потрібні людині для пізнання священного писання як ключа до життя земного і небесного. Тому Володимир запрошуючи представників грецького і болгарського духовенства, які розуміли слов'янську мову, для хрещення України-Русі, дбав про те, щоб разом із християнством запозичити у Візантії й освіту, як ключ до духовних таємниць.

При цьому всі заморські учителі повністю підтримували київську князівську владу і пропагували її велич, використовуючи християнське віровчення. Їх навчально-освітня методика та релігійно-філософська аргументація державної влади київського князя удобрювали ґрунт для подальшої пропаганди вже нашими учителями державного та національного життєвого досвіду киеворуського народу.

З історико-філософських джерел нам відомо, що на початкових етапах філософсько-освітнього розвитку Київської Русі, національно-культурні питання не домінували в філософському дискурсі учителів-книжників. Ключовим

завданням, яке ставили перед собою учителі-священнослужителі, було утвердження у вірі тих людей кого недавно охрестили та критика і викорінення всього язичницького «поганського». Тому в державних школах священнослужителі вчили ново хрещеників, переслідуючи мету підготувати молодих людей, як майбутніх священників і церковнослужителів. Через це їх філософські ідеї мали чітку прив'язку до християнського віровчення [321].

Окрім цього князівська влада потребувала писарів, літописців, перекладачів та інших грамотних урядовців для державно-адміністративної діяльності. Тому не лише служителів культу та проповідників християнства готували в цих школах. Поряд з ними навчали також майбутніх державних діячів, як урядовців для княжої управи та забезпечення державного функціонування. Як відмічала дослідниця О. Конявська, «книжно научалися» не лише особи княжого та боярського роду, діти духовенства, тощо, але й особи нижчих верств населення [205].

З наведених аргументів слідує, що поступово процес розвитку філософсько-освітньої думки став розповсюджуватися серед різних верст населення Київської Русі. Це дало можливість актуалізувати становлення народного національно-культурного філософствування, що укріплювало основи пов'язані з пропагандою національного життєвого досвіду.

Тут доречно процитувати С. Сірополка: «Призначення «книжного наученія» - «утвердження вѣры» - свідчить про те, що стародавня школа не могла бути становою, бо «утвердження вѣры» було потрібне однаково для всіх і кожного. Школа була єдиною не лише в тому розумінні, що була призначена для всіх верств громадянства, але й у тому, що обсяг знань які надавала кожна з них міг бути приблизно однаковий, бо обсяг той не визначався наперед заданою певною програмою, а відповідав знанням вчителів та здібностям і інтересам тих, хто в них навчався» [375, с.35].

Тобто учитель в своїй роботі керувався як вимогами державної влади і церкви, так і життєвими запитамі суспільства та особистими національно-культурними і філософсько-освітніми знаннями. При цьому, як нам вдалося відобразити, процес зародження і розвитку навчально-освітньої системи в

Київській Русі менше тяжів до національно-культурного пізнання, а більше був спрямований на утвердження та тлумачення релігійно-філософських ідей. Підтвердженням цього є висновки М. Грушевського, С. Сірополка та інших.

Суттєвим позитивом в цьому процесі стала поява державних шкіл та підготовка в них не лише майбутніх священників і служителів культу, а ще і державних службовців. Наступним позитивом було те, що державна школа не займалася диференціацією учнів, тобто не ділила їх за майновим станом, а була відкрита для всіх верств молодих людей котрі бажали отримати освіту. А саме завдяки навчанню та потім філософствуванню цих «простих» людей, народна національна культура стала проникати в філософсько-освітню думку учителів-книжників, більшість з яких були вихідцями з народу.

На нашу думку, в цьому процесі позитивну роль відіграли дві буттєві обставини. Перша полягала в тому, що для утвердження християнської віри в Київській Русі та викорінення язичництва, держава потребувала велику кількість своїх місцевих, підготовлених проповідників. Друга полягала в тому, що в державі не вистачало грамотних освічених чиновників, теж з місцевого населення. Загалом життєва потреба у проповідниках була набагато більша від потреби у державних чиновниках. Через цей факт більшість літописців описують діяльність перших державних шкіл переважно в релігійно-освітньому ракурсі.

Тому дослідник історії освіти в Україні І. Зайченко, наголошує на певному поділі стародавніх шкіл не за типами чи програмами, або змістом і якістю освіти в них, а за релігійним впливом та величиною їх місцеблюстителів [154].

Ми вважаємо, що організований навчально-освітній процес приносив позитивні результати для держави та суспільства. В даному випадку, результатом конкурентоспроможної діяльності шкіл стало те, що за декілька десятків років кількість християнських священнослужителів в Київській Русі збільшилася в сотні раз. При цьому літописи, котрі вийшли в світ і були написані руками священнослужителів, як довів В. Франчук, являються яскравим фактологічним твердженням, як їх мудрості, державницької позиції, релігійної толерантності, так і їх народно-культурної орієнтації [431].

Школи робили доступною освіту і наближали її до простих людей, а це актуалізувало акумуляцію в освітніх закладах національного життєвого досвіду нашого народу. Така філософсько-освітня практика проводилася переважно у містах Київської Русі і про її хід свідчили монахи-літописці [326].

Супутниками навчальних закладів були бібліотеки в Київській Русі. Їх організовували князі та бояри і залишати у спадок навчальним закладам. Переважна більшість книг мала релігійно-філософський зміст і лише невелика кількість містила в собі твори античних мислителів і завдяки цьому, як довів М. Попович, позитивно впливала на розвиток філософії і культури в Україні [335].

Буттєві філософсько-освітні запити населення в давнину як у нас, так і в Європі загалом, були міцно пов'язані з середньовічним християнським світорозумінням та овіяні релігійним духом тієї епохи. Суспільне буття націлювало учителів не лише духовні, а й історичні знання подавали в релігійному руслі. Адже переважна більшість історичних хронік, серед яких можна виділити праці Івана Малали [524] та Георгія Амартоли [517], котрі були перекладені на слов'янську мову, розповідають про історичні події в житті людства з релігійним відтінком. Це аргументовано довела А. Кобзева [188].

Дана тенденція стосувалася не тільки історії, а й географії та природознавства. Бо ключовими джерелами з яких отримували потрібні відомості перші учителі Київської Русі, були богословські твори отців церкви Івана Золотоустого, Василя Великого, Григорія Богослова та інших видатних діячів християнської релігії.

Проте траплялися перекладні твори котрі несли більш історико-світську ніж релігійну інформацію. Серед цих перекладів найбільше поширення в Київській Русі отримав роман «Олександрія» [525], в якому оповідалося про походи і перемоги Олександра Македонського та про різного роду дива, з котрими він зустрівся під час своїх завойовницьких походів на Схід.

Любов учнів і населення до різних жанрів літератури на той час прищеплювали учителі-священнослужителі. Тому серед широкого загалу учнів шкіл і вірян християнської церкви в Київській Русі переважала «любов» до

читання книг в яких були представлені твори апокрифічного змісту. До них належали: «Хожденіє Богородиці по муках», «Подорож святого Агапія до раю» та інші переклади апокрифічного спрямування.

З розвитком навчально-освітніх закладів в Київській Русі, перекладну літературу поступово стали доповнювати оригінальні праці київських книжників. Ці праці хоч і акумулювали в собі в основному літописні матеріали та різного роду ходіння, повчання, слова, моління, житія, котрі були суголосні християнській ідеології та релігійній освіті. Але в них вже з'являлися паростки народного духу та національної культури, які на той час розвивалися в Київській Русі.

Наглядним прикладом нам слугують праці тогочасного проповідника Митрополита Іларіона (бл. 990-1088 рр.), який згідно літописних даних був вихідцем з простого люду. Але завдяки своїм навчально-освітнім успіхам та відданості християнській вірі, «бо муж благ, книжен й постник»[412]. Він став першим Київським митрополитом з нашого народу, а не іноземним ставлеником привезеним із за моря.

Через це в своїй праці «Слово про закон і благодать», Іларіон хоч і пропагує християнські цінності і догми, але переплітаючи їх з буттям київського люду. На нашу думку, він відстоював національні інтереси нашого народу возвеличуючи князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Називаючи їх «славними», «шляхетними» і прирівнюючи їх діяльність до відомих на увесь світ постатей релігійних діячів Петра і Павла та Імператора Костянтина. Іларіон вважав, що народ Київської Русі рівнозначний з усіма християнськими народами світу, незалежно від того хто з них раніше, а хто пізніше прийняв обряд хрещення [414].

Тому його праці для нас, в деякій мірі, можуть слугувати показником існування в середовищі наших релігійних ідеологів думок та ідей, які пов'язані як з європейським гуманістичним вченням, так і з українськими національними традиціями. Бо Іларіон пропагував ідеї рівності всіх народів, вільний навчально-освітній розвиток людей, значущість історичних постатей «світочів нації» для кожної держави зокрема і світу загалом.

Приблизно таке ж спрямування філософсько-освітньої думки ми простежуємо і в соратників та послідовників Митрополита Іларіона. Опис діянь та ідейне насичення релігійної і філософсько-освітньої думки цих мислителів, ми можемо знайти як в літописних свідченнях, так і наукових розвідках українських вчених. Саме там говориться про видатних діячів християнської церкви, книжників Феодосія Печерського, Кирила Туровського та інших авторів оригінального київського письменства [168].

Феодосій Печерський (бл. 1009-1074 рр.) для українців є світочем не лише як видатний діяч християнської церкви та учитель-книжник. Він ідеолог та пропагандист духовних основ та моральних критеріїв давнього українського народу. На цей факт прямо вказують назви його праць: «Про подвижництво», «Про допомогу бідним», «Про терпіння», «Слово святих отців про пияцтво», «Молитва за всіх християн»[149].

В філософсько-освітньому плані Феодосій Печерський був фундатором не лише книгочитання, але і книгописання в Київській Русі. Завдяки писаному слову наше суспільство отримало змогу акумулювати знання та передавати їх майбутнім поколінням. Таким чином мудрість наших мислителів розповсюджувалася в усі куточки Русі-України. А написані книги сприяли накопиченню та відображенню, як християнської ідеології так і народної культури, менталітету української людини. Все це разом сприяло закладенню основ української національної ідентичності.

З погляду на це, цікавим, не лише в релігійному, а й у філософсько-освітньому плані для нас є «Патерик Києво-Печерський»[322]. Він надає нам специфічну можливість «відчути дух епохи», або «запити буття» того періоду. Та простежити розвиток філософсько-освітньої думки в Україні і підтвердити її національну ідентичність. При цьому, слід наголосити, що мислителі-книжники в своїх працях підтримували цей народний дух реагуючи відповідним чином на всі буттєві зміни і запити нашого давнього праукраїнського суспільства.

Доволі яскравими та алегоричними релігійно-філософськими ідеями була насичена творчість Кирила Туровського (бл. 1130-1182 рр.). Його філософсько-

освітня думка була спрямована на викриття моральних вад суспільства. Він закликав людей керуватися розумом, адже саме завдяки йому, людина отримує здатність засвоїти божественні істини та усвідомити їх суть. Кирило Туровський у своїй праці «Слово на новий тиждень по Великодню», не лише продемонстрував досконале володіння риторичним мистецтвом. Він розкрив релігійно-філософську ідею антеїзму, через призму народної культури і світобачення наших давніх предків часів Київської Русі. На це вказували і історики української філософської думки В. Горський, В. Нічик, М. Ткачук [426,с.93].

Як засвідчують першоджерела та наукові розвідки, враховували буттєві фактори, суспільні запити і вимоги не лише учителі-книжники, літописці та священнослужителі, а й князі. Праця «Поучення Володимира Мономаха своїм дітям...», відображає філософсько-освітній розвиток керівної верхівки Київської Русі того часу та висвітлює буттєву динаміку її нових форм і методів впливу на населення. В даному ракурсі князі виглядають не лише як жорстокі правителі на високому троні. А як гуманісти-просвітники, або учителі-філософи котрі несуть промені світла та істини в народ.

Європейська історія філософсько-освітньої думки підтверджує наші висновки. Там мислителі-філософи в переважаючій більшості ключових подій відігравали роль учителів, як для людей так і для правителів. Аналогічно цьому, просвітницька робота київських філософів-книжників полягала в передачі отриманої та осмисленої ним мудрості із книг іншим людям, які без неї можуть «заблукати», або «збитися з обраного християнського шляху». Тому в Київській Русі філософами називали і видатних релігійних діячів та творців слов'янської писемності, просвітителів Кирила та Мефодія. Бо їх філософсько-освітня, літературно-орфографічна та релігійна діяльність, надала динамізму для розповсюдження християнського віровчення і грамоти на величезні території Європи та світу.

На нашу думку, будь-яка філософсько-освітня діяльність мислителя повинна співпасти з викликами народного буття, лише тоді цей філософ отримає шанс увійти в історію як видатна особистість. Без цього буттєвого поєднання,

мислителю не допоможуть, ні динамічний випереджаючий час розум, ні об'ємне графоманство, ні досконале володіння словом, ні книжні ідеї та всеохоплюючі знання. Хоча всі ці ознаки в комплексі можуть характеризувати видатну людину, мислителя, філософа, на чому наголошують науковці Н. Хамітов, Л. Гармаш, С. Крилова [437].

З історії життя і діяльності видатних мислителів, нам відомо, що вся наявна філософська, як мудрість так і премудрість, не здатні перевершити специфіку вимог миттєвостей буття, національний дух народу та їх вплив на суспільно-історичні події.

Сила національного духу народу, хоч і залежить від специфічності умов буття. Проте в переважній більшості її відображенню і направленню здатні сприяти як видатні особистості так і мислителі-філософи, але залежать вона від їх творчої діяльності не в повній мірі. Для здійснення «проривів», «кардинальних змін», «революцій», «переворотів» чи будь-яких інших «перемін» в суспільному житті, потрібен специфічний «збіг обставин». Під час цього процесу ідеї та діяльність мислителя-філософа можуть бути конче необхідними та запитані суспільством. От тоді філософ може «возвеличитися», якщо він перебуватиме в потрібний час у відповідному місці. Тобто вимоги національного буття народу зіграють на його користь та принесуть хвалу і славу його вченню і ідеям.

При цьому навчально-освітня, духовно-просвітницька та культурно-національна робота філософа-учителя здатні створити відповідну базу, або необхідні підвалини в суспільстві. В цьому, як дослідила Н. Ткачова, полягають ціннісні парадигми освіти [408]. Спираючись на них люди швидше та динамічніше почнуть облаштовувати своє життя у відповідності з евристичним потенціалом національно-патріотичного виховання.

Таким чином сучасні дослідження парадигм освіти, розкривають нам освітню орієнтацію філософа-книжника в Київській Русі. Він, як на вимогу князя, так і за покликом душі, не лише сам повинен вчитися, але повинен разом з тим і навчати інших. На нашу думку життєвий наказ «навчати інших» включав в себе не лише розповсюдження і розвиток християнської релігійної освіти, а й потрібних людям

світських, народних та національно-культурних знань, якими завжди обов'язково володів кожен київський філософ-книжник.

В період Київської Русі мислителів умовно розділяли на «книжників», «філософів» та «учителів». В наші часи незалежної України, на цю обставину в історії української філософської думки звернув увагу науковців В. Горський. Він проаналізував велику кількість киеворуських літературних джерел і дослідив зміст який вкладали наші предки в поняття «філософ», «хитрість», «книжник», «учитель». Розглядаючи ці поняття він виокремив їх спільне і відмінне.

В. Горський писав: «В більш розгорнутій характеристиці Климента Смолятича, яку містить «Никонівський літопис», не менш чітко вирізняється й ознака учительства: и бе схимникъ, и зело книженъ, и учителень, и философъ велий, и много писания написавъ предаде» [106, с.68].

Тому, завдяки детальному аналізу, В. Горський зробив висновок, згідно з яким «хитрість» розуму, «книжність» та «учительство», потрібно розглядати, переважно як зовнішні ознаки філософа, а не як сутнісну характеристику філософії, котра включає в себе і специфічний тип духовної діяльності.

З даної розвідки В. Горського ми бачимо, що філософ-книжник в період Київської Русі мало чим нагадував філософа-мислителя Античного періоду в історії Греції чи Риму. Але їх спільною рисою було оволодіння знаннями та різнопланова філософсько-освітня передача засвоєного для широкого загалу людей.

В Київській Русі філософи-книжники в переважній більшості не були занадто публічними людьми, як їх попередники в Греції та Римі. Серед греко-римських мислителів велика кількість любителів мудрості, як нам відомо з джерел, завжди виголошували довгі промови, проводили диспути та діалоги в тих місцях де збиралися люди. Робота київських книжників носила середньовічно-християнський «утаємничений» характер. Тому до нас дійшло так мало свідчень про творіння киево-руських філософів-книжників, хоча насправді таких людей-любомудрів з філософсько-освітніми думками серед давнього українського народу було багато.

Подібним чином можна охарактеризувати і прикладну філософсько-освітню та учительську діяльність філософів-книжників Київської Русі. Вони, на відміну від античних філософів, хоч і мали свої школи, але не рекламували їх, надаючи своїй особі високого статусу мислителя-учителя та носія божественних ідей. Так відбувалося тому, що київські книжники перебували під егідою християнської церкви та під впливом її віровчення і культурно-етичних традицій. Учитель-книжник не мав морально-етичного права виділятися своїми знаннями, ідеями чи вченням. Адже згідно християнського віровчення, великим, мудрим, всемогутнім, міг бути лише Бог, а учитель-книжник завжди повинен перебувати в його тіні. В цьому, як дослідив в своїй роботі П. Ямчук, полягав християнський консерватизм українських мислителів і він залежав від духу епохи [502].

Можливо через це в Київській Русі педагогічна творчість філософів-книжників мала приховано-завуальований вигляд. Головним чином, хист та майстерність учителя могли проявлятися під час втаємничених занять з учнями в келіях монастирів та церков. А самі філософи-книжники воліли не виділятися з братії, бо так вимагали християнські церковні канони. Такі неписані правила не дозволяли в повній мірі розвиватися навчально-освітньому філософствуванню, бо вони «гасили» дух суперництва в середовищі філософів-книжників.

В Античному світі, можливо через язичницький політеїзм, релігійні морально-етичні та догматичні вимоги до філософів не ставилися, від них вимагалось лише бути патріотом своєї держави та виконувати її закони. І через це, філософи, як один перед одним, так і перед народом, бажали продемонструвати свою мудрість, ідейність, велич та пророцтво.

Наглядно наші висновки можна прослідкувати, розглянувши відоме першоджерело часів Київської Русі «Ізборник» Святослава (1073 р.). Ця праця за свідченням істориків, була написана християнським священиком Іоаном. Він її писав спираючись на відомості взяті з книг, які зберігалися в книгарні князя Святослава. Котрий увійшов в історію давньої України, як князь який керував спочатку чернігівськими, а згодом і київськими землями.

Праця Іоана надає нам можливість прослідкувати вплив візантійського християнського філософствування та зрозуміти специфіку його інтерпретації київськими мислителями. Іоан в «Ізборнику», використовував окремі філософські фрагменти, які історики філософії беззаперечно відносять до вчення Аристотеля та його учнів. Іоан же, як християнин, поєднує окремі думки Аристотеля з пропагандою християнства.

Тобто наші давні мислителі керуючись «доцільністю» могли інтерпретувати на свій лад думки і ідеї будь-кого. В цьому відчувалися «відголоски» язичництва і його свобод. Бо пройшло ще мало часу після охрещення Київської Русі. Через це кожен мислитель, пропагуючи християнський гуманізм, його ідеї і принципи, повинен був використовувати «заморську» літературу і вільно її інтерпретувати використовуючи власні національно-культурні надбання, але в межах християнських догматів. Діяльність учителя-книжника в окремих аспектах була спрямована на пропаганду і національного життєвого досвіду свого народу, спираючись як на народну релігійну культуру так і на вимоги суспільного буття.

Підводячи підсумок даного підрозділу, слід наголосити, що в киеворуський період освіта в нашому давньому суспільстві розвивалася завдяки буттєвим запитам населення, творчій праці мислителів-книжників, мудрості князів та духовно-практичній роботі християнських священників.

Крім цього ми відобразили ключову роль культурних архетипів, котрі справляли координуючий вплив на філософсько-освітні ідеї які продукували наші давні мислителі. І завдяки цим, філософсько-освітньому та навчально-виховному процесам, поступово проходила пропаганда національного життєвого досвіду нашого народу та закладалися основи української національної ідентичності. Вони розповсюджувалися учителями, в тому числі і священниками, через мережу навчально-освітніх закладів, які відображали рівень освітнього розвитку нашого народу в давнину. При цьому в навчальних закладах Київської Русі, проходив специфічний процес нагромадження евристичного потенціалу національно-патріотичного виховання, який в майбутньому матиме свій вплив на культуру, матеріальне та духовне життя людей.

3.4. Феномен освітнього напучування у формуванні національної ідентичності українців

З літописних джерел нам відомо, що заїжджі християнські учителі-філософи, не лише учили давніх українців релігійній мудрості, вони самі пізнавали наше буття та переймали наші традиції. Адже на київських землях в той час вирувало життя, проходила торгівля та розвивалась культура. Хоча її спрямування і символічне забезпечення, дещо відрізнялося від культурного, релігійного та філософсько-освітнього розвитку Візантійської імперії. Проте, завдяки бажанню київських князів і творчій роботі заморських християнських учителів-філософів, наш народ отримав змогу познайомитися з філософією як навчально-освітньою теорією.

Така можливість ознайомлення з офіційною філософією, механічно запозиченою у Візантії, на думку українського історика філософії В. Шевченка, з'являється в Києві з кінця X століття. При цьому писемність було взято у болгар разом з філософською картиною світу, системою духовних цінностей та відповідним слов'янським категоріальним апаратом. Саме даний тип філософствування, на думку В. Бичкова, розійшовся серед слов'янських народів загалом та Київської Русі зокрема [55, с.8].

Український історик філософії В. Шевченко відзначав: «Разом із болгарськими книгами в Київській Русі почала поширюватися гностична філодокса, котра в Україні, як аріанська версія християнства, була відомою ще серед готів» [482, с.91].

Спираючись на дослідження В. Шевченка ми маємо додаткову можливість підтвердити наші висновки про домінуючий вплив християнської релігійної філософії на філософсько-освітні процеси в Україні ще з часів Київської Русі. Але яким би сильним не був цей вплив, все ж він не міг до кінця знищити язичництво та його народну культуру, звичаї, обряди, а також український антеїзм, прагнення нашого народу до волі і свободи. Саме ці чинники і стали тими факторами з яких проросли риси менталітету української людини. Вони з плином віків

актуалізувалися та переплелися з онтологічними орієнтирами, спираючись на які, ми сьогодні маємо можливість досліджувати процес закладення основ української національної ідентичності в філософсько-освітній думці наших мислителів періоду Київській Русі. Адже саме наші мислителі їх ідеї та давні писемні джерела грали ключову роль у процесі вироблення елементів ідеології української національної ідентичності.

Язичницький політеїзм надавав можливість нашим пращурам, давнім українцям, відчувати себе вільною і незалежною людиною на своїй землі. Політеїзм, або багатобожжя дозволяв давнім українцям робити вільний вибір між богами, якого шанувати, а якого ігнорувати. Християнський монотеїзм дещо обмежував такі можливості, бо необхідно було поклонятися, шанувати та виконувати заповіді одного єдиного Бога, що виключало можливість вільного вибору. Вірогідно це справило вплив на менталітет українців і він більше тяжіє до політеїзму ніж монотеїзму. Саме з цієї причини майже всі волхви-язичники змушені були переховуватися в лісах Київської Русі і не мали можливості передавати свої знання молодому поколінню системно в навчальних закладах. Але їх мудрість, практичні поради і вчення залишилися в народній пам'яті та були відображені у збірці під назвою «Волховик», оригінальність і давність якої сьогодні викликає сумніви у науковців.

Можливо через це християнська ідеологія лише фрагментарно представлена, як в національній ментальності українців, так і в елементах української національної ідентичності. Бо християнське віровчення всюди пропагувало догматичну істину про те, що вся влада надається від Бога і один Бог на небі та один правитель в державі. Дані догмати прищеплювалися людям ще з юних літ через мережу навчально-освітніх закладів, які знаходилися під патронатом християнської церкви.

Проте, як дослідив в своїй роботі П. Кононенко, остаточно стерти з народної пам'яті язичницькі свободи, християнські релігійні проповідники не змогли [202]. Відчуваючи неспроможність свого впливу на деякі язичницькі обряди і свята,

вони логічно прилаштували їх до християнських свят, залишивши при цьому язичницькі дії, але ввівши в них християнську символіку.

Суттєвим фактором, який впливав на специфіку вироблення елементів ідеології української національної ідентичності, на нашу думку, було «поєднання» деяких язичницьких релігійно-культурних дій з християнськими. При цьому була доволі значна і відчутна сила впливу давньої української освітньої культури. Міфи, билини, казки, перекази, як усна народна творчість, передавалися як батьками так і вчителями, від покоління до покоління. Також вони були специфічним культурним та морально-етичним «самовчителем» людини. Надавали можливість людині поринути у міфічно-казковий світ мрій, сподівань, відчутти гордість за себе і свій народ. І таким чином закладалися основні елементи ідеології української національної ідентичності. Деякі люди завдяки міфам і казкам, потрапляли у ситуацію подиву та починали філософствувати, адже філософія, як відмічали античні мислителі, починається із здивування.

Тому на думку багатьох українських істориків філософії В. Горського, А. Бичко, В. Шевченка та інших. Міфологічні розповіді корінним чином впливали на життя, культури і освіти давнього автохтонного населення, котре проживало на території сучасної України. В ході історичного розвитку це населення було представлено племенами: сіверян, древлян, полян, уличів та іншими. Саме ці племена, в процесі свого буття, завдяки спільності мови, культури та міфології, дали потужний імпульс для етногенезу та поступово сформували український народ з його менталітетом та елементами національної самоідентифікації.

Як довів П. Кононенко: «Державотворчим ядром української нації стали поляни, які виявили свою ідентичність ще принаймні з початку нашої ери; російську державу творив конгломерат інших племен та расових типів. Праукраїнську сутність визначали чинники європейські, російську – азійські. Це й визначило основи не тільки державності: демократичної чи абсолютистської (тиранічної), а й менталітету»[203, с.13].

Ми українці і сьогодні живемо на своїй землі, вивчаємо свою давню історію, культуру, філософію, освіту та завдяки всьому цьому, функціонуємо як сучасна світова автохтонна нація.

Філософсько-освітній розвиток на землях Київської Русі, приходив завдяки нашим давнім мислителям, учителям та мудрим князям, котрі поступово, починаючи ще з восьмого століття почали наближатися до вибору християнської віри, яку на той час вже сповідала значна кількість європейських народів. Остаточо цей вибір християнського віросповідання зробив князь Володимир 988 року, охрестивши киян.

З цього часу, на заміну міфам почали приходити розповіді про життя, діяльність та вчення проповідників християнства, пророцтва, заповіді, одкровення та чуда Бога. Все це було відображено в священному писанні християн та релігійно-філософських працях отців церкви. Та якою б сильною, не була християнська релігійна пропаганда, повністю замінити міфи, казки, легенди, сказання та билини язичників Київської Русі, вона не змогла, на цьому наголошує і І. Крип'якевич [230].

Давня українська міфологія, у зв'язку зі змінами в релігійно-філософському бутті нашого народу, не зникає, вона пристосовується до формату християнських релігійних розповідей та сюжетів. Разом з цим наші давні міфи справили певний вплив на розвиток філософсько-освітньої думки, а мислителі, учителі та філософи-книжники донесли її ключові ідеї до людей в Київській Русі. І завдяки їх творчості, учительованню та філософсько-освітній діяльності було закладено основні елементи ідеології української національної ідентичності які спираються на фольклорно-календарні традиції, народну символіку, обереги етнічної пам'яті.

Певну позитивну роль в цьому процесі зіграла і християнська церква, завдяки мережі церковних шкіл та учителів-проповідників, вже вихідців з нашого народу. Бо філософія, як ми наголошували раніше, приходять до нас із Візантії під егідою християнської церкви та завдяки нашим князям, які бажали при допомозі віри зблизитися з європейськими народами. Завдяки всім цим чинникам на землях Київської Русі, згідно з дослідженнями українських науковців-філософів

Б. Андрусишина та В. Бондаренка, відбулося специфічне «поєднання» християнської філософії з міфологією, культурою та державотворчою ідеологією давніх праукраїнців [7].

На цій основі, поступово починає розвиватися українська філософська думка, завдяки якій і вироблялися сутнісні елементи української національної ідентичності. На початкових етапах свого зародження, українська філософська думка більше тяжіла до християнського релігійно-філософського відображення буття. Бо цей процес започаткували християнські проповідники та їх релігійно-філософська література. Проте народна пам'ять та буттєві філософсько-освітні традиції, які завжди перебували під суттєвим впливом народної культури, стали специфічним стимулом, завдяки якому відбулося виникнення і розвиток, згідно дослідження С. Кримського, архетипів української ментальності [229].

Ми, спираючись на розвідки українських науковців-філософів, можемо зробити припущення. Воно полягає в тому, що творча робота київських учителів та мислителів, була спрямована на те, щоб філософсько-освітню думку сконцентрувати та націлити на використання і розвиток саме національної джерельної бази. Вона, спираючись на давні українські культурні джерела, могла забезпечити позитивний вплив на процес навчання освіти і виховання молодого покоління. І таким чином проходив процес формування образу української людини, рис її менталітету та вироблялися сутнісні елементи ідеології національної ідентичності.

На нашу думку, під час цього філософсько-освітнього процесу, міфологічні сюжети які переказувалися із вуст в уста давніми українцями, хоч і не мали яскравого філософського змісту, проте були первинними носіями народної мудрості та національної культури. Ця початкова філософська мудрість людей знайшла своє відображення у міфах, які головним чином розповсюджувалися переважно як усні розповіді чи оповідки. А в майбутньому України, нашими митцями, як дослідив Г. Грабович, вони оформлювалися в пісенні та поетичні жанри [110].

Давній український народ часто використовував різні мовні жанри при допомозі яких і проходив первинний процес, як «передачі мудрості» так і засвоєння ідеології національної ідентичності. Тому до сьогоднішнього дня всі учителі являються носіями сутнісних елементів ідеології української національної ідентичності. Через це під час навчального процесу, вони широко використовують казкові, міфологічні, поетичні та пісенні жанри у своїй педагогічній практиці.

Переважна більшість жителів Київської Русі і після хрещення, продовжували дотримуватися культурних та релігійних традицій своїх предків, не бажаючи позбавлятися свого національного коріння. Міфологія продовжувала залишатися для них ключовим джерелом буттєвих орієнтирів та початковим етапом філософського світогляду. Можливо у зв'язку з цим «заморські учителі», а згодом і їх учні та послідовники перші киеворуські священики, навісили «словесний ярлик» на давньоукраїнську міфологію і почали називати її темнотою, поганським творінням, або поганством. Бо вона не давала можливості провести повну «духовну асиміляцію» нашого народу. Адже наші предки, як відмічав П. Кононенко: «Ще в VI-IX ст. мали світогляд, породжений своєю природою: життєдіяльністю, історичною долею та місією. І відступати від нього означало відступати від власної сутності» [203, с.109].

Але народна культура і народна пам'ять завдяки національним мислителям-учителям мають здатність до відродження. Тому світочами нації часто виступають учителі та філософи. Вони відчувають філософські виклики буття і адекватно реагують. Через це в суспільстві завжди був життєвий попит на учителя, мудреця, філософа, мовознавця, як функціональну модель особистості. Він, згідно з дослідженням В. Беха та Є. Шалімової, не втрачає своєї актуальності і в наш час [27]. Тому сьогоднішній філософсько-освітній процес та буттєві виклики націлюють нас на вивчення і знання як своєї народної культури і мови, так культур і мов інших народів.

Раніше в період Київської Русі актуальним вважалася знання грецької, латинської чи іудейської мов. Проте в усі часи домінувало життєве гасло, людина настільки є людиною, скількома мовами вона володіє. Київські мислителі

прагнули відповідати цьому гаслу. Від того, переважна більшість українських священнослужителів знали декілька мов та використовували їх в своїй роботі, а головним чином при перекладанні книг з іноземних на старослов'янську. Як відмічає Є. Харьковщенко: «У контексті освоєння київським християнством духовної традиції Сходу і Заходу було й прийняття ним кирило-мефодіївської спадщини. На той час вже була створена слов'янська азбука, перекладені на слов'янську мову деякі богослужбові та правові тексти...»[438, с.228].

Тут слід відмітити, що багато перекладів давніх зарубіжних текстів не в повній мірі відповідають оригіналам і не лише через те, що наші мислителі-книжники вивляли «слабке» володіння іноземними мовами. Але й через те, що вони бажали зробити своє «доповнення» творів. В цьому і полягав своєрідний місток між європейською релігійною філософією та давньою українською міфологією, специфічно поєднавши їх у своїх філософсько-освітніх працях. В цьому і виявляється філософія діалогу, яку К. Шелупахіна розглядає як сучасну методологію ідентифікації [487].

Наші узагальнення в багатьох аспектах суголосні з аналітичними висновками істориків української філософії А. Бичко, В. Горського, П. Кралюка, С. Машенка, В. Нічик, І. Огородника, М. Поповича, В. Шевченка та інших. Вони в своїх працях доводять, що філософська думка на землях сучасної України, яскраво проявилася саме в період Київської Русі і отримавши позитивний імпульс, продовжила свій розвиток в наступні століття. Стабільному поступальному руху філософсько-освітньої думки на нашій землі заважали різного роду князівські міжусобиці, війни, монголо-татарська навала та інші негативні причини. Але філософсько-освітня думка відстояла своє право на існування і розвиток в Україні, завдяки знанням, силі волі і працелюбству наших любомудрів, їх стійкості і витримці на різних життєвих шляхах, якими б важкими вони не були. На цих аспектах розвитку філософії національної ідеї, людини, освіти і соціуму зосереджує увагу і В. Кремень [217].

При цьому, слід наголосити, що суттєву роль в розвитку і поширенні філософської думки та ідеології національної ідентичності, відіграли саме

навчально-освітні заклади, котрі не лише були акумуляторами мудрості, а і генераторами ідей. Знаково, що філософські ідеї виникали у наших мислителів-любомудрів та учителів, як відповідна реакція на філософсько-освітні буттєві запити народу України. Саме завдяки філософсько-освітній творчості наших мислителів закладалися і розповсюджувалися серед наших людей риси українського менталітету які спиралися на етнопедагогіку, родові звичаї і обряди, народну символіку, патріотизм. Всі ці філософсько-освітні ідеї і образи створювались учителями у відповідності з онтологічними орієнтирами та з прив'язкою до української національної ідентичності.

В даному випадку доречно звернутися до висновків, зроблених українським істориком філософії В. Шевченком: «Незважаючи на те, що філософська думка в Україні постає із V ст. до н.е., власне українська філософія починається на рубежі X-XI ст. Вона виростає із «діалогу» язичництва і книжництва, місцевої міфології та запозиченої із Візантії київськими та іншими князями християнської філософії.» [482, с.92].

Філософські проблеми, що виникали в історії української філософії, які ставить і розв'язує В. Шевченко, націлюють нас розглянути їх через призму буттєвого впливу на філософсько-освітній розвиток України. Адже розвиток християнської філософії на землях сучасної України в період Київської Русі відбувався не лише за бажанням київських князів. Він був потрібен, як для прийняття християнської віри, розповсюдження християнської філософської думки, так і для визрівання в середовищі нашого народу ключових рис українського менталітету та актуалізації елементів ідеології української національної ідентичності.

На нашу думку, прагнення як до філософської освіти, так і до національної самоідентифікації, було в нашого народу ще до прийняття християнської віри. Цей процес ми можемо наглядно прослідкувати розглядаючи ключові терміни і поняття української філософської думки: «книжник», «любомудріє» та інші. Ці ключові терміни, багато в чому суголосні з античними поняттями і назвами, на що звернув увагу і зарубіжний дослідник цього періоду М. Таубе [523, с.53].

Проте всі ці терміни логічно увійшли в наше києворуське життя та переплелися з давньослов'янською мовою. Також християнські мислителі, для логічного поєднання язичницької та християнської культур, почали пристосовувати окремі релігійні свята і пов'язані з ними символи, обряди та ритуали до місцевих традицій.

Ми вважаємо, що в цьому проявився культурологічний дискурс філософії діалогу між чужим, іншим та ближнім. Глибинні процеси культурологічного дискурсу проаналізувала в своєму дослідженні Є. Більченко [37]. Саме завдяки її роботі ми можемо усвідомити логіку культурологічного дискурсу в Україні різних періодів, в тому числі і під час існування Київської Русі.

Слід відмітити, що всі народи Європи мали в своєму давньому історичному минулому свою язичницьку віру її символи, обряди, традиції, звичаї. Між народами завжди відбувався торговий, культурний, релігійний та філософсько-освітній обмін. Фактологічним свідченням цих філософсько-освітніх процесів є конкретний зміст творів філософів, мислителів, учителів та володарів з різних країн.

Зокрема, на території яку займає сучасна Україна, такою працею, котра відобразила як обряди і звичаї давніх українців, так і християнський та навчально-освітній розвиток Київської Русі того часу. А також надала нам можливість відчути дух епохи і її буттєві запити. Є праця київського князя Володимира Мономаха «Поучення своїм дітям...»[292].

Князю вдалося відобразити в цьому невеликому за об'ємом творі, як стиль життя українських людей в давнину, так і їх духовні основи. Тому у «Поученні...» життєві приклади переплетені з християнським віровченням. Це вказує на те, що віра в єдиного Бога, хоч і заповнила свідомість києворуського народу, проте ще потребувала ідеологічного підкріплення. Міркування князя Володимира Мономаха, підтверджують його ґрунтовну релігійно-філософську освіту та знання ним ключових творів отців християнської церкви.

Проте в «Поученні...» князя присутні елементи давньої культури українського народу, котрі знаходять свій вияв у міфологічних сюжетах, повір'ях,

билинах, казках, а для нас цей факт може слугувати як підтвердження національної ідентичності. Деякі фрагменти з цих джерел князь застосовує в своїх розповідях. «Поучення...» Володимира Мономаха, українські історики філософії не виділяють, як суто філософський твір. Вони вбачають в ньому лише деякі філософські елементи, як давньої української міфології так і християнської філософії [473, с.129].

З філософсько-освітньої точки зору, це князівське «Поучення...», засвідчує нам доволі розгорнутий спектр проблем, на які звертає народну увагу Володимир Мономах. Крім релігійних, культурних, морально-етичних, він піднімає проблему людської діяльності, котра полягає у постійному прагненні до творчої роботи. Саме ця людська риса, на нашу думку, згодом увійшла в перелік позитивних рис української людини і була використана нашими мислителями як елемент ідеології національної ідентичності.

Володимир Мономах, завдяки своєму «Поученню...» заклав в українській філософсько-освітній традиції не лише монологічне філософствування над проблемами людини. Він відобразив великий пласт проблем з якими давня українська людина жила в період Київської Русі і які наклали свій відбиток як на менталітет українця, так і на ідеологію української ідентичності .

Світ завжди для людини був невідомим, цікавим та разом з цим і небезпечним. Тому тільки навчання, освіта, достатні знання та духовна і психологічна орієнтація на індивідуальну силу, могли надати людині необхідну інформацію про оточуючий світ. Цікавим аспектом роздумів князя є його віра в освіченість, обізнаність, можливість вдосконалення вмінь і навичок людини та її духовну силу і міцність. На нашу думку, Володимир Мономах хоч і використовує християнський постулат, за яким у всіх благих ділах віруючому допомагає Бог, надаючи свій захист в критичних ситуаціях. Проте головний акцент князь робить на індивідуальній силі особи. Тобто в його «Поученні...» наявні язичницькі вкраплення віри в силу і можливості людини. В даному випадку доречним до слів князя міг бути вислів: «На Бога надійся, але сам не зівай». Саме цей вислів являвся актуальним при характеристиці сюжетів давніх українських міфів, легенд

та билин. В яких людина, завдяки своїм знанням, силі та індивідуальним якостям, завжди виходила переможцем з будь-яких критичних ситуацій.

Домінування людини, як головної дійової особи у «Поученні...» Володимира Мономаха, ще раз надає нам підтвердження, що індивідуальні твори києворуських мислителів не були суто релігійно-проповідницькими. Вони, на нашу думку, були перш за все філософсько-освітніми і пробуджували у праукраїнців народний дух та виробляли елементи ідеології національної ідентичності.

В цьому ми переконалися дослідивши працю київського князя Володимира Мономаха. Саме там гостро поставлена князем проблема навчання і виховання активних і цілеспрямованих індивідів. Адже такі люди були конче затребувані праукраїнським буттям в період Київської Русі. Також ця антропологічна тенденція, як дослідили українські філософи: В. Табачковський, М. Булатов та Т. Лютий, залишається актуальною для держави Україна і в XXI столітті [264].

На нашу думку, князь-мислитель запропонував своєму народу концепт філософсько-освітнього розвитку успішної людини-індивіда. Але в цьому концепті він відобразив філософсько-освітні ідеї: діяльної людини, старанної людини, сильної духом та увіруючої в свої сили людини. Саме такі ідеї поступово були включені нашими учителями-мислителями в навчально-освітню систему, а з роками стали народним надбанням ідеології української національної ідентичності.

Проте у своїх антропологічних і філософсько-освітніх пошуках Володимир Мономах, як ми довели в попередніх розділах і підрозділах даного дисертаційного дослідження, не був першим. Він, на нашу думку, продовжив та вивів на новий рівень філософсько-освітні ідеї, котрі схожі на ті, які раніше в глибоку давнину пропагувалися на нашій землі мислителями вихідцями з Північного Причорномор'я. Також подібними до князя ідеями були наповнені і деякі перші писемні джерела, котрі викликають суперечливі характеристики щодо їх реальної давності написання в середовищі науковців-істориків.

Зокрема, це напряду стосується такого суперечливого в науковому середовищі джерела як «Велесова книга». Її зміст, згідно з дослідженням

П. Кононенко: «Разом з літописами (Київським, Галицько-Волинським), поезією («Слово о полку Ігоревім»), творами Іларіона, К. Туровського, інших засвідчує: українська ідея впливає з праглибини тисячоліть. І породжена вона самим Буттям праукраїнства. Вона цілісна духом і змістом, хоча має різні форми вираження, що цілком природно: і людська сутність на різних етапах фізичного й духовного розвитку виражається по-різному»[203, с.15].

Дослідження українських науковців, надають нам теоретичний матеріал, як для філософсько-освітніх висновків, так і для розгляду ідейних джерел національних смислів в історичних репрезентаціях філософсько-освітньої думки в Україні. Відкинувши суперечки істориків щодо давності і автентичності даної «книги». Ми, слідуючи логіці тексту даного твору, можемо стверджувати. Що на території яку займає сучасна Україна, перші ідейні паростки філософсько-освітнього розвитку успішної людини-індивіда було відображено ще на дощечках «Велесової книги».

Ця книга, написана на дерев'яних дощечках, хоч і викликає багато суперечок в науковому середовищі, стосовно «давності» її написання. Але для нас важливий зміст «Велесової книги». Відповідно до змісту, то тут людина представлена як рівна з богами істота: «Ми Дажбожі онуки по розуму, а розум великий божий є єдиний з нами. Тому ми творимо й говоримо з богами воєдино» [167, с.18].

Тобто, як автор «Велесової книги», так і київський князь Володимир Мономах в своїх роздумах, акцентують увагу на тому факті, згідно з яким освічена, розумна людина єдина в своїх помислах і діях з Богом. В «Поученні...» подібно до «Велесової книги» центральною фігурою твору є людина, від якої залежить все. Але головною умовою, яка ставиться автором «Велесової книги», а потім логічно продовжується у «Поученні...» Володимира Мономаха. Є умова, вимога чи побажання людині, щоб її слова з ділами збігалися. Тоді людина буде здатна відчувати свою індивідуальність, велич, спроможність на конкретні справи та досягнення запланованих результатів своїх дій.

В даному ракурсі «Велесова книга» і «Поучення...» князя Володимира Мономаха, зачіпають як проблему необхідності розвитку навчання і освіти в

давньоукраїнському суспільстві, так і проблему духовної сили людини. Саме розвиток даної проблематики поступово стає ґрунтом для вироблення елементів ідеології української національної ідентичності.

Філософсько-освітня проекція як «Велесової книги» так і «Поучення...» Володимира Мономаха полягає в орієнтації людини на пізнання та вивчення світу, його стихій, рослин, тварин, а також вінця створіння людини. Не для того щоб домінувати над ними, а для того щоб у взаємодії, мирі і благодаті співіснувати з ними. Бо людина приходить на уже упорядковану за світовими законами землю. Тому людині потрібно вчитися, отримувати належні знання, та разом з іншими людьми змінювати світ на ще краще.

Підводячи підсумок даного підрозділу, слід наголосити, що українські філософи, педагоги, історики, високо оцінюють творчий внесок князів, книжників, учителів у процес формування підвалин української національної ідентичності. Науковці доводять, що язичницька культура та звичаї не зникли безслідно, а були вплетені в навчально-освітній процес, що проходив в Київській Русі під егідою християнської церкви. На нашу думку саме цей аспект і був специфічним стимулом в процесі вироблення елементів ідеології української національної ідентичності. В цьому і полягала специфіка релігійного та філософсько-освітнього розвитку давнього українського народу періоду Київської Русі. Фактично релігійно-філософська думка того періоду, являла собою певне поєднання, наслідування, заміну та доповнення, філософських термінів, понять, християнських символів свят та обрядів з язичницькою слов'янською міфологією.

Проте так склалися буттєві обставини, завдяки яким, а ще дякуючи творчій, філософсько-освітній, релігійній та проповідницькій роботі мислителів Київської Русі: Іларіона, Климента Смолятича, Феодосія Печерського, Якова Мниха, Никона Печерського, Нестора Літописця, Луки Жидяти, Кирила Туровського, Данила Заточника, Володимира Мономаха та інших. Ми отримали філософські паростки з яких згодом, поступово розросталась і розвивалась українська філософсько-освітня думка, яка стала живильним джерелом та евристичним потенціалом для національної ідентифікації.

Висновки до третього розділу

Підводячи підсумки третього розділу нашого дисертаційного дослідження, в якому було зроблено аналіз філософсько-освітньої думки в культурі Київської Русі. Необхідно акцентувати увагу на наступних висновках:

1. Мислителі: Митрополит Іларіон, Климент Смолятич, Феодосій Печерський, Яків Мних, Никон Печерський, Нестор Літописець, Лука Жидята, Кирило Туровський, Данило Заточник, Володимир Мономах та інші, котрі проживали на землях, що належать сучасній Україні, відігравали ключову роль у виробленні філософсько-освітніх елементів, які з плином років стали надбанням ідеології української національної ідентичності.

При цьому їх творча праця заключала в своїй суті онтологічну орієнтацію і попередньо була спрямована на філософсько-освітній розвиток людей. Через це, враховуючи запити буття, або онтологічні орієнтири, наші давні українські, як мислителі, так і князі-володарі, слідували буттєвим вимогам. Це яскраво відображено в міфологічних, літературних та релігійних джерелах тих історичних періодів життя нашого народу, а також підтверджено в дослідженнях українських науковців: В. Горського, П. Кононенка, В. Кременя, С. Мащенка В. Шевченка, та інших.

2. На початковому етапі розвитку киеворуська філософсько-освітня думка, як ключове джерело використовувала міфи, казки, билини, повір'я та інші носії усної народної творчості, які були популярні на той час і в них ми знаходимо певні національні символи і смисли. В своєму подальшому розвитку, коли буттєві процеси і вимоги привели до прийняття, поширення та розповсюдження в Київській Русі християнства та його філософії. Філософсько-освітня думка давніх українців насичується світоглядними ідеями «заморських учителів», які хоч і принесли філософію в Київську Русь, але головним чином їх філософія була перенасичена християнською тематикою. Таку філософсько-освітню ідеологію вони старалися привити і давнім праукраїнським учням, які ставши учителями-проповідниками повинні були сліпо слідувати їх догматичному вченню.

Проте «заморські учителі» не змогли повністю викоринити зі свідомості наших пращурів народні міфи, елементи язичницьких вірувань та інші ключові чинники давньої історії, релігії, культури з відповідним національним евристичним потенціалом. Тому в творах києворуських мислителів-книжників ми знаходимо логічне поєднання християнської філософії її окремих ідей та догм, а також архетипів, образів і символів, раніше наявних в міфах, казках, легендах, пов'язаних з язичницькою культурою нашого народу. Ці ідеї були пов'язані з нашим краєм, народним календарем, народним фольклором, народною поезією, народним мистецтвом і таким чином впливали на вироблення елементів національної ідентичності.

3. В творах філософів-книжників язичницька культурна символіка, подається ними читачам в специфічному переосмисленому вигляді. У своїх працях вони більше звертають увагу на активні дії індивіда його обізнаність, освіту, цілеспрямованість в досягненні бажаного результату, ніж на вплив природних стихійних явищ, долі, добрих чи злих сил на людину. Саме ці позитивні риси людини, завдяки навчально-освітній роботі учителів, поступово стають елементами української національної ідентичності. І в залежності від буттєвих умов, знаходять своє відображення в суспільному розвитку України.

На нашу думку, в цей філософсько-освітній процес, певний позитивний внесок зробили і «заморські учителі». Критикуючи язичницьких богів та прославляючи одного єдиного християнського Бога, вони, самі того не бажаючи, навчили давніх праукраїнських людей критичному мисленню. Завдяки цій науці, навчені давні праукраїнські мислителі почали піддавати філософському сумніву та аналізувати не лише ті язичницькі вчення які суперечили християнській доктрині. Але й все те, що робило людину меншовартісною, слабкою істотою, принижувало її розумові та фізичні сили. В процесі цього «філософського сумніву», наші мислителі почали доводити значущість давньої праукраїнської людини. Тому на основі їх ідей і почав накопичуватися евристичний потенціал національно-патріотичного виховання майбутніх українців.

4. Давня українська філософська думка, вустами і писемним творінням своїх книжників, ставала на позиції пропагування величі та сили людини-індивіда. А також закликала рівнятися на таких людей. І хоча такими активними людьми-індивідами в філософсько-освітніх та релігійно-філософських працях, як ми дослідили вище, виступали в основному князі та видатні діячі християнської церкви. Все одно це був специфічний «прорив» в давній українській філософській думці. Саме таким чином книжники відповідали на виклики буття, виражаючи свою філософсько-освітню орієнтацію. Наші мислителі позиціонували себе як люди котрі вірять в себе та інших людей і з оптимізмом рухаються вперед до нових відкриттів і перемог.

Тому у прекрасне майбутнє спрямовує нас і «Поучення...» Володимира Мономаха, але при умові дотримання певних вимог з навчання, освіти та виховання. Лише слідуючи по шляху окресленому Володимиром Мономахом, людині вдасться досягти гармонії з усім, що її оточує на землі. Бо земна краса, хоч попередньо і створена Богом та надана людині для існування, вона потребує від людини належного піклування, збереження та праці. Як во славу Бога-творця світу, так і во славу людини-працівника, яка наслідує всі заповіді і дії творця.

В своїй філософсько-освітній творчості давні праукраїнські філософи-книжники змогли специфічно поєднати язичницькі міфологічні сюжети з християнськими біблійними розповідями. У цьому хитрому сплетінні проявляється гострий розум та первинні задатки «української логіки», котру вдавалося проявляти нашим книжникам.

Українські науковці: І. Бех [28], П. Ситник [371], О. Рацул [350], аналізуючи у своїх працях розвиток вітчизняної філософсько-освітньої думки, зробили актуальні для нас висновки. Завдяки їх розвідкам, ми сьогодні в змозі стверджувати про існування специфічного філософствування в середовищі книжників. Адже саме завдяки праці книжників, зміг відбутися процес становлення і розвитку філософсько-освітньої думки в давнину на території сучасної України та було вироблено ключові елементи її національних смислів.

Висновки, зроблені українськими науковцями-філософами, стосовно становлення і розвитку філософської думки в Київській Русі, надають нам матеріал для твердження, що філософсько-освітня думка цього періоду розвивалася у відповідності з буттєвими запитами давнього українського суспільства та його провідників: князів, учителів, книжників, релігійних діячів. В культурі, побуті та духовному житті давніх українських людей, не зважаючи на розгалужену систему християнських навчальних закладів, ще знаходили свій суттєвий прояв язичницькі міфологічні елементи. Саме тому ними переповнено праці філософів-книжників, що підтверджує їх натурфілософську орієнтацію.

5. Натурфілософська орієнтація наших книжників надавала суттєвий поштовх до філософсько-освітнього розвитку в Київській Русі. Завдяки натурфілософським ідеям взятим з язичницьких міфів, учителі-книжники мали змогу спиратися на культурні цінності, які були притаманні нашому народу з давніх давен. Це свідчить нам про неперервність культурно-освітніх традицій в Україні.

Загалом така тенденція сприяла навчально-освітньому процесу, бо в давнину люди, знали, поважали і шанували культурні традиції своїх предків. А християнська філософія при цьому повинна була пристосовуватися до культурної специфіки життя давнього українського народу.

Тому завдяки розвитку філософсько-освітньої думки, почала виділятися, актуалізуватися та поширюватися ідеологія національної ідентичності в середовищі давнього праукраїнського народу. Вона поєднала в собі, як натурфілософські ідеї наших книжників. Так і деякі елементи з християнської філософії, від її вчення до символів. Все це створювалося давніми праукраїнськими учителями-книжниками і в підсумку привело до формування філософсько-освітнього світогляду народу України.

Загалом філософсько-освітня думка нашого народу періоду Київської Русі рухалася в напрямку культурологічного поєднання світоглядних орієнтирів язичницької міфології й християнської філософії. Котрі на той час виступали як ключові чинники навчально-освітнього процесу, завдяки якому і відбувалася пропаганда національного життєвого досвіду нашого народу.

РОЗДІЛ 4

ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЯ АДАПТАЦІЯ ІДЕЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ ТА РЕФОРМАЦІЇ ДО УКРАЇНСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ КОНТЕКСТІВ

4.1. Динаміка розвитку філософсько-освітньої думки в культурі Києва

Філософсько-освітня думка українського народу пройшла складний шлях розвитку та становлення. Для того щоб нам легше було орієнтуватися в буттєвих філософсько-освітніх запитах людей, котрі проживали на території сучасної України в XV-XVI ст. Тобто в той час коли в європейських країнах проходили кардинальні зміни в культурі, філософії, освіті, релігії, названі періодами Відродження та Реформації. Нам для усвідомлення політичних, релігійних, культурних та освітніх шляхів розвитку українського народу в ті віки, потрібно зробити невеликий екскурс в нашу трагічну історію періоду занепаду Київської Русі. Адже все, що було створено нашими мислителям в філософсько-освітньому плані, повинно було витримати «перевірку буремними віками».

Як відмічають науковці-філософи В. Горський та Б. Лобовик [107], специфічним центром як давньоруської культури так і філософської думки був Київ. Саме там наші мислителі творили своє вчення, ідеї, ідеологію та створювали школи, церкви, храми і монастирі, які були і залишаються перлинами давньої культури нашого народу. Тому в нашому дисертаційному дослідженні конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні, ми повинні проаналізувати хід цього процесу в давньому Києві.

Необхідно наголосити, що історія філософсько-освітньої думки давньої України-Руси X-XIV століть була нерозривно пов'язана з містом Києвом. А в його історії, за свідченням джерел, наявні як позитивні періоди стрімкого росту і піднесення філософсько-освітнього розвитку, так і негативні тенденції уповільнення та затухання навчально-освітнього процесу.

В давній історії періоду Київської Русі, дуже часто філософсько-освітній розвиток страждав як від внутрішніх князівських міжусобиць і чвар так і від глобальних військових дій та завойовницької політики інших держав. Згідно з фактологічними даними історико-культурних джерел, початок основних випробувань на долю нашого народу випадає ще 1169 року.

Саме тоді син московського правителя Юрія Довгорукого, суздальський князь Андрій Боголюбський здійснив нищівний військовий напад на Київ. Два дні його дружинники вбивали чоловіків і дітей, грабували будинки, монастирі, церкви. Всі ці військові братовбивчі дії нанесли непоправні втрати, як навчально-освітнім закладам, їх матеріально-технічній базі, так і учителям і учням. Після цього, київська влада та церковнослужителі, змогли відновити навчально-освітній процес лише через декілька років і то не в повному обсязі. Але дана тенденція націлювала учителів до національно-патріотичного виховання учнів.

Проте це було не перше і не останнє випробування в історії становлення і розвитку давньої філософсько-освітньої думки України. Не встиг київський люд налагодити повноцінне культурно-освітнє життя, як на його долю випало ще гірше випробування, навала у 1240 році татарського хана Батия.

Як писав І. Крип'якевич: «Після страшного татарського нападу Україна стала пустелею. Люди поховалися по лісах, степи поросли бур'яном та тирсою. Разом із руїною церков та монастирів утратилося багато рукописів, пропали раз і назавжди цінні літературні пам'ятки» [230, с.230].

Так було втрачено велику кількість першоджерел які засвідчували філософсько-освітній розвиток Київської Русі. Проте український люд зберіг в своїй культурній пам'яті головні чинники як життєтворчості так і національної ідентичності: мову, менталітет, звичаї, а також не втратив бажання отримувати знання і освіту. На нашу думку саме онтологічні філософсько-освітні ідеї спрямовували більшу частину людей своїм буттєвим орієнтиром вважати київське життя та його культуру. Бо саме з Києва в усі куточки, міста і села давньої України роз'їжджалися учителі, які несли знання, освіту, культуру, завдяки яким і

не згасало ідейне джерело української національної ідентичності та національно-патріотичного виховання.

В Києві вирувало духовне та навчально-освітнє життя, було найбільше монастирів, церков з бібліотеками і школами. Перебуваючи на перетині двох великих торгових шляхів «із варяг в греки» та «великого шовкового», Київ мав торгові поселення різних націй і народностей. Саме завдяки цьому ті київські князі і їх діти, хто мав бажання та волю, знали п'ять і більше іноземних мов.

В даному випадку доцільно відмітити, що і татаро-монголи коли захопили Київ, залишили за ним високий статус центрального міста. Це підтверджує і О. Толочко в своїх дослідженнях: «Татаро-монголи вважали Київ столицею Русі, підтримували його авторитет і сили, поки в кінці XIII ст. їм не довелося формувати новий політичний центр – Володимирське князівство» [411, с.15].

Люди на Русі завжди пов'язували централізацію свого буття з Києвом, дана тенденція «центру» наявна ще в усній народній творчості: билинах та сказаннях. Поступово в філософській думці X-XIII століть вона набуває величчя і значущості, а завдяки працям філософів-книжників ідея «Київ-центр Русі» закріплюється на довгі роки.

Роль центральних міст як буттєвих символів обґрунтував С. Кримський: «Буття історично поставало перед нашими предками як семіотична (знакова) реальність. Наочним виразом символів історії, держави та національних святинь вважались світові міста... Під таким кутом зору Київ виступає не просто як перехрещення торгових шляхів, комунікаційних та бойових маршрутів озброєних дружин, але насамперед як перетин історичних часів та культур» [226, с.64].

Культурно-освітні буттєві орієнтири націлювали книжників наповнювати ідею централізації філософськими аргументами. Тому один із перших київських книжників ігумен Даниїл, описуючи своє «Ходіння» в далекі землі Палестини, порівнює річку Йордан з річкою Снов, котра знаходилась на території Київської Русі в Чернігівській землі (дослідники вважають Даниїла настоятелем одного з чернігівських монастирів приблизно 1100-1110рр.). Протягом всієї мандрівки, яка розтягнулась на два роки, ігумен Даниїл возвеличує Київську Русь і себе як її

представника, котрий здійснює значущу місію. І він з дозволу правителя Балдіна, проводить почесне дійство. Ще до вечірньої служби Великої суботи, від усієї Київської Русі, вклоняється «гробу Господньому» ставлячи на нього лампаду «оть всея Русьскыя земли» [326, с.86].

З розвитком книжництва в Київській Русі мислителі, слідуючи буттєвим суспільним запитам, продукували ідеї централізації та захисту рідної землі. Адже Київ як центр Русі потребував захисту не лише в центрі, але й на кордоні, про це йдеться у визначній праці «Слово о полку Ігоровім». В ній оспівується велич і благородство воїнів котрі охороняють землю Руську і борються на всіх шляхах які ведуть до Києва. В цій боротьбі воїни віддають навіть своє життя щоб Київська Русь продовжувала своє існування. Тяжка доля дісталася князю Ігорю та його дружинникам, вони зазнали нищівної поразки. Тому за ними сумують і плачуть люди на всій території землі Руської. Тобто «Слово о полку Ігоровім» вже містило в собі окремі елементи національної ідентичності населення Київської Русі: відчуття роду, народу, національного духу, мужність у боротьбі за свій народ, любов до Батьківщини, готовність її боронити. Ці елементи в майбутньому ляжуть в основу української національної ідентичності.

В буттєвих орієнтирах Київської Русі, Київ був не лише адміністративним центром, а й релігійним. Адже саме на київських пагорбах брат апостола Петра, Андрій Первозванний за легендами залишив свій хрест і напроочив місту цьому бути центром християнської віри цих земель. Тому християнський сподвижник Антоній, який одним із перших почав вести чернече життя в печерах Києва, отримав належну шану і велич серед людей, не лише як засновник Києво-Печерського монастиря, а як «начальником Рускым мнихом» [1, с.124].

Так про нього писали автори «Києво-Печерського патерика», який для нас є специфічним релігійно-філософським джерелом. Його тексти проливають світло на релігійний і філософсько-освітній розвиток, як міста Києва так і всієї Русі.

Дану тенденцію широко відобразив у своїх історико-філософських дослідженнях В. Горський: «Традиційно центром Русі не лише в XI, а й у XII та XIII ст. вважався Київ. Втративши роль адміністративного центру всієї держави,

він лишається духовним центром країни, що символізує єдність землі руської... І навіть коли давня Русь, роздроблена на багато князівств, упала під ударами Батияєвих орд, автор «Слова про погибель Руської землі» відтворює картину Батьківщини, оглядаючи всю руську землю з її центра, з холмів Києва» [108, с.43].

Втрата Києвом своєї могутності привела до орієнтації людей на інші князівства: Володимирське, Московське, Новгородське, Галицько-Волинське. Ставши в 1239 році князем Київським Данило Галицький переносить свою столицю в Галицько-Волинські землі. Це «перенесення» стосувалося і релігійних, культурних та освітніх цінностей з Києва в Галицько-Волинські храми та палаци. Проте дії Данила Галицького, хоч і мали деякі позитивні результати, але відродити Київську державу йому не вдалося через велику кількість суспільно-політичних чинників.

Хоча культурна, релігійна та філософсько-освітня традиції започатковані в Києві, мали можливість росту і розвитку в західних областях українських земель. Фактичним доказом буттєвих філософсько-освітніх орієнтирів того часу став Галицько-Волинський літопис. В ньому літописець розповідає про історичні події в Україні від 1205 до 1292 років. Ця праця була високо оцінена українськими науковцями, літераторами, істориками: Б. Лепким, І. Франком [429], М. Грушевським [115].

В релігійному житті Данило Галицький планував провести злуку української церкви з римською, тобто прийняти унію з Римом. А західноєвропейські держави повинні були за це допомогти йому дати відсіч татаро-монголам. Проте ніякої помочі від західних правителів Данило Галицький не отримав, тому церковна злука не відбулася.

Чвари місцевих бояр у 1340 році приводять до загибелі Галицько-Волинського князівства, воно було пошматоване польськими, угорськими та литовськими феодалами. Хоча саме в цей історичний період, на думку багатьох українських істориків [315], культурологів [251], філософів [232] та педагогів [390], динаміка розвитку філософсько-освітньої думки в плані росту

евристичного потенціалу національно-патріотичного виховання набувала суттєвої значущості.

Як ми відзначали вище, процес формування української нації було розпочато ще в кінці XII століття. Адже саме тоді намітилися два потужні державотворчі центри, котрі ніби за викликом буття проростали на руїнах колись могутньої Київської Русі. Це були згадувані нами Галицько-Волинське та Володимиро-Суздальське князівства. В культурному та філософсько-освітньому планах ці князівства мали більше спільних ніж відмінних рис. Бо як в Галицько-Волинському так і у Володимиро-Суздальському князівствах домінували онтологічні філософські принципи слов'янських народів, а також функціонувала християнська церква.

Тут слід відмітити, що повністю продовжити київську християнську науку релігійні пастирі близькі до московських правителів не бажали, тому і розпочали свій релігійний шлях. Цей аспект підтверджують багато науковців. Зокрема, дослідник Г. Федотов писав: «Християнське віровчення яке проводилося в Києві, періоду Київської Русі, слід вважати взірцевим прикладом розповсюдження Христового вчення для всього християнського світу. Проте це вчення не було продовжено московськими проповідниками християнства. Їх християнське віровчення було зовсім іншим» [513, с.5].

При цьому ми, досліджуючи розвиток філософсько-освітньої думки в Україні та конструктивного потенціалу її національних смислів, повинні враховувати висновки українських науковців. Зокрема, О. Власенко зауважував: «Київська держава, її право, культура є витвором однієї народності – україно-руської. А Володимиро-московська – іншої, великоруської. Цю відмінність прагнула приховати теорія російського історика Погодіна. Згідно з нею Подніпров'я в в X-XII ст. було заселено великоросами, які потім у XIII-XIV ст. звідси емігрували на північний схід. А насправді київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський, потім литовсько-польський XIV-XVI ст. Володимиро-московська держава не була ні спадкоємницею, ані наступницею Київської, вона виросла на своєму корені. Відношення до неї Київської Русі

можна скоріше прирівняти, наприклад, до відношення Римської держави і її галльських провінцій, а не спадкоємства двох культурних і політичних періодів у житті Франції» [66, с.23].

Хоча специфіка впливу Володимиро-Суздальської князівської верхівки на інші неслов'янські народи та етноси, зокрема на угро-фінів надавала право називатися слов'янським колонізаторам «великоросами». Спочатку це стосувалося лише неслов'янських народів, але з плином віків подібне відношення разом з назвою було поширене і на братні слов'янські народи українців та білорусів. Їх стали називати «малоросами», аргументуючи своє «панування» і «домінування» тим, що в їх бутті не існувало «міцної» держави, а були лише крихіткі короткотривалі об'єднання, котрі державницькими називати не варто. Адже доленосне становлення власних держав в українців та білорусів йшло повільно, на відміну від московських правителів котрі централізували всі князівства у єдину російську державу.

Український народ довгі роки свого буття провів у боротьбі за свою незалежність з ханами, князями, феодалами, панами, які прагнули оволодіти нашими землями і диктувати свої умови. Землі роздробленої Київської Русі не маючи належного захисту, стають ласим шматком для збагачення сильних литовських князів. Тому литовський князь Гедимін у 1330 році захоплює пінські та древлянські землі. А його сини, спочатку Любомир, а потім Ольгерд, продовжуючи завойовницьку політику з 1340 по 1383 роки підкоряють Волинь, Чернігово-Сіверщину, Київщину, Поділля.

Проте культурно-освітній рівень литовських загарбників був нижчим за український. Тому литовці ставши удільними князями, володарювати на місцях, залишили вищі стани українського суспільства.

Як писав І. Крип'якевич: «Литовські князі «старини не рухали, новини не вводили». Приймали вони віру українців, їхню канцелярську мову, письмо, судили по місцевих звичаях, і склалося так, що Литва запанувала над Україною політично, а Україна над Литвою культурно. Українська мова стала мовою княжого двору, уряду та мовою освічених людей. З тієї доби литовсько-

української спільноти збереглися такі пам'ятки, як Судебник Казимира, Литовський Статут і литовсько-руські літописи. Крім багатьох списків литовсько-руських літописів, помітний іще Короткий київський літопис, у якому витяг із староукраїнських літописів продовжується новими записками» [230, с.234].

Висновки зроблені науковцями, на основі історичних фактів і джерел, реально демонструють нам достатній як культурний так і філософсько-освітній рівень давнього українського народу, котрий в деяких напрямках був дещо вищим від тих народів які силою зброї намагалися його підкорити. Саме через це загарбниками було визнано, що правові відносини повинні спиратися на староруське право, а руська (українська) мова залишається адміністративно-управлінською, судовою і дипломатичною. Загалом домінування української мови, культури, права та релігійного православного віросповідання на землях котрі захопили великий литовський князь та його намісники в XIV-XV ст., виглядало лише як «повага» володарів до підданих. Про визнання самостійної держави Україна не могло бути й мови.

Для Києва, роки панування Великого князівства Литовського, згідно історико-культурологічних досліджень, не принесли тяжких втрат в культурно-освітньому і літературно-філософському розвитку.

Зокрема на даному аспекті зосереджувала увагу і українська дослідниця історії філософії А. Бичко. Вона писала: «На відміну від російського народу, ізольованого більш як 200-річним татаро-монгольським пануванням від слов'янської метрополії, українці й білоруси навіть у межах Литовської держави залишалися автохтонами на колишньому киеворуському етнокультурному терені. Будучи носіями високорозвиненої культури й становлячи значну більшість населення Великого князівства Литовського, вони не тільки не зазнали помітного асиміляційного впливу литовців, а й самі справляли істотний вплив на Литву. Згадаємо хоча б той загальновідомий факт, що давньоукраїнська або давньоруська (істотної відмінності тоді між ними не було) мова фактично правила у Великому князівстві Литовському за державну. Навіть Литовський статут (кодекс законів Литовської держави) було написано саме цією мовою» [31, с.325].

Як видно з наявних історичних джерел та досліджень науковців, литовці «панували» на давніх українських землях суттєво не порушуючи буттєвий уклад нашого населення. Але на наше переконання будь-яке «домінування» інших народів сприяє не лише супротиву, а й національно-патріотичному вихованню.

В 1440 році, під час правління князів Олельковичів, поступово почало оживати та розвиватися Київське князівство. На території міста Києва розширюється торгівля, знову з'являються поселення купців з Заходу і Сходу. Релігійне життя поживляється в Києво-Печерському монастирі, відбудовують зруйнований Успенський собор. Особливо слід відмітити відродження традицій написання релігійно-філософських праць ченцями Києво-Печерського монастиря, котрі отримали змогу знову творити свої нетлінні твори. У 1443 році ченцями було написано «Листвицю», у 1460 та 1462 роках здійснено дві редакції уже згаданого нами вище «Києво-Печерського Патерика», у 1474 році написано «Златоструй».

Дані праці були реакцією київських книжників на буттєві процеси котрі проходили на території Київської Русі і не тільки. Тому саме буття ставило перед давніми українськими мислителями проблеми, які вони намагалися розглянути, обґрунтувати і знайти можливі шляхи вирішення в своїх творах. Наявні філософсько-освітні проблеми: власної держави, церкви, національної школи, мали бажання презентувати в своїх працях, хоча і в теософському напрямку, наші славетні мудреці, релігійні діячі, широко-освічені люди. Глибше зрозуміти роль теософії в ракурсі філософського і соціокультурного осмислення нам допомогла філософська праця української дослідниці Ю. Шабанової [479].

Завдяки дослідженню українських науковців, ми можемо констатувати, що твори наших мудреців та релігійних діячів, містили в собі і деякі елементи національної ідентичності. Зокрема в своїх працях християнські мислителі допомагали напряму викорінювати людські вади: п'янство, гультяйство, скупість, чванство, зажерливість, підступність, байдужість, марнотратність, слабкодухість. Ці вади ідеологія української національної ідентичності використовує як антагонізми, котрі українці повинні викорінювати з свого життя. Крім цього

багато ідей, пов'язаних з національною ідентичністю, наші мислителі приховували за алегорією релігійного віровчення, бо напряду говорити в своїх проповідях і творах на дану тематику діячі християнської церкви не мали морального права.

З історичних джерел нам відомо, що в 1453 році проходив занепад і поступовий крах Візантійської імперії. Ми раніше аналізували специфіку релігійної, культурної та філософсько-освітньої залежності Київської Русі від Візантійської імперії. Можливо у зв'язку з цим київські книжники при допомозі своїх релігійно-філософських творів, прагнули акцентувати увагу на русі нашого народу вверх по сходам чи «лестивці», не лише в релігійному плані, а й в культурно-освітньому. Адже увага київських книжників, на нашу думку, була спрямована на відображення величі міста Києва та його ключової ролі в релігійному житті Русі. Для цього і потрібна алегорична ідея «листвиці», руху наверх, або зростання і розвитку києворуської церкви, нашого народу та початків ідеології української національної ідентичності XIV ст.

Саме з цього століття радянська імперська наука офіційно дозволяла дослідникам говорити про початок розвитку українського народу, а отже, на наше переконання, і про існування української національної ідентичності. Тут доречно писав С. Плачинда: «Імперська цензура (в 1982 р.) не дозволяла вживати слово «давньоукраїнське». Шовіністична офіційна доктрина дозволяла робити відлік українській національній культурі з XIV століття»[328, с.6].

Проте будь-який народний рух вперед, можливий за умови незалежності і волі цього народу. В Україні на той час, склалася зовсім інша буттєва ситуація, наш народ все більше потрапляв під володарювання та пануванням інших, сильніших у військовому плані держав, зокрема Литви та Польщі.

Аналогічна ситуація, але пов'язана з домінуючим впливом Московської держави, склалася і на землях Новгороду Великого. Його землі раніше відносилися до Київської Русі, проте через свою територіальну віддаленість від Києва та північне розташування їх не змогли загарбати татаро-монгольські орди. Таким чином лише на Новгородських землях продовжували зберігати і розвивати

культурні та філософсько-освітні традиції Київської Русі, ще на довгі роки після її розпаду, ослаблення Києва та поневолення киево-руського народу.

Можливо цей культурно-освітній процес в Новгородській республіці і надалі продовжив би своє зростання розвиваючи київські традиції. Але Московський цар Іван Грозний у 1478 році вирішив вогнем і мечем підкорити та знищити волелюбний новгородський люд, котрий зберігав та захищав свої ще киево-руські права і свободи. Саме за це російські війська Московської держави зруйнували Новгород, стративши майже всіх його жителів, а переважну більшість будинків спалили. На згарища колись великого Новгорода було насильно переселено людей із інших міст і селищ Росії. Так було виконано наказ царя по підкоренню волелюбних східних слов'ян, та викоріненню всього киево-руського як такого, що заважало становленню Московського самодержавства.

В релігійно-церковному житті міста Києва та всього українського населення відбувалися аналогічні процеси утисків сильніших держав. Як відмічає Є. Харьковченко: «У помонгольську добу канонічна територія Київської митрополії розділилася між Литвою, Польщею та Московським князівством, які наполягали на власному варіанті розв'язання питання щодо місця перебування митрополитів і сфери повноважень Київської митрополії... Українське православ'я в силу власних національних особливостей стає прапором боротьби проти різних форм гноблення й утисків» [438, с.255].

У зв'язку з цим серед українських священиків починає проявлятися «внутрішній супротив» і вони стають носіями не лише християнського віровчення, а в деякій мірі і ідеологічних елементів пов'язаних з українською національною ідентичністю. Хоча ці ідеологічні елементи в їх творах і проповідях не були яскраво виражені, а мали дуже завуальований зміст, який сьогодні нам, як дослідникам, важко відобразити. Проте сучасні українські науковці надають необхідний матеріал для осмислення ролі Київської митрополії в житті українського народу та його боротьбі за свою незалежність.

Зокрема, видатний український філософ А. Колодний, аналізуючи роль християнської церкви в житті українського народу та її ідейний зв'язок з

національно-мовною ідеологією писав: «Українське християнство було слухняним знаряддям у руках світських властей – своїх і чужих. Водночас воно виступало і засобом національного поневолення українців, і засобом їх боротьби проти соціального і національного гноблення. Проте історія була милосердною до українців. У періоди, коли переживали суспільну кризу такі показники національної самобутності, як соціальна злагода, політична окремішність, культура, коли українська нація втрачала свої матеріальні ознаки, зокрема державність, і перетворювалася лише в чисто ідейний фактор, провідне місце в етнорозвитку й етноінтеграції за цих умов посідали такі чинники етноутворення, як мова і релігія»[198, с.37].

Беручи до уваги висновки, зроблені науковцями-філософами, ми повинні наголосити, що під час історичних катаклізмів, навчально-освітні заклади Києва, які перебували під патронатом православної церкви потрапляли в ситуацію, де учителі-священики обирали один із шляхів свого філософсько-освітнього розвитку і майбутнього релігійного життя.

Або вони визнають повну залежність від інших сильніших держав-поневолювачів і в державній, релігійній, культурній та освітній сферах, слідують їх вказівкам та вимогам. Або вони згуртовуються навколо своєї Київської митрополії та зважаючи на буттєві філософсько-освітні запити українського народу, стають пропагандистами ідей національно-патріотичного виховання. Тому релігійні навчальні заклади Києва та їх учителі-священики в більшості випадків обирали саме шлях поширення ідеології української національної ідентичності, хоч і в завуальованому релігійним вченням вигляді.

Цьому вибору сприяла вся попередня історія розвитку християнства в Україні. Як відзначає А. Колодний: «В Україні було вироблене власне розуміння православ'я. Протягом кількох століть православна церква тут розвивалася як церква українського етносу зі своїми національними рисами внутрішнього життя і зовнішнього виявлення, а саме: своїми традиціями, розумінням цілого ряду канонів, системою свят, обрядів, проповідей, молитов тощо»[165, с.19].

Через це українські учителі-священики вже мали необхідну навчально-освітню базу та евристичний потенціал для національно-патріотичного виховання. Крім цього релігійна філософія української православної церкви, за твердженням наших науковців, містила в собі елементи демократизму, народності, побутовості, життєрадісності, відкритості та софійності, як відзначав А. Колодний [197].

Всі вище названі елементи філософствування мислителів української православної церкви, являлися не лише показником розвитку філософсько-освітньої думки в Україні, але й підтверджували її національну ідентичність онтологічними орієнтирами. На софійному характері богослов'я і філософствування в київському християнстві наголошує і І. Бичко: «Софійний підхід київських християнських проповідників, асоціювався з постійним потягом до мудрості через вчення про Софію як «Премудрість Божу», сприяв формуванню в ньому таких засад бачення світу, що виникли під впливом античної філософської традиції і Кирило-мефодіївської спадщини та давали змогу обґрунтувати «плюралізм», «поліфонію», творчий розмаї думки, а не її єдність та одноставність»[34].

Отже, підводячи підсумок даного підрозділу нашого дисертаційного дослідження, в якому ми проаналізували динаміку розвитку філософсько-освітньої думки в культурі Києва. Доцільно наголосити, що Київ був саме тим центром який репрезентував певний «державний» стиль життя українських людей, їх побут, релігію, менталітет, освіту, мову та наглядно демонстрував давність і неперервність культурних та освітніх традицій в Україні. Які були нерозривно пов'язані з князівським минулим, їх творчим внеском в розвиток всього прогресивного в словянському світі та з започаткуванням національно-патріотичних традицій.

Київські мислителі в своїх релігійних та філософсько-освітніх працях, як нам вдалося дослідити, слідували буттєвим запитам суспільства. Тому в їх творах ми знаходимо окремі роздуми, які вказують на приховану пропаганду учителями-священиками ідеології національної ідентичності саме українського етносу. Для цього вони використовували метод релігійної «вуалізації», за яким під вуаллю

християнського віровчення проглядається пропаганда національних рис українського народу. Його волелюбності, непокірності, стійкості, демократизму, народності, побутовості, життєрадісності, відкритості, софійності та інших чинників, які відігравали ключову роль в житті українського суспільства.

Через це в своїх релігійно-філософських працях київські мислителі-книжники дуже часто звертаються до традицій українського народу, котрі сягають своїм корінням ще часів глибокої давнини. Адже вітчизняні і зарубіжні науковці завжди наголошували на тому, що ідеологія національної ідентичності, в першу чергу спирається на давні міфи і повір'я. З цим напрямом було пов'язане і християнське віровчення київських учителів-священиків. Тому ми констатували специфіку подання учителями-священнослужителями української православної церкви проповідей, виконання обрядів та відображення ними певних національних традицій в релігійних святах.

Учителям-священнослужителям вдалося гармонійно поєднати християнське віровчення з давніми традиціями та звичаями українського народу. Ця тенденція особливо проявилася в буремні роки, коли український народ переживав суспільну кризу і йому вкрай потрібні були, як ідеологія національної ідентичності так і національно-патріотичне виховання. Для того, щоб український народ не втратив свого національного коріння, творчо працювали і християнські проповідники. Завдяки їх самовідданій роботі в навчально-освітніх закладах Києва під патронатом християнської церкви проходила «завуальована» пропаганда ідей української національної ідентичності.

Можливо, завдяки саме цій прихованій релігійній пропаганді і вдалося зберегти українську культуру, церкву, менталітет, мову та розвивати українську національну ідентичність. Поза як людина повинна мати своє національне коріння, або ті культурні надбання, які дають можливість ідентифікувати себе з українською нацією. На цей фундамент в майбутньому і буде спиратися державницька та навчально-освітня ідеологія держави Україна. А українська мова і православна релігія будуть відігравати провідну роль в етнорозвитку та етноінтеграції українського народу.

4.2. Українсько-польсько-литовська комунікація: між універсалізмом і регіоналізмом

Вище ми відзначали, що експансія Литви і Польщі на територію України в XIV ст. не завдали суттєвого приниження українському народу. На цей факт вказують як архівні документи того часу, так і наукові розвідки українських дослідників.

Зокрема український науковець Т. Бондарук відмічала: «Держава, яка склалася наприкінці XIV ст. і називалася Великим князівством Литовським, насправді була Великим князівством західноруським або Литовсько-руською державою, як його (князівство) називали частіше. Отже, нова могутня європейська держава – Литовсько-руська, в якій на рівних правах з'єдналися і дістали умови для подальшого розвитку дві різні народності, культури, релігії та взагалі цивілізації, - один з небагатьох в історії прикладів, коли «переможена» нація стала домінувати не тільки в культурному, а й у державно-правовому житті»[48, с.75].

Але таке взаємовідношення між народами проіснувало недовго, негативна буттєва ситуація склалася у кінці XV століття саме для українців. Попередні ознаки «поваги» у ставленні до нашого народу з боку литовських володарів, поступово почали втрачати свою актуальність. Це було пов'язано з подальшим зближенням литовських князів з польськими та прийняття ними католицької віри. Домінування поляків можна розглядати в двох аспектах. Перший, негативний аспект, мав форму наступу на українську мову, школу, релігію. Скасовувалися давні українські права, українські пани продавалися полякам, змінювали православну на католицьку віру. В побуті заможних українських панів починає домінувати польська культура, мова, віра, а до рідної української як «селянської мови» відмічалось негативне ставлення.

Проте носії і хранителі основ національної ідентичності українські селяни і незаможні міщани не забували своєї мови, культури, православної віри. Вони продовжували навчати своїх дітей рідній мові залучаючи до цього процесу мандрівних православних українських дяків. Наш народ та його провідники

православні священники, зрозуміли, що необхідно об'єднуватися в культурно-освітні осередки-братства під егідою церкви. Саме при допомозі братств відкривали церковно-приходські школи в яких отримували знання багато українських дітей. Це давало можливість дітям із простих небагатих родин отримати пристойну освіту на своїй рідній мові без мандрівок в інші країни за межі української землі, а учителям накопичувати евристичний потенціал як важливий ресурс національно-патріотичного виховання.

При цьому, якщо учень показав достатньо високі результати в навчанні і мав хист до науково-освітньої роботи. Він завдяки своєму великому бажанню та необхідним рекомендаціям вчителів, міг шукати можливості свого науково-освітнього росту і за межами України.

Про це слушно пише В. Микитась: «Українська молодь через брак своїх середніх і вищих навчальних закладів змушена була здобувати освіту за межами батьківщини – в університетах Італії, Франції, Німеччини, Голландії, Чехії, Польщі та деяких інших країн. Як правило, за освітою ходила молодь із малозабезпечених городян, хоч посиляли за кордон своїх дітей і магнати та імуща шляхта. Однак серед останніх творчо мислячих людей було обмаль і пріоритет належав молоді демократичних низів, яка досягла наукових ступенів – бакалаврів, магістрів і докторів різних наук та примножувала славу своїй вітчизні» [284, с.33].

Можливо, через навчально-освітній фактор, який надав можливість українським юнакам продовжити своє навчання в кращих університетах Європи, в домінуванні польської шляхти на українських землях ми можемо вбачати і дещо інший в деякій мірі позитивний аспект. Його користь полягала у тому, що через зв'язок релігійних католицьких навчально-освітніх закладів та університетів Польщі з європейськими. Українська молодь отримала можливість навчатися в західноєвропейських навчальних закладах вищого типу, а разом з цим і прилучатися до культури, світогляду та державотворчої практики різних країн.

При цьому слід наголосити, що викладачі більшості європейських університетів в XV столітті вже почали поступово відходити від середньовічної філософії з елементами релігійного догматизму. В університетах все більше

поширювали античну класичну філософію, а на її основі вибудовували передові ідеї філософії доби Відродження, спираючись головним чином на концепції гуманізму. Саме до такого стилю навчання і пропаганди гуманістичних філософських ідей мали змогу долучитися студенти котрі прибували в західноєвропейські університети з території яка належить до сучасних українських земель.

Через це, філософсько-освітні ідеї Ренесансу поширювалися на українських землях, не лише шляхом вивчення античної філософії, культури, літератури, грецької і латинської мов. Вони були відображені в організації науково-практичної роботи українських студентів в європейських університетах. Адже переважна більшість студентів вихідців з України, прагнули вдосконалювати свої знання, навички та уміння. Вони чітко орієнтувалися в науково-освітній сфері та були націлені на індивідуальні наукові відкриття. Можливо саме у зв'язку з цим, кожен студент, виходець з української землі, обирав собі псевдонім подібний за назвою до свого краю, міста чи села, або до назви свого народу: «Роксолан», «Русин», «Рутенець» та інші. Ця тенденція, на нашу думку, підтверджує прагнення студентів вихідців з України, акцентувати увагу саме на питанні національної ідентичності.

Величезний спектр знань, котрим оволодівали українські студенти в західноєвропейських університетах, допомагав їм здобути визнання честь і славу як за кордоном так і у себе на Батьківщині. Ці знання приносили користь як людині, котра ними досконало оволоділа, так і тій державі та народу на благо якого працював науковець-дослідник з університету. Адже сама назва університет, в перекладі з латинської «universitas» - означає сукупність. Тобто надання можливості людині, як отримувати знання так і ділитися своїми знаннями, вміннями та відкриттями з іншими, при цьому рухаючись за науковою ієрархією від студента до бакалавра, магістра, доктора.

Згідно з дослідженням В. Микитася: «На рубежі XII-XIV століть у Західній Європі поступово з'являються універсальні шкільні заклади на кшталт вищої школи... Так, в Італії 1119 р. виник Болонський університет; за ним Неапольський

(1224), Римський (1303). В Англії 1561 – Оксфордський (XII ст.), Кембрідзький (1202); у Франції – Монпельє (1180), Паризький (Сорбона, 1257); в Іспанії – Сієнський (1240). Згодом виникли Краківський (Ягелонський), Віденський, Гейдельберзький, Лейпцизький, Кенігсберзький та інші, які були відомі і в Україні з XV-XVI ст.» [284, с.15].

Філософсько-освітні процеси, які проходили в країнах Західної Європи, завдяки студентам вихідцям з українських земель, отримували логічне продовження в Україні. При цьому в філософсько-освітній думці, яку продукували наші мислителі, проглядалася чітка ідейна орієнтація саме на українську націю. Завдяки старанню освічених українців, всі прогресивні філософсько-освітні ідеї, творчо переосмислювалися та поступово відображалися і знаходили своє логічне продовження на території України. Проте в XIII-XIV століттях Українські землі та наш народ перебували «в ярмі» різних завойовників і про створення та розвиток власних університетів не могло бути й мови. Лише в кінці XIV століття молоді українці, переважно із західної частини нашої сучасної держави, змогли дістатися до західноєвропейських навчальних закладів і продовжити там свою освіту.

Як пише М. Левківський: «Навчання в середньовічному університеті велося латинською мовою. Всі викладачі гуртувалися в особливі організації, так звані факультети (від лат. «*facultas*» - здібності). Пізніше під словом «факультет» почали розуміти те відділення університету, на якому викладалась та чи інша галузь знань... Середньовічні університети були автономними установами, які мали органи самоврядування. Ректор університету обирався на загальних зборах і, теоретично, ним міг стати навіть студент. Завдяки своєму статусові, університети відігравали значну роль у розвитку культури, руйнуванні феодальної обмеженості» [242, с.24].

Після навчання в університетах західноєвропейських міст та отримання належних знань і диплома, переважна більшість українців поверталися до себе на Батьківщину, щоб працювати на благо нашого народу. Саме завдяки їх невтомній праці в українських містах і селищах почали відкриватися навчально-освітні

заклади як середнього так і вищого типу. Також, як ми вже зазначали вище, серед вихідців з України було багато тих студентів, які відзначилися завдяки своїм знанням в країнах Західної Європи. Там вони зробили блискучу кар'єру, ставши провідними мислителями, науковцями і керівниками навчальних закладів. Наполегливою працею вони прославили як себе так і свій український народ, вихідцями з якого вони були.

Історію їх наукового становлення та творчого розвитку, дослідив і описав український мислитель В. Микитась: «Передові ідеї Відродження, гуманізму, частково Реформації і контрреформації доходили в Україну через Чехію, Словаччину і Польщу. Впродовж XIV-XVIII століть за кордоном навчалось близько п'яти тисяч осіб з України, Білорусії й частково з Росії (у XVIII ст.), десь по тисячі осіб на кожне століття, що не так уже й мало на ті часи. У далекі мандри за наукою ходила спочатку західноукраїнська молодь, а потім і з Наддніпрянської України... З Болонським університетом XV ст. пов'язана діяльність вченого Юрія Дрогобича. В Падуанському університеті у XVII ст. навчалось сотні юнаків з різних куточків України, Білорусії та Литви. Там навчалися поляк Миколай Коперник, білорус Франциск Скорина, українці Станіслав Оріховський, Василь Русянович, Григорій Керницький, Яків Садовський, Павло Боїм, який 1613 – 1614 рр. був навіть проректором цього університету, І. Курцевич-Булига – товариш і сподвижник гетьмана П. Коношевича-Сагайдачного, С. Морозенко – згодом полковник і сподвижник Богдана Хмельницького та інші» [284, с.34].

Давні українські мислителі, отримавши належну освіту в західноєвропейських університетах, прагнули щоб ця освіта була доступна для всіх інших українців. Тому в своїх творах та листах-зверненнях до володарів, вони використовуючи різні логічні прийоми, обґрунтовують необхідність створення і розвитку навчально-освітніх закладів на території України. Їх твори, на нашу думку, містили в собі не лише філософсько-освітні ідеї. В них відображено прагнення мислителів мати в Україні міцну і незалежну державу, свою церкву, свої національні школи і вищі навчальні заклади.

Тобто в творах переважної більшості українських мислителів, котрі отримали вищу освіту за кордоном, в різній мірі наявна ідеологія національної ідентичності. Хоча ця ідеологія теж подається як «завуальована», а тому українські мислителі вдавалися до «хитрощів» і «підлабузництва» до чужоземних володарів, для того щоб захистити себе від «покарання» і залишитися живим. Багато мислителів розуміли, що лише вчинивши так, в майбутньому вони зможуть принести користь для українського народу. Зважаючи на це, мислителі повинні були приховувати свої бажання і проявляти «підлабузництво», поза як Україна була «ласим шматком» та ареною боротьби для московських і польських панів. Про це нам засвідчують історичні події військового плану, які проходили на території України.

Яскравим прикладом такої філософсько-освітньої творчості є праця Станіслава Оріховського-Роксолана «Напучення королеві польському Сигізмунду-Августу...». Сам С. Оріховський-Роксолан, керуючись буттєвими запитами тогочасного українського суспільства, просить короля посприяти організації якомога більшого числа навчальних закладів в яких людей навчатимуть мудрості.

В своєму творі він, виявляючи «хитрість» пише: «Школи і гімназії, оселі мудрості самої у державі; де їх нема – засновуй, де занепали – відновлюй. Хай навчається там підростаюча молодь твоєї держави гуманності й мудрості... Ознакою мудрого є те, що він може навчати. І ти навчиш своїх громадян, якщо дбатимеш про школи і вчителів» [314, с.134].

І хоча в цьому творі С. Оріховський-Роксолан возвеличує польського короля Сигізмунда-Августа, проте на нашу думку, це був його оманливий логічний хід, завдяки якому українські юнаки мали б змогу отримувати належні знання і освіту у себе на Батьківщині. А в майбутньому, освічені і забезпечені люди завжди бажають волі і незалежного життя в своїй державі. Тому ці освічені українські мислителі і будуть проводити національно-патріотичне виховання молоді та поширювати ідеологію національної ідентичності, бо вони щиро бажатимуть

добробуту і процвітання українському народу. А за для цього вони прикладуть всі сили, щоб зробити Україну кращою державою.

Адже сам С. Оріховський-Роксолан завжди любив свою Батьківщину Україну-Русь і часто нагадував своїм колегам про своє українське походження. Зокрема у своєму листі до Павла Рамузія він писав: «Русь раніше не дуже відрізнялася родом і звичаями від скіфів, з якими межує. Проте, спілкуючись з греками, прийняла від них символіку й віру, покинула свою скіфську неосвіченість і дикість і тепер, лагідна, спокійна і врожайна, виявляє великий потяг до літератури латинської і грецької. Завдяки цьому вона визнає видатними серед своїх сусідів-скіфів лише Токсаріса і давнього Анахарсіса. Заохочена їхнім прикладом, щорічно висилає до вас в Італію, до Падуї, багатьох юнаків, які прагнуть зажити доброї слави. Серед них є у вас мої земляки і родичі: Станіслав Ваповський і Станіслав Дрогойовський – юнаки шляхетного роду, які подають великі надії. Дуже хочу, щоб ти познайомився з ними. Тоді ти зможеш зробити висновок про звичаї і здібності всього нашого народу. Нині у Падуї їх вважають поляками, бо Русь є провінцією Польщі» [313, с.153].

Як бачимо на прикладі цього листа, С. Оріховський-Роксолан при будь-якій нагоді завжди виділяв своїх українських земляків. Хоча тоді назви «Україна» і «українець» використовували не дуже часто, а частіше застосовували «Русь» і «роксолан» як ми і прослідковуємо у творах С. Оріховського.

Слід наголосити, що видатний мислитель С. Оріховський-Роксолан (1513 – 1566? рр.) мріяв про навчально-освітній розвиток України-Руси та давав філософсько-освітні поради польським володарям ще до Люблінської унії (1569 р.). Саме після прийняття Люблінської унії, почався специфічний тиск, як на православну церкву так і на православну освіту. Дана тенденція поступово все більше схиляла наших молодих студентів до прийняття католицької віри та специфічному «ополяченню». Тобто засвоєнню релігійних та культурно-освітніх цінностей, котрі були пов'язані з польським панством, на що вказує і В. Литвинов [248].

Зокрема в Польщі своїм релігійним радикалізмом виділявся католицький орден монахів-єзуїтів. Після Люблінської унії (1569 р.), для єзуїтів ідейними ворогами стали діячі православної церкви та загалом всі хто сповідував цю віру.

Єзуїти добре розуміли, що «опікуючи» молодих людей своєю освітою, ідеологією, релігією та культурою, вони вкорінюють свій бажаний «стиль життя» в свідомість молодих людей вихідців з України-Руси. Тому у місті Вільно вони відкрили свою колегію, яка готувала українських студентів до майбутньої релігійної та навчально-освітньої роботи. Але мрія єзуїтів по вихованню своїх радикально налаштованих до православної віри прихильників у багатьох випадках зазнала фіаско. Тобто багато українських студентів після закінчення єзуїтської колегії в місті Вільно, прибувши в українські міста Київ, Чернігів, Полтаву, знову приймали православну віру та ставали її пропагандистами, агітаторами і вчителями в навчальних закладах котрі працювали під егідою православної церкви. Цим вони збагачували евристичний потенціал національної ідентичності.

Буття українського народу налаштовувало його мислителів, провідників та вчителів, відстоювати своє природне право на вільний розвиток, на свободу і незалежність, на вибір віри своїх предків, пропаганду ідеології національної ідентичності та свій індивідуальний український навчально-освітній шлях. Цей шлях був доволі тернистий, але як нам вдалося дослідити, саме граничні буттєві катаклізми націлювали, як наших мислителів так і український народ, до пошуків виходу з негативних життєвих ситуацій.

Позитивну роль в цьому пошуку відігравали пастирі української православної церкви, які стали впроваджувати демократичні принципи в церковне життя, підтримували дух національної самосвідомості в прихожан та робили все для того, щоб мати самостійну церкву в Україні. На цій проблемі зробив наголос і Д. Дорошенко [132, с.25]. Науковець констатував факт зближення українського православ'я з реальним життям людей, його світський характер де дух переважає над формою, а внутрішній зміст над обрядовістю.

На нашу думку, великий обсяг цієї роботи було зроблено саме учителями-священнослужителями, які в навчальних класах, студентських аудиторіях та

індивідуальних проповідях серед населення, пропагували ідеї гуманізму, демократії, української національної самосвідомості. В цьому полягала специфіка їх національно-патріотичного виховання. Вони розтлумачували широкому загалу українських людей, що проблеми які випали на їх долю минуці, а народна віра, культура та традиції вічні.

І враховуючи це, думаючи люди розуміли, що домінуючий вплив на український народ, церковне та державне життя, московського, литовського і польського панства, теж не вічний. Тому українці повинні були покладатися тільки на власні сили, свій народ, свою церкву, свою мову, свою культуру та свою державу.

Духовну підтримку і допомогу на даному шляху наші люди могли отримати лише від українських проповідників і учителів. А вони свої ідеї брали з славного історичного минулого нашої України. Починаючи з давніх міфів і їх символіки, як доводить в своїй статті українська дослідниця О. Колесник [194]. А також з казок, язичницьких вірувань та християнського віровчення. При цьому весь масив цієї інформації розповсюджувався переважно через навчально-освітні заклади.

Проте, як ми вже відмічали в нашому дослідженні, перші навчальні заклади в Україні було організовано на базі монастирів і церков. Переважна більшість настоятелів і пастирів українських православних монастирів і церков займали проукраїнську позицію. Тобто відстоювали значущість Київської митрополії та її рівноправні стосунки з іншими християнськими церквами. Така позиція українських пастирів певним чином впливала і на ідеологію національної ідентичності, елементи якої розповсюджували українські учителі-священнослужителі під покровом християнського віровчення. Українській пастві, необхідно було мати свій клір, а у зв'язку з цим і свою державу. Через це їх думки, проповіді і дії містили в собі ідеї пов'язані з національною ідентичністю.

Стимулом який надихав їх на такі кроки, була релігійна політика яку проводили можновладці Польщі, Литви та Московії по відношенню до Української помісної церкви Київського патріархату, на цьому наголошує в своїй роботі і В. Кожевніков [190, с.20].

Крім цього, українські пастирі в кінці XV ст. вже відійшли від духовної та ідейної «опіки» візантійських первосвящеників і мали хист і бажання до самостійного релігійного філософствування. Можливо, цей факт теж відігравав позитивну роль в релігійному філософствуванні наших мислителів. Як відмічає Є. Харьковченко: «Звільнення від візантійського взірця православної ортодоксії та консерватизму простежується не лише на рівні побутової релігійності, з притаманними їй рисами народності, демократизму, євангелізму, а й на горішньому рівні догматично-богословських творів»[438, с.260].

Підводячи підсумок даного підрозділу нашого дисертаційного дослідження. Слід відмітити, що експансія на українські землі Литви і Польщі залишила специфічний слід як в державному та релігійному житті, так і в філософсько-освітній думці нашого народу. Бажання литовських і польських панів домінувати над українцями, привело до відповідної реакції супротиву, як в релігійній так і в філософсько-освітній сферах.

Український народ, завдяки своїм мислителям, почав шукати духовного захисту в православній вірі, в своїй давній героїчній історії, в своїх міфах і казках. Тому буттєві запити населення, в період державних катаклізмів і негараздів, були спрямовані до проблематики пов'язаної з українською національною ідентичністю. А головними ідеологами в даній проблематиці стали українські мислителі, учителі, священнослужителі, тобто освічені люди які акумулювали евристичний потенціал національно-патріотичного виховання молоді. При цьому переважна більшість українських мислителів освіту, як нами було відображено в даному підрозділі, здобули за кордоном. Цьому, в деякій мірі, сприяла і українсько-польсько-литовська комунікація.

Тому ми і констатували саме особливості впливу цих держав на культурно-освітні процеси в житті українського суспільства. В комплексі розвиток філософсько-освітньої думки в Україні, отримав позитивну динаміку. І тому згодом в XVI-XVII ст. братські школи і вузи теж продовжили філософсько-освітню думку в Україні, а наші мислителі в своїх творах підтверджували її національну ідентичність, спираючись на онтологічні орієнтири.

4.3. Духовно-світоглядні орієнтири українських мислителів XVI століття та їх роль у формуванні вітчизняної філософсько-освітньої думки

В цей період розвитку філософсько-освітньої думки в Україні, починає активно відроджуватися софійна спадщина українського православ'я. Для наших мислителів доволі цікавими стають, як праці неоплатоніків з їх екзистенційною орієнтацією на внутрішнє, духовне життя людини, так і праці їх сучасників західноєвропейських мислителів.

Тому українські любомудри XVI ст. в своїх філософсько-освітніх працях логічно поєднували духовні прагнення нашого народу, його культуру, світогляд, менталітет, з релігійним християнським віровченням та прогресивним філософсько-освітнім вченням західноєвропейських філософів того часу. На таке тлумачення філософських творів українських мислителів, нас націлюють праці вчених: І. Власовського [67], І. Захари [156], С. Йосипенка [169], М. Кітова [183], І. Паславського [321].

В даному ракурсі нам доцільно звернутися до «Духовного заповіту» Василя Загоровського, який розкриває перед нами специфічну філософсько-освітню мудрість українських мислителів в питанні необхідності отримання належної вищої освіти молодими українцями. Цей «Духовний заповіт» був написаний В. Загоровським 1577 року, тобто після прийняття Люблінської унії 1569 року, та після відкриття єзуїтами знаменитої колегії в місті Вільно 1570 року.

Віддаючи належну шану господарю та панам Речі Посполитої, Василь Загоровський закликає молодих українців спочатку досягти належного рівня у знанні рідної мови, а потім вивчати латинську та продовжувати навчання у колегії єзуїтів міста Вільно. При цьому щоб мови, звичаїв та віри рідної батьківської ніколи не забували.

Зокрема В. Загоровський заповідав: «А коли їм милосердний Бог дасть у руській мові і у Святому Письмі досконалої науки... Відтак має її милість, пані дядина моя, з'єднати статечного бакалавра, який би їх міг добре навчити науки латинського письма... А коли вже в тій науці матимуть у собі добрі початки, нехай

її милість, віддасть до науки єзуїтам у Вільні, бо там хвалять дітям добру науку, або де найпристойніше їхній милості визначить – і там, аби до дому не приїжджаючи і в ньому не буваючи, коли Бог дасть, сім років або більше уставно й пильно навчалися... Також аби письма свого руського й мовлення руськими словами та звичаїв цнотливих і покірних руських не забували...» [152, с.171].

В своєму «Духовному заповіті» В. Загоровський, нам наглядно засвідчує, що переважна більшість освічених українців в XVI столітті розуміли, шлях до кращого життя українського народу напряду залежить від рівня освіченості його молодого покоління. Високий рівень освіти на той час, могла дати вихідцям з України найближча колегія в місті Вільно.

Той факт, що ця колегія була відкрита єзуїтами і перебувала під їх патронатом і впливом, хвилював українських мислителів. Проте вони мали надію, що духовні символи, православні цінності, віра та любов до своєї батьківської культури, землі і народу, перевершать будь-яку єзуїтську радикальну ідеологію та пропаганду. Головним чинником в цьому процесі виступала можливість отримання належної, європейського рівня вищої освіти, яку потім кожен випускник зможе використати для особистого та народного благополуччя і руху вперед.

Яскравим прикладом впливу освіти на українську людину в XVI столітті нам може слугувати творчість видатного українського мислителя, письменника, критика та сатирика Івана Вишенського приблизно(1545-1620 рр.). Походив він з містечка Судова Вишня, котре знаходилось між містами Львів та Перемишль. Його життя пов'язане також з містами Луцьк та Острог в яких він набирався мудрості збагачуючи свій допитливий, аналітичний розум. Для подальшого ґрунтового індивідуального філософсько-освітнього розвитку І. Вишенський в 70-х роках XVI ст. відправляється до Афону де продовжує накопичення знань релігійно-філософського плану.

Разом з цим, перебуваючи на Афоні І. Вишенський багато писав аналітичних праць присвячених Україні, пов'язуючи їх з історією нашого народу та земель на яких він жив. Ключовий акцент при цьому, мислитель робив на політичних та релігійних процесах і подіях.

В своїх творах І. Вишенський критикував католиків та уніатів за те, що вони доволі цинічно використали момент української роздробленості та слабкості. Ними було розпочато не лише державно-політичний диктат над українцями, а й проводилась своєрідна експансія в духовну сферу, націлена на переформатування православних вірян в католиків. Переслідуючи дану мету, духовні пастирі на території України почали створювати навчальні заклади під патронатом католицької церкви.

Але українська молодь, в переважній більшості, виявилася патріотично налаштованою у питаннях по відношенню до культури і віри своїх предків. Тому позицію молодих студентів, вихідців з України, дослідники історії освіти часто називають «хитрою» та «корисливою». Адже молоді українці для того щоб отримати вищу освіту належного європейського рівня, часто йшли на «хитрість» та приймали католицьку віру. Після закінчення навчання та повернення в Україну, вони знову приймали православну віру. Дана «зміна» релігійної орієнтації цілком відповідала буттєвим вимогам XVI ст. які були актуальні для філософсько-освітнього процесу в Україні.

Вірогідно, що найкраще філософсько-освітні орієнтири буття відчували українські мислителі-філософи. Тому відповідаючи на буттєві запити І. Вишенський написав твір під назвою «Книжка». В ньому він відобразив свої погляди на віру яку пропонували українцям поневолювачі. Разом з прийняттям католицької віри українська молодь отримувала можливість вступити у навчальні заклади вищого типу, які знаходились під опікою католиків та здобути вищу освіту європейського гатунку. На нашу думку, саме через це протиставлення, віра в обмін на отримання освіти, мислитель І. Вишенський у своєму творі «Книжка» розглядає початкові зваби від унії висвітлюючи їх через притчу про віру.

Зокрема мислитель, використовуючи алегорію, писав: «Одначе ви не надьтєся на ту молоду віру, а тримайтєся віри старої! Хоч вона образом погана й негарна, розумом дурна й нехитра, звичаєм проста, ветха, невбрана, нітрохи не оглядка, а навіть брідка; однак я вам раджу тієї старої віри триматися, а юної стерєгтєся» [63, с.185].

На нашу думку, завдяки таким мислителям як І. Вишенський, котрий відчував філософсько-освітній «дух епохи» та творив на благо українців. Більшість молодих людей отримували освіту за кордоном, щоб в майбутньому бути корисними своїй Батьківщині та своєму народу. Філософсько-освітню думку пов'язану з патріотичним ставленням до всього українського, містить в собі переважна більшість творів І. Вишенського. Його філософія, хоч і спирається на релігійні ідеї християн православної віри, проте націлює людей на боротьбу за природні права і свободи. Сам мислитель шляхом захисту ідеологічних догматів православної церкви, спрямовує людей на захист прав і свобод українців, котрих принижують та експлуатують пани.

Таким чином, освіта українцям згідно з порадами І. Вишенського, необхідна не лише для того щоб пізнати божественні істини та отримати духовний розвиток. Освіта потрібна людині для земного життя, щоб знати свої права і обов'язки та вимагати від інших їх дотримання та виконання. Бо земні закони надані людству Богом і він в кінцевому підсумку питає у кожного про їх виконання. Через це І. Вишенський критикує всіх хто не виконує божих законів, не дивлячись на регалії князь ти чи пан, ти повинен дотримуватися заповіту та правил дарованих людям всевишнім.

Хоч І. Вишенський у своїх творах і не закликає до народних протестів та сутичок з гнобителями українського народу князями і панами. Але в його словах відчувається завуальована орієнтація людей до протестних дій під гаслом боротьби за православну віру, цінності, права і свободи віруючої людини. В працях мислителя наявні деякі «натяки» і на українську національну ідентичність. Зокрема І. Вишенський «бідність» українців сприймає як певний позитив в плані усвідомлення відповідальності людини за своє життя. Адже істинні праведники прості, демократичні і багаті не матеріально, а духовно. Всі рівні перед Богом і кожна нація повинна нести свій хрест і дбати про своє внутрішнє благоденство.

Проте релігійно-філософська творчість І. Вишенського в плані національної ідентичності отримувала і негативні відгуки. Зокрема, український мислитель Д. Дорошенко, побачив у працях І. Вишенського негативні «ідейні нотки» для

нашого суспільства. Тому дослідник зробив свій критичний прогноз: «Коли б ідеї І. Вишенського запанували серед українського суспільства, то це був би, може, кінець української народності»[132, с.30]. Ми повинні враховувати прогнози науковців, але коли вони не підтверджуються історичними фактами, то залишаються лише логічними висновками.

Тому, на нашу думку, в історії філософсько-освітнього розвитку українського суспільства І. Вишенський зіграв роль ідейного релігійного борця за ключові права людей. Серед цих прав чільне місце мислитель відводив культурному та освітньому вільному вибору людиною свого напрямку розвитку. Мислитель слідував буттєвим викликам XVI ст., через це його філософсько-освітні ідеї переплетені з релігійним віровченням та постулатами. Але сам факт постановки І. Вишенським філософсько-освітніх, релігійних, культурно-політичних, правових та морально-етичних проблем, засвідчує нам про пошук мислителем шляхів для їх вирішення. Ключовим, на нашу думку, у І.Вишенського є релігійно-освітній напрямок, котрий надає можливість людині усвідомити себе активним учасником в духовному і матеріальному бутті, що забезпечить подальший розвиток.

Слід відмітити, що на ключовій ролі духовного аспекту в розвитку людини, робив наголос і видатний український мислитель та культурно-освітній фундатор XVI ст. Герасим Смотрицький (невід. – 1594). Хоча точна дата його народження для науковців і на сьогодні залишається невизначеною. Проте достеменно відомо, він народився в українському селі Смотрич. Про навчальні заклади в яких навчався Г. Смотрицький фактологічні дані відсутні. Але є всі підстави вважати, що необхідні знання з різних предметів він здобув від свого батька, якого односельці поважали як високоосвічену людину.

Батько Г. Смотрицького відзначився тим, що брав участь у створенні повчального збірника XVI ст., де були розміщені оповідання про видатного світоча чеського народу, проповідника та ректора Празького університету Яна Гуса. Також цей збірник містив цікаві релігійно-освітні розповіді під назвами: «Мениндрові мудрості» і «Сказаніє Афрідітіана». Знаковим є те, що «Сказаніє Афрідітіана» відноситься до апокрифічної літератури і в ньому ведеться

розповідь про сюжети з язичницьких і християнських вірувань. Цілком ймовірно, що глибокі релігійно-освітні знання батька, та його гуманістичну орієнтацію, Г. Смотрицький перейняв в повній мірі.

Яскравим свідченням нашого припущення є подальша робота та філософсько-освітня творчість Г. Смотрицького. Коли він працював на посаді писаря у місті Кам'янець-Подільський, до нього зверталися за інформацією та порадами, як до знаючого мислителя, котрий прочитав багато книг і міг дати раціональну консультацію. Належні знання релігійної літератури стали одним з приводів для запрошення Г. Смотрицького у 1576 році в місто Острог. Там збиралися релігієзнавці для того, щоб розпочати попередню організаційну роботу, а згодом і видати Біблію.

Завдяки своїм знанням, прагненням та ґрунтовній праці Г. Смотрицький, не лише став фундатором творчого колективу острозьких мислителів-релігієзнавців. Українське буття того часу вимагало від мислителів конкретних дій на ниві національного філософсько-освітнього розвитку. Можливо, відповідаючи на буттєві виклики Г. Смотрицький, розпочав велику роботу спрямовану на закладення основ навчально-освітнього закладу вищого типу. Для того щоб робота колегії проходила успішно, він очолив її як перший ректор.

Цілеспрямована, організаційна і науково-освітня діяльність Г. Смотрицького перш за все була направлена на забезпечення колегії необхідними підручниками та навчальною літературою. Саме тому у 1578 році було надруковано «Буквар», котрий на довгі роки став основною книгою більшості навчальних закладів, як на території України так і за її межами в Білорусії, Росії. Навчально-освітня робота Г. Смотрицького була нерозривно пов'язана з православною вірою. Видання «Острозької біблії» у 1581 році, засвідчувало його духовне покликання як до навчально-освітньої так і до літературно-проповідницької діяльності. У передмові до «Острозької біблії» Г. Смотрицький писав: «Учителем бо немногим подобает бувати и сим прежде самъм творити, также инъх учили заповѣдано»[386, с.209].

Ця невелика крилата цитата, дає нам можливість зрозуміти філософсько-освітнє кредо мислителя. Антропологічний сенс якого полягав у тому, що

коли ти освічена, вмiла, творча людина, котра знає і вмiє як, перш за все, організувати свою роботу. То ти маєш передати свій досвід і знання іншим людям, своїм учням та колегам. Саме таким за словами Г. Смотрицького повинен бути учитель, котрий здатен нести благо як собі так і іншим.

Науковці-аналітики життя і творчості українського мислителя знайшли в його творах багато прогресивних для того часу як релігійно-філософських так і освітніх ідей. Зокрема українські історики філософії І. Огородник та В. Огородник солідарні в тому, що реформаційні ідеї Г. Смотрицького до певної міри поєднувалися з гуманістичними [309, с.126].

Для нас актуальною є специфіка обґрунтування Г. Смотрицьким своєї філософсько-освітньої позиції. Дослідивши його життя і творчість, ми можемо стверджувати, що він завжди займав тверду непохитну позицію у справі святості і непорушності православних канонів і традицій в основі яких лежав гуманізм. У його працях піддавалося критиці все антигуманне, від диктату польських панів у політичній і духовній сферах до примусового нав'язування учням і студентам католицьких релігійних цінностей і канонів. Свідченням цього є його полемічні трактати «Ключ царства небесного...» та «Календар римський новий». Ці роботи було видано у 1587 році в місті Острозі і у них мислитель відобразив своє ставлення до антигуманних негативних проявів в сфері релігії, освіти, культури, котрі дуже часто використовували іноземні поневолювачі на території України.

Для досягнення своїх корисних цілей вони не цуралися широко застосовувати обман, хитрощі, щоб посіяти розбрат і ненависть серед українського народу. Адже в такому неспокійному, розпорошеному і войовничому середовищі іноземним панам та можновладцям легко було домінувати, як в політичному так і в релігійному житті українців. Прикриваючи свої загарбницькі антигуманні дії ідеологією згідно з якою вони займаються не гнобленням нашого народу, а наведенням порядку на території України.

Реагуючи на антигуманну ідеологію Г. Смотрицький в трактаті «Ключ царства небесного...» проводить контрпропаганду з елементами національно-патріотичного виховання. Він пояснює, що не всім словам загарбників слід вірити,

бо вони бувають гострі як меч і можуть принести шкоду людям. Адже переважна більшість людей не є вченими. Тому в своїй голові, вони часто не можуть знайти відповіді на велику кількість словесних хитросплетених ідей та обіцянок, які їм пропонують можновладці.

Саме на цьому наголошував Г. Смотрицький: «Бы хто учоный розтропне тые слова, острыйше над всякій меч, з obu сторон острый, розтряснути хотъл, мало бы об той змышленой Вего свѣта головъ доводов инших потреба. А вежде и так верному, а хотячому правду узнати, не есть трудно зрозумѣти»[385, с.223].

Даний трактат Г. Смотрицького хоч і написаний в дусі релігійної полеміки. Але в ньому містяться і раціональні філософсько-освітні ідеї, які спрямовують людину до освіти, котра являється ключем до пізнання буття. Освічена людина зможе зрозуміти істинність чи хибність закликів ідеологів та проповідників і здатна зробити правильні висновки. Сам Г. Смотрицький вважав, що освіта розкриває очі людині на все що робиться на білому світі. Всі нововведення та зміни в життєвому укладі, освічена людина здатна піддати розумовому аналізу і винести свій вердикт.

Так зробив і сам Г. Смотрицький, проаналізувавши кризь призму аціональних інтересів римський новий календар. Мислитель побачив у ньому більше негативу ніж позитиву. Про це він написав у трактаті під назвою «Календар римський новий». Г. Смотрицький наголошував: «И мовят нькоторые, же жидове поблудили, а мы добре порядили или поправили. С котрого то поправленя, яко видим, заправды мало што доброе дѣется, толко великий и дивный розрух стался во всем праве свѣте. Не толко у дѣйствах законных церковных, але и во всѣх справах и поступках светских, и великая васнь и ненависть межи людми с того поправленя всчалася, тягнуци за собою много трудностей и утрат безпотребных невинне»[384, с.228].

Завдяки своєму релігійно-філософському аналізу, відображеному у формі заочної полеміки, Г. Смотрицький розкриває «втаємничену суть» багатьох релігійно-політичних нововведень, котрі подавалися людям як блага, а в реальному житті це приносило масу проблем і страждань. Тому він прагнув

надати належну освіту українцям, для того щоб вони мали знання і аналітичний розум. Бо освічену людину, котра все піддає свідомому аналізу важко одурити у всіх сферах життя. Можливо через це філософсько-освітні ідеї мислителя хоч і переплетені з історією релігії та канонами православної віри. Але вони націлені на возвеличення людини-індивіда, яка спрямована на успіх. На наше переконання саме таким чином Г. Смотрицький робив свій внесок в евристичний потенціал національно-патріотичного виховання українців. В цьому процесі він покладався як на віру в Бога так і індивідуальну активну роботу молодих людей над собою, впевненість в своїх силах та навчально-освітніх можливостях.

Як видно із нашого дослідження, XVI століття для українських мислителів створювало велику кількість буттєвих викликів на які необхідно було реагувати. Особливо ця тенденція була помітною в релігійній, політичній та філософсько-освітній сферах. Для акумуляції евристичного потенціалу національно-патріотичного виховання молоді, постала буттєва необхідність створювати українські навчально-освітні заклади під патронатом православної церкви і православних братств. Але спочатку потрібно було самим братчикам отримати належного рівня знання і досвід навчально-організаційної роботи в європейських колегіях та академіях. І тут перед кожним майбутнім студентом-шукачем знань, виникала специфічна проблема-суперечка. Прийняти католицьку віру і отримати можливість вчитися в західноєвропейських вузах, чи бути вірним православної церкві і займатися самоосвітою. Багато молодих людей пішли на авантюру заради отримання вищої освіти європейського рівня.

Їх компромісне рішення в подальшому було виправдане історією української освіти, філософії та культури. На шлях творчої освітньої праці, молоді українці стали, завдяки їх рішучості, мужності, таланту, знанням, організаційній роботі над собою, а також щирій любові до своєї Батьківщини. Свідома діяльність українських мислителів в XVI ст. на ниві філософсько-освітнього розвитку нашого суспільства, ознаменувалась позитивними результатами. В історії української освіти, мови та культури саме в цей період, завдяки нашим мислителям, починають ярко виділятися риси української національної

ідентичності. Вони виявлялися в образі людини-захисника України, борця за волю і щастя народу, відстоювання християнських цінностей української православної церкви, бажанні навчально-освітнього розвитку та інших позитивних людських якостей.

Загалом в даному ракурсі життєвого і філософсько-освітнього поступу, досить влучно охарактеризував XVI століття Орест Зілинський: «Для нас XVI століття – це велике духовне потрясіння, яке було початком зовсім нової лінії культурного й політичного розвитку... В ній вперше народилася національна ідея. В ній початок всіх культурних форм XVII- XVIII століть, джерело наших пізніших культурних експансій і політичних оформлень. В ній вперше прийшло до відкритого зудару різноспрямованих духовних сил всередині нації для визначення найпевнішого й найбільш видайного шляху культурного розвитку. Врешті – в ній оформилася вперше на українському ґрунті людська особовість, в своєрідних та імпазантних постатях Вишенського, Потія, Смотрицького й інших, доказуючи тим самотність нашої духовної раси» [158, с.279].

Підсумовуючи дослідження зроблене нами в даному підрозділі дисертації, доцільно відмітити, що період українського філософсько-освітнього розвитку, який пов'язаний з XVI століттям, був важким для нашої країни, церкви, освіти та народу. Але наші мислителі не сиділи склавши руки. Вони за цей час зробили велику кількість позитивної філософсько-освітньої роботи. Це стало можливим завдяки самовідданій та в багатьох випадках жертівній праці наших мислителів: С. Оріховського-Роксолана, В. Загоровського, І. Вишенського, Г. Смотрицького і ще багатьох вірних синів України, які виконували свій громадянський обов'язок.

На території України в буремні роки XVI століття, відкривалися братські школи, колегії, розпочали роботу друкарні, видавалися як релігійна література так і підручники. Тобто наші українські мислителі ніби відчували виклики буття і старалися на них відповідати. Відповіді на буттєві виклики українських мислителів, як засвідчують конкретні факти, згадані вище в нашому дослідженні, були доволі ґрунтовні і відображалися як в духовних так і в матеріальних справах які разом впливали на формування української національної ідентичності.

Висновки до четвертого розділу

Підсумовуючи дослідження зроблене нами в четвертому розділі дисертації, де ми проаналізували філософсько-освітню адаптацію ідей Європейського Відродження та Реформації до українських культурних контекстів. Слід відмітити:

1. Ключовим містом в якому були зосереджені кращі мислителі України XIV-XVI ст., був Київ. Саме київським учителям-священнослужителям, ще з часів Київської Русі вдавалося гармонійно поєднувати християнське віровчення з давніми традиціями та звичаями українського народу. Цей хист, наші мислителі особливо проявляли в буремні роки війн і негараздів. Тобто в ті часи, коли український народ переживав, як державну, релігійну, так і суспільну кризу. А через це йому, для підняття народного духу, потрібна була ідеологія національної ідентичності. Для того, щоб український народ дотримувався своєї православної віри та не втратив свого національного коріння, проводили специфічну релігійно-філософську пропаганду і християнські проповідники. Саме завдяки їх проповідям, творам, учительській роботі, в церквах, монастирях та навчально-освітніх закладах Києва, аргументовано відстоювалася ідея незалежності української православної церкви та величі колишньої київської держави.

Таким чином під патронатом християнської церкви, втаємничено відбувалася «завуальована» пропаганда величі Києва, київської держави, народу України, що в підсумку містило в собі ідеологію української національної ідентичності. Тому українські науковці: В. Андрущенко, А. Бичко, І. Бичко, С. Бондар, Г. Волинка, В. Вашкевич, В. Горський, П. Кралюк, В. Литвинов, С. Машенко, М. Михальченко, В. Шевченко та інші, суголосні у висновках, що можливо, завдяки саме цій прихованій релігійній пропаганді і вдалося зберегти українську культуру, церкву, менталітет, мову та ідеологію української національної ідентичності. Для українців динаміка розвитку філософсько-освітньої думки в Києві, стала специфічним фундаментом на який спирається державницька та навчально-освітня ідеологія держави Україна. А збережена нашими мислителями,

українська мова і православна українська релігія, відіграють ключову роль провідників в етнорозвитку та етноінтеграції українського народу.

2. Відмічено, що експансія на українські землі Литви і Польщі, як нам вдалося відобразити в даному розділі дисертації, теж залишила специфічний слід, як в державному та релігійному житті, так і в філософсько-освітній думці нашого народу. При цьому, мотивація литовських і польських панів керувати життям українців, викликала відповідну народну реакцію непокори. Ці процеси ми розглянули, як в релігійній, так і в філософсько-освітній сферах.

Нами зроблено наголос, що український народ, маючи грамотних мислителів-філософів, отримав належну підтримку духовного плану. Специфічний духовний захист почали надавати православні українські священики, проповідники, учителі та мислителі. Вони багато уваги, як в своїх роботах, так і в своїх проповідях та під час шкільних занять, надавали пропаганді давньої української історії, доводили велич українських релігійних діячів, міфологічних героїв та казкових персонажів.

З огляду на це, ми відобразили той факт, що головними ідеологами в даній проблематиці стали українські мислителі, учителі, священнослужителі, тобто освічені люди. Знаково, що свою освіту, як відмічають українські науковці-дослідники, переважна більшість наших мислителів здобули за кордоном. При цьому необхідно врахувати і те, що в деякій мірі, ці філософсько-освітні процеси відбулися завдяки експансії Литви і Польщі на українські землі в XV-XVI ст.

3. У братських школах та колегіях українськими вчителями поширювалися філософсько-освітні ідеї, котрі несли в собі завуальовану пропаганду необхідності існування єдиної української церкви, навчально-освітньої системи та єдиної держави Україна. Тому на розвиток філософсько-освітньої думки в Україні XVI ст., як ми доводимо в даному розділі дисертації і впливали перипетії буття, які впливали на національно-патріотичне виховання, відображене у філософсько-освітній думці мислителів. Його під покровом православної віри пропагували українські мислителі серед населення та в навчально-освітніх закладах. Все це, відчутно впливало на культурно-освітнє буття нашого народу та надавало динамізму для розвитку філософсько-освітньої думки українськими мислителями.

РОЗДІЛ 5

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІХ ІДЕЙ В ОНТОЛОГІЧНИХ КОНТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ XVII-XIX СТОЛІТЬ

Філософсько-освітні ідеї українських мислителів XVII-XIX ст., хоч і були продуковані нашими митцями, як відповідь на буттєві виклики історії та реагування на життєві запити українського народу. Проте вони не є і в принципі не могли бути повністю українськими. Адже історія виникнення та становлення навчально-освітніх закладів, їх ідейний і науковий вплив на розвиток знань людей в різних країнах світу, згаданого періоду, мали багато подібних фактологічних елементів.

Тому філософсько-освітні ідеї XVII-XIX ст., які з'являлися в працях українських мислителів, були специфічним відзеркаленням схожих ідей західноєвропейських мислителів, але із вкрапленням української буттєвої специфіки та ідеології української національної ідентичності. Загалом філософсько-освітні ідеї цього періоду, на нашу думку, доцільно розглядати як своєрідне логічно-похідне, систематизоване формоутворення, котре спиралося на базові елементи світової філософії освіти, проте мало свої національні буттєві архетипи та було суголосне з людськими прагненнями.

Українські філософсько-освітні ідеї з'являлися як своєрідна онтологічна реакція, котра була викликана умовами життя і набула різних форм розвитку серед наших мислителів. Вони цілком відповідали навчально-освітнім прагненням прогресивно мислячих людей нашого суспільства того часу. Ідейним поштовхом який вплинув на національно-патріотичне виховання молоді та формування основних напрямків ідеології української національної ідентичності. Для наших мислителів стали, перш за все специфічні історичні події власного українського соціокультурного та філософсько-освітнього буття.

Крім цього, позитивний вплив на філософську творчість, справляло розповсюдження передових західноєвропейських філософсько-освітніх ідей, як в

релігійному так і в культурному середовищі українських митців. Тому процес становлення і розвитку філософсько-освітніх ідей в Україні проходив у чіткій взаємодії, а можливо в деякій мірі і у взаємообміні та у взаємовпливі з європейським науково-освітнім середовищем. Факти такого взаємообміну між видатними іноземними мислителями які працювали в університетах європейських країн, а також вихідцями з України, котрі закінчивши університети ставали там професорами, часто трапляються нам в історичних джерелах.

Все це свідчить про те, що досягнення світової філософсько-освітньої думки завжди перебувають в динаміці і залежать як від мислителів-науковців так і від умов людського буття та духовної культури, як відмічає українська дослідниця Н. Петрук [323].

Саме така постановка питання, дає нам право визнати, що проблематика національних смислів в освітній сфері, увага до національно-патріотичного виховання. Була актуальною для наших мислителів XVII-XIX ст., та залишається однією з провідних в українській філософській думці до нашого часу.

Дослідники філософсько-освітніх ідей українських мислителів періоду XVII-XIX ст., в своїх наукових розвідках, звертають увагу на певні історичні, релігійні, культурні та політичні особливості, на яких наші давні митці робили акцент в своїх творах. Проблем в ті часи було дуже багато і на них необхідно було реагувати мислителям-учителям та надавати необхідні поради і ідеї, як духовного так і практичного характеру.

Тому українська філософсько-освітня думка цього історичного періоду має свою специфіку, котра пов'язана з державно-політичними катаклізмами. Саме їх тло впливало, як на формування філософсько-освітніх ідей, так і на наявність в них елементів ідеології української національної ідентичності. Все це нам необхідно дослідити в оригінальних працях українських провідних мислителів XVII-XIX ст. Адже саме завдяки своїй творчій праці, вони стали тими світочами, котрі змогли знайти правильний шлях освітнього розвитку України того періоду.

Тут доцільно наголосити, що філософсько-освітні ідеї мислителів XVII, XVIII, XIX ст. ми, хоча і плануємо розглядати в загальному розділі. Але в

кожному з цих століть було багато спільних і відмінних рис. Філософсько-освітні ідеї українських мислителів, які творили в добу цих століть, теж мали як загальні, подібні риси, так і індивідуальні, відмінні. Хоча для нас вони являються джерелом оригінальних філософсько-освітніх думок наших мислителів. Адже як відмічав польський науковець Г. Гофман: «Джерелами історії науки є оригінальні наукові розвідки. Науково-популярні та публіцистичні твори... Їх засаднича цінність полягає передусім у наведенні фактографії, оскільки різних оцінок не можна уникнути»[109, с.312].

На нашу думку, філософсько-освітні ідеї, які були наявні в працях мислителів цих століть. В переважній більшості випадків, відображали загальну онтологічну орієнтацію філософів, а також містили в собі елементи ідеології української національної ідентичності. В даному ракурсі, їх філософсько-освітні думки, ідеї та прикладні навчально-освітні дії, були спрямовані на досягнення бажаного філософсько-освітнього розвитку людей, які проживали на той час в Україні.

Така постановка проблеми передбачає виявлення в працях українських мислителів, котрі відносяться до різних вікових періодів, тих філософсько-освітніх ідей. Котрі у відповідності з плином віків, створювали необхідні вектори навчально-освітньої системи для людей, які жили на території України. Через це переважна більшість філософсько-освітніх ідей, в царині національної ідентичності, які продукували наші мислителі, глибоко укорінені в культуру українців, нашу народну педагогіку, переплетені з фольклором і давніми міфами, які пов'язані з нашим народом.

Фактологічні джерела, дані з яких ми відобразили в попередніх розділах нашого дослідження, надають нам можливість стверджувати, що особливістю переважної більшості філософсько-освітніх процесів, які проходили в Україні XVII, XVIII, XIX ст. Було специфічне зрощення, античних, середньовічних, ренесансних, реформаційних, просвітницьких та новочасових ідей. Творцями цих ідей були кращі філософи різних часів і народів, але переважно з країн Західної Європи. Філософсько-освітні ідеї мали певну часову розмежованість, проте їх об'єднувала гуманна орієнтація, котра завжди домінувала в освіті.

5.1. Становлення новочасового філософсько-освітнього мислення в Україні

На розвиток філософсько-освітніх ідей в Україні XVII ст., суттєво впливало європейське життя цього періоду, з яким переважна більшість наших мислителів була знайома під час навчання в країнах Європи в XVI-XVII ст. В цей період в багатьох європейських країнах, поступово відбувався перехід від натурального малого виробництва, до великого промислового випуску товарів. Для даного процесу роль навчально-освітніх закладів полягала в тому, щоб на їх базі проходила підготовка, як науковців так і кваліфікованих працівників для мануфактур.

Переважній більшості власників мануфактур не подобався диктат католицьких церковників, бо вони не бажали сплачувати їм десятину від свого прибутку. Підприємці були зацікавлені в університетських наукових відкриттях, які вели до створення промислових машин і механізмів, що давало можливість збільшувати продуктивність праці, знижувати собівартість товару та примножувати капітал.

Через це філософсько-освітня думка європейських мислителів періоду Нового часу, вступає у специфічну полеміку із схоластичною системою освіти, котра залишалася під впливом католицької церкви ще з часів середньовіччя. В провідних європейських університетах, науково-дослідні експерименти поступово доводять свою практичну користь і за рахунок цього стають більш актуальними для суспільного життя ніж релігійна догматика.

Таким чином прикладна і гуманітарна науки крок за кроком витісняли церковний уклад з життя університетів. З окремими університетами державні чиновники починають рахуватися, як із самостійними незалежними навчально-освітніми та науковими центрами. Але переважна більшість європейських навчальних закладів історично і по інерції, ще продовжували залишатися під патронатом церкви та держави. Тому при дослідженні даної проблеми нам необхідно звернути увагу на соціологію релігії, котра на думку Я. Бистроня: «Надає можливість досліджувати певні релігійні форми, відтворюючи їх як

історико-релігійні питання. Оцінювати окремі практики у сфері філософії релігії. Досліджувати факти релігійного життя і їх зв'язок з життям суспільства у царині соціології релігії»[510,с.4].

Соціальна специфіка буттєвих викликів привела до того, що подібно до університетів, ідея свободи вибору, почала поширюватися і серед пригноблених народів Європи. Але їх прагнення до незалежності, натрапляє в XVII ст. на незгоду і шалений опір з боку королівств та імперій. Європейські університети тому так довго і важко відходили від диктату церкви і державних чиновників, бо самі володарі європейських країн не бажали змінювати сформований віками уклад державного життя. Тому нова філософсько-освітня ідеологія хоч і зародилася в Європі, але дуже важко просувалася і не завжди могла закріпитися та ствердити себе в окремих країнах. Адже більшість володарів в основу свого філософсько-освітнього мислення ставили імперські амбіції та стереотипи. Їх філософське кредо державного життя полягало у непорушності традицій, домінуючої ролі влади у взаємовідносинах з навчальними закладами. Така система існувала в переважній більшості європейських країн упродовж багатьох століть.

На долю народу України періоду XVII ст., випали тяжкі випробування. Наші люди потерпали від гноблення можновладців з інших держав, бо українці втратили свою державність. Українським народом, ніби маріонетками, смикали за потрібні ниточки долі, правителі сильніших пануючих держав, а українських козаків використовували в різного роду авантюрах та повстаннях.

Тому українці були «розмінною монетою» у боротьбі за владу між державами. Коли нашому народу вдавалося звільнитися від диктату і пригноблення однієї держави, обов'язково її місце займала інша і українці знову потрапляли в залежність від неї. Можливо саме через це філософсько-освітні процеси в середовищі українського народу, котрий тоді мав статус «бездержавного народу», проходили дещо інакше ніж в інших «державних народів». Українським мислителям бракувало державної національної підтримки і вони змушені були «загравати» з королями та царями тих держав, котрі на той час панували на території України [455, с.35].

Ця тенденція яскраво представлена в працях українських мислителів того часу. Все це впливало на освіту, культуру, життя та світогляд нашого «бездержавного народу» в XVII ст. Серед багатьох діячів науки, культури, української козацької старшини та служителів культу, популярним було мистецтво «підлабузництва» щоб отримати знаки «поваги» від володарів. Але йдучи на «приниження» багато українських, як мислителів, діячів церкви, так і козаків-воєнків, мріяли про свою державу і спрямовували всі свої знання та сили для її відновлення. В цьому процесі позитивну роль відіграла українська освіта, завдяки якій, нашими учителями проводилось національно-патріотичне виховання та поширювалася ідеологія української національної ідентичності.

Для фактологічного підтвердження нашої концепції, можна за приклад взяти життя і діяльність Петра Конашевича-Сагайдачного (бл.1582-1622), який освіту здобув в Острозькій Академії. Він був обраний гетьманом війська запорізького 1616 року. За час його гетьманства, запорожські козаки стали домінуючою військовою силою, вони здійснили успішні походи в Крим та Туреччину під час яких звільняли багатьох українських бранців. Також військо Сагайдачного прославилось переможними походами на Молдавію та Москву. За підтримки Сагайдачного, полякам у 1618 році дісталися Смоленські та Сіверські землі Московії.

Як відзначали більшість істориків і зокрема Н. Полонська-Василенко: «Значення Петра Сагайдачного полягало не лише у визначній військовій діяльності: він, перший з козацьких гетьманів, поєднав інтереси активніших груп українського громадянства – козацтва, міщанства й духовенства. Сагайдачний, також перший з гетьманів, поширив свою діяльність на Київ, який знову став політичним осередком нової України» [331, с.441].

Освічений гетьман П. Конашевич-Сагайдачний підтримував всі філософсько-освітні та релігійні проекти, котрі були спрямовані на користь українському народу та поширювали ідеологію національної ідентичності. Зокрема він взяв шефство над братством Києво-Печерського монастиря. Це братство поєднувало таких видатних мислителів, релігійних та культурно-освітніх діячів як: Єлисей

Плетенецький, Памво Беринда, Захарій Копистенський, Лаврентій Зизаній, Іов Борецький та інших творчих людей.

Завдяки релігійній та філософсько-освітній праці діячів цього братства, були створені школи, запрацювали друкарні, засновувалися монастирі та церкви. Результатом спільної праці гетьмана Сагайдачного та церковних діячів на благо українського народу, стало висвячення 1620 року на митрополита поновленої Київської православної церкви Іова Борецького. Гетьманство Сагайдачного українські історики відзначають, як спроби і конкретні дії спрямовані на єднання, або соборність України. Коли схід і захід, північ і південь, все менше залежать від волі іноземних завойовників, а як в старі добрі часи, стають більше пов'язаними з київським центром.

Слід відмітити, що ідея централізації спочатку виношувалася мислителями київського братства. Саме братчики відкрили Київську братську православну школу де вивчали декілька мов: грецьку, латинську, польську, словянську, українську (руську). Знаково, що першим ректором Київської братської школи в (1615-1618 рр.) був Іов Борецький. Він у своїх творах завжди відстоював природні права українського народу, захищав його православну віру, мову, культуру, тобто виступав специфічним поширювачем ідеології української національної ідентичності. При цьому І. Борецький розумів, що для досягнення успіху в житті, людина повинна бути освіченою. Всі людські біди, прорахунки, вади та війни, він пов'язував з неуцтвом.

Його філософсько-освітні ідеї розвивалися в унісон з буттєвими викликами, але він не лише пропонував плани навчально-освітнього розвитку України. І. Борецький реально втілював потрібні нашому народу філософсько-освітні та релігійні ідеї в Україні.

Не зважаючи на те, що український народ в XVII столітті перебував у «плачевному» стані, над ним панували, його використовували у війнах, а українські міста і села зазнавали нападів та руйнації. В середовищі українських мислителів знаходилися такі діячі як І. Борецький, котрий бачив щасливе

майбутнє наших людей, повязуючи його з належною освітою і давніми культурними православними традиціями.

Життя українського суспільства в XVII ст., мало свої особливі буттєві запити на рішучих керманців, як у військово-політичній так і в церковно-адміністративній та навчально-освітній роботі. Тому І. Борецький обіймаючи посаду митрополита Київської православної церкви підбирав у свою команду освічених та дієвих мислителів. Його підбір своїх наступників, як в освітній так і в релігійній справах виявився вірним. Саме М. Смотрицький, К. Сакович, П. Могила та інші мислителі, котрі співпрацювали з І. Борецьким, стали генераторами ідей: держави Україна та її народу українців, помісної церкви Київського патріархату, українських навчально-освітніх закладів. Ці ідеї були спрямовані на вирішення онтологічних проблем людей.

Кожен з вищеназваних мислителів був самодостатньою фігурою в історії релігійної та філософсько-освітньої думки України. Тому велика кількість їх творів та прикладна праця, хоч і були направлені для блага українського народу, проте вони не могли повністю наслідувати філософсько-освітню думку І. Борецького. Сьогодні, аналізуючи їх твори, ми бачимо специфічний вплив ренесансних, реформаційних та просвітницьких філософсько-освітніх ідей, котрі прийшли з західноєвропейських навчально-освітніх закладів і були переосмислені нашими мислителями, через призму українського буття, культури, релігії, освіти та національних традицій.

Для прикладу доцільно розглянути активну філософсько-освітню та релігійну діяльність Мелетія Смотрицького (бл.1572-1633 рр.). Він був сином відомого українського письменника-полеміста та педагога Герасима Смотрицького, філософсько-освітні ідеї якого ми вже розглянули в нашому дослідженні вище. М. Смотрицький, можливо перейнявши жваву вдачу свого батька, теж став відомим письменником, ректором та церковним діячем. Хоча останні роки свого життя М. Смотрицький провів у особистих роздумах-ваганнях релігійного вибору та тяжких думках про долю України, сам не відаючи, як їй було б краще.

Доля України хвилювала М. Смотрицького ще під час навчання, як у Віленській єзуїтській академії, так і в Вроцлавському, Лейпцизькому, Нюрнберзькому та Віттенберзькому університетах. Тому у 1610 році він написав твір під назвою «Тренос» (тобто плач єдиної святої вселенської апостольської східної церкви...). В цій праці він, помірковано використовуючи алегорію, відобразив українське буття того періоду з позицій віруючого православної церкви.

Тоді від зруйнованої, роздробленої і пошматованої України, а також невизначеності майбутнього життя, потерпали, як український народ так церква і всі суспільні інститути які пов'язані з державним функціонуванням. В даному ракурсі слова мислителя, враховуючи його алегорію, можна аналогічно спроектувати, як на церковне так і на державне буття. Провести такий алегоричний аналіз українського буття М. Смотрицький зміг тому, що мав високий освітній рівень. Він був обізнаний з працями гуманістів періоду Італійського Ренесансу, ідеї яких в якості аргументів широко використовуються ним в «Треносі».

Також його хвилював та викликав занепокоєння той факт, що окремі українські мислителі, забули про свою батьківську віру, втратили честь та підспівують хвалебні оди чужинцям-поневолювачам. Їх популістські ідеї він піддає аргументованій критиці. Це вказує на те, що М. Смотрицький був в курсі всіх релігійних та філософсько-освітніх процесів, як в Україні так і за її межами та відповідним чином реагував на них.

Реагуючи на українські буттєві негаразди М. Смотрицький писав: «Роздерли на мене пащеки свої, як пащеки неприятельські, словами зрадливими і облудними наповнені. Взяли сокири в руки свої і шукають душу мою, аби її погубити. Звідусіль сіті, скрізь ями, звідусіль отруйні жала. Там вовки драпіжні, а там леви розлючені. Звідси дракони ядовиті, а звідси василиски люті. Не бачу, куди повернутись, не знаю, куди податись, до кого голову свою прихилити, кому себе в оборону дати» [387, с.69].

Тобто мислитель, відчуваючи всі пастки і небезпеки, котрі чатували на волелюбних українців, обирає свій шлях поширення ідеології української національної ідентичності через навчально-освітні заклади. Саме цей шлях і був найбільш доцільний на той час. Бо знайти правильний вихід з негативної ситуації для переважної більшості людей у всі часи допомагала саме освіта. Тому, ставши після І. Борецького, ректором Київської братської школи у 1618-1620 рр. М. Смотрицький всі сили спрямував на філософсько-освітню роботу. На той час, підпорядкований йому навчальний заклад відчував гостру потребу у підручниках. Щоб вирішити дану проблему як найшвидше, ректор бере на себе цю відповідальну роботу. У зв'язку з цим в 1619 році М. Смотрицький написав і видав знамениту працю під назвою «Граматики словенское правильное синтагма (себто побудова)».

В цьому підручнику мислитель зробив розгорнутий аналіз особливостей слов'янської мови. Завдяки послідовності і логіці викладення матеріалу, дана робота М. Смотрицького слугувала за підручник для багатьох поколінь учнів і студентів, як в Україні так і за її межами.

Такі праці доповнювали палітру філософської культури України, збагачували евристичний потенціал національно-патріотичного виховання, основні тенденції якого закорінені у культурі та мові українського суспільства. Адже саме суспільство, перш за все, завдяки мові її розповсюдженню і розвитку, формувало свою мовну картину світу в філософсько-освітньому аспекті, як дослідила в своїй роботі Н. Ашиток [19].

Український народ, спираючись на свою мову, культуру, освіту, словом і ділом засвоював свою національну ідентичність. В цьому процесі його підтримували наші мислителі. Вони в своїх творах і проповідях реагували на буттєві запити суспільства та відстоювали мову, котра в майбутньому логічно переформатується в українську.

З історії нам відомо, що загалом людське суспільство, скероване провідниками-мислителями, може виступати суттєвою рушійною силою при

вирішенні всіх буттєвих подій і процесів. Ключову роль в цьому процесі, як доводить В. О कोरोков, можуть відігравати учителі-інтерпретатори буття [310].

Люди об'єднані в суспільство, завдяки відповідній ідеології та демократичному ладу, здатні визначати гуманні права і свободи для всіх і кожного в державі. Легітимна влада виділяє та вирізняє характерні особливості морально-етичних норм і правил поведінки у відповідності з мовно-культурними традиціями народу. Пропагує основні базові закони вільного людського життя та людської свободи, котрі не заперечують природних прав людини та являються динамічними у баченні майбутніх проєктів пов'язаних з перспективою суспільного розвитку. Всі ці філософсько-освітні ідеї молоді люди мали змогу почути, прочитати, осмислити та закріпити лише навчаючись в освітніх закладах. Тому українські просвітники проявляли належну старанність в філософсько-освітній роботі, відкриваючи навчальні заклади та видаючи підручники. Адже їх праця слугувала на благо української держави та її народу.

Мелетія Смотрицького на посаді ректора Київської братської школи змінив Касіян Сакович. Він керував цим навчальним закладом з 1620 по 1624 роки. Маючи належний освітній рівень, К. Сакович закінчив Замойську академію та Краківський університет. За своїми філософськими ідеями і поглядами він більше тяжів до наукового обґрунтування всього суцього, або до поміркованого матеріалізму, ніж до беззаперечного ідеалізму, на який повинні були спиратися в ті часи всі священнослужителі.

Можливо на таке світосприйняття мислителя вплинуло його захоплення філософією Аристотеля, в якій він дуже високо цінував логіку обґрунтування суцього. Також К. Сакович був прихильником натурфілософських ідей в наукових дослідженнях. А в антропологічних розвідках належну увагу приділяв психології та її теоріям котрі спирались на логіку.

Продовжуючи філософське кредо Сократа, К. Сакович в житті та навчально-освітньому розвитку людини, закликав кожного в процесі набуття знань і мудрості частіше пізнавати самого себе. Міркування над вищеназваними проблемами К. Сакович відобразив у своїй праці під назвою «Аристотелівські

проблеми, або Питання про природу людини з додатком передмов до весільних і похоронних обрядів», яка вийшла з друку у 1620 році. На нашу думку, дана праця з'явилася, як специфічна реакція мислителя, так і філософська відповідь К. Саковича на буттєві виклики, котрі відбувалися в історії України в першій половині XVII ст.

Згідно з історичними свідченнями, в Україні XVII ст. проходила національно-визвольна боротьба. Тому суспільство потребувало логіко-натуралістичного обґрунтування державних проблем. Разом з цим необхідно було «піднімати український дух», возвеличувати любов до своєї Батьківщини, родини, рідного краю, акцентувати увагу на православній вірі, українській школі. Такі були виклики буття в Україні XVII ст.

К. Сакович, завдяки своєму аналітичному та прогностичному розуму, відчував буттєві запити суспільства на українських героїв, або тих кращих людей на кого повинні рівнятися переважна більшість свідомих українців. Можливо у зв'язку з цим у 1622 році він написав «Вірш на жалосний погреб Зацного Рицера Петра Конашевича Сагайдачного...». Своєю працею К. Сакович не лише віддавав належну шану героїчному і шанованому гетьману війська Запорізького. Він чітко розумів бажання українського народу жити в незалежній державі, мати свою владу та військо, яке здатне захистити всіх і кожного від різних ворогів.

Тому К. Сакович писав: «Бивали межі войськом тим князі і пани, З котрих виходили добрії гетьмани. Яким і тот їх гетьман, Петр Конашевич, бив, Котрий справ рицарських дільностю всюди слив. О Войську Запорозьком кождий может знати, Як оно ойчизні ест потребно, уважати. Україна тим войськом вцале зоставаєт» [359, с.221].

В даній віршованій праці К. Сакович героїзує гетьмана П. Сагайдачного за його служіння українському народу та захист рідної держави. На нашу думку, К. Сакович своїми творами відповідав на виклики буття XVII ст. та поширював ідеологію української національної ідентичності. При цьому, він належить до когорти тих українських мислителів, котрі високо цінуючи західноєвропейську філософію, використовували деякі її елементи для пропаганди свого українського

національного культурно-освітнього розвитку, виробляючи повагу учнів до свого роду, народу, героїчної історії рідної Батьківщини.

К. Саковичу вдавалося знайти потрібні філософські ідеї та взірцеві культурні образи в історії українського народу. Возвеличити українських провідників та довести оригінальність творчості наших людей в царинах культури, релігії, державного життя, освіти та філософії. Загалом К. Сакович був прогресивною людиною для XVII ст. Хоча йому не вдалося втілити в життя всі свої творчі задуми, але його філософсько-освітня праця являється чітким віддзеркаленням буттєвих запитів українського суспільства того часу.

Навчально-освітні плани та філософсько-освітні ідеї К. Саковича стосовно Київської братської школи, були продовжені Хомою Євлевичем. Адже як К. Сакович так і Х. Євлевич, вищу освіту здобули в польському місті Краків, де базувався специфічний осередок гуманістичної освіти, ідеологія та прогресивні ідеї якої потім поширювалися в Україні. Х. Євлевич у 1625 році закінчив Краківську академію, написав і опублікував там працю «Лабіринт, або заплутана дорога, де красна Мудрість з повильності своєї панам могилянам і ще декому в заходах своїх подібному, коротку і далеко кращу дорогу показує».

Знаково, що слідуючи західноєвропейським гуманістичним традиціям Х.Євлевич, концентрує увагу людей на прагненні і покликанні кожного мислячого індивіда до здобуття знань і набуття мудрості. Особливу увагу мислитель спрямовує на молоде покоління, від навчання і належного освітнього рівня якого залежить майбутнє української держави.

Керуючи на посаді ректора, Київською братською школою з 1628 по 1632 роки, Х. Євлевич всі свої сили приклав до того, щоб якомога більша кількість української молоді отримала належну освіту, котра в буремні воєнні роки дещо втратила свій сенс в українському суспільстві. А цього не можна допускати, бо утвориться прірва в національному освітньому розвитку, результатом якої може бути відсутність українських науковців та учителів.

Освіта згідно з міркуваннями Х. Євлевича, хоч і являється універсальним зібранням світової мудрості, проте повинна мати національну державницьку

орієнтацію. Якщо ця умова не буде дотримана, то освічені іноземці, які приїдуть учити українських людей мудрості, через відсутність національних учительських кадрів. Ніколи не будуть пропагувати національні інтереси української держави, а будуть займатися лише «заробітчанством». Крім цього вони ще й будуть кепкувати над нашим українським «неуцтвом», возвеличуючи при цьому свій «освічений» народ.

До таких роздумів Х. Євлевича надихала руїна в державно-політичному житті України XVII ст., а буття вимагало потрібних філософсько-освітніх ідей, саме їх і відобразив мислитель в своїй праці. В філософсько-освітніх ідеях Х. Євлевича ключова увага сконцентрована на людській мудрості, володінні людиною мистецтвом переконання іншої, часто ворожої сторони в безальтернативності мирного врегулювання конфліктів. Для цього в світовій історії існувало багато прикладів, коли перемагав здоровий глузд, гуманізм та небажання кровопролиття і людської смерті, як довів В. Зеньковський [157]. Адже бажання отримати матеріальні цінності нічого не вартують у порівнянні з людським життям.

Ідеї пацифізму Х. Євлевич пов'язував з гуманістичними філософсько-освітніми прагненнями мудрого українського народу. Але при цьому нещадно критикував всіх українських можновладців та церковних діячів, комерційні дії та адміністративна бездіяльність яких, привели до втрати Україною незалежності і державності.

Філософсько-освітня діяльність ректорів Київської братської школи дала поштовх до виходу української вищої школи на рівень західноєвропейських навчальних закладів. Цю ідею втілював в життя архімандрит Києво-Печерської лаври з 1627 року та київський митрополит з 1632 року Петро Могила. При цьому основною заслугою П. Могили, було повернення Києву статусу центру українського православ'я, з яким не погоджувалися московські священнослужителі. Але історико-церковні джерела вказують на самостійність Київської митрополії.

Про цей факт слушно нагадують українські науковці Л. Пилявець та В. Чуприна. Вони писали: «Про широкий обсяг незалежності Києворуської

церкви, свідчить той факт, що від патріархату з Царгорода до митрополита Київського надходили грамоти зі свинцевими печатками, тоді як іншим митрополитам – із восковими. Це свідчило про те, що Царгород прирівнюва Київського митрополита до автокефальних ієрархів»[324, с.16].

Для закріплення статусу Києва як центру українського православ'я, необхідно було мати навчальний заклад вищого типу. Через це поштовхом до відкриття Києво-братського колегіуму яке відбулося в 1632 році, стали буттєві вимоги українського як релігійного так і суспільно-політичного життя. Справа в тому, що переважну більшість мислячих державних та релігійних діячів України не задовольняла тогочасна система освіти, котра не мала змоги виділяти та пропагувати національні цінності, а також розробляти необхідні українській освіті вимоги і правила.

Наслідувати польську навчально-освітню модель в повній мірі, наші керманічі не бажали. Бо загальна католицька експансія і латинізація освітньої, а разом з нею культурної і релігійної сфер, загрожували в недалекому майбутньому повністю «відправити у забуття» все українське. Тому у П. Могили та його сподвижників визрів задум. Створити в Києві такий навчальний заклад вищого типу, який би повністю спирався на православну віру українців. Але навчально-освітні плани і програми підготовки студентів, використовував аналогічні з тими, за якими навчалися в кращих західноєвропейських вишах.

Знакову роль у створенні в Києві 1631 р. Лаврської школи відігравали її ректор Ісайя Трохимович-Козловський та префект Сильвестр Косов. До переїзду в Київ вони працювали дидасками у львівському братстві і мали належну богословсько-філософську освіту. Через це, перебуваючи у Львові, П. Могила запропонував їм очолити навчально-освітній процес в Київській Лаврській школі.

Все нове в навчально-освітньому просторі того часу сприймалося київським людом з критикою, а часто і вороже. Подібне відношення людей на початковому етапі становлення, було і до Лаврської школи, саме через латинську мову на яку переважно спиралися в граматичних класах.

Щоб зменшити супротив багатьох православних священників та незадоволених «латинізованою освітою» киян. Київським кліром осінню 1632 року було прийнято рішення об'єднати братське Богоявленське училище з Лаврською школою. Так було започатковано Києво-братський колегіум в якому навчання студентів проходило на високому рівні, аналогічно з кращими вишами Західної Європи.

Проте, навчально-освітня ситуація склалася таким чином, що Києво-братський колегіум довго не міг офіційно отримати статус навчального закладу вищого типу. Для цього існувало дві життєводоленосні причини. Преша, полягала в тому, що хоча в колегіумі і навчалися сім – вісім років, але богословські курси були не дуже широкими і ця причина не давала можливості називатися повною академією. Друга причина була пов'язана з небажанням польської адміністративної і церковної влади надавати високий статус академії, навчальному закладу який знаходився в Києві.

П. Могила через свої зв'язки зміг отримати у польського короля Владислава IV згоду на визнання свого навчального закладу академією. Проте, латиноуніатські першосвященники не погодились на визнання академією навчального закладу для православних. Все чого домогся від польської верхівки П. Могила, це отримання в 1635 році дозволу навчати в колегії мовам і наукам. При цьому, це навчання не повинно було виходити за межі філософських дисциплін, зокрема діалектики і логіки.

Українське буття XVII століття потребувало таких активних і целеспрямованих діячів як П. Могила. В Україні на той час бракувало освіченої церковної та світської еліти налаштованої захищати інтереси українського суспільства та православної церкви. Тому, Київська колегія поступово стала тим культурно-освітнім осередком, в якому боло зібрано крищих учителів України як в релігійно-політичному так і в філософсько-освітньому плані.

Сам П. Могила, хоч і походив з роду молдовських правителів, але самовіддано служив українському народу та церкві. Через це після його смерті в

1647 році Києво-братська колегія стала називатись Києво-Могилянською. Все своє майно П. Могила заповів цьому колегіуму [176].

Статус академії Києво-Могилянський колегіум отримав в кінці XVII століття коли в ньому почали викладати богослів'я. Хоча, більшість науковців вважають, що статус академії цей навчальний заклад отримав після того як Київ став частиною Московської держави, в якій на той час навчальних закладів вищого типу ще зовсім не було. Саме випускники Києво-Могилянської академії в майбутньому стануть організаторами навчальних закладів вищого типу на території Росії. Статус Київської академії гонорові польські адміністратори і католицькі провідники не погоджувалися надати з тієї причини, бо у них були свої вищі навчальні заклади. Для росіян та їх церковного кліру, які не мали своїх навчальних закладів вищого типу, а хотіли бачити під своїм патронатом академію, це не стало проблемою, а навпаки, в цьому вони вбачали свою значущість [448].

Про це слушно зауважує С. Маслов: «І після після того, як 1686 року був складений т. зв. «вічний мир» між Росією і Польщею і Київ відійшов до Росії, колегіум здобув змогу відкрити у себе викладання богослів'я і стати таким чином на шлях перетворення в академію... Але запровадження в Київській школі богословія, створеного західними й польськими теологами, не означало відмовлення від релігійно-національної боротьби і здачі позицій противникові: використовуючи католицьку богословську літературу, київські професори не йшли рабськи за католицькими поглядами, а переробляли їх відповідно до вчення православної церкви і поступово підготовляли власну, православну богословську систему» [273, с.333].

Загалом філософсько-освітня діяльність П. Могили та його сподвижників надала поштовх до подальшого розвитку на території України навчально-освітніх закладів середнього і вищого типів під патронатом української православної церкви та за підтримки козацької старшини. Подвижницька просвітницька діяльність П. Могили не обмежувалась тільки Києвом. Мислитель розумів, що завдяки освіті можна не лише нести знання, віру та культуру в маси. Освіта є тим

буттєвим елементом, котрий здатний підтримувати національний дух та пропагувати любов до рідної Вітчизни.

Культурно-освітній розвиток людини, як довів А. Асмолов [15], забезпечує їй знання своїх природних прав та надихає на пізнання своєї національної природи, культури, історії. А в кінцевому підсумку знаюча, мисляча людина прагне бути активним учасником розбудови власної держави, спираючись на своє національне коріння. Можливо, саме завдяки подібним буттєвим запитам українського суспільства, П. Могила у 1636 році відкрив колегію в місті Кременець, а в 1640 році Слов'яно-греко-латинську академію в місті Ясси.

Ключовим осередком поширення філософсько-освітніх та релігійних знань в XVII столітті була українська православна церква. Але через постійні загарбницькі плани Польщі та Москви, в середовищі православних священників виникли специфічні обрядові та богослужбні проблеми. В основному ці проблеми були пов'язані з західними впливами католицької церкви. П. Могила відчував ці буттєві виклики, тому в 1646 році написав книгу під назвою «Великий Требник». Головною метою цієї праці було вдосконалення виконання священних обрядів і богослужінь для українського православного духовництва і населення.

Саме через це, працюючи над своїм «Великий Требником», П. Могила включив у нього перевірені віками релігійні обрядові дійства, як з давніх грецьких християнських першоджерела, так і з слов'янських християнських письмен періоду Київської Русі. Цим самим мислитель доводив логічний зв'язок давніх християнських обрядів, які прийшли з Греції, з давніми Києво-Руськими християнськими традиціями.

Віддаючи належне історичному розвитку П. Могила у свій «Великий Требник» включив деякі ритуали і обрядові дійства з римського требника, який вийшов з друку 1615 року. Тобто, мислитель розумів необхідність залучати як в освіту, так і в церковне богослужіння витребувані часом, або специфікою буття прогресивні ідеї. Адже, завдяки цим ідеям зароджувалась українська національно-освітня та церковна політика, котра спиралась, як на вітчизняну минулу історію, так і на прогресивні для XVII століття філософсько-освітні та релігійно-політичні

ідеї. Саме за це теперішнє покоління свідомих українців і цінує таких культурно-освітніх та релігійно-політичних діячів як П. Могила.

Яскравим свідченням того, що «Великий Требник» П. Могили був проукраїнським, нам підтверджують історичні факти ставлення до нього в релігійно-політичних колах Росії. Сприймаючи позитивно і підтримуючи розвиток навчально-освітніх закладів, як в Україні так і в Росії, який проходив за прямої участі учнів П. Могили, випускників Києво-Могилянської академії. Всеросійський Патріарх і його Собор так і не наважились рекомендувати «Великий Требник» П. Могили для богослужіння, як для України так і для Росії. Хоча книги мислителя на ряду з книгами його послідовників, викладачів Києво-Могилянської академії, користувались попитом і в Росії.

З цього приводу слушним є висновок С. Пономаревського згідно з яким: «Особливий вплив щодо поширення освіти на російському ґрунті здійснювала протягом багатьох років Києво-Могилянська колегія (академія), яка у XVII-XVIII ст. постала не лише центром українського духовного життя, але і перетворилася на потужний чинник загальнослов'янського та європейського комунікативно-навчального простору... За ситуації відсутності власної вищої школи у Росії, стало поширення книжкової продукції авторів Києво-Могилянської академії. Серед книг особливим попитом користувалися духовні, духовно-виховні, літературні та дидактичні твори: «Требник» і «Православне сповідання віри» П. Могили, «Небо нове» і «Огородок Марії Богородиці» І. Галятовського, «Меч духовний» і «Труби словес проповідних» Л. Барановича, численні вірші та драматичні твори учнів і випускників закладу» [333, с.59].

Згідно з висновками науковців, саме українські викладачі і випускники Києво-Могилянської колегії принесли вищу освіту в Росію та забезпечили її розвиток всім необхідним навчально-методичним матеріалом див.[447].

Проте в кінці XVII ст. очільники російської православної церкви ніби «відчули» небезпеку, котра, на їх переконання, містилася в творах українських авторів, як світського, так і релігійного характеру. Вони почали вбачати в працях українських авторів «порчу» для російського народу. Хоча більшість з цих праць

містили в собі релігійну, філософсько-освітню та морально-етичну інформацію. Але Собор Російської православної церкви, «знайшов» крамолу в творах українців і у зв'язку з цим, в 1690 році осудив «київські» книги П. Могили та його однодумців українських священнослужителів і заборонив їх використання.

Цей факт дозволяє нам, дослідникам конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні, стверджувати, що ідеологія української національної ідентичності, хоча і в завуальованому вигляді, також була присутня в релігійно-філософських творах українських мислителів XVII ст. Але в той час, як проаналізував В. Литвинов, українські мислителі ще перебували в пошуках своєї ідентичності [249]. Саме небезпеку «пошуків» національної ідентичності і відчули, прочитавши праці українців, священнослужителі російської православної церкви, тому і наклали «заборону» на твори.

Проте «заборонами» буттєві виклики і пов'язані з ними зміни в навчально-освітньому, релігійному та політичному житті України, повністю зупинити було вже неможливо. Філософсько-освітня діяльність П. Могили була продовжена його наступниками. Переважна більшість послідовників філософсько-освітніх та релігійно-політичних ідей мислителя були пов'язані з навчальним процесом в Києво-Могилянській колегії. Як дослідив С. Йосипенко, цей навчальний заклад багато в чому наслідував західноєвропейську наукову матрицю, використовував подібну систему освіти, літературу, методи навчання [169].

Але «бездержавне» життя в Україні накладало свій відбиток на буттєві процеси. Тому головна проблема в філософсько-освітньому розвитку українського народу, полягала в тому, що Європейський Ренесанс в культурі, літературі, науці, освіті, вірі та державному житті в Україні XVII ст. отримав лише опосередковане продовження. Цей процес на прикладі діалогу ренесансної філософії людини і сміхової культури Відродження, дослідив український філософ О. Родний [353].

Оперуючи фактами ми повинні констатувати, що фундатори української вищої школи, хоч і мали бажання взяти все краще від західноєвропейських вузів. Але у нас на місцях все ще продовжували існувати схоластичні методи навчання,

підкріплені «регресивною» богословською літературою. Проте для навчально-освітнього процесу в Україні того часу, зважаючи на наш «воєнний» стан, всі зміни які проходили в освіті можна сміливо називати прогресивними.

Адже наголос на домінуванні духовних ідей та істин в людському бутті, на якому концентрували увагу українські мислителі-учителі. Не вступав у протиріччя з філософсько-освітнім розвитком людини, а лише стимулював його закликами до навчання, як до насолоди. Цей процес досить влучно охарактеризував український мислитель XVII ст. Кирило Транквіліон-Ставровецький. У своїй праці «Зерцало богословії», яка була видана у 1618 році він писав: «Смак єдиний душевний, невидимий... Той бивает або з науки..., або з видіти умного...И то ест правдивий смак души...» [415, с.236].

Підсумовуючи матеріал, відображений в даному підрозділі, який стосується проблем розвитку новочасового філософсько-освітнього мислення в Україні XVII ст. Ми можемо констатувати факт наявності в працях українських мислителів прогресивних ідей стосовно виділення Києва, як центру українського православ'я та возвеличення українських козаків як військово-політичної сили в ті буремні часи. Тобто праці українських мислителів, як світського, так і релігійного характеру містили в собі ідеологічні мотиви української національної ідентичності. Проте, як довів В. Литвинов, Україна в цей період перебувала в пошуках своєї ідентичності і ми погоджуємося з його твердженням.

Передача цих ідеологічних мотивів, на наше переконання, проходила саме через навчально-освітні заклади, проповіді священнослужителів та відповідну літературу. Адже саме навчання здатне спрямувати людину правильним, гуманним життєвим шляхом і таким чином надихнути її на позитивне життя в своїй незалежній державі, та на душевний комфорт в своїй українській православній церкві. Збагачена саме такими знаннями людина, мала більшу здатність до визначення позитивного життєвого шляху у порівнянні з неосвіченими невігласами. Тому в творах українських мислителів ми виділили певні ідеї, котрі вказують на їх зорієнтованість на пропаганду української національної ідентичності в буремні роки XVII ст.

5.2. Культурний стиль українського (козацького) бароко та його вплив на філософсько-освітню думку

На нашу думку, саме прагнення українців до «нагромадження» знань, ідей, речей, багатства в XVII ст. сприяло поширенню культурного стилю українського (козацького) бароко. Його ми можемо прослідкувати аналізуючи літературні твори, архітектуру та побут українського населення того часу. Українські науковці, провівши детальний аналіз культурно-історичних пам'яток, літературних творів та інших фактологічних джерел того періоду. Узгоджено назвали всі артефакти, предмети і речі, що були створені в той буремний час, примхливим стилем українського, або козацького бароко. Ми в даному підрозділі нашого дослідження, розглянемо саме вплив культурного стилю українського (козацького) бароко на розвиток філософсько-освітньої думки в Україні.

З історії світової культури нам відомо, що стиль бароко виник в західноєвропейських країнах періоду XVI-XVII ст. Коли там поширювалися феодально-католицькі заворушення. Неузгодження між світською і духовною верхівками влади привели до повстань і протестів. Таким чином в багатьох країнах Європи почався процес пошуку нових шляхів подальшого державного і релігійного розвитку. Європейська освіта теж була включена в цей процес. Тому в науковому середовищі відбувалося своєрідне «нове» прочитання Античної літератури та пристосування її ідей до умов європейського життя XVI-XVII ст.

В Україні бароковий стиль почав актуалізуватися в XVII ст. Його прихід і розповсюдження на нашій території, ми можемо пов'язати з двома факторами. Першим фактором, була польська експансія на українські землі, яка нав'язала народу диктатуру і «одягла ярмо неволі» на велику кількість українського люду. Разом з «диктаторським» негативом, поляки в деякій мірі, принесли до нас основні напрямки європейського барокового культурно-освітнього життя: моду, архітектуру, літературу, освіту.

Другим фактором поширення європейської культури бароко на українських землях, було культурно-освітнє запозичення та наслідування всього

прогресивного молодими українцями, під час їх навчання в західноєвропейських вишах. Саме вони, після повернення на Батьківщину, займалися впровадженням барокового стилю в українську дійсність. Від освіти та літератури, до побуту і розбудови власної української незалежної держави на основі конституції, або прав і вольностей українського народу.

Повернувшись на Батьківщину, освічені українські студенти почали впроваджувати ідеї барокового стилю у себе вдома. Пристосування барокового стилю до умов і специфіки української дійсності XVII ст. вимагали певного коригування з урахуванням наших культурно-освітніх та національних традицій.

Враховуючи це, у нас на території було поширене «українське бароко», що відповідало буттєвим вимогам того часу. А через те, що на той час головними захисниками та хранителями всього українського від культури і побуту до православного віросповідання, як доводять В. Горобець та В. Гурій, були козаки [103]. То за логікою речей і подій, цей культурний стиль можна по праву називати «козацьким бароко». Знаково, що цей стиль став предметом дослідження українських науковців-філософів: Я. Денисенко [125], А. Макарова [267].

Філософсько-освітня своєрідність «українського», або «козацького» бароко була відображена в навчально-освітній системі того періоду. Адже саме в українських освітніх закладах, де ділилися своїми знаннями та ідеями наші науковці зі студентами, слідує стилю бароко. А також завдяки надрукованим творам провідних українських мислителів, учителів, очільників православної церкви, які теж несли в собі стилістику бароко. Ми можемо простежити факти пристосування теологічної тематики до актуальних проблем буття людей. За орієнтир у цій роботі для нас може слугувати дослідження М. Столяр [394].

При цьому, слід зазначити, що теологічні орієнтири не обмежені середньовічними схоластичними догмами. В «українському» бароко всіляко використано алегорію та різного роду словесні хитросплетіння в яких присутні, як традиційні сюжети і образи з античних міфів, так і християнські символи. Всі ці образи, сюжети і символи ми зможемо виділити спираючись на праці науковців: Л. Баткіна [23] та Х. Бельтінга [25].

Багатий на вигадки, алегорії і домисли стиль «українського» бароко позитивно сприймався, як козацькою верхівкою та релігійним кліром, так і українським населенням. Особливо активно бароковим стилем послуговували спудеї при написанні різного роду віршованих праць: посьвят, панегіриків. Де була наявна естетика словесної творчості, як довів М. Бахтін [24]. Та був в моді арсенал асоціативних образів логічного мислення.

Служителів церкви в стилі «українського» бароко приваблювало те, що його засоби сприяли священнику змістити хвилюючі людину проблеми з реального життя у світ мрій і надій. Тобто проповідь священника завдяки бароковим словесним прикрасам та алегоріям. Була здатна «перенести» людину із світу щоденних людських проблем і негараздів у бажаний і можливий світ благодаті.

Досить влучно через аналіз нашого буття та сприйняття світу, охарактеризував українське бароко А. Макаров: «У мистецтві українського бароко немає пересипу, є гамлетівська двозначність у ставленні до звичайних життєвих цінностей і прагнень. Є сум за недосяжним ідеалом раю на землі, співчуття і любов до тих, хто зумів зробити цей проклятий і приречений самим творцем світ хоч трохи красивішим, добрішим, справедливішим» [267, с.30].

Стиль українського бароко та всі притаманні йому алегоричні образи і метафоричні особливості знайшли своє відображення в філософсько-освітніх ідеях українських мислителів. Можливо саме завдяки українському бароковому стилю в навчально-освітніх закладах України XVII ст. відбувалося специфічне «поєднання» у викладанні предметів на руській (українській), латинській, польській мовах. Наші православні священники-вчителі, не лише писали свої твори на цих мовах та складали вірші, вони, як свідчать історичні факти, ще досить легко по декілька разів змінювали віру, православну на католицьку чи навпаки.

Вірогідно у всіх цих «поєднаннях» і «змінах», теж відобразився стиль українського бароко. Тому ми повинні розглядати його різнопланово, в залежності від буттєвої реакції мислителів і бачити в ньому відображення духу епохи. Тим більше, що завдяки цій епосі, саме і розрослась культура українського, або козацького бароко з нотками української національної ідентичності. Наші

навчально-освітні заклади долучились до європейської освіти. Завдяки цьому, багато її ідей та передових освітніх методів, було запроваджено на базі вишів України.

В даному ракурсі влучно про освіту сказав А. Халапсис: «В будь-якій сфері людської діяльності (в політиці, науці, техніці, мистецтві, релігії і т.д.) можна знайти як тих осіб, які слідують трендам, так і тих, хто їх створює... Для творчості необхідно мати знання. У всі часи правителі ждали зберегти за собою монополію на знання, тримаючи під своїм контролем, відповідно, і можливість творчості. Чим більше їм це вдавалось, тим більш священною і неосягненою влада поставала в очах підданих» [435, с.134].

Ми вважаємо, що повністю зрозуміти та охарактеризувати всі філософсько-освітні ідеї та проблеми, які ставили перед собою та вирішували українські мислителі XVII ст. неможливо. Адже усвідомити логіку алегоричного мислення доволі важко. Через це наша увага сконцентрована навколо проблем освіти, освітньої політики, буттєвих освітніх викликів та філософсько-освітніх ідей українських мислителів.

Бароковий стиль, перенесений з заходу в українську культуру, освіту, літературу, незважаючи на домінування в ньому алегоричного мислення, художньо-поетичного сприйняття дійсності, а також наявність різноманітних символів: релігійних, міфологічних, військових, політичних, національних. Майже в унісон з західноєвропейським бароковим стилем був дотичний до всіх буттєвих процесів, на що вказує О. Федорук [421].

Не залишав він поза увагою і філософсько-освітні ідеї та проблеми. Розгляд цих проблем, як європейські мислителі періоду бароко, так і українські періоду козацького бароко, пов'язували з філософськими архетипами свого народу. Кожен мислитель цінував своє коріння, рід, народ і був зацікавлений освітнім розвитком своєї країни. Тому в своїх навчально-освітніх працях, переважна більшість мислителів, робила головні акценти на національних, державних та релігійних питаннях.

В даному ракурсі в українських навчально-освітніх закладах. Учителі та професори прагнули надати приклад студентам словами і ділами, любити свою Батьківщину, шанувати свій народ, довіряти своєму державному керівництву, поклонятися своїм святиням і сповідати українську православну віру своїх предків. Цими ідеями наповнені твори українських мислителів: освітніх, державних та релігійних провідників XVII ст. [458, с.189].

Ще нам необхідно зробити уточнення, що у XVII ст. в багатьох куточках України, досить популярними і актуальними були язичницькі обряди і символи. Які хоч і перекликалися з християнськими святами і біблійними сюжетами, проте часто суперечили православним догмам. Ця обставина теж була прийнята до уваги українськими мислителями: Л. Барановичем, І. Галятовським, І. Гізелем, І. Орновським, І. Максимовичем та відображена в їх творах. Адже мислитель, щоб бути зрозумілим для широкого загалу людей, повинен був попередньо поставити себе на їх місце. І таким чином усвідомити їх буттєві виклики, проблеми і потреби. А вже потім, пишучи праці, урахувати все це і відобразити у своїх творах.

Наприклад, українська казково-міфологічна думка, котра через усну народну творчість поширювала язичницьку ідею про людину, як універсальну істоту, або своєрідний мікрокосм, надовго прижилася в нашому побуті. Через це багато людей, які з раннього дитинства слухали казки та міфи. Вважали людину універсальною істотою, яка здатна вивчити, перейняти і засвоїти всі здібності природних істот і стихій з якими вона матиме справу. Цю тенденцію досить широко дослідив український філософ О. Кирилюк [178].

Тому, зважаючи на культурні традиції в Україні і до нашого часу значну популярність має довіра людей язичницьким оберегам, віщунам, мольфарам, чародіям. При цьому більшість з них у своїй «роботі», в унісон з язичницькими діями і символами, використовують християнські символи: хрест, ікони, молитви.

Все це, відповідно з міфічними та казковими сюжетами, ставало причиною тих чи інших процесів і подій, котрі, як наголошує М. Семчишин, закарбовані в історії української культури [367].

На нашу думку, «калейдоскопічність» українського бароко, пов'язана саме з ідеєю самозбереження, як української культури так і філософської думки. Адже як наголошувала Г. Складенко: «Аналізуючи особливості української культури, розмірковуючи над її головним змістом та спрямуванням, доходиш висновку, що, починаючи з XVII ст., її стрижневою ідеєю було самозбереження, що, з одного боку, допомагало їй вистояти під натиском жорстоких катаклізмів часу, а з другого, - ставало на заваді її історичного поступу, штучно звужуючи культурний простір, обмежуючи можливі шляхи його якісного розгортання. Головними рисами української культури ставали ретроспективність з постійною орієнтацією на фольклорно-барокові цінності, міфологізм та нереалістичність»[377, с.627].

Українська барокова алегорія, людські почуття любові між різними статями, пояснювала лебединою, або голубиною вірністю. Алегоричним символом мудрості виступала сова, символом свободи був орел. Завдяки доступно-примітивному поясненню буттєвих процесів, міфологічні сюжети дуже часто продовжували використовувати в своїх працях, як учителі, так і мислителі різних епох і культурних періодів.

І хоча в XVII ст. на людей в Україні суттєвий вплив мала православна церква і її віровчення, міфологічні сюжети продовжували відігравати свою роль в філософсько-освітньому процесі. Ними були наповнені твори українських мислителів і позитивну роль відігравала саме барокова культура. Досить влучно охарактеризував актуальність міфології для всіх історичних періодів, польський учений Я. Парандовський: «Міфологія - це ще не зовсім релігія. Релігія спирається головним чином на культ, на обряди, котрі, на відміну від перемінливих легко перетворюваних міфів, лишаються незмінними, протистоять плину часу і зберігають досить віддалені форми вірувань» [320, с.21].

Доволі сильний вплив міфів і казок в житті українців XVII ст., не тільки підтверджував «живучість» язичницьких вірувань. Він являвся показником навчально-освітнього розвитку нашого населення того часу, а крім цього, ідеологія національної ідентичності дуже часто спирається саме на міфи і казки.

Твори з таким наповненням були суголосні зі стилем українського (козацького) бароко і сприймалися нашими людьми позитивно. Адже переважна більшість світових релігій з їх особливим культом виникли внаслідок розкладу міфології різних народів. Так притаманно людині, що багато таємниць життя, страхи перед невідомим, спрямовують людину шукати «заспокійливу» інформацію в казках та міфах. На більш високому розвитку суспільної свідомості, цей пошук поширюється на релігійну, а далі і на наукову сфери. Хоча наука, як наголошує український філософ І. Захара, в переважній більшості випадків, без віри теж не може існувати [156, с.78-87].

Загальне спрямування всіх наукових досліджень і відкриттів сконцентроване головним чином на вирішенні ключового бажання більшості людей світу. Як зробити життя людини на землі довготривалим, легким та комфортним. Міфи на це бажання людини подають дуже простий приклад життя Богів з Олімпу. Де всі Боги «вічно живі» і «вічно юні», харчуються «нектаром» і «амброзією» та пересуваються зі швидкістю думки. Ввесь цей «божественний набір», як тлумачив С. Кіркегор [179], люди у всі часи бажали і бажають отримати різноманітними засобами. На переконання переважної більшості мислителів, шлях до успіху людині здатна полегшити освіта з відповідними науковими дослідженнями і відкриттями.

Для України періоду козацького бароко XVII ст., як розвиток релігійної освіти, так і пропаганда ідеології української національної ідентичності в деяких аспектах спиралися на казково-міфологічні сюжети. Адже перші навчальні заклади вищого типу в Україні, колегії та академії мали гуманітарну, релігійно-освітню орієнтацію. Їх просвітницька функція зводилась до поширення ідей гуманізму та пропаганді природних прав людини. Саму людину українські мислителі розглядали, як своєрідну мініатюру загального світоустрою. В даному ракурсі вони наслідували європейських філософів. Через це проблема мімезису, на думку Ю. Юхимник, завжди актуальна в історії гуманітарного знання [499].

Саме тому у творах багатьох українських мислителів того часу, поширений погляд на людину як на мікрокосм. Адже мікрокосмічне споглядання, через

причини, згадані і проаналізовані нами вище, узгоджувалося із міфологічними, або народними поглядами на природу людини XVII ст. Разом з цим не забували українські мислителі і здобуті в західноєвропейських вузах наукові знання. Позаяк в своїх розвідках, спрямованих на розкриття таємниць людської природи. Українські філософи, в багатьох напрямках суголосні з передовими європейськими мислителями періоду культури бароко.

Слід відмітити, що загальнолюдські цінності та природні права людини, які часто є базовими в ідеології національної ідентичності, завжди підтримувалися і вважались непорушними для будь-якого культурного стилю в тому числі і для українського бароко. Філософсько-освітні ідеї у царині природного права та загальнолюдських цінностей, як в Україні, так і в Європі завжди сконцентровані на тих проблемах, котрі на той момент були актуальними. Українське буття завжди ніби наздоганяло європейське. Через це багато державних, релігійних та філософсько-освітніх питань, які були характерні для багатьох європейських країн доби Ренесансу та Просвітництва. Для України стають актуальними лише через декілька десятиліть років.

При цьому ми повинні наголосити, що серед українських мислителів в кожен епоху завжди були ті, хто своїми філософськими ідеями «випереджав час». Але за браком, як народної підтримки, так і підтримки можновладців, ідеї та поради прогресивних мислителів не були втілені в життя. Це стосується і ідеології української національної ідентичності, котра хоч і пропагувалася українськими мислителями, але не досягла свого «апогею».

Так відбувалося досить часто в історії України. Можливо через це на мислителів, котрі в своїх працях порушували питання справедливості, свободи слова, волі, щасливого життя людей. Завжди було «гоніння» влади чи їх посіпак. Ці питання і проблеми вічні, тому їх, на нашу думку, недоцільно пов'язувати виключно з культурою українського бароко. Бо національна українська культура включає в себе всі вікові стилі, які мали відношення до неї на її величому історичному шляху.

У вирішенні національних буттєвих викликів, які український народ відчув у XVII ст., могла дати раду лише специфічна освітня політика з її евристичним потенціалом національно-патріотичного виховання. Тому позитивну роль, на нашу думку, в цьому процесі зіграли ті мислителі, котрі пройшли навчання в вузах західноєвропейських країн. Саме вони були здатні на українські проблеми в плані націотворення, державотворення, української православної віри та української освіти, подивитися оціночно, як зарубіжні експерти. Через це, їх споглядальний філософський аналіз був відображений у навчально-освітніх, суспільно-політичних та релігійно-філософських працях.

Загалом поради українських мислителів були підкріплені їх діями спрямованими на просвітницьку роботу. Вона була відображена не лише літературно-ідеологічною працею, а відкриттям шкіл, колегій, академій, своренням друкарень. Варто наголосити, що вся проведена робота з вирішення проблемних питань в українській філософській думці XVII ст. Була досить тісно пов'язана з вирішенням національного питання в Україні. І хоча великих успіхів у національному питанні досягнуто не було. Проте сам наголос на проблемах української нації та української держави, робив проекцію на майбутнє.

Це зародження ідеології українського націоналізму «відчули» в Росії, саме тому, як ми вже відзначали вище, там і було заборонено твори українських авторів періоду козацького бароко. Адже переважна більшість філософсько-освітніх праць українських мислителів, хоч і носила релігійний характер. Але завуальовано в стилі українського бароко вивищували українську націю, через віру в Бога, підтримувала віру у творчі можливості і приспаний потенціал української православної людини.

Українське бароко давало можливість нашим мислителям, через аналогію, алегорію, приклади з міфів, біблії, праць отців церкви, твори античних філософів. Досягти позитивних результатів у впливі філософсько-освітніх ідей на свідомість людини. А через це розкрити в людині такі втаємничені властивості, котрі б вселяли в неї впевненість в діях свого народу і в його національній силі.

Яскравим прикладом впровадження філософсько-освітніх ідей в маси, для нас може бути просвітницька діяльність і філософська творчість Йосипа Кононовича-Горбацького (невід. - 1653). Високоосвіченого для того часу мислителя, який закінчив Замоїську академію, а в Києво-Могилянській колегії на високому рівні читав курси риторики та філософії. Підтвердження цьому є його лекції «Оратор Могилянський, прикрашений досконалыми ораторськими поділами Марка Тулія Ціцерона». Вони були знайдені у формі конспектів спудеїв колегії, написані латинською мовою, які читались Й. Кононовичем-Горбацьким у 1635-1636 роках.

В цих лекціях Й. Кононович-Горбацький не лише знайомить студентів з риторичним і діалектичним вченням античних авторів та цитує мислителів епохи Ренесансу. Заслуговує на увагу той факт, що він у своїх лекціях посилається на видатного українського мислителя XVI століття С. Оріховського-Роксолана. Це вказує на шанобливе ставлення його до мислителів, які мали українське коріння і зробили свій посильний внесок у становлення та розвиток, як європейської так і вітчизняної освіти та науки. Адже він розумів життєві філософсько-освітні запити студентів, які навчалися в українських навчальних закладах вищого типу. Тому взірцем для них повинні бути вихідці з України, котрі займаючись науками прославили себе і свій народ.

В царині філософії, на той час, українські мислителі ще не мали видатних здобутків. Тому студентський конспект з курсу «Логіки», який був прочитаний Й. Кононовичем-Горбацьким у 1639 – 1640 роках, не містив посилань на твори українських філософів. Ключовим авторитетом у філософії та логіці, як для Й. Кононовича-Горбацького, так і для переважної більшості викладачів українських навчальних закладів вищого типу того часу був Аристотель. При цьому філософські ідеї Аристотеля подавалися переробленими у відповідності з схоластичними догматами та доктринами Фоми Аквінського, котрі домінували в католицьких навчальних закладах.

Активна релігійна та навчально-освітня діяльність Й. Кононовича-Горбацького була підтримана П. Могилою, тому з 1642 по 1646 роки він обіймав посаду ректора Києво-Могилянської колегії. Будучи ректором, мислитель ще з

більшим завзяттям продовжив нести в маси філософсько-освітні ідеї. Він пропагував навчально-освітні, наукові, просвітницькі та церковні «благії діяння» видатних українських діячів. Як дослідили Я. Стратій, В. Литвинов, В. Андрушко: «Й. Кононович-Горбацький вихваляє в риториці П. Могилу та інших помітних представників української культури за їхню суспільно-освітню діяльність, за організацію шкіл...» [396, с.11].

Твори наших філософів надавали інформацію про приналежність людини до великого українського народу. Підтримували її проукраїнську діяльність, допомагали активізували філософсько-освітню творчість, розум. А загалом, філософські праці, націлювали на гідне людське життя в українській незалежній державі. Тому в онтологічному плані освіта ставала специфічним дороговказом для більшості українського населення в XVII ст.

Це відчували і послідовники навчально-освітніх та церковних справ започаткованих П. Могилою. Завдяки філософсько-освітній роботі якого, в Україні стала розвиватися національна освіта. І було підготовлено цілу плеяду послідовників: учителів, проповідників, професорів. Які розповсюдили філософсько-освітні ідеї фундатора Києво-Могилянської колегії в найвіддаленіші куточки України.

Про них слушно писав В. Микитась: «За життя і діяльності Петра Могили помітними вихованцями колегіуму були також Даджибог Маскевич, Гавриїл Домецький, Климентій Старушич, Лазар Баранович, Феодосій Баєвський, Мелетій Дзик, Дамаскин Птицький, Інокентій Гізель, Йоаникій Галятовський та інші, які так чи інакше залишили глибокий слід в історії українського духовного життя, шкільництва та колегіуму. Світочем для них був Петро Могила» [284, с.92].

В флософсько-освітній роботі велику роль відіграє онтологічна орієнтація мислителя, або його покликання слідувати за викликами буття. Але цей процес не може і не повинен проходити швидко. Він розрахований на декілька десятиліть чи епоху. Головною умовою в аналогічних процесах, завжди була наявність освіченого далекоглядного стратега та створеної ним команди активних однодумців. Подібну картину філософсько-освітнього розвитку ми

прослідковуємо на прикладі роботи П. Могили та його колег, друзів, учнів, з Києво-Могилянської колегії, котрі творили в період українського (козацького) бароко. Можливо, завдяки цьому культурному стилю українського бароко, було поєднано потрібних людей для конкретної гуманітарної філософсько-освітньої праці, виконуючи яку вони досягали позитивних успіхів.

Це ядро проявилось в фундаторській роботі ректорів Києво-Могилянської колегії. Котрі змінюючи на цій посаді один-одного, завжди слідували буттєвим запитам суспільства та приносили позитивні зрушення в цьому закладі і не дозволяли йому «обростати павутинням».

Філософсько-освітню діяльність свого попередника на посаді ректора Києво-Могилянської колегії, Й. Кононовича-Горбацького, продовжив Інокентій Гізель (1600-1683рр.). Роки роботи якого з 1646 по 1650, як очільника Києво-Могилянської колегії, припали на лихолітні часи для України. На нашій території в 1648-1654 роках проходила національно-визвольна війна. Тому українські провідники освітньої справи та церковні діячі, на всіх рівнях захищали національні права нашого народу, засуджували смертовбивства людей і пропагували мирне розв'язання конфліктів.

Подібного роду філософсько-освітні ідеї ми можемо прослідкувати і в творах І. Гізеля. Будучи професором філософії і читаючи студентам відповідні курси, в 1647 році І. Гізель видав працю «Твір про всю філософію», написаний аналогічно до західноєвропейських наукових праць латинською мовою. Проте проблемні питання, які розглядаються в цьому творі, цілком суголосні з життєвими запитами українських людей того часу. Тобто працю мислителя можна назвати науково обгрунтованою відповіддю на онтологічні проблеми українців.

В буремні роки XVII ст., коли час від часу проходили військові сутички, відбувалася окупація українських земель загарбниками з різних держав, а на ряду з цими катаклізмами, відбувався розвиток навчально-освітніх закладів. В наукових колах України затребувані були філософсько-аналітичні праці, які б проливали світло на питання людської свободи, волі, інтелекту. Саме на ці

проблеми дає ґрунтовні науково-аналітичні відповіді І. Гізель у своєму «Творі про всю філософію».

Аналізуючи в цьому творі проблеми мислення, почуттів, волі, інтелекту та свободи. В розділі «Про волю або про розумове прагнення» він писав: «Припускається, що свобода притаманна людині тому, що вона розумна. Звідси випливає, що жодній живій істоті, навіть якщо їй властиве все те, що властиве людині, не випадає бути вільній саме тому, що вона позбавлена розуму. Звідси і сама людина ніколи не відчувала свободи, тією чи іншою мірою не звертаючись до розуму. Виходячи з цих припущень вважається, що формально свобода пов'язується тільки з волею» [90, с.97].

Своїм обґрунтуванням проблем свободи І. Гізель націлює, як науковців так і багатьох мислячих людей на навчання, котре збагатить людину знаннями, зробить її більш розумною, а в підсумку і більш вільною. Для досягнення всього цього, згідно слів просвітника, людині необхідно прикласти вольові зусилля. Можливо всі людські старання не пройдуть даремно і в підсумку люди зможуть відчутти «дух свободи» та жити у вільній країні. Проте це були лише науково-теоретичні буттєві міркування мислителя, дійсність виявилася набагато проблематичною і складною.

Передавши ректорство в Києво-Могилянській колегії в 1650 році Лазарю Барановичу. І. Гізель не переставав працювати для блага українського народу, ставши ігуменом Миколаївського та Кирилівського монастирів в місті Києві. А далі продовжив свою просвітницьку і літературну творчість, вже перебуваючи на високій посаді архімандрита Києво-Печерської лаври з 1656 року. Він відчував гостру потребу «допитливих» і «думаючих» українців у мудрому слові та мудрих порадах. Тому розгорнув велику книговидавничу роботу, в якій особисто виступив редактором «Києво-Печерського патерика» 1661 року та «Синописиса» 1674 року.

Реагуючи на онтологічні проблеми українського народу І. Гізель в 1669 році видав свій твір «Мир з Богом чоловіку». В ньому мислитель розкрив об'єктивні морально-етичні чинники. Котрі впливають на людей і таким чином здатні

вносити корективи в процес формування суспільної моралі. За цю працю І. Гізеля стали іменувати «українським Аристотелем», проводячи паралелі з морально-етичними творами великого античного мислителя.

Крім цього, якщо великий Аристотель старався передати Олександрю Македонському кращі тлумачення морально-етичного життя людини. То аналогічно І. Гізель направив свій твір «Мир з Богом чоловіку» з посв'ятою Московському царю Олексію Михайловичу. Він, як і великий античний мислитель, плекав надію на відповідну позитивну реакцію володаря на його пропозиції «морального контролю», котрі були відображені у творі.

Адже на той час, в буремні роки середини XVII ст., в усіх сферах, як світської так і церковної влади домінували хаос та аморальна поведінка владоможців. Багато з них почали забувати про мораль, їх дії і помисли були затьмарені жадобою до наживи та багатства. Потихеньку вони ніби стали «перетворюватися» в злочинців. І. Гізель, проаналізувавши наявні негаразди в українському суспільстві, вирішив мудрими словами і порадами виправити наявний моральний стан можновладців. Тому в своєму творі він писав: «Дабы ся самі із преступников обогащали... Имения, отказанные на сырых, на больницы и на самую церковь себе присвоят...» [89, с.405].

Твір І. Гізеля мав належний резонанс не лише на території України, прочитали його і в Росії. Там не лише цар Олексій Михайлович, а і увесь Московський патріархат, відчули «загрозу» цього твору для їх влади. Тому московські церковники знайшли в праці І. Гізеля «Мир з Богом чоловіку» ознаки єретизму, розкритикували його та заборонили цю книгу на території підконтрольній царській владі.

Хоча сам твір «Мир з Богом чоловіку», цілком відповідав буттєвим запитам того періоду і пропагував належні релігійні, філософсько-освітні та морально-етичні ідеї актуальні для XVII століття. І. Гізель мав авторитет, як в середовищі священнослужителів, студентів так і серед прихожан. І не лише тому, що він керував колегією та обіймав високі церковні посади. Належна освіта, яку він отримав в західноєвропейських вузах (Замойській академії, Кембріджському та

інших університетах). Надала йому можливість мати свою думку стосовно всіх онтологічних проблем того часу. Що він і зробив, написавши твір, де в релігійному плані та в стилі українського бароко, відобразив свої ідеї.

Досить влучно охарактеризувала дану працю мислителя М. Кашуба: «Книга І. Гізеля «Мир з Богом чоловіку», акумулюючи в собі ті прогресивні ідеї, які сколихнули уми його сучасників, будили інтерес до критичного мислення, є типовим явищем гуманістичної та реформаційної ранньобуржуазної культури... Філософія Відродження й Реформації як фактор ранньобуржуазної суспільної свідомості повернула людину з неба на землю, почала вирішувати її проблеми, виходячи головним чином з реальних умов життя» [175, с.73].

Філософсько-освітня творчість І. Гізеля є специфічним відображенням, як культури українського бароко, так і онтологічної ситуації в Україні XVII ст. В своїх працях він зумів логічно поєднати філософські ідеї європейських мислителів від античності до Нового часу з православним вченням, не зменшуючи ролі останнього. Як учитель І. Гізель, котрого іменували «українським Аристотелем», стояв на позиціях поміркованого реалізму. Через це, йому вдалося не лише продовжити кращі європейські традиції навчально-освітньої роботи в Києво-Могилянській колегії, а й написати велику кількість видатних філософських праць, які в стилі українського (козацького) бароко, відобразили всю онтологічну проблематику XVII ст. Знаково, що переважна більшість учнів і послідовників П. Могили, до яких належав і І. Гізель, примножили евристичний потенціал національно-патріотичного виховання молоді, чим зробили позитивний внесок в філософсько-освітній розвиток України.

Також, до продовжувачів церковних та філософсько-освітніх справ П. Могили, особливо в розбудові православної церкви, навчально-освітніх закладів, друкарень, належав Лазар Баранович (пр.1620-1693 рр.). Переважна більшість його творів, теж відповідає стилю українського (козацького) бароко. Він став наступником І. Гізеля на посаді ректора Києво-Могилянської колегії з 1650 по 1657роки. Але повністю включитися в адміністративну і навчально-освітню

роботу, Л. Барановичу завадила війна. В цей час активізувалися військові дії між українцями та поляками, багато студентів колегії пішли воювати за Україну.

Як писав М. Сумцов: «Тривала війна Богдана Хмельницького з поляками. Важко було у такий буремний час поставити колегіум у гарне становище в педагогічному й матеріальному відношенні. Гаряче почуття патріотизму, що охопило український народ у всіх його середовищах, проникало і через стіни колегіуму. Студенти пішли у військо Хмельницького. Маєтності братського монастиря були спустошені або відняті. Барановичу важко було триматися на жертвах окремих осіб. Він залишив спустілий і збіднілий колегіум і впродовж декількох років проживав у підлеглих Печерській лаврі монастирях» [398, с.1].

Війна внесла деякі корективи в філософсько-освітню роботу Л. Барановича, але не змінила його любов до України її народу та віру у їх світле майбутнє. Мислитель відчував буттєві запити на освіту серед українського люду. Тому не лише словом, а й ділом боровся з «неуцтвом» або «чорнотою» українців. Перебуваючи в Києві, Новгороді-Сіверському, Чернігові, він всюди працював не лише на благо християнської православної церкви, а в основному для людей. Саме тому в містах свого перебування мислитель відкривав навчальні заклади, друкарні, гуртував навколо себе прогресивних та активних учителів, релігійних діячів, творчих людей. Л. Баранович та його оточення розповсюджували, як слово Боже, так і світські знання серед українського народу, цим самим «просвітлюючи неуків» або «відбілюючи темних».

З цього приводу Л. Баранович писав у своїх листах: «А если это родное нашего украинского края, то чем же его перекрестить? Покропите только освященною водою, и, хотя он черен, запишите в белую книгу, не гнушайтесь на Украине украинскими свитками» [325, с.54].

Лист прямо вказує не лише на віру мислителя в силу і можливість освіти та її просвітницький вплив на людей. Тут наявна чітка проукраїнська орієнтація Л. Барановича та любов до всього українського, нашого краю, історії, людей. Мислитель ніколи не соромився спілкуватися з «неграмотними» або «чорними»

людьми і вірив у те, що освіта надасть їм знань, котрі їх «ніби охрестять», а мудрі слова та ідеї проникнуть в свідомість і «ніби окроплять» народу голови.

Тут Л. Баранович, слідуючи бароковим літературним традиціям, широко використовує алегорію при тлумаченні своїх ідей. Тому в нього «рідне українського краю» включає в себе різні аспекти, як позитивні так і негативні. Головне в цьому онтологічному процесі, не гнушатися свого коріння та свого українського роду. Необхідно приносити користь своєму народу, бо українцем є той, хто шанобливо відноситься до всього українського. На переконання Л. Барановича, для змін на краще в Україні, необхідно нести знання в народ. При цьому без будь-якої зверхності співпрацювати з «українськими свитками» як з рівними людьми та рідним народом [460, с.298].

В своїх листах, віршах та релігійно-філософських працях Л. Баранович хоча часто і використовує барокову алегорію, але це лише для «вуалізації» своїх проукраїнських думок та ідей. Адже в той буремний час, мислитель котрий займав високі релігійні посади, повинен був дотримуватися «золотої середини» у всьому. Лише таким чином, можна було втілювати свої ідеї в життя. Загалом, Л. Баранович бажав добра і процвітання українському народу та вірив у позитивні зміни в державі Україна, на це прямо вказують всі його твори.

Вся його діяльність була спрямована на підтримку української людини, яка на той час була «залякана» терором і війною та всюди принижувалася, як панами з Польщі так і боярами з Росії. Проте «окупанти» не змогли до кінця «знищити коріння» української історії, культури, освіти. Завдяки таким мислителям як Л. Баранович, українцям не лише вдалося зберегти свою неповторність і самобутність, а ще й розвивати свою православну українську віру та навчально-освітні заклади.

Як слушно підмітив С. Мащенко: «Аналіз тогочасних суспільних процесів і явищ, дозволили Л. Барановичу створити світоглядно-теоретичне вчення, якому притаманний ряд оригінальних ідей»[276, с.56].

Ми вважаємо, що Л. Баранович деякими своїми філософсько-освітніми ідеями, можливо випереджав час. Дану тезу, цілком справедливо, можна

застосувати і до прикладної діяльності мислителя в сфері розбудови існуючих та створення нових навчальних закладів на території України. Також ми знаходимо у нього ідеологічні мотиви пропаганди української національної ідентичності. Це християнський оптимізм, вміння зносити невдачі, розуміння своїх хиб та провин, вміння боротися зі злом, шанувати представників влади без їх обожнювання та ідолопоклонства, вміння долати сумніви та зовнішні спокуси, не бути рабом своїх тілесних пристрастей та інші. Більшість його ідей завуальовані православною вірою, але цілком суголосні з культурним стилем українського (козацького) бароко.

Біля Л. Барановича гуртувалися мислителі, котрі бажали віддано служити на благо українського народу. Вони засновували духовні та світські заклади, монастирі, церкви, школи, колегії, друкарні. Переважна більшість із них були учителями, навчали молодь наукам та християнській моралі. За прикладом П. Могили, який в Києві створив творчий навчально-освітній колектив з колег, учнів та послідовників. В Чернігові плідно функціонувало творче об'єднання, під егідою Л.Барановича, яке науковці назвали Чернігівським літературно-філософським колом. До нього належали: Л. Баранович, І. Галятовський, Д. Туптало, І. Орновський, О. Бучинський-Яскольд, Л. Крщонович, І. Максимович, А. Стаховський та інші мислителі [459,с.329].

Саме завдяки їх творчим діям було надруковано велику кількість, як релігійно-філософської так і навчально-освітньої літератури. Котра декілька десятиліть користувалася популярністю в Україні. При цьому, слід наголосити, що в Росії твори українських мислителів у 1690 році було заборонено Московським патріархатом, зі специфічним формулюванням: за «латинізоване спрямування праць». Але будь-які заборони не здатні зупинити філософсько-освітню думку. Тому справа розвитку української православної церкви, української освіти та української держави, започаткована П. Могилою, продовжувала свій розвиток вже його наступниками і послідовниками.

Після Л. Барановича, ректором Києво-Могилянського колегіуму в 1657 році стає І. Галятовський (невід. - 1688). На його долю випала важка робота, пов'язана

з відбудовою зруйнованих війною приміщень колегіуму та будівництвом нових корпусів. Знаково, що саме І. Галятовським було відкрито нові класи риторики, де він особисто викладав гомілетуку та теорію красномовства рідною мовою. Хоча на той час, у всіх навчальних закладах вищого типу цей предмет читався на латинській мові. З урахуванням цього факту, навчальні дії І. Галятовського, можна назвати мовно-революційними. Ми вважаємо, що викладання даного предмета рідною мовою вимагало, як українське життя того часу, так і необхідність національно-патріотичного виховання учнів. Всі ці буттєві виклики і відчув І. Галятовський та належним чином відреагував.

Подібне тлумачення творчості мислителя, ми простежуємо і в роботі українського історика ХІХ ст. М. Костомарова. Він визнав ідеї і дії І. Галятовського, як логічну реакцію мудрої людини на суспільно-політичні події. М. Костомаров писав: «І. Галятовський реагував своєю живою і відповідною духові свого віка суспільності участі у питаннях, що доторкувалися важних сторін тодішнього політичного й суспільного життя... Твори його можна й тепер без нудьги читати. Виклад у Галятовського всюди ясний, язик зближається до народної української мови...» [211, с. 357].

І. Галятовський розумів, що філософсько-освітні ідеї ліпше засвоюються людьми, якщо вони подаються на зрозумілій широкому загалу мові. Своїх підопічних, релігійних діячів та учителів, він закликав більше уваги в проповідях та лекціях надавати просвітницькій тематиці. Саме тому, в своєму творі «Ключ розуміння» він писав: «Треба читати гисторіи и кройники о розмаитых панствах и сторонах, що ся в них деяло и тепер що ся дест, треба читати книги о зверох, птахах, гадах, рыбах, деревах, злаках, каменях и размаитых водах, котории, в морю, в реках, в суднах и на інших местцах знайдуться, и уважати их натуру, власности и skutки и тоє себе нотовати»[81, с.220].

Філософсько-освітні ідеї І. Галятовського хоч і поєднують в собі теологію з елементами Античної філософії, сконцентрованої на вченні Аристотеля. Але вони глибоко проникнуті гуманізмом, патріотизмом, ненавистю до загарбників і ворогів українського народу. В своїх працях І. Галятовський, не лише відображав

релігійно-філософські ідеї. Він прагнув просвітити українських людей знаннями про сенс буття, історії, культури. Тому його філософсько-освітні ідеї не є чисто схоластичними, вони викликані потребами буття українських людей XVII ст., а тому спираються на життєву реальність. При цьому більшість його праць написані в стилі українського (козацького) бароко.

Ми повинні наголосити, що пануюча в ті часи барокова форма схоластичного представлення філософських ідей, привнесла деякі «завуальовані домисли» в його філософствування. Котрі, на нашу думку можна «розшифрувати», або прочитати, використовуючи «барокові кліше». Саме завдяки цим «кліше», написана переважна більшість релігійно-філософських та філософсько-освітніх творів мислителями, котрі спрямовані на благо України в XVII ст. та на початку XVIII ст., пропагуючи ідеологію української національної ідентичності.

В цьому процесі Києво-Могилянський колегіум виступав специфічним живильним джерелом, котре сприяло становленню і розвитку філософсько-освітньої думки в Україні. Його робота не припинялась ні на мить і в часи війни та лихоліття. Коли, зважаючи на небезпеку та переслідування, ректор колегії змушений був залишити заклад, його обов'язки виконували підготовлені наступники і послідовники. Така ситуація відбувалася в часи, коли ректором Києво-Могилянського колегіуму був І. Галятовський з 1657 по 1668 роки. У 1664 році, коли польські війська зруйнували колегіум, І. Галятовський виїхав з Києва. Навчальним закладом став керувати Варлаам Ясинський, якого з 1665 по 1673 обирали ректором Києво-Могилянського колегіуму.

Сам В. Ясинський (1627–1707рр.), теж належав до студентів цього колегіуму. Він був помічений ректором Л. Барановичем та направлений для вдосконалення освітнього рівня у чеський університет, який знаходився в місті Оломоуць. Там читав лекційні курси з фізики та метафізики, відомий в Європі професор Адам Германка. Його філософські ідеї, котрі надавалися студентам в лекційних курсах, так сподобалися В. Ясинському, що він на довгі роки зберіг занотовані конспекти. І в подальшому, використовував їх в своїй філософсько-освітній роботі саме в Україні.

Поглиблюючи свої знання В. Ясинський переїхав до Польщі і продовжив наукове сходження вже у Краківській академії. Там за належні знання та наукові дослідження він отримав ступінь доктора філософії, довівши всім європейським науковцям високу якість початкової підготовки студентів в Києво-Могилянському колегіумі. Саме в Київ і повертається в 1661 році В. Ясинський, приймає чернечий послух, читає лекції в Києво-Могилянському колегіумі та координує роботу Лаврської друкарні. Філософсько-освітні ідеї В. Ясинського, хоч відкрито і не цураються схоластичного ричища, але в антропологічному напрямку, вже співзвучні з концепціями європейських мислителів XVII ст.

Дана тенденція прослідковується у віршах В. Ясинського. Наприклад у вірші «Вінець святої Софії...», він ніби «завуальовано» підтримуючи ідею теоцентризму, ключовий наголос робить на антропоцентризмі. Згідно з текстом вірша, славу і талант може отримати та людина, яка свято вірить в Бога. Але при цьому, головним чином все залежить від особистісних бажань, прагнень, силі волі та індивідуальних дій людини.

З цього приводу В. Ясинський писав: «Всяк дар и всяк талант в нем самом получати» [506, арк.8]. Віра В. Ясинського в силу людської індивідуальності, талант людини, розум, інтелект та освіченість, прослідковується і в його практичних діях, як на місці ректора Києво-Могилянського колегіуму, так і на посаді митрополита Київського, Галицького і всієї Малої Росії, яку він обіймав з 1690 року по 1707 рік.

Мислитель в усіх справах, як церковних так і навчально-освітніх, завжди займав проукраїнську позицію та керувався бажаннями і прагненнями народу України. Він мріяв про незалежну українську державу і виходячи з цього робив перші кроки до самостійності Київської митрополії та її майбутньої «незалежності» від Московського патріархату. Хоча в кінцевому підсумку його мрії не збулися. Проте робота проведена В. Ясинським, на практиці доводила можливість існування в майбутньому Київського патріархату.

В навчально-освітній діяльності В. Ясинський досяг поставленої мети і домігся академічного статусу для Києво-Могилянського колегіуму. Для цього він

за підтримки українського гетьмана І. Мазепи в 1693 році направляє до Москви ректора Києво-Могилянського колегіуму Йоасафа Кроковського з листом-проханням, викладати в навчальному закладі філософські і богословські науки та надання вишу судової автономії. На початку 1694 року прохання українських можновладців було задоволено, колегіум отримав необхідну грамоту і став академією. У 1701 році Московський цар Петро I продублював це рішення та надав підтверджувальну грамоту на існування академії в Києві [176].

В. Ясинський всіляко плекав все що було пов'язано з українською історією, культурою, мовою, релігією та освітою. За його сприяння було відредаговано і видано працю анонімного автора під назвою «Літописець», в якій подано опис ключових подій з української історії, при чому було зроблено наголос на їх зв'язок з світовою історією. Тобто українська історія В. Ясинським подавалася не як «малоросійська похідна» від «великої» російської історії, а як історія давньої і самодостатньої держави України.

Мислитель враховував всі буттєві вимоги, тому всіляко дбав про поширення освіти серед населення України. В першу чергу В. Ясинський, як митрополит, вимагав від своїх підопічних українських священнослужителів, подбати про належний навчально-освітній рівень їх дітей. Також він запровадив екзаменаційні комісії, котрі інспектували знання обов'язків священнослужителя, серед претендентів на сан протопопа. Знаково, що основним екзаменаційним підручником на основі якого проводилися іспити, був твір І. Гізеля «Мир з Богом чоловіку», прогресивні філософсько-освітні ідеї якого ми розглядали вище.

Філософсько-освітня та релігійна діяльність В. Ясинського завжди цінувалася як колегами так і учнями, за філософську мудрість, високий рівень знань, вміле керівництво, вірну стратегію національно-патріотичного виховання молоді. Свої філософсько-освітні ідеї та творчі плани він прагнув прищепити і своїм наступникам на релігійно-освітній ниві, серед яких чільне місце займав і Йоасаф Кроковський (1648 – 1718 рр.).

Освіту Й. Кроковський здобув у Києво-Могилянському колегіумі, а потім продовжив поглиблення своїх знань у західноєвропейських навчальних закладах.

Тут Й. Кроковському для того, щоб навчатися в Римській католицькій академії потрібно було прийняти уніатство, що він і зробив заради особистого навчально-освітнього росту. Знання, отримані ним в Римській католицькій академії, з курсів філософії та богослов'я, дали можливість не лише читати лекції з цих дисциплін, а ще й мати індивідуальну точку зору на проблеми буття. Повернувшись на Батьківщину в 1683 році, він продовжив філософсько-освітню роботу в Києво-Могилянському колегіумі, обіймаючи посади професора риторики, філософії і теології та префекта цього навчального закладу.

Патріотичну позицію мислителя, любов і повагу до України засвідчує назва його курсу риторики: «Кладова Тулліанського красномовства до політичного вживання роксоланською молоддю в колегіумі Києво-Могилянському преосвященним отцем префектом і професором риторики Йоасафом Кроковським представлена і відкрита в 1683 р.». При цьому слід відмітити, що назва «роксоланська молодь», в XVII ст. відповідала сучасній назві українська молодь. І хоча курс риторики читався мислителем на латинській мові, але він був спрямований на утвердження патріотичної позиції молодих українців.

Аналогічне призначення та спрямування мав і курс філософії, який читав Й. Кроковський під назвою: «Диспутації логіки, тобто узгоджена побудова аристотелівського Органона, викладена в колегіумі Києво-Могилянському роксоланській молоді та тлумачень в сентенціях досвідчених докторів, що погоджуються із думкою Аристотеля». Вражає глибинний аналіз онтологічної проблематики, розроблений Й. Кроковським. Філософські ідеї як Аристотеля, так і інших філософів, він використовував помірковано, приміряючи їх до тих чи інших буттєвих проблем, хоча його праці в багатьох аспектах суголосні зі стилем українського (козацького) бароко.

Знаково, що Й. Кроковський як досвідчений педагог, психолог та адміністративний керівник, суттєву увагу надавав волі людини. Він з людською волею пов'язував переважну більшість позитивних змін, як в житті окремої людини, так і всього суспільства. Навіть науковий розвиток залежить від волі людини, бо саме вона заставляє інтелект працювати і продукувати потрібні думки,

ідеї, концепції. Розум здатен розвиватися і збагачуватися теж завдяки волі та вольовим зусиллям людини. Слідуючи цьому принципу, в своїх лекціях Й. Кроковський, спрямовував студентів використовувати знання на практиці, бо саме це має бути метою пізнання. Таких патріотів, освітніх практиків і творчих людей потребувало українське буття в царині філософсько-освітнього розвитку в XVII столітті.

До творчої плеяди таких мислителів належав і Данило Савович Туптало (Дмитро Ростовський) (1651-1709 рр.). Він народився недалеко від Києва, в невеликому містечку Макарів у родині козацького сотника Сави Григоровича Туптала. Отримавши належну освіту у Києво-Могилянському колегіумі, він приймає чернечий послух та ім'я Дмитро. Навчально-освітня, аналітична і проповідницька робота Д. Туптала, зблизила його з чернігівським архієпископом Л. Барановичем та мислителями чернігівського літературно-філософського кола.

Тому з 1675 року Д. Туптало займається проповідницькою, релігійно-літературною, дослідницькою та філософсько-освітньою роботою в церквах і монастирях Чернігівської єпархії. Саме там він розпочав активну літературну творчість релігійно-філософського плану. Написав твір «Чуда Пресвятої Марії...» в якому розкрив втаємничені сенси духовних образів, ніби перенісши їх в буттєві реалії України другої половини XVII ст. Адже на той час в українському суспільстві був запит на морально-етичні праці, які б надавали людям віру в добро, основи християнської любові та надію на позитивне майбутнє. Знаково, що цей твір був актуальним в Україні багато років поспіль і після доповнення та доопрацювання Д. Тупталом, ще декілька разів перевидавався вже під назвою «Руно Орошенное...»

Працюючи в Чернігівській єпархії Д. Туптало почав досліджувати історичні факти з життя ченців різних вікових періодів, для написання як історико-релігійної, морально-етичної так і філософсько-освітньої праці. Дослідження мислителя, повинно було не лише покращити мораль тогочасного українського суспільства та надати історичну довідку і конкретні відомості про взірцеве життя святих, а й представити основні духовні чинники їх релігійної філософії.

Адже чернецтво в Київській Русі з'явилося згідно з буттєвими викликами і на тисячоліття зберегло свої духовні корені, пов'язавши їх з життям українського народу. Тому «Книга житій святих» або «Четві Миней», на наш погляд, стала не лише специфічною чотиритомною церковно-агіографічною енциклопедією, вона в багатьох аспектах відображала онтологічні проблеми українського суспільства.

Тому слідуючи в заданому дослідницькому напрямку, ми можемо констатувати відповідність праць Д. Туптало культурному стилю українського (козацького) бароко. Дана тенденція прослідковується в його багатотомних енциклопедичних працях, котрі мали історико-релігійне та філософсько-освітнє спрямування, а також морально-етичний зміст. Крім цього твори мислителя, несли в собі і елементи ідеології української національної ідентичності, націлюючи молодих українців всюди керуватися розумом та наповнювати свою голову потрібними корисними знаннями.

На цьому наголошував і Д. Туптало у творі «Рассуждение об образе Божіи и подобіи в человеце», коли писав: «Не обнимеши Бога телесными промысли, не опишеші того твоим умом, необъятен бо есть величеством... Хотя кто и имеет разум, а не питает его из источников внешних любомудрием - он ничтожен; как злато в земле сущее, и непереженное в метал в малой цене есть, или как дерево не очищаемое, не прищепляемое, не пересаженное, мал и несладок плод приносит» [418, арк.76].

Д. Туптало розумів, що лише навчально-освітній процес, на початковому етапі, а потім постійна підтримка своїх знань на належному рівні із різних джерел, здатні зробити людину великим мислителем-любомудром. Але як послідовник схоластики він залишався на позиціях «недосягнення» Божої мудрості.

Хоча як філософ та учитель, він був специфічним психологом. Тому дослідив та описав особливості сімейного і суспільного виховання та їх вплив на різні вікові категорії людей. Його ключові психолого-педагогічні ідеї увійшли у працю під назвою «Мудрі поради батькам». В якій мислитель, не лише аналізує ключові аспекти «правильного» виховання дитини, а розглядає виховний процес у його чіткій прив'язці до життя. Де субстанційна сутність людини прикріплена до

сімейних традицій, середовища, природи, культури. І все це впливає на юну людину та накладає відбитки на все її подальше життя.

З цього приводу Д. Туптало пояснював: «Кто к чему привыкнет с детства, от того и под старость не скоро отстанет; и какие правила усвоит в молодости, добрые или лицемерные, с теми состарится и умрет... Так и ребенок: какое родители дадут ему воспитание, какому научат его образу жизни, в том он и останется на всю жизнь» [364, с.112].

Психолого-педагогічні проблеми які розглядав у своїх творах Д. Туптало, на нашу думку, близькі до філософії античного мислителя Сократа, з основними постулатами якої він був ознайомлений ще під час навчання у Києво-Могилянському колегіумі. Продовжуючи крилатий вислів Сократа «Пізнай самого себе». Д. Туптало, використовуючи ідею схоластів про наділення Богом людей різними творчими здібностями, розвиває її у відповідності до вимог українського буття XVII ст. У своєму творі він переконує читачів в тому, що людина отримавши «дари» від Бога, повинна через «пізнання самого себе» координувати напрямки своєї прикладної праці і життєдіяльності. А відноситися до цього «самопізнання» і «самокоординації» людина має філософськи без заздрощів до інших, більш успішних та злості на тих хто отримав керівні посади.

Мислитель писав: «Не всем же быть учеными, в государстве, нужны и простецы, чтобы было кому работать, землю возделывать, на брани сражаться и исполнять другие государевы службы» [364, с.37].

Саме завдяки таким мислителям, як Д. Туптало українська філософсько-освітня думка продовжувала свій розвиток, не зважаючи на війни та різного роду перипетії. Мислитель, отримавши належну освіту і проникнувшись духом Києво-Могилянського колегіуму, продовжував його кращі філософсько-освітні традиції, в якому б місці України він не перебував. Працюючи на чернігівщині, він написав велику кількість праць в стилі українського (козацького) бароко, котрі містили в собі елементи національно-патріотичного виховання.

Загалом філософсько-освітні ідеї, які прищеплювали своїм учням професори Києво-Могилянського колегіуму, часто завуальовано пропагували ідеологію

української національної ідентичності, якої потребувало в ті лихі часи українське суспільство. В більшості випадків філософсько-освітня діяльність мислителів в даному напрямку, давала свої позитивні результати всюди де випускники колегіума розпочинали свою роботу.

Подібним чином ми можемо охарактеризувати і філософсько-освітню діяльність Іоанна Максимовича (1651 – 1715рр.). Він народився в містечку Ніжин в багатій родині Максима Васильківського. Будучи старшим серед дітей родини, хлопець Іван взяв собі прізвище Максимович, як похідне від імені батька. Закінчивши Києво-Могилянський колегіум у 1669 році, І. Максимович, як здібний студент, який мав значні успіхи в навчанні загалом, а зокрема у знанні латинської мови. І можливо, завдяки цьому він отримав посаду викладача латинської мови в Києво-Могилянському колегіумі. Згодом у 1676 році він обирає життя ченця і бере чернече ім'я Іоанн.

Обіймаючи високі посади в Києво-Печерській лаврі та інших монастирях, І. Максимович проявив себе як мудрий, стратегічно мислячий керівник. Тому українські ієрархи часто залучали його до переговорів на найвищому рівні та дипломатичних місій, для відстоювання інтересів Києво-Печерської лаври. Знаково, що переважна більшість цих переговорів була успішною для української сторони. Певна заслуга в цій дипломатичній роботі належала і І. Максимовичу.

Організаційно-керівні та філософсько-освітні здібності І. Максимовича ярко розкрилися в місті Чернігів, де він з 1695 року очолив Єлецький монастир, а в 1696 був обраний Чернігівським архієпископом. Мислитель впорядкував роботу архієпископії в плані релігійно-літературної, філософсько-освітньої та видавничої діяльності. Буттєві виклики потребували розвитку освіти на Чернігівщині. Тому в 1700 році в місті Чернігів, відкривається Чернігівський колегіум, перший навчальний заклад вищого типу на Лівобережній Україні і другий за значенням після Києво-Могилянської академії.

Вся навчально-освітня система в Чернігівському колегіумі, копіювала киево-могилянську. Адже сам І. Максимович та переважна більшість викладачів колегіуму, були випускниками та викладачами Києво-Могилянської академії.

Наслідуючи києво-могилянські філософсько-освітні традиції І. Максимович плідно працює на релігійно-літературній ниві, пише та видає книги: «Нравоучительное зеркало» (1703 р.), «Феатрон, или позор нравоучительный» (1703 р.), «Алфавіт, рифмами сложенній от Священного Писанія» (1705 р.), «Богородице Дево радуйся» (1707р.), «Толкование на 50-й псалом» (1708 р.), «Отче наш» (1709 р.), «Царський путь Креста Господня...» (1709 р.), «Осьмь евангельских блаженств» (1709 р.), «Богомисліє в пользу правоверных» (1710 р.) та інші.

Дані твори, на перший погляд, видаються досліднику ніби вони написані в релігійному дусі християнського віровчення. Але мислитель, вміло використовуючи алегорії українського бароко, зумів відобразити в цих роботах свої філософсько-освітні ідеї. А вони пов'язані як з християнською православною релігією, так і з культурою, освітою та іншими проблемами народу України.

Філософсько-освітня думка І. Максимовича виявляється у вмілому використанні ним, як релігійно-філософських вчень середньовічних мислителів, так і крилатих фраз, розповідей, понять та ідей античних філософів. Він, використовуючи бароковий алегоричний стиль подачі філософських ідей, також послуговується і раціоналізмом при пізнанні буття. В своїх працях мислитель спрямовує людей осягати буття використовуючи, як свій розум, так і знання та ідеї які людина отримує з книг: філософських, релігійних.

З цього приводу І. Максимович писав: «Древние философы доходили до сознания этого только разумом, мы же не одним разумом, но еще больше почерпаем это познание из книг Священного Писания» [268, с.423].

Саме тому філософсько-освітня діяльність мислителя була сконцентрована на вдосконаленні Чернігівської друкарні, побудові цехів з виробництва паперу. Для того, щоб друковане слово ширше розповсюджувалося серед людей і давало їм відповіді на проблемні питання буття. Адже народ України на початку XVIII ст., перебував під тиском інших сильніших держави і бажав знайти позитивний вихід з даної ситуації.

І. Максимович відреагував на даний виклик буття і у притаманному на той час бароковому літературно-філософському стилі написав: «Совершенной победы над злом достигает человек терпением. Как золото очищается огнем, так бедствия укрепляют человека. И что в этом удивительного? Дерево, растущее в глуши и затишье, не бывает упругим, твердым и крепким, если оно не бывает подвержено при возрастании частым сильным ветрам, потому что только чрез крепкие напоры ветра древесные частицы (атомы) сближаются между собой теснее и крепче, а корни глубже утверждаются в земле» [268, с.158].

Мислитель переконаний, що біди з якими зустрівся український народ, лише зроблять його сильнішим. Адже шлях до кращого життя завжди проходить через труднощі і колючки. Пояснюючи свої погляди на українські негаразди, мислитель використовує науково-природничі знання і поняття. Це вказує на те, що він у своїх філософсько-освітніх ідеях рухався у ногу з європейським науковим часом. Хоча висока церковна посада вимагала від нього релігійного наголосу в творах та опису ключової ролі Бога в бутті.

І. Максимович чітко усвідомлював, що на той час в українського народу залишалася ще довіра до церкви і її проповідників. Розуміючи це, в своїх працях він концентрував увагу на божественних ідеях, але старався передати читачам і раціональні філософські позиції. Шлях до пізнання «найвищої мудрості» пролягає через освіту. Філософія освіти в усі часи була спрямована на виховання громадян у дусі любові до своєї Батьківщини, самовідданої праці на благо себе, своєї сім'ї та держави. При цьому навчання і виховання людини це важкий і довготривалий процес, який потребує об'єднаних зусиль, дитини, батьків, учителя та держави. Лише при такій взаємодії можливий позитивний результат в навчально-освітньому процесі [468, с.30].

Для національно-патріотичного виховання молоді, І. Максимович наводить історичні приклади: «Древняя история представляет нам замечательный образец воспитания граждан у язычников лакедемонян (спартанцев), которые вообще отличались от других греков своей храбростью, любовью к отечеству и призрением к богатству и роскоши»[268, с.157].

Українське буття початку XVIII ст., ставило перед нашою освітньою системою проблему навчання і виховання патріотів своєї держави, подібних до давніх спартанців. Лише таким чином нам можна було б досягти результату у створенні власної держави. На цьому шляху І. Максимович належну увагу приділяв силі волі людини, завдяки якій можливі успіхи в наміченій роботі. Але воля людини, на думку мислителя, повинна ґрунтуватися, як на чіткому розумовому розрахунку, так і на духовній вірі в успіх богоугодної справи.

З цього приводу І. Максимович писав: «Мы обязаны делать все то, что содержится в бессмертной и разумной душе нашей, чего требует наш здравый разум, совесть и наше сердце, предоставляя все прочее, внешнее, в распоряжение Божественного Промысла...» [268, с.188].

Знаково, що твір І. Максимовича «Іліотропіон» або «Соняшник», цитати з якого ми проаналізували вище, на початковому етапі був курсом лекцій. Цей курс мислитель читав студентам Києво-Могилянської академії, коли там працював на посаді професора. Обіймаючи посаду Чернігівського архієпископа, І. Максимович доопрацював цей курс, зробив переклад на слов'янську мову і його надрукували у Чернігівській друкарні 1714 року.

Цей знаковий історико-філософський факт в творчій роботі мислителя, було доведено у XIX ст., професором Ніжинського історико-філологічного інституту І.А. Максимовичем. Позитивним моментом є те, що твір Чернігівського архієпископа І. Максимовича «Іліотропіон» не був заборонений наказом Російського царя Петра I, хоча декілька інших творів мислителя потрапили під заборону.

Хоча І. Максимович був на стороні тих українських священників, котрі бажали бачити Київ центром українського православ'я, як це було в давні часи за князя Володимира. За свою проукраїнську позицію, він отримав специфічне покарання у вигляді заслання в Сибір. Там з 1712 року він обіймав посаду митрополита Тобольського та всього Сибіру, до самої смерті 1715 р. Як православний пастир І. Максимович піклувався про поширення християнської віри в Китаї, тому заснував там Пекінську православну місію. А як педагог, він

вдосконалив навчально-освітній процес в тобольській слов'яно-латинській школі та організував навчання в ній дітей всіх націй і народностей, котрі жили в тому краї і мали бажання вчитися [454].

Загалом, розвиток філософсько-освітньої думки в Україні протягом XVII ст., мав чітку прив'язку до навчальних закладів вищого типу та мислителів котрі в них працювали на різних посадах від викладача, професора до ректора. Майже всі мислителі навчалися в академіях та університетах країн західної Європи, а тому їх філософсько-освітня думка, багато в чому копіювала ідеї західних мислителів.

При цьому, як ми відобразили в даному підрозділі нашого дисертаційного дослідження, філософствування українців, містило в собі велику кількість елементів української культури, завдяки яким і проявлялися ідеологічні мотиви української національної ідентичності, в працях мислителів та проводилося національно-патріотичне виховання молоді.

Загалом філософсько-освітня творчість П. Могили, Й. Кононовича-Горбацького, І. Гізеля, Л. Барановича, І. Галятовського, В. Ясинського, Й. Кроковського, Д. Туптала, І. Максимовича та інших українських мислителів була суголосна з культурним стилем українського (козацького) бароко.

Послугуючись цим стилем, вони доволі легко обходили проблеми котрі могли виникати через їх обов'язок, як православних ієрархів, спиратися на догмати святого письма. Це вдавалося мислителям, завдяки маніпуляції образом і релігійно-філософським змістом, коли подавалися філософські ідеї ніби під покровом «алегоричної ширми», нею дуже часто користувалися літератори періоду українського (козацького) бароко.

Саме через це, на перший погляд, всі українські мислителі XVII ст., постають перед нами як богослови, твори яких пропагують віру в Бога. Але детальний аналіз текстів їх праць, доводить нам, що за бароковою алегорією «притаїлися» філософсько-освітні ідеї просвітницького напрямку, котрі містили в собі і елементи ідеології української національної ідентичності. При цьому українські мислителі, для обґрунтування своїх філософсько-освітніх ідей, використовували

не лише праці античних філософів. В їх творах вже наявна філософська думка, яку пропагували мислителів доби Ренесансу, Реформації та Нового часу.

В основному філософсько-освітня творчість українських мислителів, була націлена на вирішення тих проблем, які ставило перед українським народом буття. Вони не могли не відреагувати на ці виклики. Тому в їх працях простежується чітка орієнтація на українське православ'я, возвеличення нової політичної сили – запорозького козацтва, позитивне ставлення до народної української мови, повага до минулої української історії. В підсумку все це, для нас дослідників, являється елементами які пропагують українську національну ідентичність. Саме спираючись на названі орієнтири і моглаб розвиватися держава Україна в ті часи.

Українські мислителі розуміли, що шлях до державного будівництва і кращого життя населення, лежить через освіту. Тому ми переконані, що позитивною для XVII ст., була творча робота українських мислителів, пов'язана з організацією та підтримкою функціонування в Україні навчальних закладів вищого типу: братських шкіл, колегіумів, академій.

Освіти потребувало наше українське населення, щоб не відставати від європейських країн і бути обізнаним в філософії політичного життя та державотворення. Адже українці в буремні роки XVII ст., прагнули до самостійної державності, тому у всьому підтримували героїчну боротьбу своїх козаків. Наш народ намагався різними методами отримати волю від загарбників і самостійно вирішувати життєві проблеми в своїй державі. Але українцям, на той час, не вдалося досягти бажаного результату. Україна залишилась роздробленою сильнішими у військовому плані Польщею і Росією, котрі не лише шматували нашу землю, а й принижували українців в духовно-релігійному, морально-етичному та політико-економічному планах. Але наші мислителі не зупинилися, своєю творчою працею продовжували розвивати філософсько-освітню думку в Україні та нагромаджувати евристичний потенціал національно-патріотичного виховання, слідуючи буттєвим викликам.

5.3. Стратегія філософсько-освітнього відстоювання української культурної ідентичності в XVIII-XIX століттях

Через підпорядкування українських територій Московії та Польщі, для людей в Україні гостро постала проблема невизначеності майбутнього життя. Ця проблема мала відношення як до українського народу так і до його соціальних інститутів, основним з яких була православна церква. Тому православні церковні пастирі, не бажаючи переходу під юрисдикцію Московської патріархії, розпочали свій «тихий спротив». Він проявився в тому, що переважна більшість українських православних священників очолили філософсько-освітні процеси в Україні. Їх стратегія філософсько-освітнього відстоювання української культурної ідентичності в XVIII-XIX ст., полягала в фундаторській творчій праці з поширення освіти в Україні під егідою православних братств. І в цьому процесі українські мислителі досягли позитивних результатів.

Завдяки їх праці в першій половині XVIII ст., на території України при кожній церкві та монастирі працювали початкові школи. В цих школах роль учителів виконували як самі священники, так і студенти колегіумів, котрі на практиці здобували педагогічний досвід та вдосконалювали своє ораторське мистецтво. Головним завданням цих шкіл, було навчити дітей письму, читанню, віршам та співам. Ключовими підручниками виступали: буквар, псалтир та часослов.

Але разом з цим, як доводить В. Мосіяшенко: «В школах пропагувалися християнські добродеті, на які ми повинні орієнтуватися у формуванні нашого виховного ідеалу: віра, надія, любов, правдивість, твердість у своїй вірі; уміння долати сумніви, зовнішні спокуси; християнський оптимізм, бадьорість; уміння зносити невдачі, нещастя, страждання; душевний спокій і радість; уважне ставлення до інших; уміння боротися зі злом, шанувати батька і матір, не бути рабом своїх тілесних пристрастей, багатства і суєтної слави, бути чесним і правдивим, не мститися, боротися зі злом, особливо, якщо воно поширюється в суспільстві; по-братерськи ставитися до людей, підтримувати державу, прагнути до мирного співжиття» [293, с.35].

Тобто в українських школах, котрі перебували під патронатом православної церкви, учителі-священнослужителі збагачували евристичний потенціал національно-патріотичного виховання молоді, пропагуючи філософсько-освітні ідеї, які у «завуальованій» формі містили в собі елементи ідеології української національної ідентичності. Саме з цими ідеями і не могла змиритися правляча верхівка Росії, а тому і почала впроваджувати різні види контролю над українськими школами.

В першій половині XVIII ст., царська влада Росії, імітувала «невтручання» в управління Україною. Все повинно було виглядати так, ніби керують всіма процесами гетьман та генеральна старшина. Але при цьому, координувала їх дії, створена 1722 р. Малоросійська колегія, котра, крім цього, контролювала Генеральний військовий суд та канцелярію. Українське населення було поділене за територіальним принципом на полкові об'єднання. В основному полкові адміністрації іменувалися відповідно до назв міст їх перебування. Тому Слобідська Україна була поділена на п'ять полків, а Лівобережна Україна на десять полків.

Через це, навчальні заклади, серед яких в основному були школи, відносилися до полкового адміністративного контролю. За архівними даними з ревізійних книг українських полків 1740-1748 років, в Чернігівському полку налічувалося – 154 школи, в Ніжинському – 217 шкіл, в Прилуцькому – 69 шкіл, Лубенському – 172 школи, Переяславському – 119 шкіл, Полтавському – 98 шкіл, Миргородському – 37 шкіл. Тобто у містах, містечках і селах, які входили до цих семи полків лівобережної України, надавали освіти дітям 866 шкіл. Загалом, як дослідив С. Сірополко, переписи цього періоду засвідчують, що на Гетьманщині було більше тисячі шкіл[375].

Для нас, як дослідників конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні, заслуговує на увагу той факт, що в переважній більшості із цих шкіл, дисципліни викладалися українською мовою. Більша частина підручників від букваря до філософії теж були написані українською. Змінити за декілька років україномовне середовище на

російськомовне неможливо ніякими указами чи повеліннями. Хоча з 1740 року за велінням російської імператриці Анни Іванівни, на території України було створено правління гетьманського уряду під керівництвом московського князя Олексія Шаховського та запроваджено російську мову у веденні всіх бумаг і справ.

Щоб остаточно «стерти» українську мову з вжитку у навчальних закладах, 1748 року Петербурзький Синод видає наказ, яким зобов'язує Київського митрополита Самуїла Милославського запровадити в Києво-Могилянській академії та в усіх школах України викладання російської мови.

Саме в цей час в Києво-Могилянській академії працював Георгій Кониський (1717 – 1795рр.). Він народився в містечку Ніжин, що на Чернігівщині. Освіту здобув в Києво-Могилянській академії. Прийнявши чернечий сан 1744 року, змінив своє мирське ім'я Григорій на Георгій. В стінах Києво-Могилянської академії, мислитель пройшов шлях від студента, викладача, професора, до ректора. З 1752 по 1755 роки Г. Кониський працював ректором академії.

Під час його керівництва цим навчальним закладом, як на ректора так і на викладачів Києво-Могилянської академії, чинився шалений тиск з боку царської Росії та її Синоду. Вони диктували свою волю киево-могилянцям і вимагали швидкого виконання всіх царських наказів і постанов. Г. Кониський, як високоосвічена людина того часу, котра читала курси риторики та логіки студентам, легко обходив всі гострі кути у взаємовідносинах з царською владою. Адже він знав, що швидко змінити навчально-освітню систему, яка в навчальних закладах України спиралася в основному на україномовні підручники, фізично неможливо. Для цього процесу потрібно декілька років. Як науковець, котрий займав високі релігійні посади і повинен був дотримуватися об'єктивно-ідеалістичних поглядів, Г. Кониський при вирішенні багатьох навчально-освітніх проблем відстоював раціональні підходи.

Така позиція мислителя цілком відповідала онтологічним вимогам Нового часу. Тому в своєму лекційному курсі загальної філософії Г. Кониський писав: «Спершу треба з'ясувати буття речі, а потім дати їй визначення або роз'яснення її

природи. І такою є дана справа, бо спершу треба знати ціну зусилля або що тут розуміється під назвою принципу буття, ніж чи воно є, скільки є принципів, а вже через саму назву, інтелекту не важко буде визначити саму річ» [201, с.13].

Мислитель розумів, що самими наказами переробити освіту молодих українців на новий лад і відкинути все те, що було зроблено в попередні роки дуже важко. Г. Кониський ключову роль в буттєвих процесах надавав навчально-освітньому руху, тому передбачав, що через декілька років, можлива поступова русифікація в Україні. Адже сильніша держава завжди буде домінувати над слабшою, такі закони природи та матеріального світу. На нашу думку, саме через раціональне осмислення буттєвих процесів та чітке розуміння логіки політичних і соціальних процесів. Г. Кониський в своїх творах не робив прогнозів майбутнього України та не звертався до філософсько-політичного аналізу життя українського народу.

В своїх лекціях він, дотримуючись ідейної доктрини «тихого захисту» українців, націлював молодих науковців, використовуючи свій інтелект та розум, піддавати глибокому аналізу всі буттєві процеси і робити належні висновки. З цього приводу Г. Кониський писав: «Треба знати засновок, чого визначати тільки внутрішні причини чогось і розкривати зовнішні, а саме спонукальну і фінальну причину, бо якщо властиво і по-філософськи хочемо говорити, то не говориться, що речі постають у творця чи у автора, а за допомогою творця, ані із такої мети, а задля такої мети» [201, с.14].

Для мислителя філософсько-освітні ідеї повинні з'являтися не лише, як відповіді на буттєві виклики. Г. Кониський вважав, що філософ котрий продукує ідеї, має спочатку побачити і проаналізувати матричний прообраз. Цілком очевидно, що філософські роздуми Г. Кониського були суголосні з ідеями західноєвропейських мислителів Нового часу. Через це в освітньому процесі він піддав аналізу не лише систему загалом, а проаналізував всі механізми які були задіяні в філософсько-освітньому дискурсі.

Тут доречно наголосити, що в XVIII ст., відбувався специфічний філософсько-освітній процес, коли з українських навчально-освітніх закладів

йшов «освітній імпорт» на територію Росії. У зв'язку з цим переважна більшість випускників Києво-Могилянської академії, ставали фундаторами російських навчальних закладів вищого типу та шкіл. Їм було набагато легше впроваджувати в життя навчально-освітні методики, взяті з українських навчальних закладів. Проте згодом російські мислителі особисто відвідали європейські навчальні заклади та ознайомилися з передовими філософсько-освітніми ідеями Нового часу, котрі мали наукове підґрунття. Деякі з цих ідей вони почали впроваджувати в своїх навчальних закладах.

Тому «запрети» від російської влади почастишали, в 1755 році вийшов наказ про заборону друкувати українські книжки. А щоб українська мова не мала початкових джерел свого розвитку, за розпорядженням російського синоду від 1759 року, з усіх шкіл вилучалися українські букварі. Можливо російська адміністративно-релігійна правляча верхівка відчула реальну загрозу від «освітнього експорту» з України. Бо українська освіта того часу, вже містила в собі європейські цивілізаційні компоненти, ідеї свободи, верховенство права. Ці освітні надбання в подальшому могли «похитнути» російське самодержавство. Через це в якості цілі для нападу було обрано українську мову та книги українських мислителів. На наше переконання, це було зроблено, ще й з тієї причини, що мова являється одним з ключових факторів національної ідентичності, нема мови – нема народу.

Даний процес став предметом дослідження українських науковців: істориків, філософів, педагогів, культурологів. Досить ґрунтовно дослідив особливості вияву національної свідомості в українській суспільній думці тих часів український історик філософії П. Кралюк [216].

Спираючись на його висновки, ми маємо можливість стверджувати, що суспільна думка українців стосовно національної свідомості, була логічно продовжена і у першій половині XVIII ст. Проте там вже намітилася тенденція до адміністративного, або державного контролю над створенням та організацією роботи шкіл. На початковому етапі для українців це давало позитивні результати. Шкіл ставало все більше, освіта маючи адміністративну підтримку охоплювала

широкі маси молодих людей. Але якщо придивитися з іншого ракурсу, заборони на використання української мови та україномовних книжок, як засвідчують науковці: Н. Горбач, С. Гелей, З. Російська, залишили негативний слід в культурі, освіті та житті українських людей [101].

В часи Гетьманщини, полкові школи брали на навчання як хлопчиків так і дівчаток. Після навчання, молоді люди могли отримати роботу, як в армії так і в цивільному житті, а статус майбутньої посади прямо залежав від успіхів в шкільному навчанні випускника. Підтвердженням наших слів є фактологічні дані істориків: Ю. Мицика, О. Бажана, В. Власова, згідно з якими школи відкривалися і при фортецях. Такі факти було зафіксовано в Кіровограді (Єлизаветграді), де в школі «при фортеці» на 1746 рік, навчалися 80 хлопчиків та 60 дівчаток [290].

Знаково, що серед предметів які тут вивчалися, значаться іноземні мови: латинська, польська, німецька, французька. Хоча переважна більшість жителів Кіровограду (Єлизаветграду) і його околиць, розмовляли на українській мові (малоросійському наречію). Їх учителі теж гарно володіли українською, бо викладачами в основному ставали випускники Києво-Могилянської академії, а вони там навчалися ще до царських заборон на українську мову.

Проте викладання предметів в школі «при фортеці», повинно було вестися на російській мові, щоб не порушувати указів російських царів і цариць. Саме Петро I, котрий ще 1720 року, заборонив друкувати в Малоросії будь-які книги, крім церковних, які необхідно узгоджувати з великоросійськими, щоб ніякої різниці і окремого наріччя в них не було. А за ним в 1729 році послідував наказ вже Петра II, відповідно до якого, потрібно було переписати з української мови на російську всі державні постанови і розпорядження.

В Києво-Могилянській академії на ці укази російських царів і цариць майже не звертали уваги і продовжували користуватися українською мовою. На цю «негативну» обставину, або факт «непокори» киево-могилянців специфічно відреагувала російська цариця Катерина II. Вона у 1763 році видала указ про заборону викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії. Але

цим антиукраїнська діяльність російської цариці не обмежилася. Вона бажала покірності і «раболепія» від всіх поневолених російським військом народів.

Через це у 1764 році Катерина II написала інструкцію князю О. Вяземському, як потрібно русифікувати підкорені народи в Україні, в Прибалтиці, в Фінляндії, в Смоленщині. Особливий наголос в цій інструкції було зроблено на необхідності скасування гетьманства в Україні та повному забутті імен і прізвищ всіх українських гетьманів. Тому українського гетьмана Кирила Розумовського російська цариця звільнила з посади, а після цього ще й ліквідувала козацький устрій на Слобожанщині. Для остаточного забуття українцями своєї героїчної козацької історії, цариця розпорядилася закрити всі козацькі школи.

Тобто все що мало відношення до навчально-освітньої практики українського народу, а також все, завдяки чому могло проводитися національно-патріотичне виховання української молоді, Катерина II почала нещадно знищувати. У 1775 році за її наказом було зруйновано Запорізьку Січ, котру український народ асоціював з захистом своїх прав і вольностей. Для остаточного ідеологічного забуття, було закрито всі українські школи при полкових козацьких канцеляріях.

Згідно з висновком українського дослідника В. Микитася: «Знищення Запорізької Січі було складовою частиною централізаторської політики царизму на Україні, остаточною ліквідацією там самоврядування, повним її підпорядкуванням абсолютиській монархії, введенням на її території загальноімперських феодально-кріпосницьких порядків. Як держава Україна на довгі часи стала хіба що географічною назвою» [284, с.133].

Освітній рівень українців методично душився царською владою. Це робилося царицею для того, щоб в найближчому майбутньому було легше закріпачити неграмотне населення України. Перший етап процесу закріпачення людей, Катерина II провела в Україні протягом 1780-1783 років, ввівши губернські установи. Слідом за цим у 1785 році нею було «пожалувано» українській старшині статус російського дворянства з людьми-кріпаками.

Загалом, якщо в першій половині XVIII ст. в Україні ми прослідковуємо специфічний просвітницький рух. Який був пов'язаний з Києво-Могилянською

академією та її мислителями, котрі розповсюджували філософсько-освітні ідеї не лише на українських землях, а й поширювали їх в багатьох російських містах і селищах.

В другій половині XVIII ст., політика російської царської верхівки була спрямована на знищення всього українського, від мови до освіти та культури. Російська царська адміністративна машина, як доводить в своєму дослідженні ідентичності з історії уявлень та ідей в Україні XVII-XVIII ст. Н. Яковенко, майже під корінь розчавила стовбур українського «дерева життя», залишивши лише в далеких селах і хуторах паростки нашої мови, освіти, культури [501].

Всі випробування, котрі випали на долю нашого народу, хоч і виявилися дуже тяжким, але вони не змогли скорити дух українства. Адже саме XVIII ст. дало нам сильного духом, великого українського філософа Г.С. Сковороду (1722-1794 рр.). Його філософські ідеї до сьогоднішнього дня продовжують залишатися актуальними. Він завжди і всюди був самим-собою, відвертою, правдивою людиною, ніколи не ховався за «маскою» угодника чи деспота. Г. Сковорода вчив щоб слово не розходилося з ділом. Тому прагнув, де це було необхідно, говорити правду. При цьому він прикрашав свої філософські речення і розповіді, різного роду сюжетами взятими з міфів, біблії, наукової літератури чи з особистого досвіду та практики. Саме це, на наше переконання, дозволяє розглядати його філософсько-освітню думку як специфічний «місток», який поєднав між собою філософію українського (козацького) бароко та філософію українського романтизму [471, с.170].

В філософсько-освітню думку України Г. Сковорода вніс мову образів і символів. Лише таким чином учні швидше і зрозуміліше здатні сприймати етико-моральні ідеї учителя. Саме тому біблійні і міфологічні сюжети були ключовою основою багатьох творів Г. Сковороди, бо в той час їх знала переважна більшість українців. Навчально-освітній процес, як видно з роздумів мислителя, повинен спрямовувати людину до детального самопізнання.

Таким чином, людина здатна усвідомити свої природні задатки та обрати «сродну працю», в якій вона в повній мірі зможе відобразити духовні устремління

і практичні вміння. На думку мислителя: «Природа запалає к делу й укрепляет в труде, делая труд сладким» [378, с.418].

Мислитель в освіті вбачав специфічний дороговказ, який здатен не лише вказати правильний життєвий шлях, а ще допомогти виділити та усвідомити природні задатки до «сродної праці». Самопізнання на думку Г. Сковороди, рухає як людину так і світ до успіху, добра, блага.

На прикладі філософії Г. Сковороди, ми можемо констатувати, що філософсько-освітні ідеї українських мислителів в XVIII ст. маючи чітку прив'язку до життя нашого народу і буттєвих викликів, були спрямовані на вироблення ідейної доктрини захисту і збереження всього українського. Адже Україна на той період, перебувала під владою і пригнобленням інших, сильніших у військовому плані держав. Українська територія по лівому берегу Дніпра знаходилась під наглядом і диктатом царської Росії. Територія України по правому берегу була у володінні панів з королівської Польщі. Закарпатська територія України, перебувала, як у власності австрійських Габсбургів, так і Трансільванського князівства. В Північній Буковині хазяйнували підопічні Турецького султана, а також мали владу і Молдавські князі.

В цій негативній для українського народу ситуації, потрібно було знаходити шляхи та філософсько-освітні ідеї спрямовані на збереження української культури, мови, освіти. Специфічним порятунком на даному історичному етапі, для українських мислителів, як дослідили науковці: Т. Бовсунівська [40], О. Забужко [151], О. Колесник [194], став романтичний стиль філософствування, котрий яскраво проявив себе в XIX ст.

Завдяки українському романтичному стилю філософствування, наші мислителі пропагували ідеї вільного життя у гармонії з природою, любові до рідної землі, духовну єдність поколінь, спільної культурної спадщини. Дана тенденція, як відмічають дослідники А. Афанасьєв [18] та В. Капітон [174], наглядно проявлялася у літературних творах українського письменника М. Гоголя. Також вона була наявна і в інших українських письменників і науковців.

Вони своєю працею відстоювали природні права людей, і цим вносили свій вклад в ідеологію української національної ідентичності. Українські просвітники доби романтизму в своїх творах, як дослідив М. Скринник, відображали українську ідентичність, спираючись на культуру, мову, міфи, релігійну літературу, при цьому робили наголос саме на автохтонності нашого народу з глибокої давнини [383].

Романтичний стиль філософствування специфічно відобразився і на філософсько-освітніх ідеях українських мислителів. Дана тенденція прослідковується в творах українського вченого, першого ректора Київського університету М.О. Максимовича (1804-1873 рр.). Можливо схильність мислителя до філософствування в романтичному стилі, можна пов'язати з місцем його народження, хутором Тимківщина Золотоніського повіту. Саме на хуторах домінувала українська культура, мова, звичаї і давні релігійні українські православні обряди. Вони стали тим ґрунтом на якому виросла проукраїнська спрямованість філософських ідей М. Максимовича.

Закінчивши у 1819 році Новгород-Сіверську гімназію, він продовжив навчання в Московському університеті, де пройшов шлях від студента до професора. У 1834 році М. Максимович переїздить до Києва для роботи в університеті, де через декілька місяців стає ректором Київського університету. Філософсько-освітня творчість мислителя поєднує в собі два напрямки дослідження: в царині прикладних природознавчих наук та в царині гуманітарних наук. Мислитель, слідуючи за прогресивними філософськими напрямками того часу, стояв на матеріалістичних позиціях.

Відповідаючи на буттєві запити українців М. Максимович у своїх дослідженнях довів велич і самостійність нашої культури, на прикладі народних пісень та інших історико-культурних джерел і фактів. Мислитель в своїх творах переконував читачів в самостійності та довершеності української мови, національній індивідуальності нашого мистецтва, яке не поступалося кращим зразкам інших народів. На нашу думку, до пропаганди давніх українських культурних артефактів у М. Максимовича була подвійна мотивація. Першим

мотиватором був той факт, що серед студентів Київського університету більшість становили поляки, а меншість українці. А другим мотиватором, було прагнення мислителя зробити свій посильний внесок в пропаганду української національної ідентичності, захищаючи таким чином все пов'язане з Україною.

Лише такими діями українські мислителі могли впроваджувати в життя стратегію захисту всього українського, бо російська влада дбала лише про свої імперські інтереси. Як зазначав у своїй науковій розвідці С. Сірополко: «Засновуючи в Києві університет, російський уряд дбав не так про наукові інтереси, як про політичні, - справа йшла про те, щоб за допомогою університету прищепити польському юнацтву «общий дух руссаго народа», як про це одверто згодом висловився тодішній міністр освіти гр. С. Уваров. Отож Київський університет мав обслуговувати насамперед польське громадянство Київщини, Волині та Поділля, як воно і було фактично в перших десятиліттях існування університету. І тільки пізніше Київський університет став притягати до себе українську молодь Наддніпрянської України» [375, с.249].

Слід наголосити, що і серед професорського складу Київського університету переважали поляки, німці, а потім росіяни та українці. При цьому знаково, що керували університетським життям українці: ректор М. Максимович та проректор В. Цих. Вірогідно, що і ці факти з наукового життя університету, спрямовували М. Максимовича в своїх працях досліджувати україністику, віддаючи їй належний пріоритет серед інших світових культур. Завдяки творам і проукраїнській роботі мислителя, з Київського університету вийшло чимало учителів та професорів дійсних патріотів України. Вони, в свою чергу, зробили суттєвий внесок в розвиток ідей спрямованих на захист нашого народу, а загалом збагатили ідеологію української національної ідентичності.

Філософсько-освітня робота, котра проводилася українськими мислителями, поступово почала приносити позитивні результати. Тому в середині XIX ст. серед української інтелігенції, на формування світогляду якої впливали, як твори наших мислителів, так і праці філософів Європи, розпочався специфічний просвітницький рух. Також на ньому позначилися і загальноєвропейські

суспільно-політичні та філософсько-освітні вчення. В результаті вищеназваних тенденцій починають розвиватися національні філософсько-культурні традиції, котрі напряму залежали від об'єктивного стану речей в системі освіти та виховання.

Все це, як доводить Н. Радіонова, в своєму дослідженні філософії в освітньому просторі Слобожанщини у ХІХ ст. [348], корінним чином вело до формування просвітницьких філософсько-освітніх ідей в середовищі українських мислителів. Свідченням цього стали їх праці, в яких відображено, як ідеї так і наміри мати свою мову, історію, культуру, філософію. Специфічну роль в цьому процесі відігравала доступність праць західноєвропейських просвітників. Тому осмислення українськими просвітниками творів видатних представників західної філософії зокрема: Сен-Сімона, Прудона, Оуена, Фур'є та інших. Задавало потрібний методологічний орієнтир та підкріплювало прагнення українських мислителів у їх намірах якісно змінити освітню ситуацію в Україні.

Але на заваді освітніх змін в Україні, стали уряди тих країн, котрі панували на українських землях в другій половині ХІХ ст., тобто Росії та Австрії. Адже міністерства цих держав не мали бажання змінювати свої системні правила на користь української освіти. В Росії та Австро-Угорщині відкидалися більшість філософсько-освітніх порад та пропозицій наших мислителів, стосовно реформування української навчально-освітньої системи.

Проте в українському науковому середовищі, учителі навчальних закладів вищого типу, теж проявляли бажання рухатися в ногу з європейським освітнім часом. Тому почали творчо використовувати ідеї мислителів періоду німецької класичної філософії, адаптуючи їх до вимог українського буття того часу.

Наглядним прикладом такої адаптації ідей німецьких класичних філософів, нам може слугувати творчість українського філософа Й.Г. Міхневича (1809-1885рр.). Його історики філософії І. Огородник та В. Огородник, називають представником романтичного шеллінгіанства в Україні [309]. Народився Й. Міхневич в селі Локачі Волинської області. Освіту здобув спочатку у Волинській духовній семінарії, а потім у Київській духовній академії, де

залишився працювати викладачем та отримав звання професора філософських наук.

Філософсько-освітні ідеї Й. Міхневича ґрунтувалися на його твердженні про те, що ключовим джерелом філософії виступає свідомість. Саме завдяки свідомості людина здатна проаналізувати позитивні та негативні аспекти здійснення і розвитку навчально-освітньої справи, дослідити їх та зробити відповідні висновки. Для розвитку освіти на території України Й. Міхневич зробив багато добрих справ, працюючи на посаді помічника керуючого Київського та Варшавського навчальних округів з 1859 року. Там мислитель мав змогу на практиці втілювати філософсько-освітні ідеї і цим робив свій посильний внесок в справу захисту української освіти.

В XIX столітті перед українським суспільством постала низка актуальних освітніх проблем-завдань: проблема обов'язкової початкової освіти та проблема навчання дітей рідною мовою, хоча б на перших етапах, або в початковій школі. Крім цього потребувала вирішення проблема змістовної частини освітніх курсів. Всі ці проблеми, хоч і не могли повністю вирішити наші мислителі, але вони в своїх творах, аналізуючи онтологічні процеси в Україні того часу, пропонували відповідні філософсько-освітні ідеї, котрі дещо б покращили ситуацію в навчально-освітньому просторі.

Вищеназвані проблеми-завдання ставали предметом дослідження для багатьох вітчизняних мислителів, хто був зацікавлений у подальшому філософсько-освітньому розвитку України. До широкого кола українських філософів XIX ст., котрі пропонували прогресивні філософсько-освітні ідеї, на наше переконання, слід зарахувати і О.М. Новицького (1806-1884 рр.). Він народився в селі Пилипи Новоград-Волинського повіту. Освіту здобув спочатку в Острозькій духовній семінарії, а потім у Київській духовній академії. В 1837 році йому надано статус ординарного професора філософії Київського університету. Там він працював до 1850 р., поки не надійшла заборона на викладання філософії в університетах.

Для О. Новицького філософія була наукою про все. Він вважав, що філософія, як мати всіх наук, або світоглядне знання про всі інші науки. Вміщає в собі загальні форми і закони буття, досліджувати які не мають можливості інші науки. В філософсько-освітній ідеології, філософія здатна надати допомогу для інших наук в плані спрямування розумової свідомості, надання думкам і поняттям простору для розвитку. Мислитель проаналізував філософські твори німецьких класичних філософів та запропонував свої ідеї стосовно як взаємодії, так і взаємозалежності двох наук: історії та філософії.

О. Новицький писав: «Область Истории, по самой природе своей, отлична от философии: дело философии – по началам лишь разума, изследовать сущность вещей и всеобщие законы явлений; дело Истории - зложить определенныя явления, данные въ известное время, и объяснить ихъ эмпирическими условиями. Даже История Философии не можетъ пользоваться тѣмъ методомъ, который примѣнимъ только къ философской системе» [306, с.5].

Дане тлумачення О. Новицьким історії та філософії, було викликане не лише високим рівнем інтелекту українського вченого. Його логічні висновки являються специфічною реакцією мислителя на буттєві процеси та філософські запити українського суспільства. Бо саме філософія надає людям можливість аналізувати та розкривати весь спектр взаємозв'язків між мисленням і буттям.

Дослідження вченого, ще було викликане тим, що читати курс філософії в вищих навчальних закладах російський царський уряд заборонив і українські мислителі в своїх працях доводили хибність такого рішення. Саме тому, О. Новицький акцентує потрібність філософії і обґрунтовує цю тезу у своїх творах, порівнюючи коло питань, відповіді на які дають як історія так і філософія. Цим він довів значущість філософії в навчально-освітньому процесі. Можливо завдяки творчій праці українського мислителя та аргументованому захисту філософії, її викладання через декілька років знову було поновлено у вищих навчальних закладах Російської імперії.

Серед тих мислителів, яким довелось знову відновлювати читання курсу філософії в російському вузі був і видатний український філософ, науковець та

педагог П.Д. Юркевича (1826-1874рр.). Освіту він здобув спочатку в Полтавській духовній семінарії, а потім в Київській духовній академії, де 1858 р. отримав статус екстраординарного професора філософії.

Прибувши на запрошення до Московського університету у 1861р., він очолює там кафедру філософії, а згодом і виконує обов'язки декана історико-філософського факультету. Слід наголосити, що він як педагог суттєву увагу приділяв проблемам освіти і виховання у своїх філософських творах, на чому зосередила увагу С. Кузьміна [235].

Аналізуючи, як праці мислителя, так і дослідження науковців стосовно його ідей. Ми можемо констатувати, що саме Московський період творчості П. Юркевича ознаменований певною його увагою до філософії освіти. В цей час були написані та надруковані в Москві декілька праць, в яких мислитель розглядав проблеми освіти загалом та морального виховання зокрема. Крім того, П. Юркевич, розуміючи значення освіти і виховання в контексті державного життя, був ініціатором введення курсу педагогіки в навчальні плани Московського університету.

Підтвердженням цього являються праці П. Юркевича, які були видані в цей період: «Читання про виховання» (1865р.), «Курс загальної педагогіки з додатками» (1869р.), «Ідеї та факти з історії педагогіки» (1870р.). В цих роботах автор прагнув викласти свої індивідуальні погляди та обґрунтувати самодостатню позицію стосовно проблем освіти і виховання, спираючись на величезний філософсько-освітній та теоретико-практичний досвід, здобутий ним протягом багатолітньої освітньої практики.

Твори українського мислителя П. Юркевича доводять нам, що на його філософсько-педагогічні погляди в основному вплинули праці світочів світової філософії: Платона та І. Канта. Разом з ними на творчості мислителя відобразилась і українська національна філософська спадщина та християнський православний світогляд. Через це, не зважаючи на калейдоскопічне різноманіття освітніх проблем, його увага зосереджена на основних проблемах вітчизняної освіти та виховання. Серед яких домінують проблеми моралі, свободи волі та

духовності. Їм автор приділяв найбільше уваги, як в контексті його філософсько-освітнього вчення, так і в системі вчення про серце, як центр людської духовності.

П. Юркевич доводив, що завдання педагогіки полягає у застосуванні загальних законів розвитку людини та суспільства з їх подальшим аналізом кращими світовими мислителями. Це дасть змогу поліпшити як саму систему освіти та виховання, так і забезпечить досягнення мети виховання, а також поліпшить відбір кращих методик навчання. На цьому аспекті ролі філософської методології в модернізації професійної підготовки педагога, наголошує і сучасна українська дослідниця Т. Троїцька [417].

Загалом, вчитуючись в науковій праці мислителя, ми бачимо, що П. Юркевич був прихильником ідеї всебічного розвитку особистості. Він завжди підкреслював, що цей принцип має бути реалізований в національній системі освіти. Тому саму мету виховання, він пояснював так, щоб воно: «обіймало б людину й її життя з усіх сторін — з моральної, естетичної, інтелектуальної і релігійної, виховуючи її як для власної досконалості, так і для величних союзів сім'ї, держави і церкви» [497, с.17].

Слід наголосити, що ХІХ ст. було пов'язане з процесами, коли в середовищі прогресивних викладачів та студентів набирало популярності матеріалістичне філософське вчення, котре спиралося на прикладну політехнічну освіту. П. Юркевич ставився до цього філософськи та сліпо не слідував за популярним вченням. Мислитель вважав, що матеріалістичне вчення доцільно використовувати там де воно приносить користь і дає результат, наприклад у природознавстві. Адже дослідники природних явищ мають розуміти закони об'єктивного світу і при пізнанні буття речей спиратись як на свій розум так і на свої відчуття. Якими б темпами не розвивалася техніка, нею все одно керує людина, котра є духовною істотою. З погляду на це, він був впевнений, що такий стан освіти є тимчасовим і все залежить від суспільних потреб, які неодмінно знову повернуться до духовної сторони існування людини, суспільства, світу.

Значне місце в своїх філософсько-освітніх роздумах П. Юркевич приділяв морально-етичній підготовці учителя. Для цього педагог завжди має займатися

самовихованням і самовдосконаленням, щоб бути наочним прикладом для учнів бо «всяке виховання є самовиховання» [498, с.76].

Крім того, український мислитель вважав, що учитель має володіти різними методиками навчання та виховання бо у цій важкій справі дуже багато зовнішніх факторів впливу на освітньо-виховний процес. Тому педагог має враховувати індивідуальний підхід до кожної дитини. Учитель повинен враховувати інтереси учнів та узгоджувати їх з тематикою навчальних програм. Він був переконаний, що без належно підготовленого педагога жодне освітнє та виховне завдання не може бути реалізоване.

Філософське вчення П. Юркевича викликало не лише полеміку та критику серед «прогресивних» студентів того часу. Воно несло в собі, специфічно виражену, ідейну доктрину захисту українського народу. А через це збагачувало ідеологію української національної ідентичності та надихало послідовників мислителя слідувати його шляхом.

Одним з яскравих послідовників філософського вчення мислителя був М.П. Марков (1834-1895 рр.). Він теж походив із сім'ї священика, але Курської губернії. Тому спочатку М. Марков успішно закінчив Курську духовну семінарію 1857р. та продовжив навчання у Київській духовній академії. Саме навчаючись в Києві, мислитель «поринув у вир українського буття» та дуже полюбив філософію. У зв'язку з цим він, крім лекційних занять духовної академії, відвідував лекції які читались в Київському університеті Св. Володимира професором Бунге.

Як відзначає С. Машенко: «Захоплення філософією до М. Маркова прийшло в процесі слухання блискучих лекцій П. Юркевича. Значний вплив на формування наукових пошуків студента мав і професор психології І. Поспехов» [277, с.5].

Після закінчення Київської духовної академії в 1861 році М. Марков був направлений на роботу до Воронежської духовної семінарії, в якій лише через вісім років він отримує посаду викладача філософії та педагогіки. Проте, саме філософська творчість, принесла М. Маркову славу в Російській імперії. В 1880 році Московська друкарня М. Лаврова надрукувала філософський підручник

М. Маркова «Обзор философских учений». Ця книга мала позитивні відгуки серед громадськості і релігійних діячів. Праця була затверджена навчальною радою при Св. Синоді як посібник з філософії для духовних семінарій. Завдяки цій праці М. Марков не лише став відомим мислителем в Росії, а ще й отримав премію від Митрополита Московського і Коломенського Макарія [451].

Його посібник з філософії для духовних семінарій став підтвердженням, як обізнаності так і високого статусу викладача філософії і педагогіки. Можливо така повага і визнання його філософської творчості, надихнули мислителя на подальші філософсько-освітні праці. Хоча, на нашу думку, значний вплив на філософську творчість мислителя, мало його перебування серед українського народу. З 1883 року М. Марков приїздить до Чернігова для праці на посаді ректора Чернігівської духовної семінарії. Саме тут він зміг сповна «відчутити дух» українського буття. Можливо з цієї причини, він написав тут дві монографічні праці: «Педагог древнього класического мира – філософ Сократ» (1884), «Педагог нового християнського мира – славянин Амос Коменский» (1885).

Слід наголосити, що філософські ідеї Сократа цікавили М. Маркова і раніше, коли він був студентом. Цього великого філософа мислитель цінував за те, що Сократ першим почав досліджувати людину, звертаючись до її свідомості, або до «розумного духу». Саме цей аспект відобразив у своїх творах і М. Марков. Тому звертаючись до його філософсько-освітніх ідей, ми пізнаємо творчу працю не лише видатного вчителя і релігійного діяча, а мислителя-філософа, обізнаного в історії філософії.

Сьогодні нам зрозуміло, що його філософські ідеї відігравали позитивну роль в системі українських філософсько-освітніх цінностей, спрямовуючи студентів до засвоєння гуманних принципів і поглядів. Філософсько-освітні ідеї М. Маркова, хоч і пов'язані з християнськими добродійностями при формуванні виховного ідеалу, але вони підкріплені елементами саме української християнської культури та філософії, які забезпечували на той час, духовний та науково-теоретичний зміст нашої освітньої системи. Разом з тим філософія та християнська культура в освіті

відображають всю палітру буття українського суспільства, яка пов'язана з певним історичним періодом філософсько-освітньої думки другої половини ХІХ століття.

Мислитель реагував на буттєві філософсько-освітні процеси. І вони знаходили своє відображення в його філософських ідеях. При цьому він робив своєрідний екскурс в історію, розглядаючи ідеї мислителів античності. Цей аналіз давав змогу розглянути філософське вчення з прив'язкою до певного періоду в історії. Лише завдяки такому аналізу, ставала більш ясною вся картина філософсько-освітнього розвитку конкретного народу. Зважаючи на це, на нашу думку, має сенс розглядати концептуальні основи філософських вчень М. Маркова, шляхом аналізу ідей, які наявні в творах мислителя та пов'язані з буттям української людини.

Завдяки культурно-освітньому середовищу, людина здатна вийти на вищий філософський рівень освіти, де вона особисто вирішує всі проблемні питання. Цей процес М. Марков відобразив у своєму творі, відмітивши: «Погляди філософські виникають лише тоді, коли окремі люди отримують повну внутрішню самостійність, починають самі для себе, з чіткою свідомістю ставити питання і вирішують їх своїм особистим розумінням незалежно від загальнонародного вірування і світогляду який на нього спирається» [271, с.3-4].

Саме у зв'язку з цим, філософи в усі історичні часи, ставали специфічними ідейними натхненниками мас, хоча багато людей з першого разу їх філософію не сприймали. Тому, за словами М. Маркова, Сократ вніс позитивні зміни в матричне мислення греків, він спрямував їх на аналітичний шлях дослідження який зламає стереотипи і відходить від архаїчних понять, які століттями були істинними та спирались на традиції і звичаї.

Геніальність філософа-етика Сократа в тому, що він був весь наповнений тією великою ідеєю, згідно з якою, сила твердого морального життя залежить від розуму, від знання кінцевих моральних устремлінь та умов людського існування. М. Марков писав: «Сократ був переконаний, що не можна бути справедливим, поміркованим, мужнім, благочестивим, патріотом, не розуміючи належним

чином, що таке справедливість, поміркованість, мужність, святість і любов до Батьківщини »[272, с.40].

Можливо до таких висновків М. Маркова підштовхувала українська дійсність другої половини ХІХ ст. Філософські ідеї М. Маркова є для нас дуже складним багатоступеневим духовно-практичним відображенням світових буттєвих процесів митцем. Мислитель був тим ідейним носієм, який специфічно реагував на всі життєві катаклізми. Крім цього його можна вважати і специфічним культурно-освітнім камертоном, котрий задавав філософську тональність в російському філософствуванні. Загалом, на М. Маркова мала вплив і українська дійсність ХІХ ст. та культурно-освітні традиції нашого народу, котрі укорінені в віках, але спираються на загальносвітові філософські принципи, християнські ідеї та цінності.

З творів М. Маркова видно, що його філософські ідеї та вчення були специфічним відображенням культурно-освітнього розвитку як російського так і українського суспільства другої половини ХІХ століття. Аналізуючи їх роль в історії філософії та освіти українського народу ми в змозі констатувати, що філософська думка в Україні, на всіх етапах свого розвитку була зорієнтована на кращі світові зразки. Хоча М. Марков і не був широко розрекламованим мислителем, як на території Росії, так і на території України в другій половині ХІХ століття, але його філософські твори та ідеї після чіткого історико-філософського дослідження і аналізу, дають нам право вважати його видатним філософом того часу.

Як нам вдалося відобразити, філософська культура українського народу, не зважаючи на різні катаклізми буття, здійснила суттєвий вплив на мислителя. Так відбулося тому, що народна філософська культура, завжди була виразником людської мудрості. Вона завжди творчо поєднувала ідеї, як свого рідного народу, так і інших народів світу. Цей факт теж знайшов своє відображення в філософських ідеях і концепціях М. Маркова. Філософська культура народу завжди була і залишається справжньою скарбницею, з якої мислителі беруть ідеї для вироблення філософських концепцій власного навчально-освітнього розвитку.

Народним мислителем-романтиком, носієм ідей української національної ідентичності та «хутірської філософії», історики філософії називають П.О. Куліша (1819-1879 рр.). Він народився в українському хуторі Сумської області. Так як він походив з сім'ї хліборобів і не мав дворянського статусу, то навчався в Київському університеті як вільний слухач, спершу філологічного, а згодом і юридичного факультету. Після університету мислитель працював учителем у різних містах України, а згодом переїхав до Петербурга, де продовжив викладацьку практику в гімназії та університеті.

За любов до України був заарештований, як прихильник Кирило-Мефодіївського товариства. Після всіх арештів, заслань, гонінь, П. Куліш повернувся в Україну. Тут він оселився на хуторі Мотронівка в Чернігівській області, де серед місцевого населення отримав честь і повагу, як видатний літератор, носій релігійної моралі та популяризатор української національної ідентичності. В його творчості, як дослідила А.Сініцина, представлений україноцентризм філософського мислення [374].

Філософсько-освітня творчість П. Куліша актуальна для нас тим, що він подає різні погляди, висвітлюючи українське буття та обґрунтовуючи філософські ідеї, зокрема в царині філософії освіти. Творчість П. Куліша, не лише цікава для нас в літературному, історичному та філософському планах. Мислитель, завдяки своїм творам, відкриває перед нами філософське обґрунтування «духу доби» ХІХ ст. в Україні загалом, а особливо романтичний дух людської свободи, котрий домінував в українських хуторах того періоду.

Орієнтація П. Куліша на відродження України, прослідковується в його філософсько-освітній діяльності. Його «хутірська філософія» була виразником світогляду українського народу ХІХ ст., як старшого так і молодого покоління українців. Філософсько-освітні ідеї, на які П. Куліш спирається в своїх творах, суголосні з українським світоглядно-смісловим простором. Серед цих ідей домінують християнські добродієвності українців, християнський оптимізм, піклування про своїх близьких, братерське ставлення до оточуючих людей,

доброзичливість, національне виховання молодого покоління, показ духовної єдності поколінь українців їх спільної культурної спадщини.

Як прихильник українського романтизму, на думку А. Сініциної, він пропагував традиції, котрі були властиві українській національній культурі з її «дідівськими» та «материнськими» поглядами на світо будівництво і життєбудівництво [372].

Мислитель був переконаний, що молода людина, засвоївши українські дідівські традиції, здатна зрозуміти філософсько-освітні ідеї, котрі необхідно втілити в життя. Саме в цьому ракурсі доцільно згадати висловлювання видатного філософа П. Сорокіна, згідно за яким: «Людина завжди була єдиним творцем своєї історії» [389, с.138].

Можливо тому і П. Куліш, плекав надію на український народ, котрий в ХІХ ст., потерпав від принижень в Російській імперії і мав бажання вирватися із під її ярма. Адже як влучно сказав П. Кононенко: «Століття рабства, спричинили загрозливу деформацію характеру, зневір'я не тільки в реальність, а й можливість досягнення мети, параліч волі, глобальну кризу свідомості, а тим самим апатію і конформізм. Століття фальсифікації історії, підміна науки ідеологією, дискредитація усього національного як примітивного та меншовартісного, нації, мови, культури як недержавних, а внаслідок цього - оголошення зради нормою поведінки, антипатріотизму - ознакою прогресивності, героїв - зрадниками, а зрадників - героями, зумовили духовне каліцтво цілих поколінь» [203, с.3].

Проти всього цього негативу, в своїх філософсько-освітніх працях виступав ще в ХІХ ст. П. Куліш. Історія його життя, зміст творів та філософсько-освітня діяльність загалом, являються логічною відповіддю мислителя на буттєві виклики, котрі постали перед філософією та культурою України ХІХ ст. Бо особистість П. Куліша, з його специфічним національним вираженням та типажем української людини, концентрувала в собі волелюбний український характер, що функціонував з давніх часів Київської Русі і набув яскравого відображення в добу козацтва.

З цього приводу, слушно наголошував О. Шокало: «У П. Куліша була розвита одна дорогоцінна прикмета, яка дуже рідко стрічається між українцями, себто сміливість висловити щиро свою думку, постояти за неї, хоч би вона й як не подобалась загалові» [236, с.6].

Загалом філософсько-освітня творчість П. Куліша актуальна для нас тим, що він підняв на належний рівень українську мову, котра за його переконанням, заглиблена як скарб у серці народу. Лише рідна українська мова дає можливість людині відчувати себе дієвим учасником історії свого краю, своєї землі та почуватися рівнозначним серед інших народів світу.

Тому українські мислителі XIX ст. в своїх працях, продовжували пропагувати філософсько-освітні ідеї, чітко реагуючи на світовий науково-технічний та суспільно-економічний розвиток і слідуючи буттєвим вимогам. До даної когорти мислителів належав і К.Д. Ушинський (1824-1870 рр.). Дитячі та юнацькі роки мислителя пройшли в українському містечку Новгороді-Сіверському, де він закінчив гімназію. В 1840 р. К.Д. Ушинський став студентом юридичного факультету Московського університету. Після закінчення університету, він з 1846 р. працював на посаді професора Демидовського юридичного ліцею міста Ярославля, 1854 р. в Гатчинському сирітському інституті, 1859 р. в Смольному інституті шляхетних дівчат.

Працюючи в російських навчальних закладах вищого типу, мислитель майже кожного року проводив літні канікули в Україні на Чернігівщині, де мав хутір Богданка. Знаково, що своїм кріпакам К.Ушинський дав волю та наділив землею, ще до відміни кріпосного права в Росії. Також він піклувався про належну освіту дітей з свого хутора та інших близьких сіл, відкрив для них школу і сприяв їх подальшому навчанню у вищих навчальних закладах.

Слід відмітити, що К. Ушинський в 1862-1867 рр., жив за кордоном в європейських країнах, де не лише лікувався а й вивчав навчально-освітній процес. Тому в своїх філософсько-освітніх творах, мислитель відобразив реальний вплив мудреців-філософів на освітній процес в різні історичні епохи. Він був реалістом і доводив, що історія нашої освіти нерозривно пов'язана з європейською та

світовою історією педагогічної думки. З цього приводу К. Ушинський писав: «Кожний освічений народ тільки тоді має значення в науці, коли збагачує її істинами, які лишаються такими для всіх народів» [420, с.43].

При цьому К. Ушинський закликав педагогів пов'язувати навчально-освітні програми з національно-культурними традиціями народу. Сам мислитель прагнув у своїх творах не лише прослідкувати, але і відобразити процес впровадження філософсько-освітніх ідей у суспільне життя різних народів. Тому він закликав педагогів враховувати філософсько-світоглядні та культурні особливості конкретного народу. Через це будь-яка філософсько-освітня ідея чи концепція має пройти як педагогічну так і народну педагогіко-теоретичну апробацію в конкретній державі та в її навчально-освітньому середовищі. Зважаючи на це К. Ушинський писав: «Незважаючи на схожість педагогічних форм усіх європейських народів, у кожного з них, своя особлива мета і свої особливі засоби досягнення цієї мети»[420, с.47].

Мислитель знав, що жодна з філософських ідей чи концепцій зорієнтованих на навчально-освітній процес не є ідеальною. Тому в його творах ми прослідковуємо факт плюралізму філософсько-освітніх ідей, котрі вільно конкурують між собою в освітніх закладах, але не претендують на все загальність. При цьому в навчально-освітньому процесі завжди присутні складові елементи національної педагогіки, котрі переплетені з культурою народу.

Мислитель, провівши юнацькі роки в Україні, а дорослим майже щороку відвідуючи хутір Богданка, міг зробити реальні висновки про різницю в культурі і житті українського та російського народів. З цього приводу К. Ушинським писав: «Ні в якому разі не можемо ми переробити всю сферу нашого життя так, щоб крізь неї не проривалася наша національність і та народна атмосфера, серед якої ми живемо» [420, с.217].

К.Ушинський вірив, що спираючись на національну культуру освітяни зможуть вирішити велику кількість проблем, котрі поставали перед людьми.

Сьогодні ми розуміємо, що на всіх етапах історичного розвитку філософія та освіта відповідали онтологічним запитам суспільства і відображали потреби

суспільного розвитку. Носіями філософсько-освітніх ідей, завжди виступали мислителі, котрі відчували буттєві запити населення та реагували на них своїми творами, ідеями чи практичними справами. Таким мислителем в ХІХ ст. був і К. Ушинський. Його твори і прикладна праця впливали на навчально-виховний процес як в Росії так і в Україні, в теоретичному і практичному плані моделюючи філософію буття суспільства. Будучи українцем за духом, він звертався до народно-педагогічної спадщини, з джерела якої, згідно його слів: «Протягом тисячоліть народ черпає вічно юне життя і силу»[420, с.127].

Філософсько-освітні джерела в історії розвитку українського суспільства являються рушійними елементами культури, філософії та педагогіки нашого народу. К. Ушинський як науковець і педагог зумів виділити ці джерела та визначив, що від них живиться і розвивається наше суспільство, виходячи з запитів і потреб буття. Через це історія філософсько-освітньої думки України, якщо слідувати за ідеями К.Ушинського, має виглядати як система філософсько-освітніх ідей, яка переплетена з розвитком суспільства і його освітнім рівнем. Саме з цим пов'язане і національно-патріотичне виховання молоді та її культурно-національний прогрес.

К. Ушинський зробив свій позитивний внесок в розвиток філософсько-освітньої думки українського народу. Він, завдяки застосуванню різних педагогічних обґрунтувань, в своїх працях довів, що необхідно в навчально-виховному процесі практикувати національне виховання. Саме цей факт, дає нам можливість зробити висновок, що мислитель хоч і займав високі посади в Російській імперії, але його свідомість завжди хвилювало українське життя. Набуті ним в дитячі і юнацькі роки на Чернігівщині культурно-освітні знання, справляли суттєвий вплив на його проукраїнську позицію впродовж життя. Він любив Україну і її людей, тому його філософсько-освітні ідеї поєднують в собі національні, духовні та практичні елементи, котрі мислитель виділяє як внутрішню сутність навчання і освіти.

Загалом філософсько-освітня творчість К. Ушинського відкрила нам філософську мудрість видатного педагога. Його праці, стосовно організації

виховного процесу, залишаються актуальними і до нашого часу. Знаково, що мислитель багато позитивного зробив саме для українського народу. Заслуговує на увагу його висновок, що виховання молодого покоління, як видно з історії світової педагогічної думки, хоч і є глобальним за своєю суттю, але завжди має національний характер.

Українське буття XIX ст., потребувало філософсько-освітніх ідей, які повинні були б «збурити» патріотичний дух нашого народу та його прагнення до свободи і добробуту. Серед українських мислителів, послідовну та обґрунтовану позицію з приводу оновлення системи освіти та виховання мав видатний український філософ, історик, етнограф та політичний діяч М.П. Драгоманов (1841-1895рр.). Аргументовано становлення філософських поглядів мислителя відобразили історики української філософської думки І.В. Огородник та В.В. Огородник.

В своїх дослідженнях вони наголошували: «Формування філософських, суспільно-політичних поглядів М. Драгоманова, його світогляду відбувалося під впливом багатьох чинників, зокрема ідей Т.Г. Шевченка, історіософських поглядів М. Костомарова, праць О. Герцена, Сен-Сімона, Фур'є, Оуена, Прудона... Знав сучасні для того часу філософські та соціально-політичні вчення, проте вважав себе продовжувачем справи кирило-мефодіївців» [309, с.396].

Дана палітра філософсько-світоглядних та суспільно-політичних буттєвих впливів сформувала оригінальну світоглядну позицію видатного українського мислителя. Його цікавили різні сфери буття, від природи до суспільства. А головне, М. Драгоманова найбільше цікавила майбутня доля української людини. Через це його праці пронизані глибоко особистісним незалежним ставленням до різного типу питань, проблем, вчень. Головним завданням яке ставив мислитель перед українським народом, це поступ вперед до європейської цивілізованої України.

Будучи переконаним соціалістом, М. Драгоманов не оминав проблем освіти та виховання. Адже, соціалістично-утопічна теорія ще з часів Платона, націлювала мислителів до освіти ставитись як до інституту котрий продукує позитивні суспільні зміни. Не залишилась дана ідея поза увагою і нашого мислителя. Вона

почала хвилювати допитливий розум М. Драгоманова і застала шукати відповіді на неї ще в період його юності. Саме тоді він молодий романтик, захопився філософськими ідеями оновлення суспільного устрою та переповнений ентузіазмом, взявся змінювати суспільний устрій Російської імперії, проводячи агітацію серед простого люду. Вже тоді він зрозумів, що без просвіти народу, ні які зміни в державі не можливі.

На цей факт прямо вказує його запис в своїй автобіографії: «З самого вступу до університету, в осени 1859 р., я попав у гурток студентів, які заснували перші недільні школи в Росії (я не беру до уваги Остзейські губернії). Я описав ці школи, як взагалі всю свою участь в справі народньої освіти, в своїй брошурі «Народні школи на Україні». Тут я скажу коротко, що багато з нас взяли за діло з метою політичної пропаганди, але швидко побачили неможливість її серед дітей (з різних майстерень і прислуги) та її непрактичність навіть серед дорослих, але неграмотних, і щиро захопились педагогічною стороною справи» [133, с.5].

Як стверджував мислитель в автобіографії, його філософсько-освітні ідеї розвивалися в контексті становлення індивідуальних соціально-політичних та філософсько-світоглядних уявлень. Ще в молоді літа М. Драгоманов з головою занурився в освітню діяльність. Спочатку він викладав в недільних школах, а потім, після отримання академічної освіти, викладав в університеті. Активна педагогічна практика мислячому молодому М. Драгоманову дала можливість з середини зрозуміти всі проблеми освітньої політики, яку проводила Росія в регіонах де проживали люди, котрих царський уряд іменував національними меншинами.

М. Драгоманов розглядав освіту як засіб боротьби за права та свободи людини, народу, суспільства. На цьому наголошував і Б. Кістяківський, коли аналізував філософські ідеї М. Драгоманова. Зокрема в своїй розвідці він писав: «М. Драгоманов з особливою силою усвідомив цінність особистої і суспільної свободи для українського і всього російського народу» [182, с.279].

Слід наголосити, що проблеми національної освіти та виховання стали важливою частиною літературної творчості українського мислителя. Ще в 60-х

роках XIX століття М. Драгоманов написав низку статей у «С.-Петербурзьких відомостях», зокрема: «О педагогическом значении малоруського языка» та «Земство и местный элемент в обучении». В цих роботах він детально проаналізував проблеми нагальної необхідності обов'язкової початкової освіти, а також доцільності та педагогічної ефективності підручників рідною мовою для дітей національних меншин.

Проте, весь свій педагогічний досвід та розуміння проблем освіти і виховання в російській системі, переважно шкільного навчання, М. Драгоманов виклав у своєму творі «Народні школи на Україні: серед життя і письменства в Росії». Цей твір є спробою критично осмислити недоліки та проблеми народної шкільної освіти в Російській імперії. Дана розвідка була специфічною відповіддю мислителя на буттєві вимоги української освіти. Тому він спрямовує науковців подивитися на освіту та навчання в народних школах Російської імперії, через призму тих суспільно-політичних процесів, які були запитані буттям й визначали особливості освітнього процесу в Україні другої половини XIX ст.

Як підтверджує твір мислителя, М. Драгоманов став на захист досить популярної серед прогресивної інтелігенції ідеї про обов'язковість загальної початкової освіти для мужиків. З точки зору М. Драгоманова, перші важливі кроки у становленні народної національної освіти зробила освічена молодь, котра розумілась на національних питаннях. Ці молоді люди героїчно взяли нести грамоту простим людям. Бо вони розуміли, що неучтво вбиває як думки про свободу так і національну історію та героїчний дух української нації.

Аналізуючи внесок молодих освічених українців у благородну справу пропаганди ідейних елементів української національної ідентичності, мислитель про їх самовіддану працю писав: «Без помічі, без ради освічених людей, без бібліотеки, усякий на них збиткує, гордує і усякий чіпляється до нього шпіонить над ним: поліція, пани, попи, інспектори» [134, с.26].

Загалом, народна школа в ті часи, існувала лише спираючись на ентузіазм молодих людей, котрі навіть не мали спеціальної педагогічної освіти, бо не було жодного державного навчального закладу, який би готував учителя для

початкової школи. Хоча така школа, на думку М. Драгоманова, і не давала якісної, відповідно до вимог часу, освіти, але вона була запитана українським буттям. Молоді освічені українські учителі практично втілювали ці запити в життя.

Слід відмітити, що найважливішою проблемою національної народної школи для М. Драгоманова була проблема мови. Цій проблемі він приділяв чи не найбільше уваги, вважаючи, що ефективною є тільки та освіта, яка проводиться рідною для учня мовою. Через це його турбувала пануюча в Російській імперії адміністративна точка зору, що українські діти можуть навчатися використовуючи підручники російською мовою, бо українська мова це лише діалект, або суржик. Саме в такому ставленні до мовного питання мислитель бачив небезпеку, котра все глибше проникала в українську дійсність, загачуючи культурні джерела нашого народу.

Мислитель розумів, що навчання чужою мовою в початковій школі, далі буде ставати специфічним гальмом для українського національно-патріотичного виховання молоді. Зокрема, М. Драгоманов писав: «До того лиха з школами спільного по всій Росії, у нас на Україні прикладається ще своє особливе. У нас з самого початку учать мові чужій, по книгам, що пригнані до нашого краю і до життя. Це лихо може поставити наш народ позаду трохи не усіх народів в царстві руським»[134, с.29].

Підводячи підсумок даного підрозділу нашого дослідження конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні. Слід наголосити, що філософсько-освітня творчість мислителів XVIII-XIX ст.: Г. Кониського, Г. Сковороди, М. Максимовича, М. Гоголя, Й. Міхневича, О. Новицького, П. Юркевича, М. Маркова, Т. Шевченка, П. Куліша, К. Ушинського, М. Драгоманова, була відповіддю на ті виклики буття, котрі потребували як ідейної відповіді оформленої в українську національну доктрину захисту всіх культурно-освітніх надбань нашого народу так і практичної навчально-освітньої дії. Саме тому мислителі не лише ідейно, але й практично брали активну участь у процесі відстоювання української культурної ідентичності в XVIII-XIX ст.

Висновки до п'ятого розділу

Підсумовуючи проведене в цьому розділі дослідження трансформації філософсько-освітніх ідей в онтологічних контекстах української культурної традиції. Ми акцентуємо увагу на наступних аспектах:

1. Філософсько-освітні ідеї XVII-XIX ст., котрі продукувалися нашими мислителями, були специфічним продовженням подібних ідей західноєвропейських філософів. Проте українське народне буття вносило свою специфіку в філософсько-освітню творчість наших мислителів. І вони вже ґрунтували свої висновки, спираючись не лише на відомі базові елементи філософії освіти, а використовували і свої національні буттєві архетипи, щоб відповідати культурно-освітнім прагненням української людини.

Саме тому, філософсько-освітні ідеї у творах наших мислителів, виглядають як похідна онтологічна відповідь, котра пов'язана з умовами життя людей в Україні того часу, коли необхідно було пропагувати українську національну ідентичність. Українське суспільство прагнуло рухатися у ногу з часом. Тому прогресивно мислячі українці і пропонували відповідні філософсько-освітні ідеї.

2. Джерелом котре надихало наших мислителів на створення відповідного евристичного потенціалу в плані національно-патріотичного виховання, були як позитивні так і негативні історичні події, які відбувалися на території України XVII-XIX ст. Позитивними можна назвати процеси, які сприяли розповсюдженню передових західноєвропейських філософсько-освітніх ідей, як в релігійному так і в культурному середовищі українських митців. Українські мислителі мали можливість як навчатися в європейських університетах так і працювати там професорами. Тому філософсько-освітні ідеї в Україні, з'являлися і завдяки взаємодії та взаємообміну в середовищі науковців. Це підтверджує висновок науковців про те, що досягнення світової філософсько-освітньої думки завжди перебувають в динаміці, а на мислителів суттєвий вплив справляє буття. Це дозволяє нам акцентувати увагу на тому, що філософсько-освітні ідеї мають чітку привязку до онтологічних проблем, котрі були актуальними для українських

мислителів XVII-XIX ст. і пов'язані з державно-політичними катаклізмами, які відбувалися в Україні того часу. Саме негаразди в бутті української людини, націлювали наших мислителів періоду XVII-XIX ст., займатися «завуальованою» пропагандою ідеології української національної ідентичності. Ця пропаганда відбувалася як в навчально-освітніх закладах різного типу та підпорядкування, так і в творах наших мислителів.

3. Філософсько-освітні ідеї XVII-XIX ст. були пов'язані не лише з політико-державною проблематикою, а й з навчально-світніми процесами, які відбувалися в українських навчальних закладах вищого типу. Також все це разом узятє впливало на мислителів, котрі працювали на благо нашого народу та продукували філософсько-освітню думку в Україні. При цьому звернуто увагу на той факт, що переважна більшість наших мислителів-учителів отримали освіту в академіях та університетах країн західної Європи. Через це їх філософсько-освітня думка в різних аспектах була суголосною з думкою західних філософів.

Зважаючи на цей факт, який ми дослідили в даному розділі нашого дисертаційного дослідження, філософствування мислителів пов'язаних з Україною, заключало в своїй основі багато елементів української національної культури. Саме ці елементи і надали можливість проявитися ідеологічним мотивам української національної ідентичності. Особливо це було помітно в працях мислителів: П. Могили, Й. Кононовича-Горбацького, І. Гізеля, Л. Барановича, І. Галятовського, В. Ясинського, Й. Кроковського, Д. Туптала, І. Максимовича та інших українських мислителів творчість яких відповідала культурному стилю українського (козацького) бароко.

4. Завдячуючи українському бароковому стилю, наші мислителі отримали змогу трактувати і відображати буттєві проблеми «завуальовано», з позицій православної віри, спираючись на догми святого письма. Для демонстрації наших концептуальних положень, наведено приклади, як українські мислителі, маніпулюючи образом і релігійно-філософським змістом, представляли філософські ідеї обрамляючи їх «алегоричною ширмою».

Завдяки алегорії, переважна більшість українських барокових мислителів, безсумнівно сприймаються нами як ортодоксальні богослови, твори яких пропагують віру в Бога. Проте на таку думку нас спрямовує лише поверхнєве знайомство з назвами праць мислителів. Глибинний детальний аналіз текстів їх праць, дає нам можливість відшукати за бароковою алегорією їх «дійсні» філософсько-освітні думки просвітницького напрямку, котрі містили в собі і елементи ідеології української національної ідентичності.

5. Підтверджено той факт, що українські мислителі, при обґрунтуванні своїх філософсько-освітніх думок, вже послуговувалися не лише працями античних і середньовічних філософів. Вони, рухаючись в ногу з європейським часом, почали використовувати філософські ідеї, які пропагували мислителі доби Ренесансу, Реформації та Нового часу.

При цьому, філософсько-освітня творчість українських мислителів, стосувалася розгляду і вирішення тих проблем, які приносило нашому народу українське буття. Відповідна реакція на буттєві проблеми, проявлялася в їх працях та фундаторській навчально-освітній діяльності. В творах мислителів за «алегоричною ширмою», пропагувалася орієнтація на українське православ'я, проходило возвеличення української військово-політичної сили – козацтва, велася пропаганда народної української мови, прославлялася минула українська історія. Таким чином, наші мислителі сприяли розвитку національно-патріотичного виховання молоді в ті буремні часи.

В подальшому, естафету філософсько-освітньої пропаганди ідеології української національної ідентичності перейняли наші мислителі-учителі, які були не байдужі до життя і навчально-освітнього розвитку людей в Україні. Тому окремі філософсько-освітні думки, які в своїй сукупності можна вважати ідейною доктриною захисту українського народу в XVIII-XIX ст., розробляли мислителі: Г. Кониський, Г. Сковорода, М. Максимович, Й. Міхневич, О. Новицький, П. Юркевич, М. Марков, П. Куліш, К. Ушинський, М. Драгоманов та інші, хто любив Україну. Їх філософсько-освітня творчість стала реакцією на ті виклики буття, котрі потребували філософської ідейної підтримки та практичних дій.

РОЗДІЛ 6

ОРІЄНТАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНИХ ІДЕЙ В УКРАЇНІ ХХ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

6.1. Комуникативна відкритість української філософсько-освітньої думки ХХ століття

Філософсько-освітні ідеї в Україні на початку ХХ століття за логікою територіальної приналежності наших земель до Російської імперії, повинні були бути суголосними з імперськими вимогами царя і його правлячої верхівки. Ці вимоги в основному стосувалися літературних та наукових праць мислителів, котрі належали до «підданих» народів Російської імперії. Вони повинні були возвеличувати царя та імперію і дякувати їм за «гарне» життя в «імперському ярмі». Але патріотично налаштованих мислителів України не можливо залякати покаранням. Тому вираження «малоросійської меншовартості» та «лизоблюдства царю» не часто з'являлося в філософсько-освітніх працях українських мислителів того періоду. На нашу думку, для цього в мислителів, котрі працювали на теренах Російської імперії, було чимало причин.

Однією з основних причин, була та, що філософсько-освітні процеси ніколи не були замкненими в межах конкретних країн. Адже замкненість, або містечковість знижує динаміку і обмежує філософсько-освітній розвиток. Для становлення капіталістичної країни, критеріям якої Російська імперія прагнула відповідати на початку ХХ ст., вкрай необхідним був навчально-освітній розвиток людини-робітника, який би вмів керувати машинами та механізмами на заводах і фабриках, на чому наголошувала в своєму дослідженні Е. Герасимова [84].

Переважає більшість станків, машин та технологій були імпортовані з країн Західної Європи. Тому філософсько-освітній процес в Російській імперії загалом та в Україні зокрема, на початку ХХ ст., орієнтувався на зміцнення своїх зв'язків та запозичення ключових ідей в тогочасному європейському і світовому філософсько-освітньому дискурсі.

Але даний філософсько-освітній процес накопичення потрібних ідей в Російській імперії загалом, та в Україні зокрема, на початку ХХ ст., хоч і мав на меті наслідування, але на нашу думку, не був повністю інтегрований в європейський філософсько-освітній простір. В Росії ще досить сильними були кріпосницькі общинні «скрепи», надії на «царя-батюшку», «поміщика», священника, їх підказки та поради. В Україні, особливо в західній, такі «надії» були обмежені. Люди вірили в свої сили, слідували нашим культурним та філософсько-освітнім традиціям, котрі закладені предками і залишаються в нашій ментальності. Саме це в усі історичні часи, як відмічав В. Масненко, давало потрібний ґрунт для ідентифікації нас як українців [274].

Філософсько-освітні процеси які проходили на території України в ХХ ст., були мінливими та неоднозначними, як буття нашого народу того періоду. Але актуальність філософсько-освітнього розвитку України в ХХ ст., полягала в тому. Що в освітній сфері ми поступово, шляхом експериментів і помилок, адаптували для себе кращі світові освітні ідеї та правила. І хоча запозичення, наслідування та адаптація продовжується і на сьогоднішній день вже в ХХІ ст. Ми українці вірили і віримо в свої сили і можливості досягнення кращих результатів.

Двадцять століття актуалізувало українські освітні традиції. На цей період припадає надання нашими мислителями позитивного статусу українській мові, підтримка розвитку літератури, історії, педагогіки, філософії. Поступово наші мислителі, а завдяки їх праці і переважна більшість українського люду, почали усвідомлювати своє національне культурне обличчя і роль українців в світовій історії. Тому філософсько-освітні ідеї в ХХ ст., як відмічають науковці: В. Білодід [35], А. Боровик [50], В. Кремень [64], розвивалися по висхідній лінії орієнтуючись на запити людського буття того періоду історії України.

Для того, щоб підтвердити наші попередні позитивні думки про філософсько-освітній розвиток України в ХХ ст. Нам необхідно провести розгляд і різнопланове дослідження комунікативної відкритості української філософсько-освітньої думки, а разом з цим і онтологічних закономірностей освітнього розвитку. Дослідження потрібно прив'язати не лише до буттєвих процесів, котрі

відбулися в ХХ ст., на українських землях, а і до світових буттєвих викликів та катаклізмів.

Тут слід наголосити, що незважаючи на об'ємний фактичний і теоретичний матеріал, котрий завдяки праці українських науковців, став нам доступний в кінці ХХ ст., ще багато проблем залишаються не висвітлені науковцями. Хоча наші науковці: В. Андрущенко [9], А. Бойко [42], Л. Горбунова [102], В. Зінченко [159], проводять дослідження в різних царинах філософсько-освітнього розвитку. Загалом, як засвідчують публікації, українські науковці знаходяться в динаміці накопичення фактологічного матеріалу з філософії освіти і нас чекає ще велика кількість цікавих і повчальних відкриттів які стосуються філософсько-освітнього розвитку України в ХХ ст.

Історію розвитку філософсько-освітніх ідей в Україні ХХ ст. доцільно розділити на декілька умовних періодів згідно з буттєвими викликами та ідеями, які пропагували українські мислителі реагуючи на історичні перипетії і зміни в житті суспільства. На нашу думку, історична періодизація філософсько-освітніх ідей в Україні може бути представлена в такому вигляді:

До першого періоду, доцільно віднести філософсько-освітні ідеї українських мислителів початку ХХ ст. та до революційних змін в Російській імперії 1917 року. В цей час вітчизняні мислителі в своїх творах прагнули розповсюдити західноєвропейські філософські ідеї соціальної справедливості, гуманізму, демократії, рівності перед законом, конституційної монархії, лібералізму, соціалізму і комунізму;

Другий період став актуальний тим, що з 1917 по 1921 роки в середовищі українських мислителів не лише проголошувалися філософські ідеї самостійності української держави та її культурно-освітнього простору, але й відбувалася практична дія. Тобто, не на словах а на ділі проходило втілення цих ідей в життя, хоча воно і зазнало фіаско.

Третій період поєднав у собі філософсько-освітню творчість українських мислителів радянської доби, як на теренах України так і в вимушеній еміграції за кордоном. Його особливість полягала в тому, що українська державність та всі

необхідні її атрибути: мова, освіта, культура, існували, але кожен мислитель перебував під пильним оком комуністичної партії Радянського Союзу. При цьому вільно могли висловлювати свої думки та пропонувати ідеї, лише представники української діаспори за кордоном. Але їх праці були недоступні українському суспільству того періоду.

Четвертий період пов'язаний із здобуттям Україною незалежності 1991 року. З цього часу були зняті ідеологічні заборони і вітчизняні науковці отримали доступ до світової філософсько-освітньої скарбниці. Тому науковці змогли вільно і по новому розглядати освітню історію українського народу та філософсько-освітню спадщину кращих представників нашого суспільства.

Дана періодизація, на нашу думку, умовна, а тому є динамічною та рухомою моделлю навчально-освітнього процесу і може зазнавати корекції та змін пов'язаних з появою нових фактів і джерел.

Якщо рухатись згідно з вищеназваною періодизацією, то на початку ХХ ст. на територію, яку займає сучасна Україна потрапляють філософсько-освітні праці західноєвропейських філософів. Вони отримують природну реакцію в середовищі українських мислителів.

Кінець ХІХ – поч. ХХ ст. в світовому філософському середовищі з впевненістю можна вважати періодом активного пошуку нової, адекватної новітнім реаліям, освітньої парадигми. Країни Західної Європи та Північної Америки, переживши промислові революції, приміряли на себе нові суспільно-економічні відносини. Оновлене суспільство потребувало і нових підходів до проблем освіти та виховання. Як завжди в таких обставинах виникає потреба в новій людині, яка повинна відповідати новим запитам держави та суспільства. Саме ці питання і були предметом обговорення на науковій конференції [3].

Проте, не тільки суспільно-політичні зміни привели до усвідомлення цієї необхідності. Новітня некласична західна філософська парадигма підготувала необхідний філософсько-світоглядний ґрунт для якісних змін в системі освіти та виховання, як видно з праці німецького мислителя М. Хайдеггера [433].

Потужним поштовхом для розвитку нового розуміння освітньо-виховних задач, було нове осмислення сутності людини, її існування в природі та суспільстві, яке пропагувалося багатьма філософами та філософськими течіями того часу. Некласична філософія, з одного боку намагалася позбутися класичного раціонально-механістичного образу людини, озброївшись ірраціонально-екзистенціальними методами пізнання. З іншого боку, науковий світогляд став невід'ємним елементом в загальній картині розуміння та осмислення світового буття. Цей процес широко висвітлив в своїй монографії український філософ В. Пронякін [346].

На противагу технократичному підходу в розумінні буття, починає зароджуватися і поступово набуває панівного статусу, точка зору про те, що людина є не механічною сутністю. Вона являє собою, більш складне, інколи незбагненне поєднання тілесного, духовного та душевного начал. Саме через це людину важко означити, як залежний гвинтик системи. Вона виступає унікальною, неповторною, свобідною індивідуальністю, котра синтезує чуттєвість, рефлексію та активну діяльність. При цьому сам Бог, за твердженням Л. Шестова, створив людину вільною істотою [488, с.295].

Окремим у західній філософській думці постає питання свободи та волі, як найпотаємніших засад людської природи. Свобода розуміється як природний стан людського буття, як необхідна умова реалізації творчих потенцій людини, як можливість зберегти своє «Я» у перманентному протистоянні індивідуального та колективного.

Тому, на думку М. Прищака: «Важливим чинником розвитку педагогічної думки даного історичного періоду, стало осмислення онтологічних основ, методологічного інструментарію розвитку педагогіки, що обумовлювалося ускладненням розуміння сутності людського буття, сутності та змісту духовності особистості» [344, с.105].

Під впливом новітніх філософських теорій та ідей на початку ХХ ст. все активніше розгорталися в середовищі західного суспільства дискусії про нагальну необхідність кардинальних змін в системі освіти та виховання. Зокрема, як

стверджують А. Духавнєва та Л. Столяренко, філософсько-освітній дискурс вибудував: «Каркас реформаторської педагогіки. Його основу склала єдність трьох підходів: до особистості дитини, до організації нової школи і до створення життєвого простору для дитини» [138, с.156].

Як засвідчує В. Кремень, з'являється неймовірний ентузіазм у середовищі педагогів практиків та теоретиків виявити новітні освітні потреби та реалізувати їх в новій освітній парадигмі. Накопичений досвід вилився у становлення нового напрямку філософії – філософії освіти в першій половині ХХ ст. [220].

Не чужими проблеми модернізації освітніх систем були і для наукової вітчизняної інтелігенції, яка вела активну просвітницьку діяльність в різних державах куди входили українські землі і де проживали представники українського етносу. Більше того, вони були ознайомлені з новітніми філософсько-освітніми теоріями і завзято прагнули якісно змінити освітню ситуацію в країнах де мешкали.

Якщо брати період вітчизняної філософсько-освітньої думки початку ХХ ст., то умовно теоретична спадщина складалася з ідей, які були обґрунтовані відомими представниками української культури. А також з ідей запропонованих науковцями-практиками. До них по праву належать твори українських педагогів та філософів того часу. Адже саме вони як пропонували, так і втілювали в життя, безпосередньо в школах та вузах філософсько-освітні ідеї.

Ідейним натхненником багатьох українських мислителів ХХ ст., можна вважати видатного українського філософа, політика, педагога І.Я. Франка (1856-1916 рр.). Філософські погляди І. Франка, його світогляд, а разом з цим і філософсько-освітні ідеї, зазнали впливу різних філософських течій Західної Європи. Як стверджують І. Огородник та В. Огородник: «Світогляд І. Франка ґрунтувався на філософському реалізмі з визнанням матеріалістичного світу і чітко вираженими елементами діалектики» [309, с.410].

Крім того, саме буття українського суспільства початку ХХ ст., а також різного роду ситуаційні зміни в Європі того часу. Справили суттєвий вплив, як стан української культури, освіти, так і взагалі на життя українського суспільства.

Все це, знайшло своє відображення в філософсько-освітній думці видатного українського мислителя. Філософські ідеї, котрі потрапляли в Україну з європейських країн, впливали, як на філософсько-освітні погляди науковців з найближчого оточення І. Франка, так і особисто на нього. Саме таким чином, як дослідила А. Сініцина, проходив процес розвитку і становлення філософського світогляду мислителя та визначалися пріоритетні напрямки його діяльності [373].

На нашу думку, філософсько-освітні ідеї видатного українського мислителя, являються відповідною його реакцією на той стан вітчизняної освіти, як на Галичині, так і в насильницьки русифікованій частині України. В кінці ХІХ на початку ХХ ст., перед свідомою українською інтелігенцією, стояла ціла низка актуальних навчально-освітніх проблем. Основна суть цих проблем полягала в тому, що в той час народна освіта серед простого люду була мало поширена. Така тенденція стосувалася як українських земель котрі перебували під владою Австро-Угорщини, так і земель під владою Російській імперії.

Плачевний стан освіти для простого народу, викликав занепокоєння серед представників української інтелігенції. Тому, філософсько-освітні теорії, які пропонувалися мислителями того часу, зводилися до необхідності на теоретичному рівні обґрунтувати, а на практиці вибороти право простої людини на пристойну освіту. Ці нагальні завдання посунули на другий план філософсько-освітні проблеми пошуку нової, адекватної часу освітньої парадигми, пошуку новітніх освітніх методик тощо.

Саме через ці буттєві вимоги, філософсько-освітня спадщина І. Франка, складається переважно з наукових статей, в яких автор намагається проаналізувати тогочасний стан української народної освіти, осмислити недоліки освітніх систем Росії та Австро-Угорщини, виявити причини неефективної діяльності не тільки початкових шкіл, а й системи гімназійної та університетської освіти. В своїх теоретичних працях, І.Франко намагається не тільки огульно піддавати критиці систему освіти та виховання, а й виявляти ефективні шляхи її розвитку.

Він вважав, що освітні справи можуть бути предметом загального суспільного обговорення. З цього приводу він писав: «Школи – то так, як і політика: тільки вибрані її роблять, нею керують, але всі люди чують їх роботу на своїй шкірі, платять за неї то грішми то кров'ю» [429, с.108].

Як прибічник діалектичного розуміння світових процесів, український мислитель бачив закономірний зв'язок між станом освіти і якістю та ефективністю суспільно-державного життя. У своїй праці «Про соціалізм» І. Франко піддав філософському аналізу несправедливість капіталістичного суспільства. При цьому, він дослідив як ця несправедливість проявляється в навчально-освітній системі і відображається на доступності освітніх послуг для всіх верств суспільства. Багато критичних зауважень автор висловлює в бік феодальних суспільних відносин, які були невід'ємною частиною життя, як в Росії так і в Австро-Угорщині.

Мислитель виступав за доступну загальну освіту для всіх суспільних верств. Тому писав: «Школа, хоть і як важна та свята річ, все-таки є для людей, а не люди для школи» [429, с.108].

І. Франко вболівав за майбутнє українського народу. Тому нещадно критикував поширену серед вищих суспільних станів як Росії так і Австро-Угорщини думку, що простій робочій людині освіта не потрібна, а основним життєвим завданням для дитини з селянської родини є опанувати хліборобське ремесло. Він розумів відсталість цієї суспільної позиції, яка притаманна більше феодальній парадигмі цінностей. Тогочасне суспільство вже прагнуло більш високого розвитку, а тому в освітніх напрямках хоч і зберігало деяку консервативність, але новому опиралося мляво. Загалом, авангардна частина суспільства, потребувала освітніх змін. Бо освіта в усі часи перебувала під натиском цивілізаційних динамічних процесів.

Народна освіта зазнавала утисків, бюрократичних втручань, надмірного контролю від усіх можливих на той час інститутів. З погляду на наявний стан речей І. Франко у роботі під назвою «Наші народні школи і їх потреби», визначає деякі «причини лиха». Зокрема, народна освіта, на його думку, потерпає від браку

належно підготовлених вчителів, які могли б на професійному рівні викладати в початкових однорічних школах. «Вчителем школа стоїть», на вчителів тримається система народної освіти, а без вчителя і «школа ні до чого».

Загалом І. Франко, як філософ і письменник, пропагував національно-патріотичне виховання молоді. Свої філософсько-освітні ідеї він відобразив на прикладі життя літературного героя-взірця. Таким героєм в своєму творі він зробив юнака Бориса Граба. Цей юнак являвся носієм всіх людських чеснот, вінцем морального виховання, людиною у якої слова не розходяться з справами. Борис Граб заключав у собі глибоку скромність і людяність. Юнак любить Україну і свій народ, але поважає і інші народи. Запропоновані І. Франком філософсько-освітні ідеї, які він відобразив в житті і характеристиці літературних героїв. На нашу думку, подібні до філософських вчень і літературних образів, які були представлені античними мислителями.

Філософсько-освітні ідеї І. Франка були цікавими і для Лесі Українки (Лариси Петрівни Косач-Квітки) (1871-1913 рр.). Вона народилася в місті Новограді-Волинському у небагатій дворянській родині. Мама Л. Українки, О.П. Драгоманова, була рідною сестрою М.П. Драгоманова. Тому проукраїнська орієнтація сім'ї, не могла не вплинути на її філософсько-освітню творчість.

Видатна українська поетеса формувалась як особистість в середовищі, де питання про необхідність освіти для людини не піддавалось сумніву. Як і для більшості представників української інтелігенції, проблема народної освіти була предметом її осмислення та переживання. Вона на літературній ниві, боролась за право простих українських людей навчатися у школах та отримувати якісну освіту. Проте, на відміну від інших мислителів, встигла про це написати не дуже багато у зв'язку з проблемним здоров'ям. Головним чином всі недоліки, які мали місце в народних школах того часу, а також проблеми пов'язані з працею народних вчителів, висвітлювались нею в художніх творах, листах та публіцистиці.

Ключові освітні проблеми Леся Українка розглядала в теоретичному ракурсі. Її українську поетесу, як і більшість представників національної інтелігенції,

хвилювала проблематика тогочасної народної школи. Вона переймалася бідністю шкіл, їх незабезпеченістю наочними матеріалами, захоплювалася героїзмом народних вчителів та з недовірою відносилася до надмірного клерикального впливу в школах. Леся Українку турбувала доля української мови, тому вона намагалась обґрунтувати природне право нашого народу на національну освіту. З нею вона пов'язувала увесь процес виживання українського народу і це яскраво представлено у її роботах.

Наприклад у творі «Безпardonний патріотизм» вона писала: «Се наша, власна недорослість думки тому винна, що ми ніяк не можемо зрозуміти, що то має значити: своя питома, народна просвіта, без котрої увесь наш рідний край мусить неминуче загинути» [245, с.12].

Поетеса відчувала буттєві запити українського народу і осмисливши їх вона наголошувала на необхідності національно-патріотичного виховання. Леся Українка розуміла, що майбутнє життя і процвітання народу, нації та її культури неможливе без розгалуженої та організованої національної системи освіти. Адже сам український народ повинен творити на своїй землі, збагачувати свою духовну і матеріальну культуру та з покоління в покоління передавати цей безцінний досвід для майбутнього зміцнення своєї нації.

Культурно-освітній рівень народу, стан розвитку науки, впливають на його статус серед інших народів. Позитивних статусних показників, неможливо досягти без якісної навчально-освітньої системи. Леся Українка була переконана, що необхідно поширювати знання серед українських людей. Завдяки освіті, українське населення усвідомить свої природні права і буде прагнути волі та демократичних свобод. Поетеса була заклопотана тим, що переважна більшість українців не цікавляться своїми власними правами. Це наслідки малоосвіченості, яка робить людину маріонеткою в руках адміністративної влади. Лише освічена людина здатна дорости до усвідомлення людських прав і свобод та осмислити своє буття з позицій знаючої, вільної і відповідальної особи.

Леся Українка вважала, що сама потреба свободи та волі може сформуватися у людини в процесі навчання і виховання. Для прикладу поетеса згадувала країни,

в яких навчально-освітній процес мав просвітницьке спрямування і сприяв засвоєнню людських природних прав. Саме там вільний навчально-освітній розвиток людини, став невід'ємною умовою існування, як людини-індивіда, так суспільства і народу.

На початковому етапі, такий стан речей природно формується, завдяки загальній обов'язковій освіті. Адже молодій людині необхідно привити любов до знань, виробити в неї специфічний рефлекс до пізнання суцього. Ключова роль в цьому процесі, за словами поетеси, належить спочатку сім'ї, а потім навчальним закладам. Аналізуючи дані аспекти, Леся Українка писала: «Ті хто з діди прадіда звикли до вільних порядків, і ті все-таки вчать по книжках і вчать своїх дітей по школах тому, що вони самі бачать щодня у своїх країнах, аби розуміти, нащо і до чого воно діється, як треба коли хто хоче жити вільно, але не свавільно, то мусить учитися і думати, що таке воля» [245, с.221].

Загалом, філософсько-освітні ідеї Лесі Українки суголосні буттевим запитам українського суспільства початку ХХ ст. Хоча вона, як поетеса часто прикрашала свої філософсько-освітні ідеї романтичними мріями. Але її ідеал учителя цілком відповідав бажанням народу України на той час.

На початку ХХ ст. проблематикою розвитку національної самосвідомості українського народу в філософсько-освітньому плані, на академічному науковому рівні займався і М.С. Грушевський (1866-1934 рр.). Він народився в містечку Холм (Польща) в сім'ї українського вчителя. Освіту здобув у Тифліській гімназії, а потім на історичному факультеті Київського університету де залишився для підготовки магістерської дисертації. Очолював кафедру всесвітньої історії Львівського університету де читав курс історії України. За його сприяння було створене Українське наукове товариство. Під час революційних подій 1917 року, М. Грушевський приєднався до Української партії соціалістів-революціонерів та очолив Центральну Раду. А згодом став першим президентом Української Народної Республіки.

Філософсько-освітня діяльність М. Грушевського на благо українського народу розпочалася ще у Львові. Там він заснував українську кафедру при

університеті, брав активну участь у створенні приватних українських гімназій. Він відчував запити українського буття і тому відстоював навчання дітей рідною мовою. При цьому, як науковець-історик він в своїх розвідках звертав увагу на історію саме українського народу, його автохтонність, культурну єдність. Мислитель прагнув прояснити історію виникнення, розвиток та життя давніх українців. У наукових працях він, аналізуючи українське буття, прагнув різнопланово описати «портрет українця».

Піддавши історико-філософському аналізу фактологічні джерела в їх віковій динаміці, М. Грушевський зробив важливий філософський висновок, стосовно української людини, який залишається актуальним і сьогодні. Він писав: «Передусім, розуміється, всі ті, хто зроду Українець, родився і виріс з українською мовою на устах і хоче тепер іти спільно з своїм народом, з усіма свідомими синами українського народу, які хочуть працювати для його добра, боротися за його свободу і кращу долю. Але не тільки, хто природжений Українець, а також і всякий той, хто щиро хоче бути з Українцями, і почуває себе їх однодумцем і товаришем, членом українського народу, бажає працювати для його добра. Якого б не був він роду, віри чи знання - се не важно. Його воля і свідомість рішає діло» [120, с.113].

Висновок мислителя має, як філософсько-освітній так і політико-культурний сенс. Одним з ключових символів українства, для М. Грушевського виступала українська мова. Завдяки мові люди відноситимуть себе до свідомих синів і доньок українського народу. Рідна українська мова продукує відповідну високу національну мораль, бо спирається вона на культурні цінності і джерела нашого народу. Аналізуючи як історичні факти так і буттєві виклики М. Грушевський розумів, що для розвитку евристичного потенціалу національно-патріотичного виховання молодого покоління українців, необхідно мати національні школи.

Слідкуючи за історичними фактами, мислитель робив висновки, що народ, який не має своєї школи, ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування. Без своєї мови і своєї національної школи народ приречений бути пасинком під впливом чужих народів. Ураховуючи всі історичні факти М. Грушевський довів,

що український народ автохтон своєї землі, його минула історія та національна культура завжди були самостійним явищем поряд з іншими народами. Загалом філософсько-освітні ідеї М. Грушевського викликані умовами життя українського народу початку ХХ ст., також у них наявна ідеологія української національної ідентичності.

Слід відмітити, що українські мислителі, продукуючи в своїх роботах філософсько-освітні ідеї, бажали не відставати від європейських та американських філософсько-освітніх досліджень. Тому коли в енциклопедії, яка була надрукована у США 1911-1913 рр., було вперше обґрунтовано термін «філософія освіти», то через невеликий проміжок часу цей термін почали використовувати і українські мислителі, філософи та педагоги.

Як ми вже відзначали, термін «філософія освіти» в українську дійсність внесла видатний педагог С. Русова. Вона акцентувала увагу на тому, що педагогічна наука завжди спирається на філософські ідеї. Тому філософська мудрість поєднана з педагогічним хистом. Бо передавати філософську мудрість необхідно, спираючись на прикладні методи педагогіки. Цей процес в усі історичні часи проходив і проходить у всіх навчальних закладах, школах, вузах та інших. Обґрунтування філософії освіти в приблизно такому ракурсі, було зроблено С. Русовою у 1918 році.

Життя С.Ф. Русової (Ліндфорс) (1856-1940 рр.), було тісно пов'язане з Україною. Вона народилася в селі Олешня, Чернігівської області, відмінно закінчила Фундуклеївську гімназію, організувала дитячий садок. С. Русовій довелося працювати на різних посадах, викладачем вузу, редактором педагогічного журналу, очолювати департамент дошкільної та позашкільної освіти Генерального секретаріату УНР. Всюди вона пропагувала і втілювала в життя філософсько-освітні ідеї національної системи освіти.

Її філософія освіти спиралася на національну українську школу. Мислителька стояла на національних освітніх позиціях і тому писала: «Щаслива та нація, яка має змогу утворити в своїй державі національну школу для всієї людності; вона сміливо може дивитися на своє майбутнє: національна освіта дасть їй змогу

посилити свої економічні можливості і широко розвинути культурні творчі сили»[355, с.85].

Саме любов до України, змушувала С. Русову боротися за її волю, мову, національну гідність. Через це в Російській імперії, за проукраїнську позицію її постійно контролювала поліція та саджала до в'язниці. Після захоплення влади більшовиками в Києві, С. Русова вимушена була емігрувати і останні роки її життя пройшли в Празі. Там вона працювала на посаді професора педагогіки Українського високого педагогічного інституту імені М.П. Драгоманова.

Як наголошував І. Зайченко: «С. Русова є однією з тих, хто своєю подвижницькою працею у сфері народної освіти намагався вивести український народ на широкий шлях просвіти, культури і науки, закласти основи розвитку національної школи і системи освіти, починаючи з дошкільної і закінчуючи вищою та позадипломною освітою» [154, с.552].

Дослідивши історію розвитку філософсько-освітніх ідей та порівнявши її з історією шкільництва, С. Русова зробила висновок, що ключовим предметом як філософсько-педагогічної теорії, так і практики завжди була і залишається людина. Філософія людського розвитку, на її думку, проходить у чіткій гармонії з природою. Адже людина це біологічна, тобто природна істота, тому з дитинства потребує саме природо відповідного розвитку. У навчально-виховному процесі природо відповідний напрямок розвитку дитини, мають закладати і підтримувати спочатку батьки, а потім вихователі та учителі. Лише таким чином людина має навчатися і виховуватися в соціокультурному середовищі.

Саме родинне виховання має закласти позитивне майбутнє людини. Бо родина, не лише виховує дитину своєю культурою життя, вона прив'язує її до свого роду, народу. Завдяки родинній педагогіці дитина пізнає історії про минуле життя своїх предків. Разом з цим, родинне виховання формує позитивну психіку людини. Спираючись на все це, людина здатна усвідомити як свою індивідуальність, так і свої громадянські права та обов'язки у відношенні до роду, а також і до народу.

Філософсько-освітні ідеї С. Русової, не лише були відповіддю на буттєві запити українського суспільства першої половини ХХ ст. Вони стали логічним продовженням філософсько-освітніх ідей українських мислителів різних історичних періодів, котрі впливали на розвиток України, а тому не втрачали своєї актуальності. Адже родинна філософія і педагогіка взаємопов'язана як з розвитком і становленням практичних вмінь та навичок так і духовних ідеалів та цінностей української людини. Українське буття та оточуючі люди здатні впливати на духовно-психологічний розвиток особи, можливо саме тому С. Русова (Ліндфорс) так полюбила українців і до останнього подиху, всі свої сили віддавала на благо України.

Тут доцільно наголосити, що в 1917 році, пліч-о-пліч з С. Русовою в Генеральному секретаріаті освіти УНР, працював на посаді генерального інструктора О. Музиченко. Саме йому випала честь, розпочати створення єдиної школи в Україні. Цей проект передбачав розгалужену мережу національних шкіл в Україні з рідною мовою навчання. Школа мала бути всенародною, доступною, безоплатною, світською, обов'язковою, природовідповідною, автономною, трудовою, вільною. В ній мали викладатися: історія України, українська народна творчість та краєзнавство.

Видатний український педагог та філософ О.Ф. Музиченко (1875-1940 рр.), народився в місті Бердянську Херсонської губернії. Закінчив Ніжинський історико-філологічний інститут, працював у гімназії міста Одеси, підвищував свою педагогічну кваліфікацію в Німецькому Йєнському університеті. Повернувшись на Батьківщину, О. Музиченко працював у вузах та школах, написав багато філософсько-освітніх праць.

Він належав до плеяди українських мислителів першої половини ХХ ст., які переосмислюючи природу та стан національної освіти підійшли до цієї проблеми з намірами теоретичного її розуміння. О. Музиченко, належить до тих мислителів, які в своїх дослідженнях обґрунтували значення філософії освіти у реформуванні застарілої системи навчання та виховання. Маючи досвід роботи в системі освіти, зокрема вищої освіти, озброєний філософськими знаннями та новими освітніми

теоріями початку ХХ ст. Мислитель намагався зрозуміти, куди і як має рухатись система освіти та виховання в умовах бурхливих змін в суспільному житті держави та народу.

Одна з ґрунтовних його робіт, під назвою «Сучасні педагогічні течії в Західній Європі і в Америці». Була присвячена саме нагальній проблемі напрямку розвитку навчально-освітньої системи. В цій роботі автор намагається переосмислити сучасні йому філософсько-освітні теорії та вибрати найбільш ефективну теорію для оновлення української національної системи освіти.

О. Музиченко, як видно з його філософсько-освітніх творів, був переконаний, що на початку ХХ ст., в суспільстві відчувався надзвичайно великий інтерес до проблем освіти та виховання. На хід цього процесу вплинули ті суспільні зміни, які відбувалися в Європі та Північній Америці. Більшість країн цих континентів пережили промислові революції. Аграрні суспільства поступились суспільству промислового виробництва. Тому ці якісні зміни вплинули на буттєві запити людей і потребували адекватної реакції мислителів. Саме мислителі та науковці своєю діяльністю повинні були допомогти суспільству у переосмисленні тих нових освітніх завдань, які постали і потребували адекватної дії.

З цього приводу О. Музиченко писав: «На початку ХХ ст. ми є свідками глибокого процесу сучасності: серед духовних цінностей знову відбувається переоцінка, яка висуває на перший план школу і народну освіту»[204, с.108].

О. Музиченко розглядав школу з точки зору її багатоманітної природи. Адже школа являє собою духовно-практичний механізм і її штучність буде заважати дитині розкрити її вроджені природні здібності. Через це школу не варто перетворювати в конвеєр на якому заповнюють знаннями дітей, у такій школі буде відсутня духовна складова і не буде радості. Цю штучність, на думку мислителя, можна подолати повернувшись до природного одухотворення навчально-виховного процесу.

З іншого боку, школа має впливати на біологію молодого людини, поступово виробляючи в неї рефлекс пристосування до середовища. З цього приводу О. Музиченко писав: «Школа повинна слугувати фактом пристосування, і не

стільки пристосування до певних умов життя, скільки сформувані здатність пристосуватися до середовища, яке постійно змінюється» [204, с.110].

Однією з ключових властивостей школи, на думку О. Музиченка, є її соціальність. Тому мислитель відстоював ідею загальної, обов'язкової, позастанової школи. Він не бачив смислу у народних школах для бідних дітей, бо вони розділяли б українське суспільство за майновим станом. Для суспільного блага, держава має потурбуватись про спільну для всіх дітей початкову школу. Саме в такій школі, як писав мислитель: «Кожна дитина могла б свободо іти далі, наскільки дозволяють їй таланти» [204, с.110].

Такі школи мали б подолати прірву яка існувала між суспільними станами в Російській імперії. Мислитель не бажав щоб політичні та релігійні рухи проникали в школу і впливали на структуру навчально-освітнього процесу. О. Музиченко негативно ставився до спроб різних суспільних інститутів втручатися в шкільні питання, зокрема й церкви. Його позиція була незламна – школою має опікуватись лише держава, не церква і не політичні партії.

О. Музиченко належав до числа тих українських мислителів, котрі на початку ХХ ст., обґрунтували роль і значення філософії освіти в розвитку системи навчання та виховання. З цього приводу він писав: «Учителя може осяяти лише система педагогіки, не та, яка розглядає дидактичні і методичні галузі, але та, де школа пов'язана з філософськими теоріями, психологією, етикою, логікою і естетикою» [204, с.114].

Також він бажав щоб кожен учитель володів прогресивними філософсько-освітніми теоріями і це є обов'язковою умовою педагогічної освіти. На цьому наголошує і сучасна українська дослідниця А. Ярошенко в своїй монографії стосовно ефективності освітньо-інформаційної політики [503].

О. Музиченко, як видно з його праць, прекрасно розбирався в філософсько-освітніх теоріях початку ХХ ст. Загалом він був прихильником комплексної шкільної освіти, це підтверджують як його теоретичні дослідження, так і практична робота. В методичному плані, О. Музиченко був прихильником німецької філософсько-освітньої школи, зокрема, йому імпонувала освітня теорія

Гербарта. У зв'язку з цим мислитель вважав перспективним відкриття в Україні трудових шкіл. Український патріотизм проявлявся у відношенні О. Музиченка до викладання предметів рідною українською мовою. Адже українське слово, на переконання мислителя, здатне відобразити як людську мудрість так і почуття любові до Батьківщини.

В філософсько-освітній роботі для блага українського народу, слід згадати і О.М. Гілярова (1855-1938 рр.). Він хоч і народився в Москві та закінчив Московський університет, але з 1887 по 1921 роки працював у Київському університеті, де читав лекції з історії філософії, психології, логіки, педагогіки. Завдяки творчій філософсько-освітній праці професора О.Гілярова, українська наука отримала чимало видатних мислителів.

Наприклад В.Ф. Асмус, який був учнем мислителя, так описував його роботу: «У лекціях О.М. Гілярова з історії філософії, чарівне враження справляв бездоганно високий інтелектуальний смак, естетична досконалість думки і слова, позбавлена будь-якої метушливості та похвальби витонченість»[16, с.96].

Філософсько-освітня діяльність О. Гілярова, надихала багатьох студентів Київського університету на наукові дослідження. Мислитель закладав у свідомість студентів ідею про те, що слід піддавати філософському сумніву будь-яке твердження і довіряти своїм індивідуальним дослідженням та висновкам. Грунтовними були дослідження О. Гілярова стосовно національних особливостей філософських вчень.

Слушно з цього приводу наголошувала, дослідниця філософської творчості мислителя М. Ткачук. Вона писала: «В історії філософії, переконаний О. Гіляров, поряд з іншими діють і національні детермінанти, адже культурне середовище завжди несе відбиток «духовного складу» народу, що його створює, особливостей його традицій, смаків, схильностей, темпераменту, тощо. Водночас розвиток філософського знання є всесвітнім процесом, що відноситься до історії філософії окремого народу, як загальне до особливого» [409, с.84].

Свою філософсько-освітню ідеологію вчений і педагог О. Гіляров будував, спираючись на діалектичну єдність національного і всесвітнього, а ключовою

опорою їх єдності вважав прагнення людей до морального світоврядування. В своїх творах мислитель акцентує увагу на зв'язку філософії з реальним процесом людської життєдіяльності. Бо філософія покликана служити людині та надавати їй правильні відповіді на питання в духовній і практичній царинах людської діяльності, привносячи гармонію і красу.

З цього приводу О. Гіляров писав: «Здійснити вищою мірою закон краси була б спроможна лише така діяльність, яка прагнула б об'єднати собою, наскільки можливо, і теоретичну і творчу. Така діяльність існує і втілюється у двох вищих формах духовного життя – релігії і філософії. Як релігія, так і філософія психологічно зумовлені прагненням духу до вищої втіленої єдності, як одна, так і інша мають за мету дати людині такий світогляд, в якому б усе зводилось до єдності і все тлумачилось із єдності, і який, відповідаючи на запити розуму, водночас задовольняв би потреби серця» [91, с.153].

Загалом О. Гіляров продовжив філософсько-освітню аналітичну лінію, започатковану ще мислителями Античного періоду в історії філософії. В своїх працях він доводив, що філософія являється відображенням тисячолітнього пошуку людиною цілісного і злагодженого світогляду, який пов'язаний з навчально-освітнім процесом та відповідає буттєвим запитам.

Цілісна концепція філософсько-освітнього розвитку українців, була розроблена українським мислителем Г.Г. Ващенком (1878-1967 рр.). Він народився в селі Богднівка, Прилуцького району. Освіту здобував у Роменській духовній школі, потім закінчив Полтавську духовну семінарію та Московську богословську академію, але не пішов релігійним шляхом, а вибрав філософсько-освітню ниву. Працював у навчально-освітніх закладах вищого типу. Після революційних змін, мислитель захопився громадсько-освітньою роботою на благо народу України. Саме у 1917 році на II Всеукраїнському учительському з'їзді, Г. Ващенко запропонував заснувати українську Академію Педагогічних наук. Він відчув буттєві запити українського народу і слідуючи їм, всі свої сили спрямував на створення української школи та пропаганду української національної культури.

Як слушно наголошував В. Довбня: «Філософсько-антропологічні сюжети у творах Г. Ващенка розкривають втілення загальнолюдського у конкретних національних чи епохальних типах, а звідси на характерологію української людини. У центрі філософсько-освітніх пошуків Г. Ващенка постає духовний образ людини, який складається під впливом моральних і духовних цінностей, процесу виховання і самовиховання, «шліфування» волі і характеру, впливу соціокультурного середовища тощо» [129, с.191].

Відповідаючи на запити українського буття ХХ ст., Г. Ващенко створює філософсько-освітній курс української національної педагогіки. Мислитель включив у цей курс, як історичні глибинні духовні основи нашого народу, так і ціннісні морально-етичні вчення християнської загальноєвропейської культури. Ключовою тезою філософсько-освітнього вчення мислителя є усвідомлення кожним українцем свого обов'язку служіння Україні. З цього приводу Г. Ващенко писав: «Україна боролась і бореться за свою державну незалежність саме тому, що тільки своя самостійна держава забезпечує добробут і високий культурний розвиток нації» [61, с.261].

Філософія української національної педагогіки за Г. Ващенком включає в себе не лише освітні ідеї відомих світових філософів. В своєму вченні мислитель, як доводить В. Яковенко, широко застосовує педагогічні і психологічні дослідження науковців [500]. Це дає йому можливість розкрити всю палітру навчально-освітнього процесу, котрий покликаний забезпечити навчання і виховання свідомого українця. Адже без наукового обґрунтування і супроводу, більшість ідей можуть залишитися лише на папері і не будуть втілені в життя.

Хоча не все, як в житті людини так і в її діях, на думку Г. Ващенка, піддається науковому тлумаченню і прогнозу. Тому в своїх творах, він звертається до Бога та підсвідомо розраховує на його духовну силу. Усвідомлюючи цей факт, мислитель писав: «Коли ми визнаємо, що людина, в основному, вільна відносно впливів зовнішнього світу, відносно фізіологічних процесів власного організму, навіть вільна відносно свого характеру, що не дається їй готовим, а формується за

участю її волі, то залишається залежність її від Бога як Абсолютної Всемогутньої Сили, що все у світі передбачає і спрямовує» [60, с.339].

Духовна сила, або Бог, на переконання мислителя, допомагають людині там де всі інші засоби безсилі і лише завдяки вірі та дії досягається позитивний результат. Саме тому аргументуючи український національний виховний ідеал, Г. Ващенко означив його словами: «Служіння Богові і Вітчизні». Загалом, Г. Ващенко зробив суттєвий внесок, як в розвиток української філософсько-освітньої думки, так і в ідеологію української національної ідентичності, спираючись на онтологічні виклики.

На нашу думку, наглядним прикладом впливу буття на філософсько-освітній розвиток українського народу першої половини ХХ ст., може бути творчість видатного українця О.П. Довженка (1894-1956 рр.). Саме його філософсько-освітні ідеї, актуальні тим, що являються специфічним відображенням українського буття першої половини ХХ ст. Для більшості людей О. Довженко є всесвітньо відомим українським кіномитцем та письменником. Але крім цього мало хто звертає увагу на його оригінальне філософське мислення, яке наповнене філософсько-освітніми ідеями.

Можливо, обізнаність незначного кола науковців з його філософським мисленням, пов'язана з тим, що він як геніальний кіномитець подавав свої філософські ідеї в завуальованому вигляді. Тому сьогодні всі його праці і щоденники, потребують детального історико-філософського аналізу. Бо вони містять в собі фактологічний матеріал зі специфічно завуальованими роздумами та ідеями мислителя стосовно філософсько-освітнього розвитку України [476].

Адже завдяки таким кіномитцям, письменникам і публіцистам як О. Довженко, ми в змозі констатувати самодостатність історії української філософсько-освітньої думки у порівнянні з аналогічними працями, творами та ідеями мислителів інших країн і народів.

Фундаментальну, на нашу думку, роль в філософсько-освітніх ідеях О. Довженка, відігравала його любов до рідної української землі, зачарованість річкою Десною, закоханість в «малу батьківщину» містечко Сосницю, що на

Чернігівщині. Вся ця романтика надихала митця до філософських роздумів. Недаремно ще в юнацькі роки навчаючись в Глухівському учительському інституті 1911-1914 рр. О. Довженко одержав від своїх товаришів-студентів прізвисько «Сашко-філософ» за схильність до роздумів і непересічні навчально-освітні здібності [450].

З історико-філософських джерел, нам відомо, що переважна більшість філософсько-освітніх вчень першої половини ХХ століття в Радянському союзі мали чітку суспільно-політичну орієнтацію. На перший погляд всі фільми О. Довженка теж не суперечать «вимогам партійного керівництва». Але коли ми детально заглянемо «за вуаль» то побачимо, що завдяки романтично-філософському відображенню дійсності зі специфічним символічним насиченням ідеями української національної ідентичності, його картини наскрізь просякнуті українською духовністю.

Духовний зміст його картин виявляє митця, як вільну людину в нелегких умовах тоталітарної Радянської держави, адже люди наповнені українською національною духовністю і романтикою живуть в союзі з майбутнім. Романтичний напрямок філософствування давав йому можливість завуальовано представляти свої ідеї і прагнення в період панування сталінської репресивної машини. Тому багато філософсько-освітніх ідей митця нам необхідно «домислювати» або «розсекречувати».

Як відзначає С. Мащенко: «У сучасній незалежній Україні все більше усвідомлюють необхідність світоглядного поцінування здобутків національної культури, потребу видобути з неї філософію... Обставини минулого народу склалися часто таким чином, що перлини вітчизняного мислення ховалися у фольклор, художню літературу, в різні мистецькі жанри, щоб вижити й поширитися серед простих людей» [278, с.8].

Досліджуючи філософську спадщину О. Довженка, на предмет філософсько-освітньої думки та ідеології української національної ідентичності. Ми можемо констатувати, що мислитель в своїх філософсько-освітніх думках орієнтувався на

звичаї, традиції, культуру українського народу. Дана тенденція наявна в його роботах протягом всього творчого шляху.

Знакова подія, котра надихнула його на філософсько-освітню творчість і супроводжувала протягом всього його життя, відбулася під час вступних іспитів в 1911 році до Глухівського учительського інституту, при написанні твору. Як згадував сам О. Довженко, у своєму листі до глухівчанки Я.А. Коваль, написаного 1949 року, коли відзначався ювілей інституту: «На вступних іспитах... у нас був твір на тему: «Виходячи із м'яких юнацьких років в сувору, жорстку мужність, забирайте з собою всі людські рухи, не залишайте на дорозі, не піднімете потім» (Гоголь). Я його, вірогідно, написав... Я його і зараз дописую по мірі сил» [376, с.10].

Сьогодні нам відомо, що після революційних подій 1917 року в Росії, О. Довженко обирає боротьбу за незалежність України і самовіддано бореться за неї в військових лавах молоді Української Народної Республіки. Хоча ця боротьба і закінчується невдало для О. Довженка, він потрапляє в полон до червоноармійців і завдяки друзям та долі залишається живим. Проте його чоловічий вчинок доводить нам, що ідея вільної і незалежної України зародилася в його серці ще в молоді роки. З плином років ця ідея не зникла в його думках. Можливо тому в своїй автобіографії він писав: «Думалось, що буде Україна в українців, Росія в росіян. Це вже й був націоналізм. Всі українці того часу здавалися мені якимись особливо приємними людьми» [130, с.22].

Тут прослідковується національна орієнтованість філософсько-освітніх ідей мислителя, бо для того щоб людина любила і поважала інших людей, вона перш за все повинна любити та поважати своїх рідних, близьких, свій народ.

Філософія навчально-освітнього розвитку людини теж використовує символи і поняття, котрі мають глибоке коріння в українській культурно-освітній традиції. О. Довженко в своїй філософсько-освітній творчості часто використовує символи сім'ї, роду, народу, які живили його духовне прагнення до творчості.

В своїй автобіографічній кіноповісті «Зачарована Десна» він відобразив любов до своїх батьків, котрі дали йому життя, навчили першим крокам по землі

та заклали всі найкращі почуття, бажання і прагнення до прекрасного. Загалом на формування філософсько-освітнього світогляду О. Довженка найважливіший вплив здійснила родина, батько і мати, які надали йому необхідний багаж філософсько-освітніх знань, ідей і навичок. Котрі в подальшому житті стали впливовими чинниками формування його української національної самосвідомості. Вона для митця О. Довженка виступає в образі українського національного характеру, який логічно поєднує духовність, мораль, совість, гуманність, толерантність, синівський обов'язок та багато інших людських чеснот.

Цю особливість української філософсько-освітньої традиції, на наш погляд, можна вважати головною проблемою, що постає у творчості О. Довженка, через майстерне відображення величі українського народу-трудівника, його працьовитості, волелюбства, навчально-освітнього та духовного зростання.

Тому, будучи ще молодим режисером, він обрав для своєї постановки широку тему, повязану з історією українського народу, втіливши її в багатогранній кіноопері «Звенигора» (1928 р.). Котра, перш за все, засвідчила любов митця до України. Специфічним продовженням українознавчої тематики стає його кінофільм «Арсенал» (1929 р.), де відтворено духовні прагнення українського народу, його боротьбу за красу людського життя. В самій назві кінофільму «Арсенал», закодовано філософський символ безсмертя культури українського народу, прагнення до перемоги. Адже філософія навчально-освітнього розвитку людини повинна спрямовувати її до подолання перешкод і перемог. Лише так людина зможе досягати успіхів у праці та житті. Бо навчально-освітній процес складається з маленьких і великих перемог над собою, які рухають людину вперед до нових знань і висот.

В історії української філософської думки першої половини ХХ ст. символізм відіграв ключову роль, тому поряд з символічними поняттями сім'ї, роду, народу, знаковим являється символ землі, якому переважна більшість українських філософів присвячували свої твори. Як український філософ, не міг обійти символічної теми землі і О. Довженко. Тому в 1930 році він знімає фільм під

назвою «Земля», в якому змальовує життя свого народу висвітлюючи всі позитивні і негативні тенденції в історії та житті людини-хлібороба.

Науковці назвали цей фільм взірцевим прикладом, що на матеріалі історично й суспільно вагомих подій, зосереджує в собі філософію і психологію цілої доби. За образним висловом І. Андронікова, фільм є «Іліадою» сучасного Гомера. В ньому система поетичних вирішень кожного кадру безмежно розширює сюжет, надає подіям алегоричного й філософського змісту... Її філософський зміст у тому, що нове скрізь перемагає старе [332, с.77-78].

Так і в філософсько-освітньому розвитку людського суспільства, нові ідеї, методи, концепції є рушійною силою навчально-освітнього процесу. Спираючись на досвід і буттєві символи попередніх поколінь, людина виявляє турботу про себе, свій навчально-освітній розвиток, своє становлення у світі через навчання. О. Довженку вдалося відчувати філософський дух першої половини ХХ ст. і в час «доби сталінізму» пропагувати національно-культурне відродження України відображаючи його в кінокартинах. Розвиток цього філософсько-культурного аспекту українізації України досліджено в науковій праці С. Цвілюка [440].

Тому ми, слідуючи за українськими науковцями, можемо констатувати, що філософсько-освітня традиція започаткована О. Довженком нашла своє логічне продовження в київській кіностудії, котра носить його ім'я і покликана продовжувати українську лінію в світовому кінематографі. Зважаючи на це, його соратник по кіномистецтву Т. Левчук писав: «Безмежна любов до життя, до свого народу, до рідної землі, що дала йому життя, - ось наріжний камінь творчості цього гіганта поетичного кіно, режисера, письменника, філософа...» [332, с.697].

Відзначимо, що О. Довженко, як український мислитель першої половини ХХ ст., на нашу думку, дотримувався у своїх філософсько-освітніх думках, ідеях та творчості екзистенціального філософського напрямку, хоча ми не маємо прямих його свідчень чи посилок на європейських філософів-екзистенціалістів. Така методологічна орієнтація, за нашим припущенням, була притаманна митцю, який напряму спостерігав весь «театр радянського абсурду» першої половини ХХ ст.

Доба, згідно з дослідженням В. Ясвіна [505], впливає як на освітнє середовище, так і на формування людини її думок, ідей, бажань. Проте, на нашу думку, український національний нескорений дух завжди проривається в творчості митця. Він іде від сім'ї, родини, народу і його неможливо стримати. Саме цей дух часто «виказував» національну приналежність О. Довженка і тоді його звинувачували в «українському націоналізмі», але сталінський тоталітарний режим не наважився ув'язнити всесвітньо відомого кіномитця.

Підводячи підсумок даного підрозділу, можна зробити висновок, що філософсько-освітні ідеї українських мислителів: І. Франка, Лесі Українки, М. Грушевського, С. Русової, О. Музиченка, О. Гілярова, Г. Ващенко, О. Довженка, були певним рефлексом на історичні події в українському бутті, початку і першої половини ХХ ст. Свою філософію життя і навчально-освітнього розвитку українського суспільства вони часто презентували в завуальованому вигляді, бо в тоталітарному суспільстві будь-яка сказана, написана чи показана правда, могла вартувати мислителям свободи і життя. Проте, як нам вдалося дослідити, всі твори українських мислителів першої половини ХХ ст., насичені українською символікою, котра стає своєрідним ключем до їх сприйняття і філософського аналізу буття.

Розкриваючи комунікативну відкритість української філософсько-освітньої думки ХХ ст. Ми констатували, що їх філософська творчість стала відповіддю на буттєві виклики того періоду. В умовах імперського та партійного диктату влади і її цензури, українські мислителі зуміли донести до широкого загалу свої філософсько-освітні ідеї.

Їх філософія освіти глибоко укорінена в українській сім'ї, роді, народі. Аналізуючи філософсько-освітню творчість мислителів того періоду, ми отримали характеристику філософсько-освітнього розвитку українського суспільства першої половини ХХ ст. Творіння мислителів є наглядною демонстрацією того, що філософська культура українського народу, який не мав власної незалежної держави, завжди акумулювала в собі людську мудрість, і це знайшло яскраве відображення в їх філософсько-освітній творчості.

6.2. Демократичні філософсько-освітні принципи другої половини ХХ ст. та сучасні шляхи і засоби розвитку національної філософії освіти

Друга половина ХХ ст. внесла позитивну динаміку як в розвиток філософських досліджень в Україні так і в філософсько-освітню ідеологію. Але позитивні аспекти в розвитку української філософської думки, ми можемо констатувати порівнюючи з попереднім диктатом та утисками спрямованими тоталітарним сталінським режимом проти вільного розвитку філософської думки.

На розвитку української філософської думки другої половини ХХ ст., позначилася «хрущовська відлига». У філософських дослідженнях науковці стали більше уваги приділяти людській індивідуальності та її вільному розвитку. Саме в той час Інститут філософії в Києві очолив П.В. Копнін (1922-1971 рр.). Він відзначився не лише тим, що започаткував гносеологічний поворот в українській філософії. А ще, завдяки своїм працям, якими мислитель збагатив українську філософську думку також і філософсько-освітніми ідеями. Його філософські дослідження акцентували увагу освітян на необхідності пізнання людиною законів природи. Лише таким чином, навчально-освітній процес буде забезпечувати розвиток, як пізнавальних здібностей учнів, так і допоможе оволодіти їм логікою мислення.

В своїй праці «Вступ до марксистської гносеології », яка вийшла в світ 1966 року, він дослідив проблему світоглядної передумовності філософії. Головні акценти мислитель зосередив на розгляді понять: «світогляд», «метод», «теорія пізнання». На нашу думку, саме спираючись на ці поняття можна, як спрямувати так і обґрунтувати освітній розвиток людини. І хоча назва праці начебто співзвучна з марксистською філософією. Але якщо детально розібратися в ідейній насиченості роботи, то насправді назва роботи була лише специфічною ширмою за якою містилися філософські ідеї. Саме до такого нового прочитання робіт П. Копніна спрямовує науковців у своєму дослідженні український філософ В. Табачковський.

Аналізуючи філософські ідеї мислителя він писав: «Розмірковуючи про природу філософського знання, Павло Копнін виокремлює таку його відмінну властивість: філософія має специфічне «емпіричне підґрунтя» - сукупний досвід духовного розвитку людини. Філософські узагальнення виникають на основі осмислення вельми своєрідної «даності» - результатів пізнання, зафіксованих у теоріях та поняттях різних наук, а також усієї сфери розвитку суспільної свідомості, яка знаходить своє вираження у творах мистецтва, нормах моральності, в історії власного руху»[403, с.40].

Згідно з дослідженням В. Табачковського, мислитель запропонував цілу низку як філософських так і філософсько-освітніх ідей, які були спрямовані на розвиток актуальних для української філософської думки питань. Адже українська філософська думка в другій половині ХХ ст., відчувала гостру потребу в дослідженні творчої спадщини українських мислителів ХVI-ХVII ст. П. Копнін хоч і був росіянином, але не знехтував культурою нашого народу і ціною величезних зусиль організував дослідницький колектив з цієї проблематики. В цьому проявилась його філософська мудрість та повага до історії і культури українського народу. Для нас це був специфічний внесок мислителя в дослідження конструктивного потенціалу філософсько-освітніх ідей в Україні.

Переїхавши на роботу до Москви 1968 р. і обійнявши там посаду директора інституту філософії АН СРСР, П. Копнін продовжив свої дослідження. Їх результати знайшли відображення в книзі «Гносеологічні і логічні основи науки», котра була надрукована у 1974 році, вже після його смерті. В цій праці мислитель наголошував: «Успіх людини у перетворенні зовнішньої природи у свій світ залежить од того, яка людина, себто людське суспільство; адже людина змінює природу за своїм образом і подобою...Найвища людська мета: витворювати справді людський, розумний і прекрасний світ» [207, с.277].

Наведені слова П. Копніна несуть в собі філософсько-освітню ідею, яка спрямовує людину до навчальної практики з пізнання законів природи, а вже після цього до її перетворення у відповідності з гуманістичними знаннями та власними цілями.

В часи домінування діалектики, П. Копнін повинен був пристосовувати свої як філософські, так і філософсько-освітні ідеї до даного «ключового» напрямку. Він та його колеги і учні спираючись на діалектику відстоювали філософську ідею розвитку людської індивідуальності, шлях формування якої пролягає через освіту.

Тут доцільно привести аналітичну розвідку В. Табачковського в якій він розмірковує про актуальність діалектики для студентів шістдесятників. Зокрема він писав: «Нас молоде покоління філософів-шістдесятників вабило у тодішніх речниках діалектики виразне тяжіння поєднати такі особливості філософування як раціональність, екзистенційність, іронічність та діалогізм. Кожен, хто прагнув не «непогрішимого вчення», а «грішного розмислу», так або інакше опинявся на боці того поєднання, навіть, якщо не робив діалектику своїм безпосереднім фахом... Звертання ж до діалектики, та ще послідовне занурення її у всю світову «домарксівську» філософську традицію, перетворювало «діалектичний матеріалізм» на вибухонебезпечну для офіційної ідеології суміш» [405, с.61].

Як підтверджує В. Табачковський, під маскою діалектики українські філософи пропагували інтелектуальні здобутки західноєвропейських мислителів і завдяки цьому формували філософську культуру українських студентів. Адже українські мислителі не могли залишатися «на узбіччі» європейської філософії. Разом з цим українські філософи повинні були реагувати на буттєві запити мислячих людей та не порушувати ідеологічну «лінію партії». Саме цим і викликаний тодішній «інтерес до діалектики» і специфічність її використання.

Доцільно наголосити, що українські науковці-філософи тематику своїх наукових робіт корегували в такому напрямку, щоб не відставати від європейських та американських філософських досліджень. Дана тенденція в деякій мірі стосувалася й філософсько-освітніх розвідок, хоча наші мислителі через проблеми тоталітарної системи не мали можливості відверто виражати свої думки. У зв'язку з цим науковці-філософи і педагоги, вимушені були «завуальювати» свої ідеї, щоб не відставати від мислителів Західної Європи та Америки.

Тому в деяких філософських темах, українські мислителі знаходили мудрі способи «обходу гострих кутів» і проблем, котрі виникали між радянськими ідеологами від комуністичної партії та українськими філософами. Помітних успіхів на цьому шляху досягли мислителі з Інституту філософії під керівництвом В.І. Шинкарука (1928-2001). Саме йому випала честь очолити цей заклад у 1968 р., в період закінчення «відлиги» та керувати ним у перше десятиліття незалежної України.

В. Шинкарук увійшов в історію української філософської думки ХХ ст., як ініціатор антропологічного повороту. Слушно з даного приводу зазначає Є. Андрос: «В.І.Шинкарук заклав підвалини радикального повороту в українській повоєнній філософській думці, створивши у 1968 році, відразу після того, як очолив за рекомендацією П.В. Копніна Інститут філософії, відділ філософської антропології (до 1991 р. – відділ діалектичного матеріалізму). Тематична спрямованість відділу – і в цьому полягає неоціненна заслуга В.І. Шинкарука – від самого початку була задумана як осмислення проблеми людини, її буття та її місця в світі, її ціннісних та світоглядних орієнтацій. Такий підхід був зумовлений тим, що на той час в українській філософії були достатньо представлені гносеологічні, історико-філософські напрацювання, публікації із логіки наукового пізнання та інших, але в яких у цілому не було місця людині, її прагненням та інтересам, її духовним пошукам і буттєвій закоріненості й самореалізації» [4, с.5].

Тобто В. Шинкарук відчував буттєві запити українського суспільства і враховував їх у стратегії розвитку українознавчих досліджень науковцями Інституту філософії, а також мислителями з товариства «Знання» яке він очолював. Саме тому, спираючись на факти, ми можемо наголошувати на суттєвому внеску В. Шинкарука в філософсько-освітній розвиток України. Це він робив не лише в теоретичному плані, а і на практиці як професор-лектор в Київському університеті та в товаристві «Знання».

Досить влучно з цього приводу написав В. Табачковський: «В. Шинкарук очолив у шістдесят сьомому році Інститут філософії, маючи в кишені, крім докторського диплома «за Гегеля» (лекції з німецької класики та історії діалект-

тики), також програму світоглядно-антропологічної переорієнтації тогочасної філософії, до того ж переорієнтації виразно екзистенціальної»[403, с.63].

Ці слова ще раз підтверджують наше припущення, що В. Шинкарук в своїй науковій та прикладній діяльності реагував на онтологічні запити українського суспільства і його праця була спрямована на філософсько-освітній розвиток та утвердження української людини. Філософсько-освітня концепція мислителя базувалася на науковому просвітництві і поширенні знання в суспільстві. В своїх працях він зробив аналіз продуктивних сил суспільства і довів, що основою суспільного організму є саме людська сила яка базується на знанні, котре допомагає освоювати природу.

Свої філософсько-освітні ідеї мислитель продукував, спираючись на вчення європейських філософів. Тому йому імпонувало крилате висловлювання англійського філософа Ф. Бекона «Знання – це сила». В. Шинкарук бачив у знанні той механізм, котрий здатен допомогти українському народу подолати всі буттєві негаразди. У приклад мислитель завжди ставив європейські країни, котрі стали цивілізованими завдяки навчально-освітньому розвитку, пропаганді і поширенню знань.

Досліджуючи творчість І. Канта, мислитель писав: «Хоч висунуте Кантом розуміння предмета філософії носить явно ідеалістичний характер, воно заключає в собі і раціональний момент, який являє собою важливе досягнення філософської думки... Філософія осягає світ, притаманні йому загальні закономірності розвитку не шляхом безпосереднього вивчення речей цього світу, а теоретично узагальнюючи досягнення науки. З іншого боку, само це узагальнення вона здійснює під визначеним кутом зору, тобто в плані відношення знання до дійсності, мислення до буття. Якщо філософія пробує досліджувати само буття (світ, природу) без зв'язку з процесом його пізнання, без відношення до нього мислення, вона перетворюється в ту онтологію, яку критикував Кант і критикував небезпідставно» [490, с.293].

Як видно зі слів мислителя, він закликав співвідносити знання з дійсністю, а мислення з буттям. В. Шинкарук високо цінував людське прагнення до здобуття

знань та наукових досліджень, на його думку людське в людині виявляється саме в її знанні як гуманітарного так і прикладного характеру. Розвиваючи свої філософсько-освітні ідеї, мислитель наголошував, що хоч людина за своєю фізіологією і належить до тваринного світу. Проте людина містить в собі і духовні складові елементи, а вони як народжені від знань, так і розвиваються при прямій участі знань і науки.

Тому мислитель, як відзначає В. Кущерець: «І в творчості, і в своїй практичній діяльності на посадах керівника Товариства «Знання» України та директора Інституту філософії НАН України академік В.І. Шинкарук значної уваги надавав конкретним носіям знання, інтелекту нації, інтелектуальній еліті. Українське суспільство в усі часи, зазначав він, виділяло зі свого середовища людей, які відзначалися розумом, розсудливістю, мудрістю. Досить лише зазначити, що в українській міфології ніколи не було героя «дурника» чи «юродивого». Це постійно підкреслював В.І. Шинкарук, вказуючи, зокрема, що одним із значень латинського терміну «інтелект» (спільнокореневого з «інтелектуал») досить вдало передає містке українське слово «тямущий». Кожен з нас, згадуючи дитячі роки, може підтвердити, що «тямущість» - то найбільш поціновувала народом людська риса. Так, на рівні буденного етосу (звичаю) від покоління до покоління виявляло себе непереборне тяжіння українства до знань, освіти, культури»[240, с.223].

Мислитель досконало знав не лише народну культуру та філософію українців, він досконало володів історичними джерелами і фактами, які відбувалися в історії України з найдавніших часів і до наших днів. Саме тому він детально міг провести історико-філософський аналіз всіх буттєвих подій. Можливо з цього приводу В. Шинкарук керувався гаслом «Філософія – це історія філософії». Сучасні проблеми в українській освіті та суспільному житті, змушують нас при вивченні і тлумаченні філософсько-освітньої проблематики єдності мислення і буття, звертатися до творів великого українського мислителя ХХ ст. В. Шинкарука. Він, як показує наше дослідження і доводять українські науковці-філософи, даній проблематиці присвятив багато історико-філософських досліджень [467].

Необхідно наголосити на своєрідності тлумачення мислителем діалектики як методології суспільствознавства. Він в загальному плані прагнув розтлумачити проблематику єдності мислення і буття, духовного і матеріального. В. Шинкарук, замість «ленінського» принципу відображення, застосував принцип діяльності і в результаті цього діалектика наблизилась до практично-духовного освоєння світу, через світогляд, знання, віру, мистецтво та культуру. Освіта, на переконання мислителя, здатна позитивно впливати на мораль людини, бо вона втілює в собі гуманну мету. Він доводив, що освічена людина зорієнтована на досягнення щастя в житті і такі люди разом здатні змінити аморальний світ, культурним світом нового людського буття.

З цього приводу В. Шинкарук писав: «Етноси як «культурні одиниці антропосфери» творять, хоча і єдиний, але істотно неоднорідний культурний простір людської історії. Культурні надбання (витвори), артефакти лише тоді стають реальною культурою, коли їх освоює діяльність людей, коли вони входять в їх життя, зрештою в їх соціокультурну творчість» [491, с.496].

Культурну лінію в розвитку української філософсько-освітньої думки, пропагує і нинішній директор Інституту філософії М.В. Попович. Він ще з шістдесятих років був поборником справжнього філософствування гуманістичного спрямування, як це властиво українській людині з її світоглядною ментальністю. Тому його праці наповнені аналізом української культури, української філософської думки та української національної ідентичності. М. Попович доводить, що найбільшою цінністю в людському житті є свобода. Саме вона є поштовхом до розвитку як української національної культури так і знання.

Освіта допомагає людині, на думку мислителя, визначати смисл своїх дій. Освічена людина володіє морально-етичними нормами і правилами, знає природні права та прагне свободи. Тому моральним аспектом людської свободи постає раціоналізація її діяльності. Завдяки освіті і свободі, людина здатна раціоналізувати простір свого буття, спираючись на культурні архетипи, свій розум, волю і почуття.

М. Попович з позиції науковця, філософа, логіка та культуролога, як ніхто інший відчуває буттєві запити українського суспільства, співвідносячи їх з історико-культурним і філософсько-освітнім розвитком України. Це він яскраво відобразив у творах, серед яких доцільно виділити: «Раціональність і виміри людського буття»[336] та «Бути людиною»[334].

Аналізуючи напрямки філософсько-освітнього розвитку українського суспільства, він пише: «Працьовита людність України найбільше потребує «світлої гуманітарної культури», щоб усі наявні у народу можливості розвивались у єдиному і різноманітному цілому... Піднесення української культури не буде результатом руйнації здобутого в рамках важкого минулого. Україна створила доробок, що його вона має тепер асимілювати на нових, сучасних, цивілізованих культурних засадах» [335, с.724].

Мислитель стоїть на позиціях європейської філософсько-освітньої думки. Відповідно до неї, лише індивідуальне бажання, сила духу та прикладна праця над собою в навчально-освітньому напрямку, здатні зробити людину успішною. І якщо Україна і наш народ бажають рухатися до Європи, то ми повинні слідувати цим ідеям. Взагалі, на думку мислителя, це нелегкий шлях, але потрібно діяти, як важко б нам не було б на початкових етапах руху.

Аналізуючи цей процес М. Попович відмітив: «Немає неминучого прогресу, як немає й неминучої деградації. Є можливість того й іншого. На кожному етапові розвитку людства виникала і страшна перспектива «простору смерті» (культури терору – М. Тауссінг), яка долалася з величезними труднощами і не скрізь. Європейська цивілізація не є винятком, проте її головна перевага – максимальна автономія ціннісних орієнтацій (свобода, справедливість, солідарність), котра дає їй найкращі шанси балансування на грані можливого» [336, с.281].

Загалом філософсько-освітні ідеї М. Поповича відображають його чітку проукраїнську позицію, любов і повагу до українців та стремління приносити користь Україні.

Таких епітетів та характеристик заслуговують і професори-філософи, колеги М. Поповича, І. Бичко та А. Бичко. Саме вони в своїй праці «Феномен української

інтелігенції»[32], представили українців цивілізованим народом з оригінальною багатою культурою. Цим твором мислителі довели, що український народ та держава Україна є самодостатніми і немає потреби асоціювати нас з Росією. Тому в українців своя історія, свої філософи і свої філософсько-освітні ідеї, які живились і живляться з наших культурних джерел, мови, традицій та нашої ментальності.

Як відзначали І. Бичко та А. Бичко: «Історія кожного народу невіддільна від його долі, традицій, духовності, культури. Тому і твориться вона в етнонаціональних барвах («світло ритмах», як казав П. Тичина) рідної мови» [32, с.111].

Київська філософська школа виростила цілу когорту мислителів-шістдесятників, котрі як ніхто інший відчували філософсько-освітні буттєві запити і реагували на них в своїх працях. На такі висновки нас націлюють філософські праці В.П. Іванова (1933-1991 рр.): «Людська діяльність, пізнання, мистецтво», «Людина і світ людини» та інші. В них український мислитель відстоював думку, що у всіх філософських проблемах культури, центральною є проблема людини. При цьому в основі людського буття постають діяльнісні аспекти, поєднуючи в динаміці онтологічні, світоглядні та гносеологічні чинники. А базовою одиницею культурного самоствердження, згідно з дослідженням українського філософа Є. Бистрицького, є історично унікальний світ національного буття, питання національно-культурно ідентичності. В цьому й полягає теоретична цінність наукової спадщини В. Іванова [478, с.326].

Дана тенденція відобразилася і на філософській творчості С.Б. Кримського (1930-2010рр.). Він у своїх роботах обґрунтував духовну здатність перетворювати універсум зовнішнього буття у внутрішній світ особистості, завдяки морально-етичним вченням. Тобто під час навчально-освітнього процесу, людина отримує різного роду знання, які впливають не лише на її свідомість, але і на її духовність.

Свої філософські ідеї С. Кримський відобразив у працях: «Запити філософських смислів» [226], «Під сигнатурою Софії» [227], та багатьох інших. Він писав: «Цивілізація робить людей богами раніше, ніж вони стають гідними

статусу людини. Ці колізії і стимулюють заклик ХХІ ст. до «нової землі» та «нових небес», тобто до нового розуміння людини у її духовному опорі літургії безодні. Людина вже не вичерпується визначенням *homo sapiens*, бо воно абсолютизує ознаку володіння розумом... Людина є насамперед істотою, що має внутрішній світ, духовність, долю та зверненість до вищих цінностей»[227, с.348].

З філософських міркувань мислителя випливає, що освіта повинна враховувати філософські морально-етичні вчення, щоб окремі люди не відчували себе «обраними», «вінценосними», «божественними» і не ставилися до інших людей зверхньо. Для цього повинна існувати специфічна філософсько-освітня ідеологія в навчальних закладах. Філософія гуманізму повинна домінувати в освіті та виробляти відповідні рефлекси у молодого покоління.

Бо як писав мислитель: «Людина не живе в чужому для неї світі, глухому до волянь Іова та страждань Христа. Вона вибудовує своє буття за певними цінностями і смислами, співзвучними її єству, навіть якщо це буття належить до космогонії суцього» [226, с.25].

Мислитель не засуджував людину за практицизм у спілкуванні з природою і собі подібними. Він лише бажав щоб завдяки освіті, людина усвідомила необхідну межу потреб своїх практичних дій. Лише так може відбутися гармонічне співжиття людини з оточуючим світом.

Суттєвий внесок в дослідження даної проблематики зробив український філософ М.Ф. Тарасенко (1939-1995 рр.). Він у монографії «Природа, технологія, культура. Філософсько-світоглядний аналіз», як предмет філософського осмислення, розглядає весь спектр соціально-історичних якостей людини, виділяючи гармонійний зв'язок суспільного виробництва з розвитком людини, духовно-практичним та пізнавальним освоєнням світу [457, с.165].

Необхідно наголосити, що переважна більшість українських філософів-шістдесятників, хоч і пропонували філософсько-освітні ідеї, але не акцентували увагу та не наголошували на тому, що їх дослідження належать до філософсько-освітнього напрямку. Така тенденція була пов'язана з тим, що до другої половини

90-х років ХХ ст., в Україні були відсутні дослідження проблем філософії освіти. Хоча в Європі та США, науковці займалися даною проблематикою.

Наприклад у США ще в 1941 році було організовано товариство філософії освіти. І поступово там почав формуватися колектив дослідників кризового стану буття. Американські вчені з філософсько-освітніх позицій стали розглядати напрямки становлення людини в навчально-освітньому поступі та роль в даному процесі філософсько-освітньої думки. При цьому, вони широко використовували фундаментальні філософські принципи для обґрунтування освітнього розвитку людини. Творча праця мислителів була позначена позитивними результатами.

Загалом, вони відобразилися в творі мислителя Р. Петерса «Філософія освіти», який вийшов в Оксфорді 1973 р. і в ньому наведено критерії освітньої діяльності. Також філософсько-освітні ідеї знайшли своє продовження в праці авторів Г. Озмана і С. Кравера за 1976 рік, під назвою «Філософські засади освіти». В цій праці мислителі критично оцінили філософські напрямки, які пропагували свої цінності для орієнтації освітнього розвитку.

З погляду на розвиток світової філософсько-освітньої думки, українські філософи мали бажання не відставати в дослідженні філософсько-освітньої проблематики. Адже освітня сфера, виступає своєрідною теоретичною основою раціональної регуляції всіх життєвих процесів у відповідності з викликами буття. Така взаємодія філософії і освіти, дає потрібний ґрунт для розвитку суспільства. Через це з другої половини 90-х років ХХ ст., в середовищі українських філософів сформувалися специфічні дослідницькі колективи філософсько-освітньої проблематики на базі вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ.

Ці колективи, завдяки плідній творчій праці своїх фундаторів, проводили дослідження і аналіз філософсько-освітніх ідей в історичному ракурсі онтологічної проблематики, звертаючи при цьому увагу і на конструктивний потенціал національних смислів філософсько-освітньої думки в Україні. Також вони вирішували деякі проблемні питання, котрі поставали перед українськими навчально-освітніми закладами. Переважна більшість українських мислителів в

філософсько-освітньому плані працювали на перспективу, з'ясовуючи стратегію філософії освіти для майбутнього розвитку наших навчальних закладів.

Адже перспективність філософії освіти, як теорії котра приносить користь для освіти і надаватиме матеріал для філософського дискурсу, достатньо актуальна. Творчі колективи українських науковців з початку ХХІ ст., досліджуючи філософсько-освітню проблематику, не лише слідували по окресленому західноєвропейським мислителями шляху. Наші дослідники звернули увагу на розвиток філософсько-освітніх ідей в Україні з глибокої давнини. І завдяки своїм дослідженням, змогли довести самодостатність української філософсько-освітньої думки.

Джерельна база, яка збереглася в Україні, поєднує в собі історичні, літературні, культурні та релігійні праці, котрі мають пряме відношення до філософії освіти. Адже філософсько-освітня думка завжди реагувала на всі буттєві процеси і виклики. Тому все, що пов'язано з історією, культурою, релігією нашого народу, завжди продуктивно збагачувало як філософсько-освітню думку так і ідеологію української національної ідентичності. Саме дана тенденція пов'язує філософію освіти з різними суміжними науками їх ідеями та вченнями.

Дослідження в царині філософії освіти в Україні, якщо їх порівнювати з аналогічними з США чи Європи. То вони, хоча вже і мають свою українську теоретичну історію, але вона невелика. На початку ХХІ ст., суттєвий внесок в дослідження філософії освіти в Україні було зроблено нашими мислителями: В. Андрущенко, О. Базалуком, В. Бехом, А. Бичко, І. Бичком, Г. Волинкою, П. Гнатенком, Л. Губерським, І. Добронравовою, В. Кременем, С. Клепком, М. Култаєвою, М. Левківським, В. Лутаєм, А. Мельником, М. Михальченком, С. Ніколаєнком, П. Таланчуком, С. Черепановою, В. Шевченком та іншими.

Українські науковці в своїх працях аналізували різнопланові напрямки розвитку філософії освіти в Україні та порівнювали їх з Європою і США. Дослідження українських науковців стосувалося і різних аспектів історичного розвитку філософсько-освітніх ідей. Також було піддано філософському аналізу проблеми, які виникали в українській філософсько-освітній думці. Аналізувалися

в працях вітчизняних мислителів і зарубіжні видання з філософсько-освітньої проблематики, а також визначалась їх актуальність для українського філософсько-освітнього процесу. Українські автори, відображаючи ту чи іншу філософсько-освітню ідею чи проблему в своїх працях, давали їй розгорнуту характеристику, виділяли можливі позитивні та негативні наслідки в процесі їх вирішення.

Тому ціла низка праць виділених нами українських мислителів, надає нам як твердий ідейний ґрунт для подальших філософсько-освітніх досліджень. Так і впевненість у тому, що українські науковці в дослідженні філософсько-освітньої проблематики «не пасуть задніх», а рухаються майже синхронно з світовою наукою даної галузі. Адже сьогодні майже не існує кордонів для спілкування науковців гуманітарного профілю різних країн. Це дає змогу українським філософам, бути в курсі останніх досліджень філософсько-освітнього напрямку, мислителів всього світу.

Таким чином українські науковці, отримують матеріали за якими здатні прослідкувати сучасні прогресивні філософсько-освітні ідеї, та звірити свої позиції в подібних питаннях. Адже філософія освіти, завдяки праці науковців, завжди перебуває в динаміці. Разом з цим мислителі-учителі завжди, адекватно до обставин, реагують на історико-національну проблематику. Тому розвиток філософсько-освітньої думки в державі нерозривно пов'язаний з проблемами національної ідентичності. Дана тенденція яскраво проявляється в бутті народу. Завдяки динамічним історичним процесам, філософсько-освітня сфера розвивається у відповідності з онтологічними орієнтирами, на які є запити у суспільстві. Філософію цих буттєвих орієнтирів можна зрозуміти, лише об'єднавши дослідження науковців з різних сфер людського знання в річищі філософсько-освітнього дискурсу.

В Україні на проблеми співвідношення філософії і освіти, одним з перших в філософському середовищі звернув увагу В. Лутай (1926-2013 рр.). Філософія освіти зацікавила професора В. Лутая ще в 1996 році. Саме тоді український вчений, ще до Болонської угоди, запропонував світовому науковому товариству реформувати систему освіти.

Буттєві виклики кінця ХХ-го, початку ХХІ-го століть, націлювали філософів, дослідників освітніх процесів які відбувалися в житті суспільства, розробляти рекомендації, поради та виробляти концепції філософсько-освітнього розвитку людства. Мислителі враховували: стиль життя людей в конкретній державі, рівень культури та пов'язаний з ними світогляд. Все це знаходило відображення у філософських працях, де були представлені розробки філософсько-освітніх стратегій розвитку людства. В переважній більшості, ці праці містили в собі теоретичні принципи, на які повинні спиратися реформатори освітнього простору.

Тому В. Лутай запропонував застосувати синергетичний метод в філософсько-освітніх дослідженнях. Саме синергетична парадигма, як вважав український мислитель, найкраще підходить до умов філософсько-освітнього розвитку України ХХІ ст. Плідна праця В. Лутая, знайшла багатьох прихильників, однодумців та послідовників як в Україні так і за її межами. Тут слід наголосити, на різнопланових філософських підходах до освітніх проблем в Україні.

Наприклад, вітчизняний науковець В. Огнев'юк зробив наголос на освіті, як ключовому елементі в системі цінностей сталого людського розвитку [308]. Український науковець В. Рябченко в своїй монографії, провів соціально-філософський аналіз проблем вищої школи України з позицій світоглядно-компетентнісного підходу [357]. Такі підходи дають можливість науковцям залучати в філософські дослідження проблем українського освітнього розвитку, цілий спектр буттєвих орієнтирів.

Зокрема український філософ З. Самчук, в своєму дослідженні [363], проаналізував світоглядно-методологічні азимути орієнтування на місцевості сучасної освіти. Науковець О. Савченко, в своїй роботі окреслила перспективи модернізації системи освіти в Україні в умовах Болонського процесу [358]. Дослідниця Л. Рижак розглянула глобальну віртуалізацію освіти як специфічний виклик національній ідентичності [351].

Тому сьогодні в Україні, як і у багатьох країнах Європи, функціонує достатня кількість науково-дослідних установ, які фундаментально займаються розробкою і впровадженням в життя різних проектів пов'язаних з філософією освіти.

В Україні досить потужний дослідницький колектив філософсько-освітньої проблематики сформувався під керівництвом В. Андрущенка. Сам мислитель, слідуючи прикладу європейських науковців, розпочав як теоретичне обґрунтування філософсько-освітнього розвитку українців, так і започаткував втілення ідей та теорій на практиці в навчально-освітніх закладах. Розробки і дослідження творчого колективу під керівництвом В. Андрущенка, було відображено як в журналах так і в монографіях.

Сучасне буття людей в світі загалом і в Україні зокрема, неможливе без наукового забезпечення, а отже потребує освічених, вмілих громадян. Вони, на думку Ю. Сугробої, мають проявити здатність до комунікації, діалогу, культурної ідентичності в сучасному українському просторі [397, с.83].

Сьогодні майже вся інформація доступна для освіченої людини. Крім цього освіта продукує життєву мудрість, виробляє у людини специфічні рефлексії етичної поведінки та надає їй матеріали та можливість для національної самоідентифікації. Тому серед освічених людей: аморальних, не вихованих, «комуністів-інтернаціоналістів» без роду і нації, дуже малий відсоток. Бо переважна більшість українців, як доводить В. Сергійчик, мають історичну пам'ять, а тому не бажають бути «ошуканими більшовицькою владою»[369].

В. Андрущенко та його колеги наголошують, що згідно з проведеними ними дослідженнями в навчально-освітніх закладах України. Багато молодих людей проявляють індивідуальне бажання, отримати достатній об'єм знань, який дозволить їм відчувати свою самодостатність. Вчитися і отримувати необхідні знання, їм диктує особистий досвід. Тому сучасна молодь прагне до самовдосконалення, а філософи і педагоги повинні як пропагувати так і закріплювати любов до мудрості, до народу, до нації та до своєї країни в молодіжному середовищі. Адже національні цінності, за дослідженням Г. Ситник, є основою прогресивного розвитку особистості, суспільства, держави [370, с.369].

Київська філософська школа дослідників філософсько-освітніх процесів і проблем, проводить різнопланові дослідження. Науковці досліджують як освітній розвиток нашого суспільства, так і визначають орієнтири філософсько-освітньої

думки в Україні. Бо, як на філософську думку, так і на освітню, суттєвий вплив має суспільне буття і пов'язаний з ним політико-економічний та культурно-національний рівень розвитку.

Влучно на взаємозв'язку і взаємозалежності навчально-освітнього розвитку з буттям наголосив З. Самчук: «Наявність знання коректно фіксується тоді, коли воно відтворюється і розвивається, є динамічною формою соціального буття, забезпечує єдність буття окремих індивідів, пов'язуючи їх в динамічну полісуб'єктивну сукупність»[361, с.205].

Позитивом цих досліджень, на нашу думку, є той факт, що Київська філософсько-освітня школа об'єднує в своїх рядах українських науковців, патріотів нашої держави. Їх наукова філософсько-освітня робота, покликана слугувати українській освіті. Завдяки їх дослідженням, ми отримали змогу відкрити для себе не лише філософсько-освітні ідеї які продукували українські мислителі протягом багатьох століть. А й можемо з впевненістю стверджувати, що філософія освіти на землях України має давню історію. Багато поколінь українських мислителів, своїми філософсько-освітніми ідеями, рухали вперед не лише філософсько-освітній процес. Вони своїми творами та прикладною працею, зробили вагомий внесок і цим примножили українське національне багатство в різних галузях науки та культури.

Пророблена наукова праця багатьма українськими мислителями, отримала визнання не лише в Україні, але і у світі. Адже всі освітні цінності, хоч і продукуються людьми конкретного народу чи національності, але будучи оголошеними, вони набувають світової ваги і значущості. Тому наукові філософсько-освітні дослідження завжди слугували і слугують всім освітянам на Землі, не залежно від національної приналежності. Бо, в основі цих ідей, вчень і досліджень, як довів З. Самчук [362], лежать людські пріоритети, котрі цілком гуманні і зорієнтовані на добродійство, як в теперішньому так і в майбутньому навчально-освітньому процесі.

Науковці всіх країн, при обґрунтуванні філософсько-освітніх ідей, завжди дотримуються зрозумілих для переважної більшості освічених людей,

загальнолюдських морально-етичних постулатів. Наряду з цим, в їх роботах, знаходять своє відображення і національні пріоритети та культурні цінності.

В цьому потрібно вбачати позитив, адже як філософія так і освіта насичуються і з національних джерел. Поза як кожен мислитель писав свої праці, припасовуючи їх саме до національних буттєвих запитів і орієнтирів. Тому філософія освіти поєднує в собі як національне так і інтернаціональне. Через це потребує розгорнутих наукових досліджень, які враховують як творчість наших національних мислителів, так і творчість представників інших націй і народностей. Філософсько-освітня проблематика в основному має дуже багато подібних рис, бо освіта має лише умовні кордони, а філософія, як любов до мудрості, взагалі загальнолюдська.

В Україні ХХІ ст., окрім Києва, функціонують декілька регіональних центрів, науковці в яких досліджують як історію розвитку філософсько-освітніх ідей, так і проблеми сучасної філософії освіти. Регіональна приналежність творчих науково-дослідних колективів, допомагає більш концентрованому визначенню, як історії розвитку філософсько-освітніх ідей, так і культурно-національних особливостей регіонів в українському філософсько-освітньому процесі.

Наприклад у Львові філософсько-освітні дослідження координує С.О. Черепанова. Творча робота львівського наукового колективу принесла позитивні результати для філософсько-освітнього процесу в Україні. Зокрема праця С. Черепанової «Філософія освіти. Світоглядно-гуманітарний вимір: людина-наука-культура-мистецтво-стиль мислення», надала мислителям ґрунт для дослідження філософсько-освітніх процесів у їх тісному зв'язку з буттям. Дослідження львівських науковців загалом і С. Черепанової зокрема, надають українській науці велику кількість ідей. Можливо їх ідеї в недалекому майбутньому отримають своє продовження в наукових працях українських мислителів з інших регіонів та будуть застосовані на практиці в навчально-освітньому процесі.

Тут на нашу думку доцільно навести слова С. Черепанової: «Очевидно, залежно від того як філософія освіти розв'язує проблеми буття, які філософські

підходи реалізуються «на вході» освітньої системи країни (і в педагогічних технологіях) – «на виході» суспільство отримує особистість з певним світобаченням, соціокультурними, морально-етичними цінностями, засадами професійної діяльності, ставленням до духовних здобутків інших народів і спільнот, загалом до Іншого (дихотомія «свій-інший»). З позицій онтологічного осмислення філософії освіти, доцільно враховувати взаємозв'язок світоглядних категорій, а саме: «буття людини» - «буття нації» - «буття культури» - «буття людства», «самосвідомість особистості» - «самосвідомість людства», «життєдіяльність» - «свобода» - «цінність» - «самоцінність людини»... Кожна конкретна людина виявляє універсальну цілісність через власну тілесну, душевну і духовну самобутність» [442, с.128].

С. Черепанова в своїх творах окреслила онтологічну орієнтацію філософсько-освітніх ідей і їх зв'язок з історією, культурою, ментальністю та національною ідентичністю народу, мислителі з якого ці ідеї продукували. В цьому і сенс духовного феномену філософсько-освітніх ідей.

Знаково, що українські філософи з різних куточків нашої держави розвивали дуже схожі думки, досліджуючи і висвітлюючи філософсько-освітні процеси в Україні. Разом з цим подібна тенденція наявна і в працях з історії розвитку філософсько-освітніх ідей та їх зв'язку з буттям народу.

В цьому ракурсі доцільно наголосити на роботі творчого колективу дослідників філософії освіти її історії, ідей та проблем з Чернігова під керівництвом В.І. Шевченка (1940-2006 рр.). Цей колектив в кінці ХХ-го на початку ХХІ-го століть, координуючи свою роботу з Київськими науково-дослідними центрами філософсько-освітньої проблематики, провів цілий ряд філософсько-освітніх досліджень. Результати цієї роботи були відображені в наукових статтях та монографіях науковців цього об'єднання [466, с.141].

В. Шевченко був автором декількох десятків статей та трьох монографій які висвітлювали філософсько-освітню проблематику. Він писав: «Загалом же освіта як соціокультурне само відтворення суспільства, котре постає предметом досліджень філософії освіти, має досить складну структуру, функціонування

антитетичних елементів якої перебуває в стані перехрещування... Все це підкреслює той факт, що освіта – це «зріз» стану буття суспільства, що вивчається філософією освіти, в той час як навчання, оскільки воно передбачає функціонування головним чином схем знання, це категорія філософії пізнання і педагогіки» [483, с.28].

Для українського мислителя В. Шевченка та очолюваного ним творчого колективу дослідників філософсько-освітніх ідей і процесів в Україні з найдавніших часів до наших днів. Філософія освіти виступала як ключове вчення, котре характеризує буття суспільства та забезпечує людину ідеологією спрямованою на національну самоідентифікацію. Вона здатна допомогти соціокультурному самовідтворенню суспільства [465,с.145].

Завдяки праці мислителів філософія освіти акумулює і примножує народну та національну мудрість протягом багатьох віків. Подальші пошуки чернігівських філософів, зокрема, в царині історії української філософії, ще більше збагатять українську філософську думку, допоможуть зрозуміти проблеми в історії української філософії і піднести українську філософію взагалі [469, с.94].

Слід відмітити, що творчі дослідницькі колективи філософсько-освітньої проблематики, які розпочали свою діяльність в кінці ХХ ст., продовжують функціонувати і в ХХІ столітті. Підтверджує наші слова науково-дослідна робота Харківського центру філософсько-освітніх досліджень під керівництвом М.Д. Култаєвої [237].

Цей колектив багато зробив в плані розробки завдань з розвитку філософсько-освітніх процесів в Україні, підготовки науковців з проблем філософії освіти. Також харківські науковці підготували і провели ряд наукових конференцій, на яких було окреслено історичні перспективи розвитку філософії освіти. Вони й сьогодні плідно працюють, збагачуючи українські філософсько-освітні дослідження необхідними розвідками та публікують отримані результати в наукових журналах та монографіях.

В Полтаві філософсько-освітніми дослідженнями займається науковий колектив під керівництвом С.Ф. Клепка [185].

В Дніпровському регіоні в кінці 90-х років ХХ ст., цілу низку філософсько-освітніх досліджень провів В.І. Шубін та творчий колектив науковців під його керівництвом. Їх філософсько-освітні дослідження знайшли своє відображення в наукових статтях та монографіях. Зокрема В. Шубін опублікував працю «Гуманізація і гуманітаризація вищої освіти. Навчальний посібник з філософії освіти». Там було окреслено роль вищої школи в філософсько-освітньому процесі та її вплив на гуманізацію освіти. М. Романенко провів дослідження на тему: «Освітня парадигма: генезис ідей та систем»[354].

Загалом дніпровські дослідники: П. Гнатенко, О. Висоцька, О. Марченко, В. Огороков, В. Пронякін, Т. Павлова, В. Палагута, М. Романенко, О. Халапсіс, Ю. Шабанова, С. Шевцов, в своїх творах підтвердили, що розвиток суспільства і його навчально-освітньої системи не стоїть на місці. Але гуманна складова повинна домінувати в навчальному процесі.

Час довів, що Київські, Львівські, Чернігівські, Харківські та Дніпропетровські дослідники мали рацію і багато їх філософсько-освітніх ідей поступово почали втілюватись в життя. Це проявилось не лише в створенні кафедр та наукових відділів які почали спеціалізуватися на вивченні проблем філософії освіти. Поступово почалося реформування системи освіти України.

Тому сьогодні в умовах війни та загострення кризових процесів в українській економіці, реформи в освіті не можуть проходити швидко. Поступово буде змінюватися наш світогляд, відношення до політики і політиків ставатиме більш аналітично-логічним. І кожен з нас почне зміни саме з себе та екстраполює їх на наше суспільство. Лише таким чином необхідно будувати успішну і незалежну державу Україна. А спиратися в цьому процесі ми повинні на філософсько-освітні ідеї, які пов'язані з нашою національною культурою, філософією та освітою. Адже все позитивне починається з сімейного виховання. Саме українська сім'я являється першою і найважливішою ланкою в прищепленні дітям ідеології української національної ідентичності. А разом з нею і гуманних морально-етичних звичок, відповідних філософсько-освітніх ідей як орієнтирів в бутті свого краю і народу України.

Висновки до шостого розділу

Підводячи підсумок даного розділу, слід відмітити, що утвердження європейських філософсько-освітніх ідей в Україні ХХ початку ХХІ ст., проходило під впливом різних історичних подій і катаклізмів. Тому ми в заключному розділі нашого дисертаційного дослідження ставили мету системно відобразити і розкрити зв'язки між філософсько-освітніми ідеями, культурно-національними процесами та людським буттям. В двох пунктах шостого розділу дисертації ми висвітлили онтологічний вплив на філософсько-освітню думку наших мислителів як світових процесів так і внутрішніх українських. Нами доведено:

1. Ключовим в філософсько-освітньому дискурсі українських мислителів з початку ХХ ст. і до 1991 р., було бажання і прагнення мати свою незалежну державу Україна. Але коли ця мрія відбулася, то філософське питання української національної ідентичності не втратило своєї актуальності. Це пов'язано з домінуванням російсько-імперської та «союзно-радянської» ідеології, яка так «глибоко» проникла в свідомість старшого покоління українського народу, що на те щоб її позбутися потрібні роки плідної праці наших мислителів. Для цього і необхідна філософсько-освітня праця освітян: науковців, учителів, спрямована на підтвердження української національної ідентичності онтологічними орієнтирами, які мали відношення до українського народу, сформувалися на українській землі та живилися з українських культурних джерел.

Тому на початку ХХІ ст. українські науковці-дослідники знову звернулися до філософського аналізу першоджерел, щоб довести автохтонність народу України, давність його культури та філософсько-освітньої думки. Цій темі були присвячені, як індивідуальні дослідження мислителів філософського змісту, так і колективні праці науковців з різних регіонів України. Нами було встановлено, що онтологічний підхід у дослідженні і вивченні розвитку філософсько-освітньої думки в Україні та підтвердження її національної ідентичності, дає можливість акцентувати увагу на особливостях філософствування в різні історичні періоди. Разом з тим, розгляд філософсько-освітніх ідей у їх зв'язку з буттєвими

процесами, потребує подальших змістовних досліджень. Як біографічних даних, так і життя мислителів для більш чіткої картини впливу середовища на філософсько-освітню думку та ідеологію української національної ідентичності.

2. Суспільно-політичні події 2014 року вплинули як на буття українців так і на свідомість населення та наших мислителів. За декілька місяців відбулися динамічні і функціональні зміни в державі Україна її військовій, політичній, правовій сферах, а також в національній самоідентифікації українців. Українські мислителі, науковці, учителі, теж відчуваючи буттєві запити населення почали формулювати необхідні філософсько-освітні ідеї спрямовані на підтримку української національної ідентичності. Загалом зміст філософсько-освітніх ідей мислителів завжди залежить від буття та культури народу, основні елементи якої наші філософи стали пропагувати в своїх працях. Спираючись на філософсько-освітні твори українських науковців, ми виявили факти прямого впливу буттєвих процесів на філософсько-освітні ідеї мислителів з різних регіонів України.

3. Українські науковці: В. Андрущенко, П. Гнатенко, С. Клепко, М. Култаєва, М. Михальченко, З. Самчук, С. Черепанова, В. Шубін, відобразили в своїх працях загальні закономірності впливу буттєвих процесів на філософсько-освітню думку і довели, що ідеї мислителів заключають в собі також і вплив сім'ї, роду, народної культури, побуту на філософствування, особливо навчально-виховного плану. У зв'язку з цим переважна більшість українських мислителів у ХХ-ХХІ ст., відстоювали ідею української самостійної церкви, україномовних підручників, а також шкіл з українською мовою навчання.

Загалом різного роду війни, приниження, утиски та негаразди, які випадали на долю українського народу, вимагали специфічної реакції від мислителів. Власний досвід і освіта мислителів, давала їм змогу бути специфічними «посередниками» між буттєвими викликами і населенням України. Тому шлях до вільного і кращого життя, за переконанням мислителів проходив виключно через освіту. Завдяки навчанню і отриманим знанням людина може переконано підтвердити свою українську національну ідентичність. Лише освіта сприяє змістовному покращенню свідомості людини та спрямовує її рух до визначених цілей.

ВИСНОВКИ

1. Вивчення проблем конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні та підтвердження її національної ідентичності онтологічними орієнтирами, було проведене у контексті аналізу передумов, чинників і обставин цього процесу. Національно-культурна багатогранність і філософсько-освітня складність, розкриті завдяки першоджерелам та філософським працям мислителів, творчість яких була пов'язана з територією сучасної України.

Особлива увага в дисертаційному дослідженні була приділена окремим періодам в історії України. Адже саме тоді, перипетії буття націлювали наших мислителів на адекватну реакцію в плані відстоювання прав, свобод, мови, релігії, освіти та культури нашого народу. А це в свою чергу приводило до того, що українські мислителі використовували свої праці, навчально-освітню і проповідницьку діяльність, як інструмент у плані пропаганди ідеології української національної ідентичності.

Усі ці процеси досліджувалися нами, як на тлі загальних історичних подій, так і у зв'язку з розвитком європейської філософсько-освітньої думки та пов'язаним з нею розвитком навчально-освітніх закладів. В даному ракурсі наше дослідження спиралося на широке коло джерел. Огляд їхнього евристичного потенціалу, довів нам актуальність питань зародження і розвитку філософсько-освітньої думки на території України від давнини до сучасності.

Дослідивши філософсько-освітні ідеї європейських та українських мислителів, ми отримали докази самодостатності української освіти і філософії. При цьому нам вдалось дослідити і відобразити близькість філософських поглядів на освітні та суспільно-політичні проблеми українських та європейських мислителів. Також ми зробили наголос на ідейному зв'язку між мислителями з різних країн і епох. Це вказує на специфічний ідейний взаємообмін та духовне взаємозбагачення, яке відбувалося між українськими та європейськими мислителями в усі періоди історії.

Комплексність джерельної бази, надала нам фактологічне розуміння того, що філософсько-освітня думка в Україні, розвивалася під впливом різноманітних філософських вчень, знань, як духовно-релігійного, так і науково-практичного плану. Наявні джерельні свідчення надали нам матеріал, завдяки якому ми дослідили онтологічний взаємозв'язок, між подіями в історії України, розвитком філософсько-освітньої думки та ідеологією української національної ідентичності. Для більш широкого відображення цілого спектру філософсько-освітньої проблематики, ми в наше дисертаційне дослідження залучили наукові розвідки: філософів, істориків, педагогів, релігієзнавців, культурологів.

2. Аналіз джерельної бази та монографічної літератури, яка висвітлювала розвиток філософсько-освітньої думки в Україні. Надав нам можливість простежити у творчості мислителів з Північного Причорномор'я VI-II ст. до н.е., них цілий спектр тих філософсько-освітніх ідей, які впливали не лише на розвиток філософії, релігії, навчання, освіти і виховання, але й на ідеологію української національної ідентичності. Це дозволило нам констатувати ідейний та духовний взаємозв'язок мислителів з Північного Причорномор'я з книжниками Київської Русі, а в подальшому і з мислителями різних періодів історії України.

На підставі цього доведено, що мислителі з Північного Причорномор'я: Анахарсіс Скіфський, Токсаріс, Замолксіс, Абаріс, Біон Борисфеніт, Сфер Боспорський, Смикр та інші. Були активними учасниками процесу зародження філософсько-освітньої думки на території сучасної України. Аналіз їх життя і творчості засвідчує, що вони стояли у витоків історії розвитку філософсько-освітньої думки в Північному Причорномор'ї. А їх онтологічна орієнтація відображена в їх філософській спадщині та ідеях. Котрі, як нам вдалося дослідити, певним чином вплинули і на евристичний потенціал національно-патріотичного виховання українців.

Хоча тоді ще не існувало назви український народ, а мислителі які були вихідцями з Північного Причорномор'я, належали до різних народів, котрі проживали в ті часи на землях сучасної України. Саме цей факт і дозволяє нам пов'язувати філософсько-освітні ідеї цих мислителів з українським буттям та

зробити наголос на їх конструктивному потенціалі. Позаяк прагнення мислителів до знань і мудрості, було притаманне українцям в усі часи.

Доведено, що слідуючи буттєвим викликам та докладаючи сил для втілення своїх мрій, мислителі, вихідці з Північного Причорномор'я, запропонували низку фундаментальних ідей які можна було застосувати для вирішення філософсько-освітніх проблем, котрі в багатьох морально-етичних та національно-патріотичних аспектах не втратили свого значення й сьогодні.

Філософсько-освітня спадщина мислителів з Північного Причорномор'я і сьогодні актуальна для нас, як дослідників конструктивного потенціалу національних смислів у становленні філософсько-освітньої думки в Україні. Це підтверджується тим, що філософсько-освітня, релігійно-філософська, морально-етична, психологічна та культурологічна думка цих мислителів нерозривно переплетена з історією і людським буттям на території України, з глибокої давнини і до сучасності. Також завдяки філософсько-освітній творчості мислителів з Північного Причорномор'я, ми отримуємо змогу не лише аналізувати їх ідеї та досліджувати розвиток міфології, філософії, релігії, культури, освіти, а ще зрозуміти як і через які причини, в глибоку давнину на нашій землі закладалися основи ідеології української національної ідентичності.

Підтверджено, що творча філософсько-освітня та лікарська діяльність мислителів з Північного Причорномор'я VII-V ст. до н.е., дає нам можливість прирівняти їх до українських козаків-характерників XVI-XVII ст. Ми усвідомлюємо, що їх розділяють тисячі років, але методи впливу на людину, досконале володіння словом, інтонацією, жестами, мімікою, замовляння хвороб та лікування душі і тіла, дуже схожі. Цей факт дає нам певний матеріал для того, щоб зробити висновок про «генетичну передачу» специфічного скіфського духу, який теж пливав і продовжує впливати на евристичний потенціал національно-патріотичного виховання українців.

На конкретних прикладах з життя і творчості мислителів з Північного Причорномор'я, ми з'ясували, що освіта надає можливість людині осягнути своїм розумом велику кількість земних життєвих подій та процесів. Все інше, що не

може бути осягнуто людським розумом належить до божественних таємниць. Тому філософські роздуми мислителів, дають нам матеріал для порівняння їх філософсько-освітніх ідей з ідеями українських мислителів XVI-XVII ст. Провівши дане порівняння ми констатували подібність філософсько-освітньої думки українських мислителів XVI-XVII ст., і мислителів з Північного Причорномор'я VII-V ст. до н.е. Знаково, що головними дійовими особами в цьому процесі виступали люди. Вони, завдяки специфіці подачі інформації та навчально-освітньому процесу, сприймали слова і вчення учителів, як керівництво до дії. Освічені люди, усвідомивши необхідні ідеї, здатні разом вирішувати суспільні та соціально-економічні негаразди. Саме таким же чином при допомозі знань і освіти вони зможуть подолати все негативне в державі Україна.

Мислителі вихідці з Північного Причорномор'я, своєю творчістю стимулювали ідеологію української національної ідентичності. Вони зробили свій посильний внесок в майбутню філософсько-освітню культуру України. Завдяки їх творчості було закладено підвалини культурно-національного фундаменту на який спирається, як філософсько-освітній розвиток України, так і ідеологія української національної ідентичності. Їх філософсько-освітні ідеї залишаться нетлінними в віках.

Як показало наше дослідження, Античний світ надав можливість вихідцям з Північного Причорномор'я: Анахарсісу Скіфському, Токсарісу, Абарісу, Замолксісу, Смикру, Сферу Боспорському, Біону Борисфеніту, не лише вдосконалити наявні та отримати нові знання, а відчутти духовну свободу. Завдяки цьому вони змогли досягти успіхів в житті. Ми довели, що всі мислителі вихідці з Північного Причорномор'я, завдяки Античній греко-римській освіті, культурі та філософії, змогли досягти належного наукового рівня та індивідуального визнання серед народу і колег-філософів. Для нас, сучасних дослідників, знаковим є те, що вони прославили землю в якій народилися і своїм прикладом довели, що філософська думка, освіта, наука, література, мистецтво і культура, яку пропагували мислителі вихідці з земель України, є складовою частиною світової історії розвитку філософсько-освітньої думки.

3. Спеціальна увага в дисертації була приділена становленню і розвитку філософсько-освітньої думки в Київській Русі. Ми довели, що філософсько-освітня думка цього періоду розвивалася у відповідності з буттєвими запитами давнього українського суспільства та його провідників: князів, учителів, книжників та релігійних діячів. Тут ми можемо констатувати самодостатність на той час, філософсько-освітніх ідей наших пращурів. До такого висновку ми прийшли, провівши порівняльну характеристику філософсько-освітніх архетипів, на які спиралися мислителі античного суспільства та наші давні предки-язичники.

Тому коли мислителі Київської Русі зустрілися з християнською релігією та її навчально-освітньою системою і філософією, вони не лише переймали готовий релігійний та філософсько-освітній досвід, але й самі мали хоч і незначні, втім достатні для тогочасного суспільства, свої надбання. Мислителі давньої України-Руси могли вільно використовувати всі необхідні ідеї для свого філософсько-освітнього розвитку. Проте, на відміну від античної та християнської філософії освіти, ці надбання не залишили глибокого сліду в історії світової філософської думки.

Ми довели, що філософсько-освітні ідеї наших пращурів глибоко укорінені в українській народній культурі і пов'язані з давніми міфами та казками. Вони ґрунтуються на міфологічному світовідчутті і світо відношенні. Завдяки цьому філософсько-освітній світогляд праукраїнців був плюралістично-натуралістичним у розумінні світобудови, а в плані світовідношення направляв навчально-освітній процес людини до активної діяльності щоб досягти краси і гармонії у відповідності до її потреб, прагнень, або поставленої мети. Знаковим при цьому був свідомий вибір людиною свого філософсько-освітнього розвитку. Тому ми можемо констатувати позитивний вплив міфологічних джерел та казок на розвиток української філософсько-освітньої думки.

Наше дисертаційне дослідження та праці українських науковців-філософів, дозволяють нам стверджувати, що в культурі, побуті та духовному житті давніх українських людей, не зважаючи на розгалужену систему християнських навчальних закладів, ще значну роль відігравали язичницькі елементи. Вони,

зокрема, присутні і в творах філософів-книжників, відображаючи їх натурфілософське спрямування. Наші давні мислителі-книжники натуралізували все, від стихій до богів. В цьому і полягала культурно-національна специфіка буття української людини. Саме в ній логічно переплелися родові: міфологія і язичницькі вірування та прийнята князівською верхівкою: християнська релігія з її культурою і духовністю.

Аналіз даного поєднання дозволяє нам стверджувати про наявність в релігійній культурі нашого народу освітньо-життєвої філософії ще в часи України-Руси. При цьому наші філософи-книжники та учителі, в своїх творах яскраво відобразили це поєднання. Завдяки їх праці українське суспільство отримало джерельну базу, яка дозволила акумулювати національний життєвий досвід і пронести його через віки. Знаково, що казково-міфологічна культура українців і її архетипи, разом з язичницькою та християнською релігіями, стали джерелами для ідеології української національної ідентичності. Дана тенденція, на якій ми робимо наголос в дисертації, як пов'язує так і виділяє українську філософсько-освітню думку в процесі історико-філософського розвитку східнослов'янських народів.

Ми довели, що суттєвим поштовхом для філософсько-освітнього розвитку України-Руси, була натурфілософська орієнтація давніх книжників. Завдяки їй, в деякій мірі, відбувалося продукування елементів ідеології української національної ідентичності. Натурфілософські ідеї, якими були переповнені язичницькі міфи, учителі-книжники широко використовували в своїх творах, навчальних бесідах і проповідях. Це робило навчально-освітній процес зрозумілим і доступним для людей в Україні-Русі. Завдяки цьому українці, знали і шанували культуру, релігію і пов'язані з ними життєві традиції своїх предків. Разом з цим, християнська філософська думка, змушена була пристосовуватися до культурної специфіки життя давнього українського народу.

Варто відзначити, що завдяки розвитку філософсько-освітньої думки в Україні-Русі, в народі почали виділятися та поширюватися елементи ідеології української національної ідентичності. Динамізму розвитку цій ідеології надавали

саме буттєві негаразди пов'язані з державно-політичними та суспільно-релігійними проблемами. Тому язичницькі свободи та християнські догмати були відображені в творах книжників, а разом з цим вони знайшли своє продовження в ідеології української національної ідентичності. Спираючись на це ми констатуємо, що ідеологія української національної ідентичності поєднала в собі: натурфілософські ідеї книжників, деякі елементи вчення та символи з християнської філософії. Загалом це поєднання язичницьких міфів та християнських сюжетів із святого письма, вироблялося давніми мислителями-книжниками і в підсумку привело до формування філософсько-освітнього світогляду нашого українського народу.

Важливим чинником цього процесу був той факт, що філософсько-освітня думка давнього українського народу періоду Київської Русі рухалася в напрямку культурологічного поєднання світоглядних орієнтирів язичницької міфології й християнської філософії. Саме вони в ті часи були основою навчально-освітнього процесу, завдяки якому і відбувалася пропаганда національного життєвого досвіду нашого народу та вироблялася ідеологія національної ідентичності.

4. Ми обґрунтували тезу про важливість українського національного коріння, над культивуванням якого творчо працювали і християнські учителі-проповідники. Позитивом було те, що учителі-священнослужителі гармонійно поєднали християнське віровчення з давніми традиціями та звичаями українського народу. Ця тенденція яскраво проявлялася в буремні роки, коли український народ потерпав від різного роду кризових явищ в державі та суспільстві і йому тоді потрібен був певний евристичний потенціал для національно-патріотичного виховання українців.

Тому в навчально-освітніх закладах Києва під патронатом християнської церкви проходила «завуальована» пропаганда ідей української національної ідентичності. Ми переконані, що завдяки саме цій прихованій релігійній пропаганді і вдалося зберегти українську культуру, церкву, менталітет, мову та інші ключові елементи української національної ідентичності. Саме на ці підвалини сьогодні спирається державницька та навчально-освітня ідеологія

держави Україна. При цьому українська мова і православна релігія відіграють ключову роль в етнорозвитку та етноінтеграції українського народу.

Наголошено, що експансія на українські землі Литви і Польщі залишила специфічний слід як в державному та релігійному житті, так і в філософсько-освітній думці нашого народу. В дослідженні роз'яснено, що будь-яка спроба інших народів домінувати над українцями, приводить до відповідної реакції супротиву в духовній і практичній площинах. Українці, завдяки своїм учителям-мислителям, почали шукати духовного захисту, спираючись на православну віру, свою давню героїчну історію, свої міфи і казки.

Відзначено, що буттєві запити населення, в період державних катаклізмів і негараздів, завжди були спрямовані до проблематики пов'язаної з українською національною ідентичністю. При цьому провідниками в даній проблематиці ставали українські мислителі, учителі, священнослужителі, тобто освічені люди. Хоча свою освіту, як ми дослідили в дисертації, переважна більшість українських мислителів того часу здобули за кордоном. Цьому «закордонному» навчально-освітньому процесу, в деякій мірі, сприяла і експансія Литви і Польщі на українські землі.

Через це ми і констатували саме особливості впливу цих держав на культурно-освітні процеси в житті українського суспільства. В підсумку розвиток філософсько-освітньої думки в Україні, отримав позитивну динаміку.

5. Братські школи і вузи в XVI-XVII ст. логічно продовжили філософсько-освітню думку в Україні, а мислителі того періоду, своїми творами збагачували її конструктивний потенціал національних смислів, спираючись на онтологічні орієнтири. Тому спеціальна увага була приділена братським школам та колегіям, де учителями пропагувалися філософсько-освітні ідеї, які містили в собі завуальовану пропаганду необхідності існування єдиної української церкви, навчально-освітньої системи та єдиної держави Україна.

На розвиток філософсько-освітньої думки в Україні XVI ст., як ми довели в дисертації, впливали перипетії буття, завдяки яким і була запитана суспільством ідеологія української національної ідентичності. Пропагандою її актуальних

елементів і займалися українські мислителі серед населення та в навчально-освітніх закладах. Наявність елементів цієї ідеології ми знаходимо, як в працях мислителів того історичного періоду, так і в їх лекційній та проповідницькій роботі.

Самовіддана праця мислителів надавала динаміки в плані розвитку української філософсько-освітньої думки. Тому ново часове філософсько-освітнє мислення в Україні XVII ст., представлено прогресивними ідеями в творах українських мислителів: П. Могили, Л. Барановича, І. Галятовського, І. Гізеля, В. Ясинського, Й. Кроковського, Д. Туптала, І. Максимовича та інших. В дисертації ми на конкретних прикладах доводили доцільність виділення мислителями Києва, як центру українського православ'я та возвеличення українських козаків як військово-політичної сили в ті буремні часи. Це ще раз підтверджувало, що твори українських мислителів, як світського, так і релігійного характеру містили в собі ідеологічні мотиви української національної ідентичності.

Особливо актуальним, на нашу думку, є той факт, що розповсюдження і засвоєння цієї ідеології, відбувалося в навчально-освітніх закладах, на уроках, через проповіді священнослужителів, а також завдяки книгам. Бо навчально-освітній процес націлює людину на вивірений гуманний життєвий шлях. Освічена людина прагне до позитивного життя в своїй незалежній державі, та бажає відчувати душевний комфорт в своїй українській православній церкві.

Насичена гуманними знаннями людина, налаштована до пошуку позитивного життєвого шляху і цим вона відрізняється від неосвічених або невігласів. З огляду на це, ми в дисертації акцентуємо увагу на ідеях, які засвідчують орієнтацію творів українських мислителів на «завуальовану» пропаганду української національної ідентичності в буремні роки XVII ст. Ми також відмічаємо, що загалом філософсько-освітня творчість українських мислителів, ставила собі за мету, вирішити ті проблеми, які періодично виникали перед українським народом. Як освічена українська еліта, наші мислителі не могли не відреагувати на ці проблеми. Через це ми в дисертації доводимо, що в їх творчості простежується

чітка орієнтація на українське православ'я, возвеличення нової політичної сили – запорозького козацтва, позитивне ставлення до народної української мови, повага до минулої української історії. Загалом все це, як підтверджує наша наукова розвідка, в цілому і є тими елементами котрі пов'язані з українською національною ідентичністю.

На підставі аналізу філософських творів і прикладної праці українських мислителів того часу, ми доводимо їх розуміння того, що шлях до державного будівництва і кращого життя населення, лежить через освіту. Цей факт, дозволяє нам вважати позитивною для XVII ст., творчу роботу українських мислителів. Бо вона напряду була пов'язана з організацією та підтримкою функціонування в Україні навчальних закладів вищого типу: братських шкіл, колегіумів, академій.

Наші мислителі відчували буттєві запити на освіту серед українського населення. Також українські учителі-мислителі не бажали відставати від європейських країн і хотіли донести до широкого загалу прогресивну філософію політичного життя та державотворення. Бо політична українська еліта в буремні роки XVII ст., прагнула до самостійної державності, тому повинна була словом і ділом допомагати героїчній боротьбі своїх козаків.

Загалом український люд намагався різними методами отримати волю від загарбників і самостійно вирішувати життєві проблеми в своїй державі. Проте українцям, в ті часи, не вдалося досягти бажаного результату. Україна залишилась роздробленою сильнішими у військовому плані Польщею і Росією, котрі не лише шматували нашу землю, а й принижували українців в духовно-релігійному, морально-етичному та політико-економічному планах.

6. В дисертаційному дослідженні ми виділяємо той факт, що наші мислителі не злякалися погроз і не припинили свою творчість, а продовжували розвивати філософсько-освітню думку в Україні пов'язану з національною ідентичністю, спираючись на освітні і виховні практики. Також ми акцентуємо увагу на тому, що філософсько-освітні ідеї продуковані нашими мислителями в XVII-XIX ст., були специфічним продовженням подібних ідей західноєвропейських мислителів. Але буттєві процеси в Україні привносили деяку специфіку в філософсько-

освітню творчість наших мислителів. Через це вони обґрунтовували свою позицію, спираючись не лише на відомі базові елементи філософії освіти, а використовували для цього національні українські архетипи, щоб відповідати культурно-освітнім прагненням нашої людини.

На підставі цього ми доводимо, що філософсько-освітні ідеї у творах наших мислителів, виглядають як похідна онтологічна відповідь, котра пов'язана як з умовами життя людей так і з національно-культурним середовищем. Адже українське суспільство, завдяки освітній еліті, прагнуло рухатися у ногу з часом. У зв'язку з цим, прогресивно мислячі українці і пропонували відповідні філософсько-освітні ідеї. А специфічним стимулом, який підштовхував їх до творчості, завжди були як позитивні так і негативні історичні події, котрі відбувалися на території України XVII-XIX ст.

Таким чином позитивними можна назвати процеси, які сприяли розповсюдженню передових західноєвропейських філософсько-освітніх ідей, як в релігійному так і в культурному середовищі українських митців. Певним позитивом було те, що українські мислителі мали можливість як навчатися в європейських університетах так і працювати там викладачами. З огляду на цей факт, ми переконані, що філософсько-освітні ідеї в Україні, з'являлися також завдяки взаємодії та взаємообміну в науковому середовищі. Адже розвиток світової філософсько-освітньої думки завжди перебуває в динаміці, а на мислителів суттєвий вплив справляє буття і культурне середовище.

Тому ми акцентували увагу на тому, що філософсько-освітні ідеї мають чітку привязку до онтологічних проблем, котрі були актуальними для українських мислителів XVIII-XIX ст. і пов'язані з державно-політичними катаклізмами, які відбувалися в Україні того часу. Першими реагували на проблеми саме мислителі-учителі, бо вони як освітня українська еліта прагнули до просвітлення людей в Україні. Ми в дисертації наводимо окремі філософсько-освітні думки, які в своїй сукупності можна вважати ідейною доктриною захисту українського народу в XVIII-XIX ст. Ці ідеї, як ми дослідили розробляли мислителі: Г. Кониський, Г. Сковорода, М. Максимович, Й. Міхневич, О. Новицький, П. Юркевич,

М. Марков, П. Куліш, К. Ушинський, М. Драгоманов та інші, хто любив Україну. Тому ми констатували факт, що їх філософсько-освітня творчість стала реакцією на ті виклики буття, котрі потребували філософської ідейної підтримки та артикулювали національні інтереси України.

7. На конкретних прикладах з праць українських мислителів: І. Франка, Лесі Українки, М. Грушевського, С. Русової, О. Музиченка, О. Гілярова, Г. Ващенко, О. Довженка. Ми довели, що їх філософсько-освітні ідеї з'явилися як відповідь на історичні події в українському бутті, початку і першої половини ХХ ст. При цьому нами було наголошено, що філософія життя і навчально-освітнього розвитку українського суспільства, мислителями цього періоду подавалася в завуальованому вигляді. Поза як в тоталітарному суспільстві будь-яка сказана, написана чи показана правда, могла вартувати науковцю, поету чи митцю свободи, а часто й життя. Але це не зупиняло українських мислителів першої половини ХХ ст. Свідченням цього є їх праці які насичені українською символікою.

Тому ми відмітили, що саме давні українські символи і образи, стали своєрідним ключем для нашого народу, спираючись на які українець сприймає і філософськи аналізує буття. Таким чином наші мислителі робили свій внесок в становлення філософсько-освітньої думки в Україні та підтверджували конструктивний потенціал її національних смислів.

Аналіз наукових розвідок і праць українських мислителів другої половини ХХ ст., дав нам підстави стверджувати, що заборони які практикувалися в тоталітарному суспільстві, перешкоджали митцям відкрито висловлювати свої філософські думки та ідеї. Але перебуваючи в жорстких рамках партійного диктату влади її цензури, українські мислителі зуміли донести до широкого загалу свої філософсько-освітні ідеї. Знаково, що їх філософія освіти глибоко укорінена в українській сім'ї, роді, мові, історії. Тому, спираючись на їх філософську творчість, ми охарактеризували філософсько-освітній розвиток українського суспільства другої половини ХХ ст.

8. Ми констатували той факт, що отримавши власну державу Україну після 1991 року, українські науковці-дослідники знову звернулися до філософського аналізу першоджерел, щоб довести автохтонність українського народу, давність його культури та філософсько-освітньої думки. В різних областях України розпочалися колективні та індивідуальні філософські дослідження. Українські науковці: В. Андрущенко, П. Гнатенко, М. Култаєва, В. Лутай, М. Михальченко, З. Самчук, С. Черепанова, В. Шубін та інші, в наукових розвідках дослідили суть і закономірності впливу буттєвих процесів на філософсько-освітню думку. При цьому наші філософи обґрунтували, що філософсько-освітні ідеї українських митців завжди спираються на народно-культурні цінності. Бо на формування української національної свідомості комплексно впливають всі буттєві процеси.

Революція гідності в Україні 2013-2014 рр. і пов'язані з нею суспільно-політичні події, здійснили специфічне «перезавантаження» свідомості українців. Агресія Росії привела до незворотних змін в державі Україна її військовій, політичній, правовій сферах, а також в розвитку філософських основ евристичного потенціалу як важливого ресурсу національно-патріотичного виховання українців.

Наші мислителі, філософи, учителі, зрозуміли, що проблематиці української національної ідентичності, вони надавали дуже мало уваги. Тому відчувши буттєві запити населення в Україні почали з'являтися необхідні філософсько-освітні ідеї спрямовані на підтримку конструктивного потенціалу національних смислів. Українські науковці усвідомлюють, що патріотичному вихованню необхідно приділяти належну увагу у всіх навчально-освітніх закладах держави Україна. Бо кожен українець, як суб'єкт життєдіяльності повинен шанувати рідну українську мову, культуру, знати і дотримуватися її традицій, правил і законів. Завдяки цьому відбудуться позитивні зміни в світогляді. Але кожен українець повинен розпочати зміни саме з себе і це надасть динаміки нашому суспільству. Так спираючись на філософсько-освітні ідеї пов'язані з українською національною культурою, філософією та освітою, ми зможемо побудувати успішну і незалежну державу Україна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамович Д. Києво-Печерський Патерик /Д. Абрамович. – Київ, 1991. – 280 с.
2. Алексеєнко А. П. Духовність: сутність, еволюція, форми виявлення в етносі [Текст]: автореферат дисертації доктора філософських наук: 09. 00. 04. /А. П. Алексеєнко. Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2007. – 32 с.
3. Американська філософія освіти очима українських дослідників: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Полтава, 22 грудня 2005 р.) /Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. М. В. Остроградського. – Полтава: ПОІППО, 2005. – 281 с.
4. Андрос Є. І. В. І. Шинкарук як ініціатор антропологічного повороту в Українській філософії ХХ ст. /Є. І. Андрос //Філософсько-антропологічні читання: творча спадщина В. І. Шинкарука та сьогодення (до 80-ліття від дня народження). Частина І. Зб. наук. праць. Філософські діалоги 2010. – Київ, 2010. – 316 с.
5. Андрос Є. І. Всезагальне та індивідуальне в культурі за умов глобалізації /Є. І. Андрос //Людина і культура в умовах глобалізації: збірник наукових статей. – Київ: ПАРАПАН, 2003. – С.85-92.
6. Андрос Є. І. Інтелект у структурі людського буття /Є. І. Андрос. – Київ: Стилос, 2010. – 358с.
7. Андрусишин Б. І., Бондаренко В. Д. Державно-церковні відносини: історія, сучасний стан та перспективи розвитку /Б. І. Андрусишин, В. Д. Бондаренко. – Київ, 2010. – 282 с.
8. Андрущенко В. П. Вища освіта у пост-Болонському просторі: спроба прогностичного аналізу /В. Андрущенко //Філософія освіти. –2005. -№2. –С. 6-19.
9. Андрущенко В. П. Освітня політика (огляд порядку денного) /В. П. Андрущенко, В. Л. Савельєв. – Київ: «МП Леся», 2010 – 368с.
10. Андрущенко В. П. Філософія освіти ХХІ століття /В. Андрущенко //Філософія освіти. – 2006. – № 1. – С. 6-12.

11. Антология педагогической мысли Древней Руси и Русского государства XIV-XVII вв. / [состав. биограф. очерков и комментариев: С. Д. Бабишин, Б. Н. Митюрков]. – Москва, 1985, - 367 с.
12. Аристотель. Категории. Об истолковании. Первая аналитика. Вторая аналитика. Топика. О софистических опровержениях /Аристотель //Сочинен.: в 4-х т. – [пер. с древнегреч.]. – Москва: Мысль, 1976. – Т. 2. – 687 с.
13. Артеменко А. Ідентичність як дискурс /А. Артеменко //Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія: Філософія, 2012. – Вип. 10. – С. 91-99.
14. Арутюнов С. А. Народы и культура: развитие и взаимодействие /С. А. Арутюнов. – Москва: Наука, 1989. – 247 с.
15. Асмолов А. Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека /А. Г. Асмолов. – Москва, 2007. – 528 с.
16. Асмус В. Ф. Философия в Киевском университете в 1914-1920 годах. (Из воспом. студента) /В. Ф. Асмус //Вопросы философии. - 1990. - №8. – С.96.
17. Асов А. Златая цепь. Мифы и легенды древних славян /А. Асов – Москва: Наука и религия, 1998. – 320 с.
18. Афанасьев А. Гоголевский «Нос» и гоголевская парадигма /А. Афанасьев //Докса: збірник наукових праць з філософії та філології. Випуск 10. Стратегії інтерпретації текстів: методи та межі їх застосування. – Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечнікова, 2006. – С. 120-127.
19. Ашиток Н. І. Мовна картина світу в філософсько-освітньому аспекті [Текст]: монографія /Н. І. Ашиток. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2011. – 251 с.
20. Базалук О. О., Юхименко Н. Ф. Філософія освіти /О. О. Базалук, Н. Ф. Юхименко. – Київ: Кондор, 2011. – 164 с.
21. Барка В. Проблеми синтезу традицій і новаторства в розвитку культури і мистецтва України /В. Барка //Народна творчість та етнографія. – 2004. - №4. – С. 52-60.

22. Барт Р. Мифологии /Р. Барт. – Москва: Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 312с.
23. Баткин Л. М. Итальянское Возрождение в поисках индивидуальности /Л. М. Баткин. – Москва: Наука, 1989. – 272с.
24. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества /М. М. Бахтин. – Москва: Искусство, 1986. – 445с.
25. Бельтинг Х. Образ и культ. История образа до эпохи искусства /Х. Бельтинг; пер. с нем. К. Пиганович. – Москва: Прогресс-Тр., 2002. – 752с.
26. Берлін І. Чотири ессе про свободу /І. Берлін; пер. з англ. О. Коваленко. – Київ: Основи, 1994. – 272с.
27. Бех В. П., Шалімова Є. О. Функціональна модель особистості: пошуки політикокультурних детермінант поведінки: [монографія] /В. П. Бех, Є. О. Шалімова. – Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 255 с.
28. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання – нова освітня філософія /І. Д. Бех //Педагогіка толерантності. – 2001. - №1. - С. 16-19.
29. Битинас Б. П. Введение в философию воспитания /Б. П. Битинас. – Москва: Фонд духовного и нравственного образования. – 1996. – 421 с.
30. Бичко А. К. Національні аспекти філософської освіти в Україні /А. К. Бичко // Філософія освіти. – 2005. - №1. – С. 210-228.
31. Бичко А. К. Українська філософія. Докласична доба. /[А. Бичко, І. Бичко, В. Табачковський] Історія філософії. – Київ: Либідь, 2001. – 408 с.
32. Бичко А. К., Бичко І. В. Феномен української інтелігенції /А. К. Бичко, І. В. Бичко. – Дрогобич, 1997. - 115с.
33. Бичко І. В. Пізнання як навчання: спроба історико-філософської розвідки /І. В. Бичко //Філософія освіти. – 2005. – №1. – С. 201 – 209.
34. Бичко І. В. Софійність діалектичного мислення /І. В. Бичко //Світогляд і духовна творчість. – Київ, 1993. – С. 3-45.
35. Білодід В. Д. Сталін і академічна філософія в Україні /В. Д. Білодід. – Київ: Стилос, 2011. – 208 с.

36. Білокобильський О. В. Міф як онтологічна упорядковуюча система /О. В. Білокобильський //Мультиверсум. – К.: Стилос, 1998. – Вип.2. – С.24-37.
37. Більченко Є. В. Культурологічний дискурс філософії діалогу: Чужий. Інший. Близній. Третій: дис. доктора культурології: 26.00.01 /Є. В. Більченко; Національний пед. університет ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2011. – 442с.
38. Блаватский В. Д. Искусство Северного Причерноморья античной эпохи /В. Д. Блаватский. - Москва, 1947. - 119 с.
39. Блум Г. Західний канон: книги на тлі епох /Г. Блум; пер. з англ. Під заг. ред. Р. Семківа. – Київ: Факт, 2007. – 720 с.
40. Бовсунівська Т. В. Феномен українського романтизму: основні параметри, категорії та ідентифікації. /Т. В. Бовсунівська: Дис. доктора філол. наук: 10.01.06 – Київ, 1998. – 392 арк.
41. Богачов А. Л. Культурна ідентичність і пам'ять /А. Богачов //Філософська думка. – 2013. - №6. – С. 22-28.
42. Бойко А. І. Філософія модернізації освіти в системі ринкових трансформацій: світоглядно-філософський аналіз [Текст]: автореферат дисертації доктора філософських наук: 09.00.10. /А. І. Бойко. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2010. – 31 с.
43. Бойко А. М. Методологія, теорія, практика виховання – єдина система /А. М. Бойко //Педагогічна і психологічна науки в Україні. Збірник наукових праць до 15-річчя АПН України у 5 томах. / Том.1 Теорія та історія педагогіки. – Київ: «Педагогічна думка», 2007. – 360 с.
44. Бойченко М. І. Системний підхід у соціальному пізнанні: ціннісний і функціональний аспекти: монографія /М. І. Бойченко. – Київ: Вид-во «Промінь», 2011. – 320 с.
45. Бондар С. В. Філософсько-історичний зміст циклу православних свят у духовній культурі України XI-XIV ст. /С. В. Бондар //Давньоруське любомудріє. – Київ, 2006. – С. 34-75.

46. Бондар С. В. Історико-філософські студії писемної культури княжої доби України: звершення і перспективи /С. В. Бондар //Філософська думка. - 2002. - № 2. - С. 125-134.
47. Бондар С. В., Кралюк П. М. Біля витоків української мудрості: філософська та релігійна думка народів Північного Причорномор'я VII ст. до н.е. – II ст. н.е. /С. Бондар, П. Кралюк. – Київ: «Світ Знань», 2009. - 270 с.
48. Бондарук Т. Західноруське право та його дослідники. /Т. Бондарук. //Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. Випуск 27-28. - Київ, 1998. – С. 74-82.
49. Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства [Текст]: монографія /Є. Р. Борінштейн. – Одеса: Нетропринт, 2006. – 400 с.
50. Боровик А. М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917-1920рр.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» /А. Боровик. – Харків, 2005. – 38 с.
51. Братко-Кутинський О. Феномен України /О. Братко-Кутинський - Київ, 1996. – 304 с.
52. Бунятян К. П. Давнє населення України. /К. П. Бунятян. – Київ: Либідь, 2003. – 232 с.
53. Бушман І. О. Національна самоідентифікація як фактор соціокультурного розвитку /І. О. Бушман //Філософія освіти. – 2006. – № 1. – С.63-70.
54. Бычко А. К. Народная мудрость Руси: анализ философа /А. К. Бычко – Киев: Выш. шк. Изд-во Киев. унив., - 1988. – 200 с.
55. Бычков В. 2000 лет христианской культуры sub specie aethetica /В. Бычков: В 2 т.– Т. 2. Славянский мир. Древняя Русь. Россия. – М., 1999. – С. 8.
56. Бычков В. В. Малая история византийской эстетики /В. В. Бычков. – Киев: Путь к истине, 1991. – 407 с.
57. Вакуленко С., Ушкалов Л. Клим Ганкевич та його «Нариси слов'янської філософії» /С. Вакуленко, Л. Ушкалов. //Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Харків, 1998. – Т. 6. – С. 145-152.

58. Василій Великий. Морально-Аскетичні твори /Василій Великий. – Джерела Християнського Сходу 16. – Львів: Свічадо, 2006. – 380 с.
59. Вашкевич В. М. Історична свідомість молоді: політологічний концепт /В. М. Вашкевич; АПН України, Ін-т вищ. освіти. – Київ: Світогляд, 2005. – 288 с.
60. Ващенко Григорій. Свобода людини як філософічно-педагогічна і політична проблема. //Ващенко Григорій. Твори. Праці з педагогіки та психології. – Київ, 2000. – Т. 4. – С. 326-361.
61. Ващенко Григорій. Твори. Виховання волі і характеру: підручник для педагогів /Григорій Ващенко. – Київ, 1999. – Т. 3. – 385 с.
62. Висоцька О. Є. Випереджаюча освіта для сталого розвитку: методологія, методика, технології. – Навчально-методичний посібник /О. Є. Висоцька. – Дніпропетровськ: «Акцент ПП», 2012. – 292 с.
63. Вишенський І. Твори /Іван Вишенський /Переклад В. Шевчук. – Київ: Дніпро, 1986. – 247 с.
64. Вища освіта в Україні: навч. посібник /[за ред. В. Г. Кременя, С. М. Ніколаєнка]. – Київ: Знання України, 2005. – 205 с.
65. Вітренко Ю. Освіта України в системі національних рахунків /Ю. Вітренко //Вища освіта України. – 2013. - №3. – С.9-22.
66. Власенко О. Традиційна схема початків історії східних слов'ян та погляд на неї М. С. Грушевського /О. Власенко. //Хроніка – 2000. Український культурологічний альманах. Випуск 27-28, Київ, 1998. – С. 22-27.
67. Власовський І. Стан шкільництва і духовної освіти у XVII ст. Справи богослужбові. Вплив української вченості в церковному житті Московщини XVII ст. /І. Власовський //Нарис історії Української Православної Церкви: [у 5 т.]. – Торонто, 1998. – Т. 2. – Розд. 14. – С. 28-73.
68. Возняк С. М. Духовні цінності українського народу /С. М. Возняк. – Київ; Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 293 с.
69. Войтович В. М. Сокіл-Рід. Легенди та міфи стародавніх українців. [Текст] /В. Войтович. – Рівне, «Оранта», 1997. – 382 с.

70. Волинець Л. Дерево життя в українському народному мистецтві і традиції /Л. Волинець. //Дерево життя, сонце, богиня (символічні мотиви в українському народному мистецтві). – Нью-Йорк, 2005. – С. 70-84.
71. Волинка Г. І. Філософія Стародавності і середньовіччя в освітньому контексті: навч. посібник /Г. І. Волинка. – Київ: Вища освіта, 2005. – 544 с.
72. Волинка Г. І., Гусев В. І., Мозгова Н. Г. та ін. Історія філософії в її зв'язку з освітою /Г. І. Волинка та ін. – Київ: Каравела, 2006. – 480 с.
73. Воробйова Л. С. Глобальна культура як наслідок світової інтеграції /Л. С. Воробйова //Нова парадигма. – Київ, 2004. – Вип. 36. – С. 67-73.
74. Воропай О. Звичаї нашого народу /О. Воропай. – Київ, 1993. – 592 с.
75. Воропай Т. С. В поисках себя. Идентичность и дискурс [Текст] /Т. С. Воропай; Харьковский гос. политехнич. ун-т. – Харьков, 1999. – 418 с.
76. Вундт В. Проблемы психологии народов /В. Вундт. – Москва: Эксмо, СПб: Terra Fantastica, 2002. – 864 с.
77. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну /Ю. Габермас; пер. з нім. В. М. Купліна. – Київ: Четверта хвиля, 2001. – 424с.
78. Гадамер Г.-Г. До проблеми саморозуміння. Герменевтичний внесок у питання деміфологізації /Г.-Г. Гадамер; пер. з нім. М. Кушніра //Істина і метод: у 2-х т. – Т.2. – Київ: Юніверс, 2000. – С. 111-121.
79. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: основы философской герменевтики /Х.-Г. Гадамер; [пер. с нем. ; общ. ред. и вступ. ст. Б. Н. Бессонова]. – Москва: Прогресс, 1988. – 704 с.
80. Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях. /Л. Гайдай. – Луцьк: Вежа, 2000. – 437 с.
81. Галятовський І. Ключ розуміння /І. Галятовський – Київ: Наукова думка, 1985. – 444 с.
82. Гатальська С. Філософія культури /С. Гатальська. – Київ, 2004. – 488 с.
83. Гейзінга Й. Homo Ludens /Й. Гейзінга; пер. з англ. О. Мокровольський. – Київ: Основи, 1994. – 250 с.

84. Герасимова Е. М. Економічне зростання у дискурсі становлення глобалізованого світу: соціально-філософський аналіз [Текст]: монографія /Е. М. Герасимова. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2008. – 336 с.
85. Геродот. Історії в дев'яти книгах /Геродот. - Київ: Наукова думка, 1993. – 301с.
86. Герчанівська П. Е. Криза ідентифікації в архітектоніці глобалізації: українські реалії /П. Е. Герчанівська //Культура і сучасність: альманах. – 2013. - №2. – Київ: Міленіум, - С. 52-57.
87. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию /отв. ред. и сост. П. В. Алексеев. – Москва: Школа-Пресс, 1995. – 448с.
88. Гирц К. Интерпретация культур /К. Гирц. – Москва: РОССПЭН, 2004. – 560 с.
89. Гізель Інокентій «Мир с Богом человеку» /І. Гізель. - Киев, 1669.- 325 с.
90. Гізель Інокентій «Твір про всю філософію» /Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія /Уклад.: О. О. Любар; За ред. В. Г. Кременя. – Київ: Знання, 2005. – 767 с.
91. Гіляров О. М. Значення філософії. (Вступна лекція, прочитана в Університеті Св. Володимира 12 вересня 1887 року). Переклад українською мовою М. Ткачук. /Ткачук М. Л. Філософія світла і радості: Олексій Гіляров. – Київ, 1997. – 184 с.
92. Гіоргадзе Г. В. Культурний релятивізм та його наслідки для національної самобутності народів /Г. В. Гіоргадзе //Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. - №3. – 2013. – С.7-11.
93. Глотов Б. Б. Культурно-цивілізаційний вибір українського народу [Текст]: монографія /Б. Б. Глотов, Д. В. Вітер. Академія мистецтв України, Інститут культурології. – Київ: ДАКККіМ, 2009. – 319 с.
94. Гнатенко П. И. Национальная психология /П. Гнатенко. Днепропетровск: ДНУ, 2002. – 213 с.
95. Гнатенко П. И., Павленко В. Н. Идентичность: философский и психологический анализ /П. И. Гнатенко, В. Н. Павленко. – Киев, 1999. – 466 с.

96. Голан А. Миф и символ /А. Голан. – Москва: Руслит, 1993. – 375 с.
97. Головатий М. Ідейні засади розбудови Української України: стан та проблеми /М. Головатий. //Персонал. – Київ, 2007. – С.12-18.
98. Головач Н. М. Традиції і звичаї як фактор культурної соціалізації особистості /Н. Головач //Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: збір. наук. праць; вип. XXXI. – Київ: Міленіум, 2013. – С. 206-213.
99. Головкич Б. А. Філософська антропологія: навч. посібник /Б. А. Головкич – Київ: ІЗМН, 1997. – 240 с.
100. Голосовкер Я. Э. Логика мифа /Я. Э. Голосовкер. – Москва: Наука, 1987. – 218 с.
101. Горбач Н. Я., Гелей С. Д., Російська З. П. Теорія та історія світової і вітчизняної культури /Н. Я. Горбач, С. Д. Гелей, З. П. Російська. – Львів: Каменяр, 1992. - 166 с.
102. Горбунова Л. С. Філософія трансформативної освіти для дорослих: університетські стратегії і практики: монографія /Горбунова Л. С. – Суми: Університетська книга, 2015. – 710с.
103. Горобець В., Гурій В. Історія України в особах: Козаччина. /В. Горобець, В. Гурій. – Київ: Україна, 2000. – 302 с.
104. Горский В. С. Философские идеи в культуре Киевской Руси XI – начало XII века /В. С. Горский. – Киев, 1989. – 215 с.
105. Горський В. С. Історія української філософії /В. Горський. – Київ, 2001. - 375 с.
106. Горський В.С. Філософія в українській культурі: (методологія та історія). – Філософські нариси /В. Горський – Київ: Центр практ. філософії, 2001. – 236 с.
107. Горський В. С., Лобовик Б. О. Перлина давньоруської культури /В. С. Горський, Б. О. Лобовик //Філософська думка. – 1988, №4. – С.89-91.
108. Горський В. С., Стратій Я. М., Тихолаз А. Г., Ткачук М. Л. Київ в історії філософії України /В. Горський, Я. Стратій, А. Тихолаз, М. Ткачук. – Київ, 2000. – 264 с.

109. Гофман Генрик Історія релігієзнавства в Польщі /Г. Гофман /Пер. з польск. К. Новікової. – Київ: Дух і Літера, 2010. – 332 с.
110. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета /Г. Грабович. – Київ: Радянський письменник, 1991. – 212с.
111. Григорий Нисский. Об устройении человека /Г. Нисский /Пер., посл. и прим. В. М. Лурье, под ред. А. Л. Верлинского. - СПб.: Аxiома, 1995. - 176 с.
112. Грицак Я. Й. Нариси з історії України: формування української модерної нації /Я. Грицак. - Київ: Генеза, 1998. – 249 с.
113. Грицак Я. Й. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Есеї /Я. Грицак. - Київ: Критика, 2011. – 350 с.
114. Громов М.Н. Структура и типология русской средневековой философии /М.Н.Громов. – Москва, 1997. – 289 с.
115. Грушевский М. С. Очерк истории украинского народа /М. С. Грушевский /Сост. и ист. – биогр. очерк Ф. П. Шевченко, В. А. Смолия; Примеч. В. М. Рычки, А. И. Гуржия. – 2-е изд. «Памятники исторической мысли Украины» – Киев: Лыбидь, 1991. – 400 с.
116. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. /М. Грушевський. – Т. 3. – Київ, 1993. – 592 с.
117. Грушевський М. Початки громадянства. Генетична соціологія /М.Грушевський. – Відень, 1921. – 328с.
118. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України /М. С. Грушевський. – Київ, 1992. – 544 с.
119. Грушевський М. С. Про українську мову і українську школу /Михайло Грушевський. – Київ: Академія, 1991. –78 с.
120. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть /М. С. Грушевський //Хто такі українці і чого вони хочуть. – Київ: Знання України, 1991. – С. 109-120.
121. Губерський Л. В., Андрущенко В. П. Філософія як теорія та методологія розвитку освіти /Л. В. Губерський, В. П. Андрущенко. – Київ, 2008. – 516с.

122. Гусинский Э. Н., Турчанинова Ю. И. Введение в философию образования /Э. Н. Гусинский, Ю. И. Турчанинова. - Москва, 2000. – 224 с.
123. Гуцуляк О. Б. Українська національна ідея в контексті пошуку книг національного буття /О. Б. Гуцуляк //Перевал. – Івано-Франківськ, 2008. - №4. – С. 176-185.
124. Дашутін Г. П. Український експеримент на терезах гуманізму /Г. П. Дашутін, М. І. Михальченко. – Київ: Парлам. вид-во, 2001. – 335 с.
125. Денисенко Я. О. Традиція бароко в сучасному гобойному виконавстві /Я. Денисенко //Трансформаційні процеси в освіті і культурі: зб. матеріалів Міжн. наук.-творч. конф., Одеса, Київ, Варшава. – Київ: НАКККіМ, 2013. – С.93-95.
126. Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація? /І. М. Дзюба – Київ: Видавн. дім «КМ Academia» 1998. – 276 с.
127. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов /Ред. Тома и авт. вступ. ст. А. Ф. Лосев; Перевод М. Л. Гаспарова. – 2-е изд. – Москва: Мысль, 1986 – 571 с.
128. Добронравова І. С. Філософія освіти за доби постнекласичної науки /І. С. Добронравова //Філософія освіти. – 2005. – № 1. – С.116-125.
129. Довбня В. М. Філософія освіти Г.Г.Ващенко /В. М. Довбня. – Ніжин, 2010. – 300 с.
130. Довженко О. П. Твори. В 5-ти томах. – Київ, 1983-1985. Том 1. Автобіографія. – 439 с.
131. Донцов Д. Твори. /Д. Донцов //Геополітичні та ідеологічні праці. – Львів: Кальварія, 2001. – Т. 1. – 487 с.
132. Дорошенко Д. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу /Д. Дорошенко. – Берлін, 1940. – С. 25-30.
133. Драгоманов М. Автобіографія /М. Драгоманов – Київ: Військова Друкарня «Герольд», 1917. – 63 с.
134. Драгоманов Михайло. Народні школи на Україні: серед життя і письменства в Росії /Михайло Драгоманов – Женева: Громада, 1877. – 152с.

135. Драй ден Гордон. Революція в навчанні /Гордон Драй ден, Джанет Ворс. – Львів: Літопис, 2005. – 542 с.
136. Дубінін В. В. Розвиток філософської думки в Україні: Навч. пос. /В. В. Дубінін. Дон. держ. машино буд. акад. – Краматорськ, 2006. - 208 с.
137. Дулин П. Г. Потенциал духовных ценностей в консолидации украинского общества [Текст]: монографія /П. Г. Дулин. – Николаев: ТОВ «Фирма Илион», 2009. – 370 с.
138. Духавнева А. В., Столяренко Л. Д. История зарубежной педагогики и философия образования /А. Духавнева, Л. Столяренко.- Ростов на Дону, 2000.– 480 с.
139. Дьюи Дж. Введение в философию образования /Дж. Дьюи. -Москва: Тип. Коминтерна, Б-ка «Работника просвещения». – Вып. 3, 1921.- 62 с.
140. Дьюи Дж. Демократия и образование /Дж. Дьюи. – Москва: Педагогика-пресс, 2000. – 384 с.
141. Дьюи Дж. Школа и общество /Дж. Дьюи. – Москва: Работник Просвещения, 1925. – 127 с.
142. Енциклопедія освіти /Акад. пед. наук України; [відповід. ред. В. Г. Кремень]. – Київ: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
143. Етнос. Нація. Держава: Україна в контексті світового етнодержавницького досвіду: [Монографія] /Ю. І. Римаренко, М. М. Вівчарик, О. В. Картунов, І. О. Кресіна, С. Ю. Римаренко, С. О. Телешун, Л. Є. Шкляр; За заг. ред. Ю. І. Римаренка. – Київ: Ін-т держави і права НАН України, 2000. – 516 с.
144. Євтух М. Б, Волощук І. С. Гносеологічний фокус трансформаційних змін філософії освіти /М. Євтух, І. Волощук // Філософія освіти. – 2006.- №2. – С.7-14.
145. Єрмоленко В. А. Комунікативна практична філософія: Підручник /В. А. Єрмоленко. – Київ: Лібра, 1999. – 487с.
146. Жаворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник /В. Жаворонок. – Київ: Довіра, 2006 – 703с.
147. Жадько В. О. Історична пам'ять в розвитку духовності особистості [Текст]: монографія /В. О. Жадько. – Київ: ПП «Павлушка», 2006. – 480 с.

148. Жижко Т. А. Філософія академічної освіти. /Т. А. Жижко. – Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – 404с.
149. Жижченко В. П. Моральний аспект філософських поглядів Феодосія Печерського /В. П. Жижченко. //Гуманітарний журнал. – Дніпропетровськ НГАУ, 2000. – С. 86-93.
150. Жулинський М. Г. Як вгамувати духовну спрагу, або пошуки шляхів набуття втраченої батьківщини /М. Г. Жулинський //Києво-Могилянська академія. Наукові записки. Том 18. – Київ: Видавничий дім «KM Academia», 2000. – С.5-14.
151. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу /О. Забужко. – Київ: Факт, 2009. – 148 с.
152. Загоровський Василь «Духовное завещаніє» /Василь Загоровський. /Українська література XIV-XVI ст. – Київ: Наук. думка, 1988. – 600с.
153. Загороднюк В. С. Філософія: світ людини /В. С. Загороднюк. – Київ: Либідь, 2003. – 429с.
154. Зайченко І. В. Історія педагогіки. У двох книгах. Книга 2. Школа, освіта і педагогічна думка в Україні /І. В. Зайченко – Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. – 1032 с.
155. Зайченко І. В. Історія педагогіки. У двох книгах. Книга 1. Історія зарубіжної педагогіки. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів /І. В. Зайченко – Київ: Видавничий дім «Слово», 2010. – 624 с.
156. Захара І. С. Проблема розуму і віри в історії філософії. /І. С. Захара //Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія: Історичне релігієзнавство. – 2011. – Вип. 4. – С. 78-87.
157. Зеньковский В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии /В. Зеньковский – Москва: Изд-во Свято-Владимирского Братства, 1993. – 224 с.
158. Зілинський Орест «Духовна генеза першого українського відродження» /Орест Зілинський /Європейське Відродження та українська література XIV-XVIII ст. – Київ: Наук. думка, 1993. – 375с.

159. Зінченко В. Соціальна філософія менеджменту і освіти в інституційному вимірі глобального розвитку (інтегративна концептологія) /В. Зінченко. – Київ: Люксар, 2011. – 660с.
160. Зязюн І. А. Учитель у вимірах епох і цивілізацій /І. А. Зязюн //Мистецтво та освіта. – 2008. - №3. – С.9-14.
161. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: [монографія] /І. А. Зязюн. Черкаси: Вид-во ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.
162. Зязюн І. А. Філософські засади освіти в Україні /І. А. Зязюн //Філософія освіти в сучасній Україні: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. «Філософія освіти та стан її розробки в Україні (Київ, 1-3 лютого 1996 р.). – Київ, 1997. – С. 61-65.
163. Из «Шестоднева» Иоанна Екзарха болгарського //Библиотека литературы Древней Руси /РАН ИРЛИ; Под. ред. Д. С. Лихачева – СПб.: Наука, 1999. – Т.2: XI-XII века. – 555 с.
164. Иоанн Златоуст в древнерусской и южнославянской письменности XI-XVI веков. /И. Златоуст. Каталог гомилей. СПб.: Д. Буланин, 1998. – 209 с.
165. Історія релігії в Україні: У 10 т. /Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – Київ: Укр. Центр дух. культури, Ін-т. філософії НАН України, 1996-1998. – Т.1. Дохристиянські вірування; Прийняття християнства /За ред. Б. Лобовика. – 384 с.
166. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. – Київ: Наукова думка, 1977. – Т. 1. – 444 с.
167. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія. Укладач О. О. Любар; За ред. В. Г. Кременя. – Київ: Знання, 2005. – 767 с.
168. Історія філософської думки на Україні. Т. 1. – Київ: Наукова думка, 1987. – 400 с.
169. Йосипенко С. Л. До витоків української модерності: Українська ранньомодерна духовна культура в європейському контексті [Текст]: монографія /С. Л. Йосипенко. – Київ: УЦДК, 2008. – 392 с.
170. Кадієвська І. А. Гуманістичні цінності освіти в контексті глобалізації суспільства [Текст]: монографія /І. А. Кадієвська. – Одеса, 2010. – 176 с.

171. Калистов Д. П. Северное Причерноморье в античную эпоху /Д. П. Калистов. - Москва, 1952. - 188 с.
172. Калуга В. Ф. Роль інтерпретації у формуванні цілісної картини світу, індивідуальної та колективної ідентичності /В. Ф. Калуга //Практична філософія. – Київ: ПАРАПАН, - 2011, №3. – С. 77-82.
173. Калуга В. Ф. Суспільство як джерело девіантної поведінки та стимулятор агресії. /В. Ф. Калуга //Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філософія /ред. колегія: І. Д. Пасічник, М. О. Зайцев та ін. – Острог: Вид. Нац-го університ. «Острозька академія» - 2014. – Вип. 16. – С. 48-54.
174. Капитон В. П. «Вий» Н. В. Гоголя (опыт герменевтического анализа) /В. П. Капитон //Філософія, культура, життя: міжвузівський збірник наукових праць. Вип. 9. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. – С.147-171.
175. Кашуба М. Гуманістичні та реформаційні ідеї в Україні другої половини XVII ст. /М. Кашуба /Європейське Відродження та українська література XIV – XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1993. – 375 с.
176. Києво-Могилянська академія в документах і рідкісних виданнях з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. /[Ред. Колегія: Л. А. Дубровіна (відповід. ред.), О. С. Боляк та ін.]. – Київ: Національна б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2003. – Ч.ІІ. – 480 с.
177. Кирилюк О. С. Світоглядні категорії граничних підстав в універсальних вимірах культури: монографія /О. Кирилюк. - Одеса, 2008. – 416 с.
178. Кирилюк О. С. Універсалії культури і семіотика дискурсу. Казка та обряд: монографія /О. С. Кирилюк. – Одеса: Автограф, 2003. – 370с .
179. Киркегор С. Наслаждение и долг /С. Киркегор. – Киев, 1994. – 504 с.
180. Кисельов М. М. Національне буття серед екологічних реалій /М. М. Кисельов, Ф. М. Канак. – Київ: Тандем, 2000. – 320с.
181. Кізіма В. Нова освіта для нової людини /В. Кізіма //Філософія освіти. – 2005. - №2. – С.36-62.
- 182.Кістяківський Б. М. П. Драгоманов. Його політичні погляди, літературна діяльність і життя. /Кістяківський Б. О. Вибране. – Київ: Абрис, 1996. – 512с.

183. Кітов М. Г. Руська національна філософія в контексті української історії та культури: монографія /М. Кітов. – Київ: Вид. Парапан, 2008. – 432 с.
184. Клепко С. Ф. Есе з філософії освіти /С. Ф. Клепко – Луганськ: Осирис, 1998. – 112 с.
185. Клепко С. Ф. Конспекти з філософії освіти /С. Ф. Клепко – Полтава: ПОІППО, 2007. – 420 с.
186. Клепко С. Ф. Українська царина філософії освіти /С. Ф. Клепко //Практична філософія. – 2001. – №1. – С. 197 – 210.
187. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті /С. Ф. Клепко. – Полтава: ПОІППО, 2006. – 328 с.
188. Кобзева А. В. «Византийский логос» Иоанна Малалы /А. В. Кобзева. //Каразінські читання (історичні науки). - Харків, 2014. - С.64-65.
189. Ковальчук Н. Д. Символічні структури етнокультурного процесу в Україні [Текст]: монографія /Н. Ковальчук. НАКККіМ, - Київ, 2012. – 363 с.
190. Кожевніков В. Яка національна ідея українців? /В. Кожевніков. – Київ: ПП «Пандемія», 2015. – 56 с.
191. Козеллек Р. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. /Р. Козеллек. – Київ, 2005. – 380 с.
192. Козій М. Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи: [монографія] /М. Козій – К., Глухів: РВВ ГДПУ 2005. – 234 с.
193. Колесник О. С. «Катерина» Тараса Шевченка як візуальний образ українського універсуму /О. С. Колесник //Вісник Чернігівського державного пед. університету ім. Т. Г. Шевченка. Вип. 20. – Чернігів: ЧДПУ, 2003. – С.83-86.
194. Колесник О. С. Символічне значення зброї в міфології /О. С. Колесник //Практична філософія. – Київ, 2005. - №1(15). – С.139-146.
195. Колесник О. С. Феномен інтерпретації в художній культурі: монографія /О. С. Колесник . – Київ: НАКККіМ, 2014. – 265 с.
196. Колодний А. Світськість державної освіти демократичної України /А. Колодний //Філософія освіти. 2006. - №1. – С. 192-208.

197. Колодний А.М. Християнство в контексті історичного поступу українців: суперечлива роль /А. Колодний //Філософські обрії. – 2010. – Вип. 24 – С. 167-182.
198. Колодний А. М. Християнство в контексті українського етносу /А. Колодний //Релігія в духовному житті українського народу. – К., 1994. –204 с.
199. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи /Під заг. ред. О. Овчарук. – Київ: К.І.С., 2004. –112 с.
200. Конверський А. Філософія освіти як імператив української культури /А. Конверський, В. Бугров // Українознавство. –Київ, 2008. - №4. – С.88-91.
201. Кониський Г. Філософські твори: У 2 т. /Г. Кониський. /АН УРСР. – Ін-т філософії, Ін-т сусп. наук. – Київ: Наук. думка, 1990. – Т. 2. – 576 с.
202. Кононенко П. П. Національна ідея, нація, націоналізм: [монографія] /П. П. Кононенко. – Київ: Міленіум, 2005. – 358 с.
203. Кононенко П. П. Свою Україну любіть... /П. П. Кононенко. - Київ, 1996. –224 с.
204. Контарев П. Ф., Музыченко А. Ф. Современные педагогические течения /П. Ф. Контарев, А. Ф. Музыченко. – Москва, 1913. – 220 с.
205. Конявская Е. Л. Авторское самосознание древнерусского книжника (XI – серед. XV в.) /Е.Л. Конявская. – Москва: «Языки русской культуры», 2000.– 199 с.
206. Конявская Е. Л. Черниговские владыки и князья в церковных конфликтах середины – второй половины XII в. /Е. Л. Конявская //Чернігівські старожитності: зб. наук. праць. /[редкол.: А. Л. Курданов (голова) та ін.]. Чернігів: Десна Поліграф, 2012. Вип. 1(4). – С.90-96.
207. Копнин П. В. Гносеологические и логические основы науки /П. В. Копнин – Москва, 1974. - 568 с.
208. Корсак К. В. Освіта, суспільство, людина: інтегрально-філософський аналіз; [монографія] /К. Корсак – К., Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – 224 с.
209. Косенко Т. С. О сущности современной философии воспитания /Т. С. Косенко //Философия образования. – 2007. - №4(21). – С. 240-243.
210. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала: лекція /Л. Костенко. – Київ: КМ Academia, 1999. – 32с.

211. Костомаров М. Історія України в життєписах її визначних діячів /М. Костомаров. – Львів, 1918. – 510 с.
212. Костомаров М. І. Закон Божий (Книга Буття українського народу) /М. І. Костомаров. – Київ: Либідь, 1991. – 40 с.
213. Костомаров Н. И. Две русские народности /Н. И. Костомаров – Київ, Харків: Майдан, 1991. – 72 с.
214. Костюк І. Міф у науковому дискурсі від доби античності до ХІХ ст.: історіографічний огляд /І. Костюк //Мистецтвознавчий автограф. – Львів, 2007. - Вип. 2. – С.80-89.
215. Кралюк П. М. «Білі плями» в історії української філософії /П. М. Кралюк. – Луцьк, 2007. – 164 с.
216. Кралюк П. М. Особливості вияву національної свідомості в українській суспільній думці ХVІ – першої половини ХVІІ ст.: [монографія] /П. М. Кралюк. – Луцьк: Надстир'я, 1997. – 72 с.
217. Кремень В. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум: [монографія] /В. Кремень. - Київ: Грамота, 2007. – 576с.
218. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні - інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати /В. Г. Кремень. - Київ: Грамота, 2005. - 448 с.
219. Кремень В. Г. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму: [монографія] /В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. Національна академія педагогічних наук України. – Київ: Педагогічна думка, 2012. – 368с.
220. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору /В. Г. Кремень. – Київ: Педагогічна думка, 2009. – 520 с.
221. Кремень В. Г. Україна: ідентичність у добу глобалізації /В. Кремень, В. Ткаченко. – Київ: Знання, 2013. – 415 с.
222. Кремень В. Г. Еліта: витоки, сутність, перспектива /В. Г. Кремень. – Київ: Знання, 2011. – 527 с.
223. Кремень В. Г. Якісна освіта: сучасні виміри //День (Щоденна всеукраїнська газета). – 2007. - №198. – 15 листопада. – С. 3.

224. Крижицкий С. Д. Античная культура Северного Причерноморья /С. Д. Крижицкий. – Киев, 1988. - 350 с.
225. Крижко В. В. Аксіологічний потенціал державного управління освітою: Навч. посіб. /В. В. Крижко, І. О. Мамаєва. – Київ: Освіта України, 2005. – 217 с.
226. Кримський С. Б. Запити філософських смислів /С. Кримський. – Київ: Вид. Парапан, 2003. – 240с.
227. Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії /С.Кримський. –Київ, 2008.–367 с.
228. Кримський С. Б. Про софійність, правду, смисли людського буття: Збірник науково-публіцистичних і філософських статей /С. Кримський. – Київ, 2010. – 464 с.
229. Кримський С. Б. Архетипи української ментальності /С. Б. Кримський. Відп. ред. М. В. Попович. //Проблеми теорії ментальності. – Київ: Наукова думка, 2006. – С.273-301.
230. Крип'якевич І. Історія української культури /І. Крип'якевич. – Київ, 1994. – 656 с.
231. Крисаченко В. С. Людина і довкілля. Антологія: У 2 кн. Кн. І: Природа і людність України в пам'ятках світової і національної культури /В. С. Крисаченко. – Київ: Заповіт, 1995. – 432 с.
232. Крисаченко В. С. Українознавство /В. С. Крисаченко. Хрестоматія-посібник. У двох книгах. Книга перша. – Київ: Либідь, 1996. – 352 с.
233. Кузьміна С. Філософсько-педагогічна концепція П. Д. Юркевича [Текст]: автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.05 /С. Кузьміна, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. - Київ, 2000. – 21с.
234. Кузьміна С. Л. Філософія освіти та виховання в Київській академічній традиції XIX – поч. XX ст. [Текст]: монографія /С. Л. Кузьміна, Національний університет «Києво-Могилянська академія» кафедра філософії та релігієзнавства. – Сімферополь: «Н.Оріанда», 2010. – 552 с.
235. Кузьміна С. Л. Філософсько-педагогічна концепція П. Д. Юркевича [Текст]: монографія /С. Л. Кузьміна, Таврійський національний ун-т ім. В. І. Вернадського. – Київ: ПАРАПАН, 2002. – 162 с.

236. Куліш П. Повість про Український народ; Моє життя; Хутірська філософія і віддалена од світу поезія /Упорядкування передмова пер., прим. О. Шокало. – Київ: Ред. журн. «Український Світ», 2005. - 384с.

237. Култаєва М. Педагогічне мислення як регіональна онтологія і епістемологічна ситуація /М. Култаєва //Філософія освіти. –2005. -№1.– С.149-158.

238. Курбатов С. В. Феномен університету в контексті часових та просторових викликів /С. В. Курбатов. – Суми: Університ. книга, 2014. – 262с.

239. Курбатов С. В. Формування еліти: в пошуках адекватних освітніх практик. //Еліта: витоки, сутність, перспективи /За ред. В. Г. Кременя. – Київ: Т-во «Знання» України, 2011. – С.165-210.

240. Кушерець В. Наукове та духовне просвітництво у творчості та діяннях академіка НАН України В. І. Шинкарука /В. Кушерець //Філософсько-антропологічні читання: творча спадщина В. І. Шинкарука та сьогодення (до 80-ліття від дня народження). Частина І. Зб. наук. праць. Філософські діалоги 2010. – Київ, 2010. – 316 с.

241. Леві-Строс К. Структурна антропологія /К. Леві-Строс; пер. з фр. З. Борисюк. – Київ: Основи, 1997. – 387с.

242. Левківський М. В. Історія педагогіки /М. Левківський. – К., 2011. – 190 с.

243. Левченко О. Г. Повторення неповторного: філософські виміри інтерпретації давньогрецької трагедії /О. Г. Левченко //Практична філософія. – Київ, 2005. - №1(15). – С. 33-43.

244. Лесгафт П. Ф. Избранные педагогические сочинения: в 2 т. /П. Ф. Лесгафт. – Москва: АПН СССР, 1951. – Т.1. – 336 с.

245. Леся Українка. Безпардонний патріотизм. Зібрання творів у дванадцяти томах /Леся Українка. - Київ: Наук. думка, 1977. – Т.8. – С.12-14.

246. Липинський В. Листи до братів-хліборобів /В. Липинський. – Київ, Філадельфія: 1995. – 470 с.

247. Липинський В. К. Повне зібрання творів, архів, студії [Текст] /В. К. Липинський; голов. ред. Я. Пеленський. Т.1: Листування (А-Ж) / ред. Р. Залуцкий, Х. Пеленська. – Київ: Смолоскип, 2003. – 959 с.

248. Литвинов В. Д. Станіслав Оріховський. Історико-філософський портрет /В. Литвинов. – Київ: Академперіодика, 2014. – 351 с.
249. Литвинов В. Д. Україна в пошуках своєї ідентичності: XVI-поч. XVII ст. (Історико-філософський нарис) /В. Литвинов. – Київ, 2008. – 527 с.
250. Лихачов Д. С. Великое наследие /Д. С. Лихачев. Избранные работы в трех томах. Том 2. – Ленинград: Худ. лит., 1987. – С. 3-342.
251. Личковах В. А. Філософія етнокультури. Теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури /В. А. Личковах. – Київ: Вид. ПАРАПАН, 2011. – 196 с.
252. Личковах В. А. Чернігово-Сіверська культурологічна регіоніка /В. А. Личковах. – Чернігів, 2011. – 168 с.
253. Лісовський П. Духовний капітал як філософська рефлексія в сучасній освіті України /П. Лісовський //Філософія освіти. – 2010. - №1-2. – С.210-219.
254. Лозко Г. С. Етнодержавознавство: філософсько-теоретичний вимір: курс лекцій /Г. С. Лозко. - Тернопіль: Мандрівець, 2012. – 384 с.
255. Лозко Г. С. Європейський етнорелігійний ренесанс: витоки, сутність, перспективи (на матеріалі відродження етнорелігій у європейських країнах) /Г. С. Лозко. – Київ: Вид-во «Такі справи», 2006. - 424с.
256. Лозко Г. С. Скіфський філософ Анахарсіс /Г. Лозко //Сварог. – 2007. – Випуск 21. – С. 52-53.
257. Лозова В. І. Педагогічні цінності сучасної освіти /В. І. Лозова //Педагогічна і психологічна науки в Україні. Збірник наукових праць до 15-річчя АПН України у 5 томах. / Том.1 Теорія та історія педагогіки. – Київ: «Педагогічна думка», 2007. – 360 с.
258. Лой А. М. Трансформація філософської освіти в контексті соціальних змін /А. М. Лой // Філософія освіти. – 2005. –№ 1. – С.167-183.
259. Лосев А. Ф. Античная мифология в ее историческом развитии /А. Ф. Лосев. – Москва: Учпедгиз, 1957. – 620с.

260. Луговий В. Модернізація вищої освіти в контексті Болонського процесу: проблеми сьогодення /В. Луговий //Освітологія /В. Луговий. – Київ: Едельвейс, 2013. – 728с.
261. Лукашевич В. М. Глобалістика /В. М. Лукашевич. – Львів: Новий світ-2000, 2004. – 440с.
262. Лутай В. Філософія сучасної освіти: навчальний посібник /В. Лутай. – Київ: Магістр-S, 1996. – 256 с.
263. Лутай В. С. Синергетика в освіті: можливості методології (круг. стіл в ред. жур. «Філософ. освіти») /В. Лутай //Філософія освіти. –2006.–№ 3. – С. 54-92.
264. Людина в цивілізації ХХІ століття: проблеми свободи: /[В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Т. В. Лютий та ін.]. – Київ: Наукова думка, 2005. – 273 с.
265. Лях В. В. Свобода і пошук нових форм ідентичності в добу глобалізації /В. Лях //Мультиверсум. Філософський альманах. – Київ: Центр духовної культури, - 2006. - №57.
266. Мазур Л. І. Самоідентичність особистості як філософсько-антропологічна проблема [Текст]: монографія /Л. І. Мазур; Нац. ун-т «Львів. політехніка». – Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2012. – 431 с.
267. Макаров А. М. Світло українського бароко /А.М. Макаров. – Київ, 1994. – 287 с.
268. Максимович Иоанн «Илиотропион» /Иоанн Максимович. – Москва: Изд. «Благовест» 2003. – 511 с.
269. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури /Є. Маланюк. – Київ: Обереги, 1992. – 82 с.
270. Мамардашвілі М. К. Сознание как философская проблема /М. К. Мамардашвілі //Вопросы философии. – 1990. - №10. – С. 3-18.
271. Марков Н. Обзор философских учений /Н. П. Марков. – Москва, 1881. – 227 с.
272. Марков Н. П. Педагогъ древняго классическаго міра – философъ Сократъ /Н. П. Марков. – Чернигов: Губернская типографія, 1884. – 119 с.

273. Маслов С. «Культурно-національне відродження на Україні в кінці XVI і в першій половині XVII століття» /С. Маслов //Європейське Відродження та українська література XIV-XVIII ст. – Київ: Наук. думка, 1993. – 375с.
274. Масненко В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX-перша третина XX ст.) /В. Масненко. – Київ: Кальварія, 2001. – 410 с.
275. Мащенко С. Т. Основні проблеми в історії української філософії /С. Т. Мащенко. – Чернігів, 2002. – 161 с.
276. Мащенко С. Т. Українські мислителі XVII-XVIII століть на Чернігово-Сіверщині /С. Т. Мащенко. – Чернігів, 2003. – 155с.
277. Мащенко С. Т. Філософський мир Н. Маркова /С. Т. Мащенко. – Чернігів, 2006. – 68 с.
278. Мащенко С. Т. Філософські обрії Олександра Довженка /С. Т. Мащенко. – Чернігів, 2004. - 124с.
279. Мащенко С. Т. Філософсько-освітня думка Миколи Маркова /С. Т. Мащенко. – Чернігів, 2008. – 64 с.
280. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: навч. посібник /Л. А. Медвідь. – Київ: Вікар, 2003. – 335 с.
281. Мельник А. І. Інтерпретація історії в українській філософсько-освітній думці XIX ст. /А. Мельник //Філософія освіти. – 2005. –№ 2. – С.152-161.
282. Мешков В. М. Опыт тематического анализа осевого времени [Текст]: монографія /В. М. Мешков. – Полтава: ПНТУ, 2010. – 441 с.
283. Мещаніков О. П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні: монографія /О. П. Мещаніков. – Миколаїв: Видавництво МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – 460с.
284. Микитась В. Л. Давньоукраїнські студенти і професори /В. Л. Микитась. – Київ, 1994. – 288 с.
285. Михальченко М. Україна доби межичасся. Блиск та убогство куртизанів /М. Михальченко, З. Самчук. – Дрогобич: Відродж., 1998. – 288 с.
286. Михальченко М. І. Модернізація системи вищої освіти: соціальна цінність і вартість для України: [Монографія]; / Авт.: М. Михальченко (кер.),

В. Андрущенко, О. Бульвінська, М. Лукашевич, Т. Нельма, В. Рябченко, З. Самчук. /АПН України; Ін-т вищ. освіти. – Київ: Пед. думка, 2007. – 257с.

287. Михальченко М. І. Освіта і наука: пошуки нових парадигм модернізації /М. І. Михальченко //Вища освіта України. – 2001. - №2. – С. 14-23.

288. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи /М. Михальченко. – Дрогобич: ВФ«Відроджен.», 2004 – 488 с.

289. Михальченко М. І. Філософія освіти і соціокультурна теорія /М. І. Михальченко //Філософія освіти . – 2005. – № 1. – С. 38-51.

290. Мицик Ю. А., Бажан О. Г., Власов В. С. Історія України /Ю. Мицик, О. Бажан, В. Власов. – Київ: Вид. дім Києво-Могилянська акад., 2008. – 361 с.

291. Молодниченко В. В. Модернізація цінностей в українському суспільстві засобами освіти (філософський аналіз) [Текст]: монографія /В. В. Молодниченко. – Київ: Знання України, 2010. – 383 с.

292. Мономах Володимир. Повчання (за Лаврентіївським списком) /Володимир Мономах //Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX-XV ст. «Золоте слово»: у 2-х кн. Кн. 2. – Література Високого Середньовіччя (988-1240) /[за ред. В. Яременка]. – Київ: Аконт, 2002. – С.34-61.

293. Мосіяшенко В. А. Українська етнопедагогіка: Навч. посіб. /В. А. Мосіяшенко. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 176 с.

294. Мудрик А. В. Социальная педагогика [Текст]: учеб. для студ. пед. вузов /Мудрик А. В.; под ред. В. А. Слостенина. – 5-е изд., доп. – Москва: Издательский центр «Академия», 2005. – 200 с.

295. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань /Л. Нагорна. – Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАНУ, 2011. – 272 с.

296. Надольний І. Філософські проблеми вищої освіти в контексті ХХІ століття /І. Надольний. – Київ: Педагогічна думка, 2008. – 352 с.

297. Науковий світогляд на зламі століть: [монографія] /[Лук'янець В., Кравченко О., Озадовська Л., Мороз О.]. – Київ: Вид. Парапан, 2006.– 288 с.

298. Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ століття: у 3-х кн. / [В. Литвин (кер.), В. Андрущенко, А. Гуржій та ін.]. – Кн. 3: Модернізація освіти. - Київ: Навч. книга, 2004. – 943 с.

299. Науково-освітній потенціал нації: погляд у ХХІ століття: у 3-х кн. / [В. Литвин (кер.), В. Андрущенко, А. Гуржій та ін.]. – Кн. 2: Освіта і наука: творчий потенціал державо-культуротворення. – Київ: Навч. кн., 2004.- 664 с.

300. Нахов И. М. Философия киников /И. Нахов. – М.: Наука, 1982. – 224 с.

301. Нельга О. В. Теорія етносу /О. В. Нельга. – К.: Тондем, 1997. – 368 с.

302. Немчинов І. Г. Оповідальна ідентичність: джерела російського великого історичного наративу. [Текст]: монографія /І. Г. Немчинов. – Київ: НПУ ім. М. Драгоманова, 2010. – 372 с.

303. Немчинов І. Г. Структура «свого» та «чужого» у російській ідентичності. Дослідження з філософії історії в Росії XVIII-XIX ст.[Текст]: монографія /І. Г. Немчинов. – Вінниця: О. Власюк, 2009. – 120 с.

304. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології /І. Нечуй-Левицький. – Київ: Обереги, 2003. – 144с.

305. Нічик В. М. Петро Могила в духовній історії України /В. М. Нічик. – Київ: Укр. Центр духовної культури, 1997. – 328 с.

306. Новицкий О. М. Постепенное развитие древних философских учений в связи с развитием языческих верований. Часть I. Религия и философия древнего востока. /О. М. Новицкий. – Киевъ, 1880. – С.17-87.

307. Огнев'юк В. О. Осягнення освіти: підсумки ХХ століття /В. О. Огнев'юк. – Київ: Навчальна книга, 2003. – 111 с.

308. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку: монографія /В. О. Огнев'юк. - Київ: Знання України, 2003. – 450 с.

309. Огородник І. В., Огородник В. В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навч. Посіб. /І. В. Огородник, В. В. Огородник. – Київ: 1999. – 543 с.

310. Огороков В. Проблема интерпретации времени (бытие и язык как предметы неклассического мышления) /В. Огороков //Докса: збірник наукових

праць з філософії та філології. Вип. 10. Стратегії інтерпретації текстів: методи та межі застосування. – Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечнікова, 2006 – С.207-216.

311. Огороков В. Б. Метафізика епохи трансцендентального мышлення: специфика, сущность и тенденции развития. [Текст]: монографія /В. Б. Огороков. – Дніпропетровськ: Вид-во ДУ, 2000. – 264 с.

312. Ольховик В. М. Бароко як універсальна метамова української культури /М. В. Ольховик //Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Випуск 14. – Чернігів: ЧДПУ, 2002. – С.62-65.

313. Оріховський-Роксолан Станіслав «Лист до Павла Амузія» /Станіслав Оріховський-Роксолан /Українська література XIV-XVI ст. – Київ: Наук. думка, 1988. – 600с.

314. Оріховський-Роксолан Станіслав «Напучення королеві польському Сигізмунду-Августу...» /Станіслав Оріховський-Роксолан /Українська література XIV-XVI ст. – Київ: Наук. думка, 1988. – 600с.

315. Павленко Ю. Етнічний розвиток Київської Русі /Ю. Павленко. – Київ: Вид. Генеза. 1998. – 221 с.

316. Пазенок В. С. Гуманістичне «призначення» освіти («нова» парадигма класичної традиції) /В. Пазенок. //Нова парадигма. – К., 2004. Вип. 36. – С.21-36.

317. Пазенок В. С. Гуманістичний принцип сучасної філософії освіти /В. С. Пазенок //Філософія освіти. – К., 2005.- №1. – С.52 – 73.

318. Палагута В. И. Самоидентификация социального субъекта в дискурсивных пространствах [Текст]: монографія /В. И. Палагута. – Днепропетровск: Инновация, 2010. – 440 с.

319. Палій Г. Становлення єдиної національної ідентичності в Україні /Г. Палій //Політичний менеджмент. – 2005. - №2. – С.38-44.

320. Парандовский Ян. Мифология. Верования и легенды греков и римлян /Ян Парандовский. – Москва, 1971. – 272 с.

321. Паславський І. В. З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XI – першій третині XVII ст. /І. В. Паславський. – Київ: Наук. думка, 1984. – 126 с.

322. Патерик Києво-Печерський Касіянівської 2-ої редакції 1462 р. //Патерик Києво-Печерський. //Упорядкувала, адаптувала українською мовою, склала примітки та додатки Ірина Жиленко. Від. ред. В. М. Колпакова. – 2-е. вид. – Київ, 2001. – 348 с.

323. Петрук Н. К. Українська духовна культура XVI-XVII ст.: соціальна організація і формування простору національного буття [Текст]: монографія /Н. К. Петрук. – Хмельницький: Ковальський, 2007. – 286 с.

324. Пилявець Л., Чуприна В. Під омофором суверенної держави /Л. Пилявець, В. Чуприна //Український церковно-історичний журнал. – Київ, 2002. – С.16.

325. Письма преосвященного Лазаря Барановича. – Изд. 2-е. – Чернигов, 1685 г. – 254 с.

326. Письменные памятники истории Древней Руси. Летописи. Повести. Хождения. Поучения. Жития. Послания: Аннотированный каталог-справочник /Под ред. Я. Н. Щапова. – СПб., 2003 – 384 с.

327. Платон //Диалоги. Книга первая; [пер. с древнегреч. М. С. Соловьева, Я. М. Боровского, А. В. Болдырева и др.]. – Москва: Эксмо, 2008. – 1232 с.

328. Плачинда С. П. Словник давньоукраїнської міфології /С. П. Плачинда. – Київ: Укр. письменник, 1993. – 63 с.

329. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму. Монографія. Видання друге, доповнене і перероблене. /Я. Поліщук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 392с.

330. Полное собрание русских летописей, изданное по Высокоповельнию Археографической Коммиссией. Т. 1. СПб., 1846. – 572 с.

331. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 1. До середини XVII століття. /Н. Полонська-Василенко. – Київ: Либідь, 1992. – 640 с.

332. Полум'яне життя: спогади про Олександра Довженка: [Зб.; ред. і передм. Л. Новиченко]. – Київ: «Дніпро», 1973. – 719 с.

333. Пономаревський С. Б. Українське шкільництво у Росії (1917-2010рр.): монографія /С. Пономаревський. – Чернігів: ЧДІЕУ, 2012. – 376 с.

334. Попович М. В. Бути людиною /М. В. Попович. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія» 2011. - 223 с.
335. Попович М. В. Нарис історії культури України / М. В. Попович. – Київ, 1998. – 728 с.
336. Попович М. В. Раціональність і виміри людського буття /М. В. Попович. – Київ: Сфера, 1997. – 298 с.
337. Попович М. В. Червоне століття /М. В. Попович. – Київ, 2005. – 888 с.
338. Потебня А. А. Символ и миф в народной культуре /А. А. Потебня. - Москва: Лабиринт, 2000. – 480с.
339. Потемкин А. В. Проблема специфики философии в диатрибической традиции /А. В. Потемкин. – Ростов на Дону, 1980. – 160 с.
340. Правові засади реалізації Болонського процесу в Україні /Ін-т вищої освіти НАПН України, ГО «Інститут лідерства, інновацій та розвитку»; за заг. ред. В. Лугового, С. Калашнікової. – Київ, 2014. – 155с.
341. Предборська І. М. Мінливість, соціум, людина: [Монографія] /І. М. Предборська. – Суми: Слобожанщина, 1995. – 136 с.
342. Прикот О. Г. Лекции по философии педагогики /О. Г. Прикот. – СПб.: ТВПинк, 1998. – 163 с.
343. Причепій Є. М. Філософія: посібник для студентів вузів /Є. М. Причепій, А. М. Черній, В. Д. Гвоздецький, Л. А. Чекаль. – Київ, 2001. – 576 с.
344. Прищак М. Д. Стратегія, зміни та нові технології підготовки спеціалістів з вищою технічною освітою /М. Д. Прищак //Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2005.- №4., - С. 104-109.
345. Пролєєв С. Освітній проект Модерну та сучасний університет /С. Пролєєв, В. Шамрай //Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів /С. Пролєєв, В. Шамрай. – Київ: Педагогічна думка, 2011. – 320с.
346. Пронякин В. И. Западноевропейская метафизика: истоки, эволюционные трансформации, перспективы. /В. И. Пронякин. -Днепропетровск, 2006. – 357 с.

347. Рабинович В. Л. Человек в культуре. /В. Л. Рабинович. – Москва: Форум, 2008. - 336с.
348. Радіонова Н. В. Репрезентації філософії в освітньому просторі Слобожанщини у ХІХ столітті [Текст]: монографія /Н. В. Радіонова. – Суми: ВАТ «СОД», вид-во «Козацький вал», 2008. – 320 с.
349. Райда К. Ю. Історико-філософське дослідження пост екзистенціального мислення /К. Ю. Райда. – Київ: ДО, 1998. – 212с.
350. Рацул О. Особливості громадянського виховання у східнослов'янських народів /О. Рацул //Рідна школа. – 2007. №4. – С.71-73.
351. Рижак Л. Глобальна віртуалізація освіти: виклики національній ідентичності /Л. Рижак //Вісник Львівського університету. Філософія. – 2011. - №14. – С.42-49.
352. Рижко В. А. Про філософію освіти: як вона можлива /В. А. Рижко //Філософія освіти. – 2006. - №2. – С.15-23.
353. Родный О. В. Ренессансная философия человека и смеховая культура Возрождения: грани диалога [Текст]: монография /О. В. Родный, Днепропетровский нац. ун-т им. Олеся Гончара. – Дніпропетровськ: Новая идеология, 2012. – 332 с.
354. Романенко М. Освітня парадигма: генезис ідей та систем /М. Романенко. – Дніпропетровськ: Промінь, 2000. – 160с.
355. Русова Софія. Вибрані педагогічні твори /Софія Русова: Твори у 2-х кн. – Кн.1. – Київ, 1996. – 272 с.
356. Русяєва А. С. Славетний мудрець – скіф Анахарсіс /А. С. Русяєва. – Київ: Наук. Думка, 2001. – 104 с.
357. Рябченко В. І. Вища школа України в загально цивілізаційному контексті: соціально-філософський аналіз позицій світоглядно-компетентнісного підходу: Монографія /В. І. Рябченко. – Київ: Фітосоціоцетр, 2015. – 674 с.
358. Савченко О. Перспективи модернізації системи освіти в Україні в умовах Болонського процесу /О. Савченко //Українознавство. – 2006. - №1. – С. 115-118.

359. Сакович Касіян «Вірш на жалосний погреб Зацного Рицера Петра Конашевича Сагайдачного...» /Касіян Сакович /Українська література XVII ст.: Синкрет. писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика. – Київ: Вид. Наук. думка, 1987. – 608 с.

360. Самчук З. Ф. Генеалогія і архітектоніка ціннісної сфери суспільної дійсності /З. Ф. Самчук //Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАНУ. – 2010 -№5 (49) – С.8-32.

361. Самчук З. Ф. Когнітивна функція освіти: діалектика трансчасового та конкретно-історичного/З. Ф. Самчук //Вища освіта України. -№3 (додаток 1), 2011 – Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». – Т. 1. – 636 с.

362. Самчук З. Ф. Світоглядні основи соціально-філософського дослідження ідеології: проблема критеріїв та пріоритетів вибору: монографія: у 2-х т. – Т.1 /З. Самчук. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2009. – 917 с.

363. Самчук З. Ф. Світоглядно-методологічні азимути орієнтування на місцевості сучасної освіти /З. Самчук //Вища освіта України. – 2012. - №3, дод.1: Пед-ка вищ. школи: Метод-гія, теорія, технології: Темат. вип. – Т.1. – С. 165-177.

364. Святой Димитрий Ростовский и его избранные творения /Димитрий Ростовский. – Санкт – Петербург, 1988-1998 гг. – 256 с.

365. Секст Емпирик. Сочинения в 2 т. /Секст Емпирик. - Т. 1. - Москва, 1976. - 399 с.

366. Секунд Гай Пліній. Природничча історія. Кн.VII, параграф 197-198. /Крисаченко В. Українознавство: Хрестоматія. У 2-х кн. Кн.1. - Київ, 1996.– 352 с.

367. Семчишин М. М. Тисячі років української культури /М. М. Семчишин. - Київ, 1993. - 556 с.

368. Сенека Луцій Анней. Моральні листи до Луцилія. /Пер. з латин. А. Содомора /Луцій Антей Сенека. – Київ: Основа, 1995. – 603 с.

369. Сергійчик В. І. Українізація Росії. Політичне ошуканство українців більшовицькою владою в 1923-1932 роках. /Володимир Сергійчик. – Київ: Українська видавнича спілка, 2000. – 86 с.

370. Ситник Г. Національні цінності як основа прогресивного розвитку особистості, суспільства, держави /Г. Ситник //Вісник Національної академії державного управління. – 2004. - №2. – С. 369-374.

371. Ситник П. К. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні: монографія. /П. К. Ситник, А. П. Дербак. – Київ: НІСД, 2004. – 226 с.

372. Сініцина А. В. Джерела і особливості українського романтизму /А. В. Сініцина //Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ, 1999. – Вип.3. – Ч.1 – С. 276-285.

373. Сініцина А. В. До проблеми співвідношення романтизму і реалізму в поглядах І. Франка /А. В. Сініцина //Іван Франко і національне та духовне відродження України: Зб. наук. стат. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 106-109.

374. Сініцина А. В. Україноцентризм філософського мислення П. Куліша /А. Сініцина //Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – Івано-Франківськ, 2000. – Вип. 1. – С. 48-56.

375. Сірополко С. О. Історія освіти в Україні /С. О. Сірополко. – Київ: Наук. думка, 2001. – 912 с.

376. Січко М. А. Літературно-меморіальний музей О. П. Довженка. Сосниця /М. Січко, О. Бушай, О. Макаренко, В. Макаренко. – Київ, 1984. – 48 с.

377. Склярєнко Г. Українська культура: проблема самовизначення. /Г. Склярєнко //Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – Київ, 1998. – С. 626-632.

378. Сковорода Г. С. Разговор, называемый алфавит, или букварь мира /Г. Сковорода //Повне збір. творів. – Т. 1. – Київ: Наук. думка, 1973. –Т. 1. – 531 с.

379. Скотна Н. Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії /Н. Скотна. – Львів: Українські технології, 2005. – 384с.

380. Скотна Н. В. Особа в розколотій цивілізації: світогляд, проблеми освіти і виховання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук: Спец. 09.00.10 «Філософія освіти» /Н. В. Скотна. – К., 2005. – 46 с.

381. Скотна Н. В. Україна і світ у контексті цивілізаційної виховної стратегії /Н. В. Скотна //Філософія освіти. – 2006. – № 1. – С.79-87.

382. Скребець В. О. До проблеми створення концепції розвитку освіти в Чернігівській області /В. О. Скребець //Філософія освіти і педагогіка. – Чернігів, 2005. - №4. – С. 3-25.

383. Скринник М. А. Наративні практики української ідентичності: Доба Романтизму [Текст]: монографія /М.Скринник. – Львів, 2007. – 367 с.

384. Смотрицький Г. «Календар римський новий» /Герасим Смотрицький /Українська література XIV-XVI ст. – Київ: Наук. думка, 1988. – 600с.

385. Смотрицький Г. «Ключ царства небесного...» /Герасим Смотрицький /Українська література XIV-XVI ст. – Київ: Наук. думка, 1988. – 600с.

386. Смотрицький Г. «Предсловіє...» /Герасим Смотрицький /Українська література XIV-XVI ст. – Київ: Наук. думка, 1988. – 600с.

387. Смотрицький Мелетій «Тренос» /Мелетій Смотрицький /Українська література XVII ст.: Синкрет. писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика. – Київ: Наук. думка, 1987. – 608с.

388. Соколова Л. Б. Философия образования как сущность мировоззренческих оснований образовательного процесса /Л. Б. Соколова //Теоретический журнал Credo. – Оренбург, 1997. - № 4. – С. 34-42.

389. Сорокин П. Историческая необходимость /Питирим Сорокин //Социс. – 1989. - № 6. – С. 138.

390. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка. /М. Г. Стельмахович – Київ, 1997. – 232 с.

391. Степаненко І. В. Метаморфози духовності в ландшафтах буття /І. В. Степаненко. Харківський держ. педагогічний універ. ім. Г. С. Сковороди. – Харків: ОВС, 2002. – 256 с.

392. Степаненко І. В. Пріоритети й цінності сучасної освіти: педагогічне самовизначення України /І. В. Степаненко //Філософія освіти . – 2006. – № 3. – С.302-306.

393. Степашко Л. А. Философия и история образования: Учеб. пособ. для студентов высших учебных заведений /Л. А. Степашко. – Москва: Московский психолого-социальный институт: Флинта, - 1999. - 272 с.

394. Столяр М. Б. Религія советської цивілізації /М. Б. Столяр. – Київ: Стилос, 2010. – 178с.
395. Столяр М. Б. Советська смехова культура /М. Б. Столяр. – Київ: Стилос, 2011. – 304 с.
396. Стратий Я. М., Литвинов В. Д., Андрушко В. А. Описання курсів філософії і риторики професорів Києво-Могилянської академії /Я. М. Стратий, В. Д. Литвинов, В. А. Андрушко – Київ, 1982. – 347 с.
397. Сугрובה Ю. Ю. Культурна ідентичність як феномен діалогу в сучасному українському просторі /Ю. Ю. Сугрובה //Культура і сучасність: альманах. – Київ: Міленіум, - 2013. - №2. – С.83-88.
398. Сумцов Н. Ф. Лазарь Баранович /К истории южно-русской литературы XVII века /Н. Ф. Сумцов. – Киев, 1885. – 186 с.
399. Сухомлинська О. В. Методологія історико-педагогічного дослідження /О. В. Сухомлинська //Педагогічна і психологічна науки в Україні. Збірник наукових праць до 15-річчя АПН України у 5 томах. / Том.1 Теорія та історія педагогіки. – Київ: «Педагогічна думка», 2007. –360 с.
400. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру [Текст] /О. В. Сухомлинська //До витоків становлення української педагогічної науки: збірник наукових праць /В. Г. Кузь (гол. ред.) та інші. – Київ: Наук. світ, 2002. - С. 31-40.
401. Табачковський В. Г. Полісутнісне homo: філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності» /В. Г. Табачковський. – Київ: ПАРАПАН, 2005. – 432 с.
402. Табачковський В. Г. Проблеми педагогіки у світлі сучасної філософської антропології /В. Табачковський //Філософія освіти . – 2005. – № 1. – С. 135-148.
403. Табачковський В. Г. У пошуках невтраченого часу: (Нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників) /В. Г. Табачковський. – Київ: ПАРАПАН, 2002. – 300с.
404. Табачковський В. Г. Філософсько-антропологічна рефлексія та її освітня-ське заломлення /В. Табачковський //Філософія освіти. – 2005. –№2. – С. 110 - 126.

405. Табачковський В. Г. Чим вабила діалектика молоде покоління філософів-шістдесятників. (Роздуми про міру саморефлексивності діалектики) /В. Табачковський //Філософсько-антропологічні студії 2001. – Київ, 2001. – 358 с.
406. Татищев В. Н. Собрание починений. В 8 томах. /В. Н. Татищев. Том 1. – Москва: Ладомир, 1995. – 500 с.
407. Творения преподобного Иоанна Дамаскина. Источник знания. Пер. с греч. и коммент. /Д. Е. Афиногенова, А. А. Бронзова, А. И. Сагарды, Н. И. Сагарды. – Москва: Индрик, 2002. – 416 с.
408. Ткачова Н. О. Ціннісні парадигми освіти /Н. О. Ткачова. – Харків: Основа, 2004. – 128 с.
409. Ткачук М. Л. Філософія світла і радості: Олексій Гіляров /М. Л. Ткачук. – Київ, 1997. – 184 с.
410. Толочко А. П. «История российская» Василия Татищева: источники и известия. /А. П. Толочко. – Москва: Новое литературное обозрение; Киев: Критика, 2005. – 544 с.
411. Толочко О. Коли впала Київська Русь? /О. Толочко //Київська старовина. – 1992. - №6. – С.15.
412. Толочко П. П. Давньоруські літописи і літописці Х-ХІІІ ст. /П. П. Толочко. – Київ: Наукова думка, 2005. - 363 с.
413. Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ. Исследования в области мифопоэтического /В. Н. Топоров. – Москва: Прогресс, 1995. – 623с.
414. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. /М. Г. Тофтул. – Житомир, 2014. - 416 с.
415. Транквіліон-Ставровецький К. Зерцало богослов'ї /Кирило Транквіліон-Ставровецький //Пам'ятки братських шкіл. Кінець ХVІ - початок ХVІІ ст. – Київ: Наук. думка, 1988. – С. 207-260.
416. Триняк М. В. Інтеркультурна комунікація: освітній вимір [Текст]: монографія /М. В. Триняк. Харківський нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків: Видавництво ХНАДУ, 2010. – 247 с.

417. Троїцька Т. С. Філософська методологія як чинник модернізації професійної підготовки педагога [Текст]: монографія /Т. С. Троїцька. – Сімферополь: Таврія, 2006. – 268 с.
418. Туптало Дмитрий (Ростовский). Рассуждение об образе Божіи и подобіи в человеце /Димитрий Туптало. - Москва, 1714 год. - Арк. 76.
419. Уваркіна О. В. Освітній потенціал нації [Текст]: монографія /О. В. Уваркіна; Нац. пед. ун-т. ім. М. П. Драгоманова. – Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 382 с.
420. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. Т. I. Теоретичні проблеми педагогіки /К. Д. Ушинський. – Київ, 1983. – 488 с.
421. Федорук О. К. Українське бароко та європейський контекст. /О. К. Федорук. Київ: Наукова думка, 1991. – 274 с.
422. Федь В. А. Культуротворче буття [Текст]: монографія /В. А. Федь. Слов'янський держ. пед. ун-т. – Слов'янськ: Печатный двор, 2009. – 288 с.
423. Філософія освіти в сучасній Україні: матеріали Всеукр. наук. конф. [«Філософія сучасної освіти та стан її розробки в Україні»], (1-3 лютого 1996 р.) /[гол. ред. В. П. Андрущенко]. – Київ: ІЗМН, 1997. – 544 с.
424. Філософія освіти ХХІ століття: проблеми і перспективи: методол. семінар (22 листопада 2000 р.): зб. наук. праць. Вип. 3. /[за заг. ред. В. Андрущенко]. – Київ: Знання, 2000. – 520 с.
425. Філософія освіти: хрестоматія: навч. посіб. Для студ. вищих навч. закладів. /уклад.: В. О. Огнев'юк, О. М. Кузьменко. – Київ: Київ. Ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. – 508 с.
426. Філософська думка в Україні: Біобібліографічний словник. /Авт. кол.: В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик та ін. – Київ, 2002. – 244 с.
427. Філософські абрисы сучасної освіти: Монографія /[Предборська І., Вишинська Г., Гайденко В. та ін.]; за заг. ред. І. Предборської. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 226 с.
428. Франк С. Л. Духовные основы общества /С. Л. Франк. – Москва: Республика, - 1992. – 511 с.

429. Франко І. Я. Наші народні школи і їх потреби. /І. Я. Франко //Збір. тв. У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1986. - Т.46. Ч.2. – 437с.
430. Франко І. Я. Що таке поступ? /І. Я. Франко //Збір. тв. У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 302-345.
431. Франчук В. Ю. Киевская летопись. /В. Ю. Франчук. – Киев: Наукова думка, 1986. – 183 с.
432. Фрэйзер Дж. Дж. Золотая ветвь: исследование магии и религии /Дж. Дж. Фрэйзер; пер. с англ. М. К. Рыклина. – Москва: ООО «Фирма: Издательство АСТ», 1998. – 784 с.
433. Хайдеггер М. Бытие и время /М. Хайдеггер; пер. с нем. В. В. Бибихин. – Харьков: Фолио, 2003. – 503с.
434. Хайдеггер М. Что это такое – философия? /М. Хайдеггер. //Вопросы философии. - 1993. – №8. – С. 113-123.
435. Халапсис А.В. Образование и «менеджеры будущего» /А.В.Халапсис //Політологічний вісник. – 2011. Випуск 56. – С.134-140.
436. Хамитов Н. Философия. Бытие. Человек. Мир: курс лекций /Н. Хамитов. – Киев: КНТ, Центр учебной литературы, 2006. – 456 с.
437. Хамітов Н. Історія філософії: проблеми людини та її меж. Вступ до філософської антропології /Н.Хамітов, Л. Гармаш, С. Крилова. – Київ: КНТ, 2015. - 396 с.
438. Харьковщенко Є. А. Релігієзнавство. /Є. А. Харьковщенко. – Київ: Наукова думка, 2007. - 380 с.
439. Худякова Н. Л. О структуре философии современного образования /Н. Л. Худякова //Вестник Челябинского государств. университета. – 2009. - №11(149). – С. 77 - 82.
440. Цвілюк С. А. Українізація України: тернистий шлях національно-культурного відродження за доби сталінізму /С. Цвілюк. – Одеса: Маяк, 2004. – 200 с.

441. Цицерон Марк Тулий. Тускуланские беседы. Кн.V, гл.3, пар.8. /Марк Тулий Цицерон. Избранные сочинения. /Пер. с лат. М. Гаспаров. – Москва, 1975. – С. 207-358.

442. Черепанова С. О. Філософія освіти в онтологічному вимірі: цілісність буття людини та буття культури /С. О. Черепанова //Філософія освіти. – Київ, 2009. - №1-2 (8). – С. 126-142.

443. Черниш М. О. Єдність української культури та глобалізаційні виклики: аксіологічний та ідентифікаційний виміри /М. О. Черниш //Вісник національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. - 2013. - №3. – С.114-118.

444. Черниш О. М. Транзитні цивілізації /О. М. Черниш //Практична філософія. – 2001. - № 1. – С. 235-243.

445. Чернієнко В. О. Природа засад ідентичності соціального суб'єкта [Текст]: монографія /В. О. Чернієнко. Нац. аерокосміч. ун-т. ім. М. Є. Жуковського. – Харків: ХАІ, 2010. – 304 с.

446. Черный А. А. Историко-культурные факты зарождения и развития философской мысли древних славян /А. А. Черный // Философия и культура. – Москва. – 2014. - № 4. – С. 546-552.

447. Черный А. А. Исторические факты и философские тенденции развития медиаобразования в России XVII в. и их косвенное влияние на медиафилософию XXI века. /А. А. Черный //Медиаобразование. - 2013. - №3 Российский журнал истории, теории и практики медиапедагогике. - Москва. 2013. – С. 16-25.

448. Черный А. А. История становления и развития медиаобразовательных идей в Москве XVII века и их философские ориентиры /А. А. Черный //Медиаобразование. -2014. -№2 Российский журнал истории, теории и практики медиапедагогике. - Москва. 2014. – С. 16-25.

449. Черный А. А. Ключевые источники и их роль в зарождении славянской философской мысли до Киевской Руси /А. А. Черный //«Инновации в науке»: Сборник материалов XIX Международной заочной научно-практической конференции. (Россия, город Новосибирск, 22 апреля 2013г.). Новосибирск: Изд. «СибАК», 2013. – С.111-120.

450. Черный А. А. Философская картина мира А.Довженка, как художественное отражение человеческого бытия /А. А. Черный //Филология: научные исследования. – Москва. – 2013. - №3 – С. 242-247.

451. Черный А. А. Философское творчество Николая Маркова, как отражение культурного развития российского общества второй половины XIX века /А. А. Черный //Философия и культура. – Москва. – 2015. - № 3. – С. 375-383.

452. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні /Д. Чижевський. - Київ: Орій, 1992. – 230 с.

453. Чижевський Д. І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). /Д. І. Чижевський. – Тернопіль: Феміна, 1994. – 480 с.

454. Чорний О. О. Антропологічні ідеї Івана Максимовича /О. О. Чорний //Філософсько-антропологічні читання' 97. Перспективи та межі антропоцентризму (До 2000-ліття Луція Аннея Сенеки)–Київ: Стилос, 2000. – С. 193-197.

455. Чорний О. О. Вибір людиною навчально-освітнього розвитку та його відображення в історії філософських ідей: Україна XVII-XVIII століття /О. О. Чорний //Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал. – Київ: Міленіум, 2013. - №3 – С. 33-38.

456. Чорний О. О. Джерельна база та її роль в зародженні і розвитку філософської думки, на землях сучасної України до Київської Русі /О. О. Чорний //Практична філософія. Науковий журнал. /Гол. ред. Андрущенко В. П. – Вип. №3 (49), - Київ: ПАРАПАН – 2013. – С. 129-135.

457. Чорний О. О. Життя в “саркофазі” як антропологічна проблема України /О. О. Чорний //Філософія. Антропологія. Екологія. – Альманах. Вип. пер. Інститут філософії НАН України. ім. Г. Сковороди. - Київ: Стилос, 2000. – С.163-168.

458. Чорний О. О. Історія розвитку та джерельна база філософсько-освітніх ідей в Україні XVII-XVIII століття /О. О. Чорний //Мультиверсум. Філософський альманах /Гол. ред. В. В. Лях. – Вип.. 2 (120). – К., 2013. – С. 187-198.

459. Чорний О. О. Історія розвитку філософсько-освітнього вчення про «нову людину» в Україні XVII-XVIII ст. /О. Чорний //Гілея: * науковий вісник. Збірн. наук.

праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – Київ: ВІР УАН, 2013. – Випуск 74 (№7). – С. 328-330.

460. Чорний О. О. Історія філософсько-освітніх ідей в Україні XVII-XVIII ст. та їх антропологічна орієнтація /О. О. Чорний //Гілея: * науковий вісник. Збірник наук. праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – Київ: ВІР УАН, 2013. – Випуск 73 (№6). – С. 297-299.

461. Чорний О. О. Історія філософсько-освітніх ідей в Україні та їх онтологічна орієнтація [Текст]: монографія /О. О. Чорний. – Чернігів: Десна Поліграф, 2014. - 424 с.

462. Чорний О. О. Історія філософсько-освітніх ідей в Україні, крізь призму синергетичного підходу дослідження. /О. О. Чорний //Гілея: * науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – Київ: ВІР УАН, 2013. – Випуск 72 (№5). – С. 701-707.

463. Чорний О. О. Історія філософсько-освітніх ідей в Україні: методологічні підходи, ключові напрямки та парадокси дослідження /О. О. Чорний //Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. /Гол. ред. В. С. Пазенок. – Київ: КУТЕП, 2013. – Випуск 15 – С. 210-222.

464. Чорний О. О. Культурно-естетичні мотиви в історії філософсько-освітніх ідей України /О. О. Чорний //Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал. – Київ: Міленіум, 2013. - №1 – С. 10-15.

465. Чорний О. О. Лазар Баранович як український філософ XVII століття /О. О. Чорний //Сіверянський літопис. – Чернігів, 2002. №1(43). – С.144-147.

466. Чорний О. О. Онтологічні аспекти філософії освітнього менеджменту в Україні /О. Чорний //Сіверянський літопис. - Чернігів, 2008р. –№2(80).–С.140-144.

467. Чорний О. О. Онтологічні ідеї В. І. Шинкарука як підґрунтя історії української філософії XXI століття /О. О. Чорний //Зб. наук. праць. Філософські діалоги'2010. Філософсько-антропологічні читання: творча спадщина В. І. Шинкарука та сьогодення (до 80-ліття від дня народження). Частина 1. Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – Київ, 2010. – С. 289-294.

468. Чорний О. О. Онтологічні проблеми в історії української культури та їх сучасне філософське тлумачення /О. О. Чорний //Культура і сучасність: альманах. – Київ: Міленіум, 2010. - №2. – С.28-31.

469. Чорний О. О. Основні проблеми в історії української філософії /О. О. Чорний //Сіверянський літопис. - Чернігів, 2004р. – №1(55) – С.93-95.

470. Чорний О. О. Роль філософських понять в історії культури та філософії освіти України /О. О. Чорний //Культура і сучасність: альманах. – Київ: Міленіум, 2013. - №1. – С.21-28.

471. Чорний О. О. Світ Григорія Сковороди /О. О. Чорний //Сіверянський літопис. – Чернігів, 2003. №1(49) - С. 169-171.

472. Чорний О. О. Специфіка дослідження історії філософсько-освітніх ідей в Україні крізь призму різних методологічних підходів /О.О.Чорний //Гілея: * науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – Київ: ВІР УАН, 2013. – Випуск 71 (№4). – С. 676-681.

473. Чорний О. О. Специфіка розгляду онтологічних проблем в історії української філософії та їх сучасне тлумачення /О. О. Чорний //Сіверянський літопис. - Чернігів, 2007р. – №5(77). – С. 128-136.

474. Чорний О. О. Філософія освіти в історичному поступі України: ключові ідеї та принципи їх дослідження. /О. О. Чорний //Мультиверсум. Філософський альманах /Гол. ред. В. В. Лях. – Вип.. 4 (122). – Київ, 2013. – С. 187-198.

475. Чорний О. О. Філософія освіти і педагогіка: ідейний зв'язок, історія розвитку та онтологічна аргументація /О. О. Чорний //Мультиверсум. Філософ. альманах /Гол. ред. В. В. Лях. – Вип. 3 (121). – Київ, 2013. – С. 184-195.

476. Чорний О. О. Філософсько-освітні ідеї О. Довженка, як відображення українського буття першої половини ХХ ст. /О. О. Чорний //Гілея: * науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – Київ: ВІР УАН, 2013. – Випуск 75 (№8). – С. 294-297.

477. Чорний О. О. Ціннісні антропологічні та онтологічні проблеми в творчості українських мислителів ХХ століття /О. О. Чорний //Філософсько-антропологічні студії'2008. Філософська антропологія та сучасність (Пам'яті

В. Г. Табачковського). Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. – Київ: Стилос, 2008. – С. 405-412.

478. Чорний О. О., Чорна Л. С. Методика “вибору себе” у творчості В. П. Іванова. /О. О. Чорний, Л. С. Чорна //Філософсько-антропологічні студії ’ 2003. Пізній радянський марксизм та сьогодні. (До 70-річчя Вадима Іванова) Ін-т. філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. Київ: Стилос, 2003. – С.323-327.

479. Шабанова Ю. А. Теософія в ракурсе філософского и соціокультурного осмысления [Текст]: монографія /Ю. А. Шабанова. – Днепр.: НГУ, 2011. – 141 с.

480. Шевцов С. В. Метафізика и мифологіка поэтического мышления (античность-современность: событийный диалог). [Текст]: монографія /С. В. Шевцов. – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського національного університету, 2007. –364 с.

481. Шевченко В. І. Екологія людини в українській філософії освіти на рубежі XIX - XX ст. /В. І. Шевченко //Філософія. Антропологія. Екологія. – Альманах. Випуск перший. – Київ: Стилос, 2000. – С.220-231.

482. Шевченко В. І. Дружба з мудрістю або ключові проблеми української філософії (теоретико-методологічний коментар до курсу філософії у ВНЗ) /В. І. Шевченко. – Київ: Поліграфічний центр Фоліант, 2007. – IV, - 244 с.

483. Шевченко В. І. Філософія освіти: проблеми самовизначення /В. І. Шевченко //Філософія освіти. – 2005. - №1. – С.18-29

484. Шевченко В. І. Філософська думка на терені України до Київської Русі /В. І. Шевченко //Філософська і соціологічна думка. -1996.-№5-6. -С.3-16.

485. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII ст. /І. Шевченко. Переклад Марії Габлевич, під редакцією А. Ясіновського. – Львів, 2001. - 250 с.

486. Шелер М. Избранные произведения: Пер. с нем. Денежкина А. Ф., Малинкина А. Н., Филлипова А. Ф.; /Под ред. Денежкина А. В. – Москва: Гнозис, 1994. – 490 с.

487. Шелуха К. М. Філософія діалогу як сучасна методологія ідентифікації /К. М. Шелуха //Вісник Чернігівського державного

педагогічного університету. Випуск 51. Серія: філософські науки. – Чернігів: ЧДПУ, 2007. – С.43-45.

488. Шестов Л. Киргегард и экзистенциальная философия /Шестов Л. – Москва: Прогресс-Гнозис, 1992. – 304 с.

489. Шилов Ю. О. Давня історія України в контексті світової цивілізації: Навч. посіб /Ю. О. Шилов. – Київ: ДП «Видавн. дім «Персонал», 2008. – 280 с.

490. Шинкарук В. І. Вибрані твори: у 3-х т. /В. І. Шинкарук. – Київ, 2003. - (Філософська спадщина України). Т. 1. - 392 с.

491. Шинкарук В. І. Вибрані твори: у 3-х т./В. І. Шинкарук. – Київ, 2003. - (Філософська спадщина України). Т. 2. - 528 с.

492. Шостак В. М. Дохристиянські вірування українського народу /В. М. Шостак. //Рідна школа. - 1997. - № 12. – С. 23-57.

493. Шпет Г. Г. Очерк развития русской философии //Г. Г. Шпет. Сочинения. – Москва, 1989. – 608 с.

494. Шурхало Д. І. Українська «якбитологія»: Нариси альтернативної історії /Д. І. Шурхало. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – 318 с.

495. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Юнг – Москва: Ренесанс, 1991. – 304 с.

496. Юркевич П. Д. Вибране. Бібліотека часопису «Філософська і соціологічна думка», серія «Українські мислителі» /Переклад з російської В. П. Недашківського; упорядкування, передмова й прим. А. Г. Тихолаза. – Київ: «Абрис», 1993. – 416с.

497. Юркевич П. Д. Идеи и факты из истории педагогики. По поводу сочинения М. Л. Модзалевского. Очерки истории воспитания и обучения /П. Д. Юркевич //Журнал Мин-ва народного просвещения. - 1870. №9. – С. 1-41.

498. Юркевич П. Д. Курс общей педагогики с приложениями /П. Д. Юркевич. — Москва, 1869. — 404 с.

499. Юхимник Ю. В. Проблема мімезису в історії гуманітарного знання /Ю. В. Юхимник //Вісник національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – Київ: Міленіум, 2013. - №4. - С.8-14.

500. Яковенко В. «Виховний ідеал» Г. Ващенка і його значення для гуманізації освіти /В. Яковенко //Рідна школа. – 1999. - №2. – С.64-71.
501. Яковенко Н. М. Дзеркала ідентичності: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVII – поч. XVIII ст. /Н. М. Яковенко. – Київ: Laurus, 2012. – 472 с.
502. Ямчук П. М. Християнський консерватизм: дух, епоха, людина [Текст]: монографія /П. М. Ямчук. – Луцьк: Терен, 2005. – 319 с.
503. Ярошенко А. О. Потенціал і ефективність освітньо-інформаційної політики [Текст]: монографія /А. О. Ярошенко. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 256 с.
504. Ярошовець В. І. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму:[підруч. для студ. вищ. навч. закл.] /В. І. Ярошовець. – Київ: ВПЦ «Київський універ.», 2008. – 263 с.
505. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию /В. А. Ясвин. – Москва: Смысл, 2001. – 314 с.
506. Ясинський В. Три вьнца молитвенные /Варлаам Ясинський. – Киевъ: Друк. Лаври, 1688. –2. –[8] арк.
507. Aitzetmuller R. Das Hexaemeron des Exarchen Johannes, 1958-1975, -vol.1-7.
508. Brian Daley. Gregory of Nazianzus. London, New York: Routledge, 2006. – P. 185.
509. Brubaker R. Myths and misconceptions in the study of nationalism. The State of the Nation. Ernest Gellner and the Theory Nationalism. John A. Hall, ed. – Cambridge, UK. 1998, - P. 302.
510. Bystron J. S. Socjologia. Wstep informacyjny i bibliograficzni. Warszawa, 1947. – Vid. 3. – P. 4.
511. Clemens Hankiewicz. Grundzuge der slavischen philosophie. Druerk und verlag von J. A. Pelar. Rzeszow. – 1873, - 118 s.
512. Corrigan, Kevin and Harrington, L. Michael «Pseudo-Dionysius the Areopagite» //Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2004, rev. 2014.
513. Fedotov G. The Russian Religions Mind Kievan Christianity. – Harvard University Press. – 1946. – P. 5.

514. Fr. John Chrysavgis. *The Ecumenical Patriarchate: A Brief Guide. The Order of St. Andrew the Apostle* – NY, 2009. – P. 50-70.

515. Ingelhart R., Wayne E. Baker. *Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. American Sociological Review*, vol. 65, №1, *Looking Forward, Looking Back: Continuity and Change at the Turn of the Millennium*, February 2000, - P. 19-51.

516. Landes D. *The Wealth and Poverty of Nations. Why Some Are So Rich and Some So Poor.* – New York, London: W.W. Norton & Company, 1998, - P. 275.

517. Muralt E. *Georgii monachi, dicti Hamartoli, chronicum ab orbe condito... Petropoli, 1859-1861.* – 1017 p.

518. Sevchenko I. *Ukraine between East and West. Essay on Cultural History to the Early Eighteenth Century.* Edmonton – Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1996. XIX + 234 p.

519. *Slovník antické kultury.*- Praha: Sloboda, 1974. – S. 43.

520. Smith A. *The Ethnic Origins of Nations.* Blackwell Oxford UK et Cambridge USA, 1993. – P. 147.

521. Smith A. *Theories of Nationalism.* – New York, 1977, - P. 21.

522. Szul R. *Perspektywy regionalizmu Galicyjskiego w Polsce na tle tendencji międzynarodowych. Galicja i jej dziedzictwo. T. 2. Społeczeństwo i Gospodarka.* Jerzy Chłopecki, Helena Madurowicz-Urbanska, red. – Rzeszów, 1995, - P. 78.

523. Taube M. *Rome et Russie avant l'invasion des tatars IX-XIII siècles* - Paris, 1947. – P. 53.

524. *The Chronicle of John Malalas: A Translation by Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys, Roger Scott et al. /Byzantina Australiensia 4.* Melbourne: Australian Association for Byzantine Studies, 1986. - 371 p.

525. *Zivot Alexandra Velikoga.* Izdao V. Jagic, Zagreb, 1871. – P. 11.